

Sīlakkhandhavaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Sīlakkhandhavaggaṭṭikā

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1960

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 08

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṅa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   တ ha   ဠ ḷa   ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā   ၵ = i   ၵ = ī   ၵ - ၵ = u   ၵ - ၵ = ū   - = e   -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဍha	ဈ သ္ဃya	ဠ ပla	အ လla
ကွ kka	ဠ cca	ဏ္ဍ န္ဍa	ဠ သ္ဃya	ဠ ပba	လျ lya
ကျ kya	ဠ ccha	ဏ္ဍ န္ဍa	ဠ နta	ဠ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဠ jja	ဏ္ဍ န္ဍa	ဠ နtva	ဠ bya	ဂှ vha
ကလ kla	ဠ jjha	တ္တ tta	ဠ နtha	ဠ bra	တ္တ sta
ကွ kva	ည ṅṅa	တ္တ ttha	ဠ nda	ဠ mpa	တ္တ strā
ချ khya	ည ṅha	တွ tva	ဠ ndra	ဠ mpha	သ္ဍ sna
ခွ khva	ည ṅca	ကျ tya	ဠ ndha	ဠ mba	သျ sya
ဂွ gga	ည ṅcha	တြ tra	ဠ nna	ဠ mbha	သ ssa
ဠ ggha	ည ṅja	ဠ dda	ဠ nya	ဠ mma	သ္ဍ sma
ဂျ gya	ည ṅjha	ဠ ddha	ဠ nha	ဠ mya	သ္ဍ sva
ဂြ gra	ဠ ṭta	ဠ dya	ဠ ppa	ဠ mha	တွ hma
ကံ ṅka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	တွ hva
ခံ ṅkha	ဠ ḍḍa	ဠ dva	ဠ pya	ဠ yha	ဠ ḷha
ဂံ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññūtānāvarenaḍiñāḇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmim itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Aṃ-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.

Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.

Paṭipattiyam ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamasati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakāṃ Buddhavacanaṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṃ samrakkhimsu, taṃkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesam saṅgītikārānāmanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyam **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesam sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnam vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahashehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniibbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṭṭe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokaleṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasāṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasṣe pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasāṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṃvāsītipiṭakadharabhadantaṭṭhagarattherappamukhehi tasṣeva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke “selakkharāropanasāṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsanaṃ iddhañceva hoti phītañca vitthārikāṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanaṃ lekhaṇaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhatāṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyaṭṭhādisāṅgītimāropiṭākāreṇeva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu paṇādhunikapotthakesu saṃvijjamānehi kehici paṇādalekhādisāṅgīṭakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nāñadesiyapotthakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmīno mahātherā sasatthantarapiṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayavādīno suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvācanaṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvācanapotthakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparissuddhā ca pāṭhā dissanti, nissāṃsayāṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesāṃ yuttisampanno, tadañño pana paṇādalekhaṇapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvācanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāliya atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyaṃānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthāṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyuṃ.

Vuttaṃ hetāṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ ti.

Yaṃnūna mayāṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṃrājūnāmanuggahenā” ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaratṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayīṃsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayāṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayāṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapothakesu dissamāne saṃsayaṭṭhānīye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsanāṃ anuggaṇheyyāma” ti, atha te sabbepi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasaṅgātōpadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sir U Thwin**vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī*yeva **U Thein Maung**vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo upadesikādhipatipadhānanīvedimahāmantī. Bhaṇḍuppādako pana raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti Marammaraṭṭhebbhipākaṭaḡaḡasamudayasamudite tattha tattha padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyūṃ, vissatthāva bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena sañjātā pamādalekhaṇā ca nirākarīyissanti, visodhitaṅca suparisuddhaṃ pāvacaṇamūlaṃ labhitvā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe ca Theravādīkā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṅca sabbaṃ bhavissati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavattānādīkiccaṃ tumhākaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaṭṭhānikānaṃ mahātherānaṃ chandaṅca ruciṅca samādaya ovādaṅca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapariniṭṭhānato catussatādhīkānaṃ dvinnāṃ vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃvassasahassānamupaḍḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃyeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃmandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṃghassa sukhasannisaṃjattamaṃ sannipātaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃmandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguḥāvesena kārapitaṃ tibhūmakāṃ pāyaso silā-iṭṭhakāyomaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasaṃvacchareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṅca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃjātaselapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃmiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tatheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṃghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātuṃ bhavitabbamettha ovādadāyakaṃsaṃghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭagarubhāvanīyādiguṇagaṇasamaṅginoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyaṃghanāyakaṃsabhaṃ” nāmekāṃ padhānamahāsaṃghasabhāṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavacanaratanākarapārage vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃmatte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammantitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni saṃvidahitūṃ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajamaḥāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā āsītivassikam upasampadāya saṭṭhivassam “Bhadantarevatam” nāma mahātheravaram sabhāpatim katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosatam Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanihi Buddhavacanam suparisuddhattam paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakaṃsu yathā tam porāṇakasāṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasamvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca samvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānam sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino samvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakāṃsu.

Icevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānam nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāram parisodhitam osānasodheyyapattam paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunam saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakāṃsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānam Aṭṭhakathānam saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadaw**ti abhipākaṭam “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā chasattativassikam upasampadāya chappaññāsavassam “Bhadantasūriyābhivaṃsam” nāma mahātheravaram sabhāpatim katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi

saṅgama paṭhanatthāya samārabhiṃsu yathā taṃ
chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samapaṭhanesu
karīyamānesu raṭṭhissaraḅaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
sāsanatṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
viya mahussāhena byāvaṭā honti.

Icevemetāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
sattḥāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
accantanimmalāñānavārīnā paridhovitā saṅgama ca paṭhitā, tā
vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādāyiniyo Piṭakattayassatthaṃ
paribyattaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādḥayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakam pariyaṭṭiva, sāsanassa Mahesino.
Pariyaṭṭipamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṅgīhiti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
Rājāno upanissāya, akāṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasatturājino**.
Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyam** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatīyam** pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
Anuggahena Buddhassa, sāsanam abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyam, **Vatṭagāmaṇirājino**.
Kālamhi potthakārulham, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaratṭhepi, **Mindonnāma** narādhipam.
Rajjam samanussāntam, ratanattayamāmakam.

8. Sannissāya mahātherā, thirasilā guṇākarā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.
9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakam.
Vāyāmena mahantena, pālayum Jinasāsanam.
10. Ittham purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesum, jīvitam viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipetakam.
Vuccamānanayenevam, cintesum mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuṅgam gantha-suddhikam sāsanaṅgikam.
Yamūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayam” iti.
14. Etamattham suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṅgikāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṅca therānam, sampūrentā manoratham.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayam.
Samrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppaṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsanasaṅgama**m.
18. Mahātherānamādāya, chandam idha nivāsinam.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinam.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahatthāya, karam daḷhaparakkamam.
20. **Sirīmaṅgala**vikhyaṭe, thalasmim pavare subhe.
Cetiyaṣāvidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītiṃmandiram.
Āvāsādiṅca bhikkhūnam, kāresi muddaṇālayam.

22. Ganthasaṃsodhanaṃ dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṃsu, satimantā punappunaṃ.
23. Muddāpente ca passivā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyypattamosānaṃ, nimmalattaṃ supāpitaṃ.
24. Katvā suvisadaṃ Buddha-bhāsitaṃ Piṭakattayaṃ.
Yathā muddāpitaṃ āsi, sāsanaṭṭhaṃ Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunaṃ.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Sīlakkhandhavaggaṭīkā

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Ganthārambhakathāvaṇṇanā	...	1
Nidānakathāvaṇṇanā		
Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā	...	19
1. Brahmajālasutta		
Paribbājakakathāvaṇṇanā	...	34
Cūḷasīlavaṇṇanā	...	62
Majjhimasīlavaṇṇanā	...	125
Mahāsīlavaṇṇanā	...	129
Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā	...	132
Ekaccasassatavādavaṇṇanā	...	152
Antānantavādavaṇṇanā	...	160
Amarāvikkhepavādavaṇṇanā	...	162
Adhiccasamuppannavādavaṇṇanā	...	166
Aparantakappikavādavaṇṇanā	...	170
Saññīvādavaṇṇanā	...	170
Asaññī nevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā	...	172
Ucchedavādavaṇṇanā	...	173
Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā	...	176
Paritassitavipphanḍitavāraṇṇanā	...	180
Phassapaccayavāraṇṇanā	...	181
Netamṭhānamvijjatīvāraṇṇanā	...	182
Diṭṭhigatīkādiṭṭhānavatṭakathāvaṇṇanā	...	182

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā	...	...	185
Pakaraṇanayaṇṇanā	...	...	188

Soḷasahāraṇṇanā

Desanāhāraṇṇanā	...	...	190
Vicayahāraṇṇanā	...	...	191
Yuttihāraṇṇanā	...	...	192
Padaṭṭhānahāraṇṇanā	...	...	193
Lakkhaṇahāraṇṇanā	...	...	193
Catubyūhahāraṇṇanā	...	...	194
Āvattahāraṇṇanā	...	...	197
Vibhattihāraṇṇanā	...	...	198
Parivattahāraṇṇanā	...	...	199
Vevacanaṇṇanā	...	...	200
Paññattihāraṇṇanā	...	...	200
Otaraṇṇanā	...	...	201
Sodhanahāraṇṇanā	...	...	202
Adhiṭṭhānahāraṇṇanā	...	...	203
Parikkhārahāraṇṇanā	...	...	203
Samāropanahāraṇṇanā	...	...	204

Pañcavidhanayaṇṇanā

Nandiyāvaṭṭanayaṇṇanā	...	...	204
Tipukkhalanayaṇṇanā	...	...	205
Sīhavikkīḷitanayaṇṇanā	...	...	205
Disālocana-aṅkusanayadvayaṇṇanā	...	...	207
Sāsanapaṭṭhānaṇṇanā	...	...	207

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Sāmaññaphalasutta

Rājāmaccaḥāvaṇṇanā	...	...	208
Komārabhaccajīvakathāvaṇṇanā	...	...	214
Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā	...	...	217
Pūraṇakassapavādavaṇṇanā	...	...	221
Makkhaligosālāvādavaṇṇanā	...	...	222
Ajitakesakambalāvādavaṇṇanā	...	...	225
Pakudhakaccāyanāvādavaṇṇanā	...	...	229
Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā	...	...	229
Sañcayabelatṭhaputtavādavaṇṇanā	...	...	230
Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	230
Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	232
Paṇītatarasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	232
Cūḷa-majjhima-mahāsīlavaṇṇanā	...	...	241
Indriyasamvarakathāvaṇṇanā	...	...	242
Satisampajaññakathāvaṇṇanā	...	...	242
Santosakathāvaṇṇanā	...	...	254
Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā	...	...	255
Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	262
Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	263
Tatijjhānakathāvaṇṇanā	...	...	263
Catutthajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	264
Vipassanāñānakathāvaṇṇanā	...	...	265
Manomayiddhiñānakathāvaṇṇanā	...	...	267
Iddhividhaññādikathāvaṇṇanā	...	...	267
Āsavakkhayaññānakathāvaṇṇanā	...	...	269
Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	273
Saraṇagamanakathāvaṇṇanā	...	...	277

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā

Addhānagamanavaṇṇanā	...	...	286
Pokkharasātivatthuvaṇṇanā	...	...	288
Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā	...	...	291
Paṭhama-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	297
Dutiya-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	299
Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	299
Dāsiputtavādavaṇṇanā	...	...	300
Ambaṭṭhavaṃsakathāvaṇṇanā	...	...	303
Khattiyasetṭhabhāvaṇṇanā	...	...	304
Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā	...	...	305
Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā	...	...	306
Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā	...	...	307
Dvelakkhaṇadassanavaṇṇanā	...	...	309
Pokkharasātibuddhūpasāṅkamanavaṇṇanā	...	...	310
Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	311

4. Soṇadaṇḍasutta

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā	...	...	313
Buddhaguṇakathāvaṇṇanā	...	...	316
Soṇadaṇḍaparivittakavaṇṇanā	...	...	318
Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā	...	...	318
Sīlapaññākathāvaṇṇanā	...	...	319
Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	320

5. Kūṭadantasutta

Mahāvijitarājyaññakathāvaṇṇanā	...	...	322
Catuparikkhāraṇṇanā	...	...	324

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Aṭṭhaparikkhāraṇṇanā	...	...	325
Catuparikkhārādivaṇṇanā	...	...	326
Niccadāna-anukulayaññaṇṇanā	...	...	330
Kūṭadanta-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	335

6. Mahālisutta

Brāhmaṇadūtavattuvaṇṇanā	...	...	337
Oṭṭhaddhalicchavīvatthuvaṇṇanā	...	...	337
Ekamsabhāvitasamādhivaṇṇanā	...	...	339
Catu-ariyaphalavaṇṇanā	...	...	340
Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā	...	...	340
Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā	...	...	343

7. Jāliyasutta

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā	...	...	344
---------------------------	-----	-----	-----

8. Mahāsīhanādasutta

Acelakassapavatthuvaṇṇanā	...	...	347
Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā	...	...	350
Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā	...	...	352
Tapopakkamakathāvaṇṇanā	...	...	352
Tapopakkamaniratthakatāvaṇṇanā	...	...	354
Sīlasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā	...	...	355
Sīhanādakathāvaṇṇanā	...	...	356
Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā	...	...	358

9. Poṭṭhapādasutta

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā	...	...	361
Abhisāññānirodhakathāvaṇṇanā	...	...	363

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Ahetukasaññuppādanirodhakathāvaṇṇanā	...	365
Saññā-attakathāvaṇṇanā	...	373
Cittahatthisāriputtapoṭṭhapādavatthuvaṇṇanā	...	376
Ekamsikadhammavaṇṇanā	...	377
Tayoattapaṭilābhavaṇṇanā	...	378
10. Subhasutta		
Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā	...	384
Sīlakkhandhavaṇṇanā	...	386
Samādhikkhandhavaṇṇanā	...	387
11. Kevaṭṭasutta		
Kevaṭṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā	...	388
Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā	...	389
Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā	...	389
Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā	...	390
Bhūtanirodhesakavatthuvaṇṇanā	...	391
12. Lohiccasutta		
Lohiccabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā	...	395
Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā	...	395
Tayocodanārahavaṇṇanā	...	396
Nacodanārahasatthuvaṇṇanā	...	397
13. Tevijjasutta		
Maggāmaggakathāvaṇṇanā	...	399
Aciravatīnadī-upamākathāvaṇṇanā	...	401
Saṃsandanakathāvaṇṇanā	...	403
Brāhmalokamaggadesanāvaṇṇanā	...	404

Sīlakkhandhavaggaṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Sīlakkhandhavaggaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Samvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā samvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattamā, tam pana dhammasamvaṇṇanāsu viññūnam bahumānuppādanattamā, tam sammadeva tesam uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanattamā. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyaṣu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi sammācaritabhāvato¹, āyatim paresam ditthānugati-āpajjanato ca samvaṇṇanāyam ratanattayapaṇāmakiriya. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇam pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanattamā, tam attano yathāladhasampattinimittakassa kammassa balānuppādānattamā, antarā ca tassa asaṅkocanattamā, tadubhayam anantarāyena Aṭṭhakathāya parisamāpanattamā. Idameva ca payojanam ācariyena idhāhippetam. Tathā hi vakkhati “iti me pasannamatino -pa- tassānubhāvenā”ti. Vatthuttayapūjā hi niratisayapuññakkhetasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvīdhanantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasamkilesavidhamsanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Yathāha—

“Pūjārahe pūjayato, Buddhē yadi va sāvake”ti-ādi²,
Tathā—

“Ye bhikkhave Buddhē pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānam aggo vipāko hoti”ti-ādi³,

1. Samācaritabhāvato (Ka)

2. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu.

3. Am 1. 343; Khu 1. 254, 255 piṭṭhesu.

“Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti.
Vameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.
Dhammoti -pa-. Saṃghoti -pa- dīpassā”¹,

Tathā—

“Yasmiṃ Mahānāma samaye ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati,
nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa -pa-
namohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti”²,

“Araññe rukkhamūle vā -pa-
Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā,
Lomahaṃso na hessatī”³ ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa
guṇāṭisayayogasandassanatthaṃ “**karuṇāsītalalahadayan**”^{ti}-ādinā
gāthattayamāha. Guṇāṭisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca
katā vandanā yathādhippetappayojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya
saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi
abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti
tadubhayappadhānameva tāva Sammāsambuddhassa thomaṇaṃ kātuṃ
taṇṇamūlakattā sesaratanānaṃ “karuṇāsītalalahadayan”^{ti}-ādi vuttaṃ.

Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā
kiṇatīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ himsati vibādhatīti attho,
paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā.
Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi
paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā, attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ
sukhaṃ rundhati vibandhatīti. Karuṇāya sītaṃ karuṇāsītaṃ,
karuṇāsītaṃ hadayaṃ assati karuṇāsītalalahadayo, taṃ
karuṇāsītalalahadayaṃ. Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādi-
aparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca
sattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmoditānampi
cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati,

1. Dī-Ṭṭha 1. 54 piṭṭhe. 2. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu. 3. Saṃ 1. 222 piṭṭhe.

tathāpi dukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihimsābhūtā karuṇā visesena Bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītībhāvanimittanti vuttaṃ **“karuṇāsītalahadayan”**ti, karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvākāraṇatā vuttāti daṭṭhabbāṃ.

Atha vā asādhāraṇāñāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayāṃ niravasesaṅca sabbaññutaññāṇāṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā karuṇāva Bhagavato atisayena hadayasītalabhāvahetūti āha **“karuṇāsītalahadayan”**ti. Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaye hadayasītībhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva Bhagavato hadayasītalabhāvākāraṇāṃ vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi Buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasamsāradukkhasantāpassa hi Bhagavato paradukkāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniyatassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattaśaṅkharasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītībhāvassaññathattamahosīti. Etasmiṅca atthavikappe tīsupi avatthāsu Bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbāṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto, savāsanappahānato visesena hataṃ samugghāṭitaṃ vihatāṃ, paññāpajjotena vihatāṃ paññāpajjotavihatāṃ, muyhanti tena, sayāṃ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā. Sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo, paññāpajjotavihatato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ **paññāpajjotavihatamohatamaṃ**. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjāndhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi, paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena Sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāppahānena Bhagavantāṃ thomento āha **“paññāpajjotavihatamohatamaṃ”**ti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjāndhakāravigamassa nibbattitattā, tattha ca sabbaññūtāya, balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā Bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti. Imasmiñca atthavikappe **“paññāpajjoto”**ti padena Bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmāññaniddesena ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā Bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvavacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo Bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇūpacārena sakasantāne mohatamavidhamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ “ñeyyāvaraṇappahānaṃ”ti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇañāṇaṃ **“mohatamavidhamanaṃ”**ti vuccatīti.

Kim pana kāraṇaṃ avijjāvighhātōyeveko pahānasampattivasena Bhagavato thomaṇānimittaṃ gayhati, na pana sātisaniravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamugghātajotitabhāvato. Na hi so tādiso kilesa atthi, yo niravasesa-avijjāppahānena na pahīyatīti. Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā, saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbigghātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamugghāto vuttoyeva hotīti vuttaṃ **“paññāpajjotavihatamohataman”**ti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ**. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahato Bhagavato

upakāritaṃ dasseti. Na cettha padhānāpadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā “sarājikāya parisāyā”¹. Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti “loko”² ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho loka-saddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā ceti sanarāmarā, tesāṃ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā “Satthā devamanussānaṃ”². Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya, aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo Bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamāṃ gāraṇaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “**sanarāmaralokagaruṇa**”³ ti.

Sobhanaṃ gataṃ gamaṇaṃ etassāti **Sugato**. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesāṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇā³ nubyañjana⁴paṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭikakuṭilākulatādidosarahitaṃ vilāsita⁵rājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ ñāṇagamaṇaṃ vipulanimmalakarūṇasativīriyādiguṇavisesasahitamabhinihārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambhuñṇaṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena pariḷānanto ñāṇena sammā gato avagatoti **Sugato**. Tathā

1. Apadāna-Ṭṭha 1. 132 piṭṭhe.

2. Dī 1. 46 piṭṭhe.

3. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

4. Jinālaṅkāraṭikāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

5. ...rahitamavahasita (bahūsu)

lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā gato atītoti **Sugato**. Lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **Sugato**. Lokanirodhagāminipaṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **Sugato**. Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti **Sugatoti**-ādinā nayena ayamatto vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ nibbānameva vā gato adhigatoti **Sugato**. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadatīti **Sugato** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṃ **Sugataṃ**.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā, tāhi sakalassāpi bhavaḡāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā Bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visaṃyuttoti āha “**gativimuttan**”ti. Etena Bhagavato katthacipi gatiyā apaniyāpannataṃ dasseti, yato Bhagavā “devātidevo”ti vuccati. Tenevāha—

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.

Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattaṅca abbaje.

Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḡikatā”ti¹.

Taṃtaṅgatisaṃvattanakānaṃhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi Bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva Bhagavā sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi superimutto, taṃ **gativimuttaṃ**. **Vandeti** namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimuttanti** anupādisesanibbānadhātuppattiyā Bhagavantam thometi. Ettha hi dvīhākārehi Bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito, parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇaṇāṇādhigamato, savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato, anupādisesanibbānappattito ca veditabbā. Parahitapaṭipatti

---

1. Am 1. 348 piṭṭhe.

lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanāto, viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato, nāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsītā hoti. Kathaṃ? “Karuṇāsītalahaḍayan”ti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammā gadanatthena sugatasaddena payogato parahitapaṭipatti, “paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimuttan”ti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhena, “paññāpajjotavihatamohataman”ti etena ca sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsītā hotīti.

Atha vā tīhākārehi Bhagavato thomanā veditabbā hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena nidassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ nāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu nāṇappahānasampadā dutiyapadena saccappaṭivedhatthena ca Sugata-saddena pakāsītā honti. Ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena Sugata-saddena lakkhaṇā¹ nubyañjana²pāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** antaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā, so sammā gadanatthena Sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha “karuṇāsītalahaḍayan”ti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi Bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinihāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. “Paññāpajjotavihatamohataman”ti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṃhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānaṃ anāvaraṇañāṇaṃ “sammāsambodhi”ti vuccatīti. Sammā gadanatthena Sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapaṭiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogasassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya

1. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

2. Jinālaṅkāraṭikāya Vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedam payojanam dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇaṅhettha padhānam payojanam, tadaññamappadhānam. Tesu padhānena parahitappaṭipattim dasseti, itarena attahitasampattim, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu¹ catūsu puggalesu Bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandanīyabhāvaṃ attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāggahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato Bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāggahaṇena sabbaññutaññānapadaṭṭhānamaggaññāpānato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho “sanarāmaralokagaruṇ”ti-ādinā vipaṅcīyatīti. Karuṇāggahaṇena ca upagamanam nirupakkilesam dasseti, paññāggahaṇena apagamanam. Tathā karuṇāggahaṇena lokasamaññānurūpam Bhagavato pavattim dasseti lokavohāraṇavisaṃyattā karuṇāya, paññāggahaṇena samaññāyānatidhāvanam. Sabhāvānavabodhena hi dhammānam samaññam atidhāvitvā sattādīparāmasanam hotīti. Tathā karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāram dasseti, paññāggahaṇena tīsu kālesu appaṭihataññānam catusaccaññānam catuppaṭisambhidāññānam catuvesārajaññānam. Karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattiññāssa gahitattā sesāsādhāraṇaṅgāni cha abhiññā aṭṭhasu parisāsu² akampanaṅgāni dasa balāni³ cuddasa Buddhaññāni soḷasa ñāṇacariyā aṭṭhārasa Buddhadhammā⁴ catucattārīsa ñāṇavatthūni sattaṣattati ñāṇavatthūnīti⁵ evamādīnam anekesam paññāppabhedānam vasena ñāṇacāram dasseti.

Tathā karuṇāggahaṇena caraṇasampattim, paññāggahaṇena vijjāsampattim. Karuṇāggahaṇena sattādhipatitā, paññāggahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāggahaṇena lokanāthabhāvo, paññāggahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāggahaṇena pubbakāribhāvo, paññāggahaṇena

1. Abhi 3. 109, 162 piṭṭhesu vitthāro.

2. Ma 1. 104, 128, 132 piṭṭhesu vitthāro.

3. Ma 1. 99 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭi 2. 2 piṭṭhesu vitthāro.

5. Saṃ 1. 290 piṭṭhe.

kataññutā. Tathā karuṇāggahaṇena aparantapatā, paññāggahaṇena anattantapatā. Karuṇāggahaṇena vā Buddhakaradhammasiddhi, paññāggahaṇena Buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāggahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāggahaṇena sayamaṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāggahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti. Sabbesaṅca Buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato. Paññā pariyosānaṃ tato uttarikaraṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe Buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāggahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānaṃhi sīlaṃ tato paṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacaṇena paññākkhandho. Sīlaṅca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti. Evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe Buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato Buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ. Aññathā ko nāma samattho Bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha—

“Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā”¹.

Teneva ca āyasmataṃ Sāriputtattherenāpi Buddhaguṇaparicchedanaṃ² pati anuyuttena “no hetamaṃ bhante”³ paṭikkhipitvā “apica me bhante dhammanvayo vidito”³ vuttam.

Evamaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi Bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **“Buddhopī”**ti-ādimāha. Tattha **Buddhoti** kattuniddeso. **Buddhabhāvanti** kammaniddeso. **Bhāvetvā, sacchikatvāti ca** pubbakālakiriyāniddeso. **Yanti** aniyamato kammaniddeso. **Upagatoti** aparakālakiriyāniddeso. **Vandeti** kiriyāniddeso.

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha-305;

Buddhavaṃsa-Ṭṭha-163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9. 324; Apadāna-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhesu.

2. Buddhaguṇaparicchedaṃ (?)

3. Dī 2. 70 piṭṭhe.

Tanti niyamanam. **Dhammanti** vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalam**, **anuttaranti** ca tabbisesanam.

Tattha Buddha-saddassa tāva “bujjhitā saccānīti Buddha, bodhetā pajāyāti Buddha”ti-ādinā¹ niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vīkasiabhāvato Buddhavāti **Buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti Buddhavāti Buddha yathā “dikkhito na dadātī”ti, atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhaniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññutaññādi-aparimeyyaguṇagaṇadhāro khandhasantāno Buddha. Yathāha—

“Buddhoti yo so Bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmāṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāvan”ti².

Api-saddo sambhāvane. Tena “evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma Bhagavā”ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanam dīpeti. **Buddhabhāvanti** sammāsambodhim. **Bāvetvāti** uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvāti** paccakkham katvā. **Upagatotipatto**, adhigatoti attho. Etassa “Buddhabhāvan”ti etena sambandho. **Gatamalanti** vigatamalam, niddosanti attho. **Vandeti** paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttaranti** uttararahitam, lokuttaranti attho. **Dhammanti** yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo.

Ayañhettha saṅkhepattho—evaṃ vividhaguṇasamannāgato Buddhopi Bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātāṃ dhammāṃ bhāvetvā phalanibbānasaṅkhātāṃ pana sacchikatvā anuttaram sammāsambodhim adhigato, tametaṃ Buddhānampi Buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitam attano uttaritarābhāvena anuttaram paṭivedhasaddhammāṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassāpi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

1. Khu 9. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

Atha vā “abhidhammanayasamuddaṃ bhāvetvā adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī”ti ca Aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassāpi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vuttoyevāti daṭṭhabbo. Tathā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā, sacchikatvā”ti ca vuttattā Buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatapaṭipakkhatāya vigatamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniṣṣaraṇāya katamahābhinihāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesapariyodātanimmalānaṃ dānadamasaññamādīnaṃ uttamadhammānaṃ sataśassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesaṃ bhāvanāpaccakkhakarāṇehi kammādīsu adhigatavasībhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīla-adhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto Bhagavā paccayākāre catuṅsatikoṭisatasahasamukhena mahāvajiraññaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca “bhāvetvā”ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayaññaabhāvena, dutiyena anuppādaññaabhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānaabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanaabhāvena, dutiyena vivekaabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā “yaṃ dhammaṃ bhāvetvā Buddhabhāvaṃ upagato”ti etena svākkhātātāya dhammaṃ thometi, “sacchikatvā”ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi.

“Gatamalan”ti iminā saṅkilesābhāvādīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, “anuttaraṃ”ti etena aññaṃsa viṣiṭṭhassa abhāvādīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalahāvo

yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātaḥ hotīti. Sacchikātabbhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaṇḍīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā “bhāvetvā”ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā honti,”sacchikatvā”ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhīpaññākkhandhā dassitā hontīti.

Evam saṅkhepeva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhithhavitvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometum “**sugatassā**”ti-ādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso, tassa “puttānaṃ”ti etena sambandho. **Orasānanti** puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanānanti** orasaputtabhāve kāraṇaniddeso, tena kilesappahānameva Bhagavato orasaputtabhāvakāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhannanti** gaṇanaparicchedaniddeso, tena ca satipi tesam sattavisesabhāvena anekasatasahassasaṅkhyabhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūhanti** samudāyaniddeso. **Ariyaśaṅghanti** guṇavisīṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso, tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasamaggiyaṃ ariyaśaṅghabhāvaṃ dasseti dīṭṭhisīlasāmaññaṃ saṃhatabhāvato. Tattha urasi bhavā jātā, saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātatāya pitusantakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā Sammāsambuddhassa savanante ariyāya jātiyā jātatāya Bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā Bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā, okkantā ca ariyasāvakaḥ Bhagavato urovāyāmajanitābhijātatāya¹ nippariyāyena “orasaputtā”ti vattabbaṃ Arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā Bhagavato “dhammadesanā” icceva vuccati taṃmūlakattā, lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakaṇaṃ ariyamaggādhigamasamaye Bhagavato viya tadantarāyakaṇaṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi

---

1. Ure... (Ka)

vimathitā eva nāma hontīti āha “**mārasenamathanānan**”ti. Imasmim panatthe “māramārasenamathanānan”ti vattabbe “mārasenamathanānan”ti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbam. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassāpi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo “senā”ti vuccati. Yathāha “kāmā te paṭhamā senā”ti-ādi¹. Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā, viddhastā cāti **mārasenamathanā**, ariyasāvakā. Etena tesam Bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena “saraṇan”ti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṃghoti ariyasamgho, ariyo ca so saṃgho cāti vā ariyasamgho, taṃ **ariyasamgham**. Bhagavato aparabhāge Buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṃgharatanādhīnoti assa ariyasamghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva “**sirasā vande**”ti vuttanti daṭṭhabbam.

Ettha ca “Sugatassa orasānaṃ puttānan”ti etena ariyasamghassa pabhavasampadaṃ dasseti. “Mārasenamathanānan”ti etena pahānasampadaṃ sakalasaṃkilesappahānadīpanato. “Aṭṭhannampi samūhan”ti etena nāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvādīpanato. “Ariyasamghan”ti etena pabhavasampadaṃ dasseti sabbasamghānaṃ aggabhāvādīpanato. Atha vā “Sugatassa orasānaṃ puttānan”ti ariyasamghassa visuddhanissayabhāvādīpanaṃ, “mārasenamathanānan”ti sammā-ujuṇāyasāmīcippaṭipannabhāvādīpanaṃ, “aṭṭhannampi samūhan”ti āhuneyyādībhāvādīpanaṃ, “ariyasamghan”ti anuttarapuññakkhettabhāvādīpanaṃ. Tathā “Sugatassa orasānaṃ puttānan”ti etena ariyasamghassa lokuttarasaraṇagamasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te Bhagavato orasaputtā jātā. “Mārasenamathanānan”ti etena abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā māraṃ māraparisāṃ vā abhivijinanti. “Aṭṭhannampi samūhan”ti

1. Khu 1. 342; Khu 7. 73, 135, 259; Khu 8. 114 piṭṭhesu.

etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. “Ariyasamghan”ti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakanānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgappaṭipadā sekkhā silakkhandhādayo majjhe, asekkhā silakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasamghaguṇā pakāsītā honti.

Evam gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento “**iti me**”ti-ādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanam**, Buddhadhammasamghā. Tesaṃhi “itipi so Bhagavā”ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjantassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha—

“Yasmiṃ Mahānāma samaye ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti Tathāgataṃ ārabha. Ujugatacitto kho pana Mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī”ti-ādi¹.

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttaṅhetam—

“Cittikataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti².

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā Buddhādīsu eva labbhantīti. Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā “dānamayaṃ silamayan”ti³. Vandanā cettha kāyavācācittēhi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṃ**, attano santānaṃ puṇātīti vā. **Suvihatantarāyoti** suṭṭhu vihatantarāyo, etena attano pasādasampattiyaṃ,

1. Am 2. 252; Am 3. 531 piṭṭhesu.

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhasu.

3. Dī 3. 182; Khu 1. 230; Khu 10. 43 piṭṭhesu.

ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātaka-upaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā** pubbakālakiriyā, tassa “atthaṃ pakāsayissāmi”ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṃ ratanattayavandanāmayāṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

Evam ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanāṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhithhavanavasena upaññāpanatthaṃ “**dīghassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dīghasuttānkitassā**ti dīghappamāṇasuttalakkhitassa, etena “dīgho”ti ayaṃ imassa āgamaṃ atthānugatā samaññāti dasseti. Nanu ca suttāniyeva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Saccametaṃ paramatthato, suttāni pana upādāyapaññatto āgamo. Yathā hi atthabyañjanasamudāye “suttan”ti vohāro, evaṃ suttasamudāye “āgamo”ti vohāro.

Paṭiccasamuppādādinipuṇatthasabbhāvato **nipuṇassa**. Āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparathādayoti āgamo, āgamo ca so varo cāti **āgamavaro**, āgamasammatehi vā varoti **āgamavaro**, tassa. Buddhānaṃ anubuddhā **Buddhānubuddhā**, Buddhānaṃ saccappaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakaḍayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇitassa. Atha vā Buddhā ca anubuddhā ca **Buddhānubuddhā**ti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇampi piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamo bhāsito, yā “pakiṇṇakadesanā”ti vuccati, tato saṅgāyanādivasena sāvakehīti ācariyā vadanti.

Saddhāvahaguṇassāti Buddhādīsu pasādāvahasampattikassa. Ayañhi āgamo Brahmajālādīsu¹ sīladiṭṭhādīnaṃ anavasesaniddesādivasena, mahāpadānādīsu² purimabuddhānampi guṇaniddesādivasena, Pāthikasuttādīsu³ titthiye nimadditvā appaṭivattiyasīhanādanādivasena, Anuttariyasuttādīsu⁴ ca visesato Buddhaguṇavibhāvanena ratanattaye sātisayappasādam āvahati. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃ taṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi **papañcasūdanīsārathappakāsinīmanorathapūraṇīsu Atṭhasālīnī-ādīsu** ca yathākkamaṃ “paravādamathanassa

1. Dī 1. 3, 11 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 2 piṭṭhādīsu.

2. Dī 2. 2 piṭṭhādīsu.

4. Am 2. 251 piṭṭhādīsu.

ñāṇappabhedajananassa dhammakathikapuṅgavānaṃ
vicittappaṭibhānajanana tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso
nānāyavicittassa abhidhammassā”ti-ādinā thomanā katā.

Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **Aṭṭhakathā** ttha-kārassa tṭha-
kāraṃ katvā yathā “dukkhassa pīlanatṭho”ti¹. **Āditoti**-ādimhi
paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasībhāvena
samannāgatattā, jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato **ca vasino**, therā
Mahākassapādayo. Tesāṃ **satehi pañcahi**. **Yāti** yā Aṭṭhakathā. **Saṅgītāti**
attham pakāsetum yuttatṭhāne “ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho”ti
saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā** ca Yasattherādīhi **pacchāpi**
dutiyaṭṭhiyaṅgītiṃ, iminā attano samvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

Sīhassa lānato gahaṇato **Sīhaḷo**, Sīhakumāro. Tamvaṃsajātātāya
Tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesāṃ nivāsātāya Tambapaṇṇidīpassa ca
Sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatāti** jambudīpato ānītā. **Athāti** pacchā.
Aparabhāge hi asaṅkarattham Sīhaḷabhāsāya Aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tenassa
mūlatṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsanam ekantena
karaṇīyanti dasseti. Tenevāha “**dīpavāsīnamatthāyā**”ti. Tattha **dīpavāsīnanti**
jambudīpavāsīnaṃ. **Dīpavāsīnanti** vā Sīhaḷadīpavāsīnaṃ atthāya
sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

Apanetvānāti kaṅcukasadisam Sīhaḷabhāsam apanetvā. **Tatoti**
Aṭṭhakathāto. **Ahanti** attānaṃ niddisati. **Manoramam bhāsanti**
Māgadhabhāsam. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manam ramayātīti.
Tenevāha “**tantinayānucchavikan**”ti, Pāḷigatiyā anulomikaṃ
Pāḷibhāsāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosanti**
asabhāvaniruttibhāsantararāhitam.

Samayam avilomentoti siddhantaṃ avirodhento, etena
atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsiyissanti.
Theravaṃsapadipānanti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā,
Mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso,

---

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu.

tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṃsapadipā**, Mahāvihāravāsino therā, tesam. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedakathā. Suṭṭhu nipuṇo saṅho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchīnotīti vinicchayo, yathāvuttavisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**, etena Mahākassapāditheraparamparābhato, tatoyeva ca aviparīto saṅhasukhumo Mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

Sujanassa cāti ca-saddo sampiṇḍanattho, tena na kevalaṃ jambudīpavāsīnaṃ eva atthāya, atha kho sādhujanatosanatthañcāti dasseti, tena ca Tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyāti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahūpakārattā. **Ciraṭṭhitatthanti** ciraṭṭhiti-attham, cirakālaṭṭhitiyāti attho. Idañhi atthappakāsanam aviparītabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetam Bhagavato—

“Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhitañca padabyañjanam, attho ca sunīto”¹.

Yaṃ atthavaṇṇanam kattukāmo, tassā mahattam pariharitum “**sīlakathā**”²ti-ādi vuttam. Tenevāha “**na tam idha vicārayissāmī**”²ti. Atha vā yaṃ Aṭṭhakatham kattukāmo, tadekadesabhāvena Visuddhimaggo ca gahetabboti kathikānam upadesam karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti “**sīlakathā**”²ti-ādinā. Tattha **sīlakathāti** cārittavārittādivasena sīlavitthārakathā. **Dhutadhammāti** piṇḍapātikaṅgādayo² terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānīti** Pāḷiyam āgatāni aṭṭhatimsa, Aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahitoti** rāgaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni,

1. Am 1. 60 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 57; Theragāthā-Ṭṭha 2. 322 piṭṭhesu vitthāro.

samāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni**, samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo**. **Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasangāhānānirodhasamāpattiyo.

Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**.
Ñānavibhaṅgādāsu āgatanayena ekavidhādīnā paññāya saṅkaletvā
sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ
hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā**,
paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana ghanavinibbhogassa sudukkaratāya
saṅhasukhumā, nikāyantaraḷaddhisāṅkararahitā, ekattanayādisahitā ca tattha
vicāritāti āha “**suparisuddhanipūṇanaya**”ti. Paṭisambhidādāsu āgatanayaṃ
avissajjetvā vicāritatā **avimuttatantimaggā**.

Iti pana sabbanti iti-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre,
etaṃ sabbanti attho. **Idhāti** imissā Aṭṭhakathāyaṃ. **Na vicārayissāmi**
punaruttibhāvatoti adhippāyo.

Idāni tasseva avicāraṇassa ekanta-kāraṇaṃ niddhārento “**majjhe**
Visuddhimaggo”ti-ādimāha. Tattha “**majjhe ṭhatvā**”ti etena
majjhebhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādharmaṇaṭṭhakathā
Visuddhimaggo, na Sumaṅgalavilāsīnī-ādayo viya asādharmaṇaṭṭhakathāti
dasseti. “Visesato”ti idaṃ vinayābhiddhammānampi Visuddhimaggo
yathārahaṃ atthavaṇṇanā hotiyevāti katvā vuttaṃ.

Icevāti iti eva. **Tampī**ti Visuddhimaggampi. **Etāyāti**
Sumaṅgalavilāsīniyā. Ettha ca “Sīhaḷadīpaṃ ābhatā”ti-ādīnā
atthappakāsanassa nimittaṃ dasseti, “dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca
tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthaṃ dhammassā”ti etena payojanaṃ, avasiṭṭhena
karaṇappakāraṃ. Sīlakathādīnaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamaṃ tāva vaggasuttavasena vibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha dīghāgamo nāma**”ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti “dīghassa āgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmi”ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmim vacane. Yassa atthaṃ pakāsayissāmīti paṭiññātaṃ, so **dīghāgamo nāma** vaggasuttavasena evaṃ vibhāgoti attho. Atha vā **tatthā**ti “dīghāgamanissitaṃ atthan”ti etasmim vacane. Yo dīghāgamo vutto, so vaggādivasena edisoti attho. Attano samvaṇṇanāya paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvadassanattaṃ “**tassa vaggesu -pa- vuttaṃ nidānamādi**”ti āha. Kasmā pana catūsu āgamesu dīghāgamo paṭhamaṃ saṅgīto, tattha ca Sīlakkhandhavaggo ādito nikkhitto, tasmīca Brahmajālanti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavattati, api ca saddhāvahaguṇato Dīghanikāyo paṭhamaṃ saṅgīto. Saddhā hi kusaladhammānaṃ bījaṃ. Yathāha “saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhi”ti¹, saddhāvahaguṇatā cassa dassitāyeva. Kiñca katipayasuttasaṅgahato, appaparimāṇato ca gahaṇadhāraṇādisukhato. Tathāhesa catuttimsasuttasaṅgaho catusatṭhibhāṇavāraparimāṇo ca. Sīlakathābhāhullato pana Sīlakkhandhavaggo paṭhamaṃ nikkhitto. Sīlañhi sāsanaṃ ādi sīlapatiṭṭhānattā sabbaguṇānaṃ. Tenevāha “tasmā tiha tvaṃ bhikkhu ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhan”ti-ādi², etena cassa vaggassa anvatthasaññatā vuttā hoti. Diṭṭhiviniveṭhanakathābhāvato pana Suttantapiṭakassa niravasesadiṭṭhivibhajanaṃ Brahmajālaṃ paṭhamaṃ nikkhittanti daṭṭhabbaṃ. Teṭṭhake hi Buddhavacane Brahmajālasadisaraṃ diṭṭhigatāni niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā vibhattasuttaṃ natthīti.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Yassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena samvaṇṇanaṃ kattukāmo, taṃ, tassā ca tanti-āruḷhāya idha vacane kāraṇaṃ dassento “**paṭhamamahāsaṅgīti -pa- veditabbā**”ti āha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha

1. Sam 1. 175; Khu 1. 291 piṭṭhesu.

2. Sam 3. 124 piṭṭhe.

desitattā, paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā
 gāyanaṃ kathanāṃ saṅgīti, etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānaṃ
 ādipariyosānesu, antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ
 saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā, pūjanīyattā ca mahatī
 saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā
 pavattikālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmim̐ **paṭhamamahāsaṅgītikāle**.
Nidānanti ca desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti
 nidānaṃ. Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtasu
 vijjamaṇāsupi aññāsu Bhagavato kiriyāsu “Buddho bodheyyan”¹ti paṭiññāya
 anulomato veneyyānaṃ maggaphalupattīnaṃ hetubhūtā kiriyā
 nippariyāyena Buddhakiccanti āha **“dhammacakkappavattanañhi ādim
 katvā”**ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti
dhammacakkaṃ. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammaṃ
 taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ**, dhammena ñāyena cakkantipi
dhammacakkaṃ. Yathāha—

“Dhammaṃ pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkaṃ
 pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavatteti
 dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavatteti dhammacakkaṃ”²ti-ādi².

“Katabuddhake”ti etena Buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ
 dasseti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā Bhagavatāyeva vinītā honti, yato
 sāvakabhāsitaṃ suttaṃ “Buddhavacanaṃ”³ti vuccati, sāvakavineyyā ca na
 tāva vinītāti? Nāyaṃ doso tesāṃ vinayanupāyassa sāvakesu ṭhapitattā.
 Tenevāha—

“Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā
 bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā -pa-
 uppannaṃ parappavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahetvā
 sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti”³ti-ādi³.

“Kusinārāyaṇ”ti-ādi Bhagavato parinibbutadesakālavisessadassanaṃ
 “aparinibbuto Bhagavā”³ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṃ, loke

1. Buddhavaṃsa-Ṭṭha 12; Cariyapitaka-Ṭṭha 274 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 87; Saṃ 3. 228; Khu 1. 153 piṭṭhesu.

jātasamvaddhabhāvadassanattañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ mahābodhisattā carimabhava dārapariggahādīnīpi karontīti. Upādīyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyāṃ anossaṭṭho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossaṭṭho nissesitoti ayam **anupādisesā**, nibbānadhātu. **Nibbānadhātū**ti cettha nibbutimattaṃ adhippetāṃ, itthambhūtalakkhaṇe cāyam karaṇaniddeso. **“Dhātubhājanadivase”**ti idaṃ na “sannipatitānan”ti etassa viśesaṃ, ussāhajananassa pana viśesaṃ “dhātubhājanadivase bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti. Dhātubhājanadivasato hi purimapurimataradivasesu bhikkhū samāgatāti. Atha vā dhātubhājanadivase **sannipatitānaṃ** kāyasāmaggīvasena sahitānanti attho. Saṃghassa thero **saṃghatthero**, so pana saṃgho kiṃ parimāṇānanti¹ āha **“sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ”**ti. Niccasāpekkhatāya hi edisesu samāso hotiyeva yathā “Devadattassa garukulaṃ”ti.

Āyasmā Mahākassapo puna dullabhabhāvaṃ maññamāno bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho. “Dhātubhājanadivase sannipatitānan”ti idaṃ “bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti ettha “bhikkhūnan”ti imināpi padena sambandhanīyaṃ. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanamanussarantoti sambandho. Tattha **anussaranto** dhammasaṃvegavasenāti adhippāyo. “Saddhammaṃ antaradhāpeyyuṃ saṅgāyeyyaṃ -pa- ciraṭṭhitikaṃ tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissatī”ti etesaṃ padānaṃ “īti cintayanto”ti etena sambandho. Tathā “yañcāhan”ti etassa “anuggahito pasaṃsito”ti etena sambandho. **Yaṃ pāpabhikkhū**ti ettha **yanti** nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho, **addhaniyanti** addhānamaggagāmi, addhānakkhamanti attho.

Yañcāhanti ettha **yanti** yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti, kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena “anuggahito pasaṃsito”ti ettha anuggaṇhanaṃ pasaṃsanañca parāmasati. **“Cīvare sādharmaṇaparibhogena”**ti ettha “attanā samasamaṭṭhapanenā”ti idha attanā-saddaṃ ānetvā cīvare

---

1. Parimāṇoti (?)

attanā sādharmaṇaparibhogenāti yojetabbaṃ. Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa tanti. Atha vā Bhagavatā cīvare sādharmaṇaparibhogena Bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ, etassāpi hi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavato. **Yāvadedi** yāvadeva, yattakaṃ kālāṃ, yattake vā samāpattivihāre, abhiññāvihāre vā ākaṅkhanto viharāmi ceva voharāmi ca, tathā Kassapopīti attho. Idañca navānupubbavihārachaḷabhiññabhāvasāmaññena thutimattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā Mahākassapo Bhagavā viya devasikaṃ catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷaṅjetīti. Tenevāha “navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede”ti. **Tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati** aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. “**Nanu maṃ Bhagavā**”ti-ādinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti.

Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananato parato. **Pure adhammo dīppatīti** apināma dibbati, yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhituṃ samattho hoti, tato puretamevāti attho. Āsanne anicchite hi ayaṃ pure-saddo. **Dīppatīti** ca dīppissati. Pure-saddasanniyogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānappayogo yathā “purā vassati devo”ti.

“**Sakalanavaṅga -pa- pariggahesī**”ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi pana tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyā ukkaṃsagatatā saṅgītiyā bahūpakārataṃ dasseti. **Idaṃ vuttaṃ** saṅgītikkhandaḥ¹ **apaccakkhaṃ nāma natthi** paṇḍappavattibhāvato, **samantapāsādikāyaṃ** pana “asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthī”ti² vuttaṃ, taṃ “dve sahasāni bhikkhuto”ti vuttampi Bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttaṃ. **Caturāsītisahassānīti** dhammakkhandaḥ sandhāyāha. **Pavattinoti** paṇḍāni. Ānandattherassa navappāyāya parisāya vibbhamanena Mahākassapatthero evamāha “**na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī**”ti. Tattha **mattanti** pamāṇaṃ. Chandā āgamaṇaṃ viyāti padavibhāgo. “**Kiñcāpi sekkho**”ti

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 1. 6 piṭṭhe.

idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānaṃ eva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyantīti. “**Abhabbo -pa- agatim gantun**”ti ca dhammasaṅgītiyā tassa yogyabhāvadassanena vijjamānaguṇakathanā. **Pariyattoti** adhīto.

Gāvo caranti etthāti gocarō, gocarō viya **gocarō**, bhikkhācaraṇaṭṭhānaṃ. **Visabhāgapuggalo** Subhaddasadiso. **Sattipaṇḍaranti** sattikhaggādihatthehi purischi Mallarājūnaṃ Bhagavato dhātu-ārakkhakarāṇaṃ sandhāyāha. **Taṃ palibodhaṃ chinditvā taṃ karaṇīyaṃ karotūti** saṅgāhakena chinditabbaṃ chinditvā ekantakarāṇīyaṃ karotūti attho. **Mahājananti** bahujaṇaṃ. **Gandhakuṭim vanditvā** paribhogacetiyabhāvatoti adhippāyo. **Yathā tanti** yathā aññopi yathāvuttasabhāvo, evanti attho. **Samvejesīti** “nanu Bhagavatā paṭikacceva akkhātaṃ ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo’ti”adinā¹ samvegaṃ janesi. **Ussannadhātukanti** upacitadosaṃ. **Bhesajjamattāti** appakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattā-saddo “mattā sukharippaccāgā”ti-ādīsu² viya. **Dutiyadivaseti** devatāya samvejitadivasato, Jetavanavihāraṃ pavitṭhadivasato vā dutiyadivase. **Āṇava cakkam āṇācakkam**.

Etadagganti eso aggo. Liṅgavipallāsenā hi ayaṃ niddeso. **Yadidanti** ca yo ayaṃ, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. “Paṭhamāṃ āvuso Upālī pārājikaṃ kattha paññattan”ti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto Bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni Bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgīṭāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. “**Vatthumpi pucchi**”ti-ādi “kattha paññattan”ti-ādinā dassitena saha tadavasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṃ. **Paṭhamapārājiketi** paṭhamapārājikapāliyaṃ³. Tenevāha “**na hi Tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti**”ti.

1. Dī 2. 99, 129; Saṃ 3. 141; Aṃ 3. 325; Vi 4. 480 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 55 piṭṭhe Dammāpade.

3. Vi 1. 13 piṭṭhe.

Jātakādike Khuddakanikāyapariyāpanne, yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise Abhidhammapīṭake saṅgaṇhitum yuttam, na pana Dīghanikāyādippakāre Suttantapīṭake, nāpi paññattiniddesabhūte Vinayapīṭaketi Dīghabhāṇakā “Jātakādīnam Abhidhammapīṭake saṅgaho”ti vadanti. Cariyāpīṭakabuddhavaṁsānañcettha aggahaṇam jātakagatikattā. Majjhimbhāṇakā pana aṭṭhuppattivasena desitānam Jātakādīnam yathānulomadesanābhāvato tādise Suttantapīṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādhammasāsane Abhidhammapīṭaketi Jātakādīnam Suttantapīṭakapariyāpannataṁ kathayanti. Tattha ca yuttam vicāretvā gahetabbaṁ.

Evam nimittapayojanakāledesakāraṅgappakārehi paṭhamam saṅgītiṁ dassetvā idāni tattha vavattāpitasiddhesu dhammavinayesu nānappakāraṅgallattham ekavidhādibhede dassetuṁ “**evametan**”ti-ādimāha. Tattha **vimuttirasanti** vimuttiguṇam, vimuttisampattikam vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccam vā kilesānam accantam vimuttisampādanato. Keci pana “vimutti-assādan”ti vadanti.

Kiñcāpi avisesena sabbampi Buddhavacanam kilesavinayanena vinayo, yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretum “**tattha Vinayapīṭakan**”ti-ādimāha. **Avasesam Buddhavacanam dhammo** khandhādivasena sabhāvadhammadesanābhāhullato. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayopi pariyaṭṭiyādibhāvato, vinaya-saddasannidhāne pana bhinnādhikaraṅgabhāvena payutto dhamma-saddo vinayatantividhuram tantim dīpeti yathā “puññañāṇasambhārā, gobalibaddhan”ti ca.

“**Anekajātisamsāran**”ti ayam gāthā Bhagavatā attano sabbaññutaññānapadaṭṭhānam arahattappattim paccavekkhantena ekūnavīsatiṁ paccavekkhaṇāñāṇassa anantaram bhāsītā, tenāha “**idam paṭhamabuddhavanan**”ti. Idam kira sabbabuddhehi avijahitam udānam. Ayamassa saṅkhepattho—aham imassa attabhāvagehassa kāraṅgam taṅhāvaddhakim **gavesanto** yena ñāṇena tam daṭṭhum sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya Dīpaṅkarapādamūle

katābhinihāro ettakaṃ kālaṃ **anekajāṭisaṃsāraṃ** anekajāṭisatasahassasaṅkhyāṃ saṃsāravaṭṭaṃ **anibbisāraṃ** taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṃ** saṃsariṃ. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya **jāti** nāmesā punappunaṃ upagantuṃ **dukkhā**, na ca sā tasmīṃ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho. **Diṭṭhosīti** idāni mayā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna gehanti** puna **imaṃ** attabhāvasaṅkhātāṃ mama gehāṃ. **Na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** avasesakilesa**phāsukā** mayā **bhaggā**. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa **kūṭaṃ** avijjāsaṅkhātāṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ **visaṅkhatāṃ** viddhamāsitāṃ. **Visaṅkhāraṃ** Nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭhaṃ idāni mama cittaṃ, ahañca taṇhānaṃ khayasaṅkhātāṃ Arahattamaggaṃ **ajjhagā** adhigato pattosmīti. Ayaṃ manasā vavattitadhammānaṃ ādi. **“Yadā have pātubhavanti dhammā”**ti¹ ayaṃ pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādīti vadanti. Anto jappanavasena kira Bhagavā “anekajāṭisaṃsāraṃ”ti-ādi²māha. **“Pāṭipadadivase”**ti idāṃ “sabbaññubhāvappattassā”ti na etena sambandhitabbaṃ, “paccavekkhantassa uppannā”ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi Bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ pattoti.

Vayadhammāti aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṃ vibhāveti “yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ, tadanattā”ti³ vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva ca tadārammaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ Buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminipāṭipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbaṃ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyāṃ niyojēti **“appamādena sampādeṭhā”**ti. Atha vā **“vayadhammā saṅkhārā”**ti etena saṅkhepena saṃvejetvā **“appamādena sampādeṭhā”**ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattim dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasaṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsanaṃ pariyaḍiyitvā tiṭṭhatīti.

Paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ

saṅgītikkhandhakakathāvatthupakaraṇādi. Keci pana “Subhasuttampi⁴ paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ”ti vadanti, taṃ na yujjati.

1. Khu 1. 78 piṭṭhe Udāne.

2. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.

3. Saṃ 2. 19, 37, 68, 69, 92, 236, 217; Khu 9. 295 piṭṭhesu.

4. Dī 1. 188 piṭṭhe.

Paṭhamasaṅgītito puretameva hi āyasmatā Ānandena Jetavane viharantena Subhassa māṇavassa bhāsitanti.

Dalīkammāsithilakaraṇappayojanā yathākkamaṃ pakatisāvajjapaṇṇattisāvajjesu sikkhāpadesu. **Tenāti** vividhanayattādinā. **Etanti** “vividhavisesanayattā”ti gāthāvacaṇaṃ. **Etassāti** vinayassa.

Attatthaparathādibhedeti yo taṃ suttaṃ sajjhāyati, suṇāti, vāceti, cinteti, deseti ca, suttena saṅgahito sīlādi-attho tassāpi hoti, tena parassa sādhetabbato parassāpi hotīti tadubhayaṃ taṃ suttaṃ **sūceti** dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ lokiya lokuttarañcāti evamādibhede atthe **ādi-**saddena saṅgaṇhāti. **Attha-**saddo cāyaṃ hitapariyāyavacaṇaṃ, na bhāsitatthavacaṇaṃ, yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitatthaṃ sūceti, parassāpīti ayamatto vutto siyā. Suttena ca yo attho pakāsito, so tasseva hotīti na tena parattho sūcito hoti, tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attaggaṇaṇca na kattabbaṃ, attatthaparathavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggaṇaṇca na kattabbaṃ. Tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttādhārassa puggalassa vasena attatthaparathā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā vuttā “na haññadatthathipasaṃsalābhā”ti etassa padassa niddese¹ “attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, gūḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramattho”ti, te suttaṃ sūceti attho. Ismiṃ atthavikappe **attha-**saddo bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane aladdhagādho **gambhīro**. Na vivaṭo **gūḷho**. Mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādinā tirohito

---

1. Khu 7. 131; Khu 8. 175 piṭṭhesu.

paṭicchanno. Niddhāretvā nāpetabbo **neyyo.** Yathārutavaseneva veditabbo **nīto.** **Anavajjanikkilesavodānā** pariyāyavasena vuttā, kusalavipākakiriyādhammasasena vā. **Paramattho** Nibbānaṃ, dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā. Atha vā “attanā ca appiccho hotī”ti attatthaṃ, “appicchākathañcaparesaṃ kattā hotī”ti paratthaṃ sūceti. Evaṃ “attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti-ādi¹ suttāniyojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā sutta-saddassa attho vattabbo. Tasmā veneyyajjhāsaya vasappavattāya desanāya attahitaparāhitādīni sātīsayāṃ pakāsītāni honti tapparabhāvato, na āṇādhamma sabhāvavasappavattāyāti idameva ca “**atthānaṃ sūcanaṃ suttan**”ti vuttaṃ.

Sutte ca āṇādhamma sabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na Vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayaṃ āṇādhamma sabhāve. Tasmā veneyyānaṃ ekantahitapaṭipattīlābhasaṃvattanikā suttantadesanā hotīti “**suvuttācethā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pasavatīti** phalati. “**Suttāṇā**”ti etassa atthaṃ pakāsetuṃ “**suṭṭhu ca ne tāyati**”ti vuttaṃ. Attatthādividhānesu ca suttassa pamāṇabhāvo, attatthādīnañca saṅgāhakattaṃ yojetabbāṃ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesanañca yojetabbāṃ. **Etanti** “atthānaṃ sūcanaṃ”ti-ādikaṃ atthavacanaṃ. **Etassāti** suttassa.

Abhikkamantīti ettha **abhi**-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekatthaṃ dīpeti, **abhiññātā abhilakkhitā**ti ettha nāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭatāvīsesaṃ, **abhikkantenā**ti ettha kantiyā adhikattaṃ visiṭṭhatanti yuttaṃ kiriyāvīsesakattā upasaggassa. **Abhirāja abhivinayeti** pana pūjītaparicchīnesu rājavinayesu **abhi**-saddo pavattatīti kathametaṃ yujjeyyāti? Pūjanaparicchēdanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ yuttattā. Ettha hi atimālādīsū atī-saddo viya abhi-saddo yathā saha sādhanena kiriyāṃ vadatīti abhirāja-abhivinaya-saddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde abhi-saddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyāṃ dīpetīti ayamattho dassitoti daṭṭhabbo.

---

1. Am 1. 412, 576 piṭṭhesu.

Bhāvanāpharaṇavuḍḍhīhi **vuḍḍhimantopi dhammā vuttā**.
Ārammaṇādīhīti ārammaṇasampayuttakammadvārappaṭipadādīhi.
Avisiṭṭhanti aññamaññavisitṭhesu Vinayasuttābhidhammesu avisiṭṭhaṃ
 samānaṃ. Taṃ Piṭakasaddanti attho. **Yathāvuttenāti** “evaṃ
 duvidhatthenā”ti-ādinā vuttappakārena.

Kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā atisaḷḷaṇaṃ
 pabodhanaṃ **desanā**. Sāsitaḷḷapuggalagatena
 yathāparādhādisāsitaḷḷabhāvena anusāsaṇaṃ vinayaṇaṃ **Sāsaṇaṃ**.
 Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādino atthassa kathaṇaṃ
 vacanaṭṭhapaṭibaddhatākaraṇaṃ **kathā**. ¹Kathiyati vā etthāti **kathā**.
 Saṃvarāsaṃvarassa kathā **saṃvarāsaṃvarakathā**. Esa nayo itaresupi¹.
Bheda-saddo viṣuṃ viṣuṃ yojetabbo “desanābhedaṃ sāsaṇabhedaṃ
 kathābhedaṇca yathārahaṃ paridīpaye”ti, **bhedanti** ca nānattanti attho.
 Sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca **sikkhāppahānagambhīrabhāvaṃ**,
 taṇca paridīpaye. Ettha **yathāti**
 upārambhanissaraṇadhammakosarakkhaṇahetupariyāpuṇaṇaṃ suppaṭipatti
 duppaṭipattīti etehi pakārehi. Āṇaṃ paṇetum arahatīti **āṇāraho**
 Sammāsambuddhattā. Vohāraparamatthānampi sabbhāvato āha
 “**āṇābhūllato**”ti. Ito paresupi eseva nayo. **Pacurāparādhā** seyyasakādayo.
Ajjhāsayo āsayova, atthato diṭṭhi, ñāṇaṇca. Vuttañcetaṃ—

“Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā.

Yathābhūtaṇca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasadditaṃ”ti².

Anusayā kāmarāgabharāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānavijjāvasena
 satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi
 kālabhedena dhammānaṃ sabhāvabhedo atthīti. **Cariyāti** cha mūlacariyā,
 antarabhedena anekavidhā, saṃsaggavasena tesatṭhi honti. Te pana amhehi
Asammohantaradhānasuttaṭikāyaṃ vibhāgato dassitā, atthikehi tato
 gahetabbā. Atha vā **cariyāti** caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ.
Adhimutti nāma sattānaṃ pubbacariyavasena abhiruci, sā duvidhā
 hīnapaṇītabhedena. Ghanavinibbhogābhāvato diṭṭhimānataṇhāvasena “**ahaṃ**
mama”ti **saññino**. Mahanto saṃvaro **asaṃvaro**. Buddhi-attho hi aya’makāro
 yathā “asekkhā dhammā”ti³.

1-1. Adhikapāṭho viya dissati.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 239; Sārattha-Ṭī 1. 75 piṭṭhesupi.

3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha tanti-attho tantidesanā tanti-atthapaṭivedho ca tantivisayā hontīti Vinayapiṭakādīnaṃ atthadesanāpaṭivedhādihārabhāvo yutto, piṭakāni pana tantiyevāti tesam dhammādhārabhāvo katham yujjeyyāti? Tantisamudāyassa avayavatantiyā ādhārabhāvato. Avayavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati yathā “rukkhe sākha”ti. Dhammādīnaṃca dukkhogāhabhāvato tehi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnaṃca catubbidho gambhīrabhāvo vutto. Tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametam samukhena, visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṃyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesam visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhāti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo, paṭivedhassa pana uppādetum asakkuṇeyyattā tabbisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā.

“Hetumhi ñāṇam dhammapaṭisambhidā”ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo katham ñātābhoti? **“Dhammapaṭisambhidā”**ti etassa samāsapadassa avayavapadattham dassentena **“hetumhi ñāṇam”**ti vuttattā. **“Dhamme paṭisambhidā”**ti ettha hi **“dhamme”**ti etassa attham dassentena **“hetumhī”**ti vuttam, **“paṭisambhidā”**ti etassa ca attham dassentena **“ñāṇam”**ti. Tasmā hetudhamma-saddā ekatthā, ñāṇapaṭisambhidā-saddā cāti imamattham vadantena sādhitō dhammassa hetubhāvo, atthassa hetuphalabhāvo ca evameva daṭṭhabbo.

Yathādhammanti cettha **dhamma**-saddo hetum hetuphalaṅca sabbam saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā **yathādhammanti** yo yo avijjāsāṅkhārādiddhammo, tasmim tasminti attho. Dhammānurūpaṃ vā **yathādhammam**. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītasavisayavibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, yato **“aviparītābhilāpo”**ti vuccati. **Dhammābhilāpoti** atthabyañjanako aviparītābhilāpo, etena **“tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇam niruttipaṭisambhidā”**ti¹ ettha vuttam sabhāvadhammaniruttim dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi

---

1. Abhi 2. 307 piṭṭhādīsu.

niruttipaṭṭisambhidāya parittārammaṇāḍibhāvo

Paṭṭisambhidāvibhaṅgapāliyaṃ¹ vutto. **Atthakathāyañca** “taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā”ti-ādinā² saddārammaṇatā dassitā. “Imassa atthassa ayaṃ saddo vācako”ti vacanavacanīye vavatthapetvā taṃtaṃvacanīyavibhāvanavasena pavattito hi saddo desanāti. **“Anulomādivasena vā kathanan”**ti etena tassā dhammaniruttiyā abhilāpaṃ kathanāṃ tassa vacanassa pavattanaṃ dasseti. **“Adhippāyo”**ti etena “desanāti paññattī”ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhihāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tabbinimuttaṃ paññattim sandhāyāti dasseti.

Nanu ca “dhammo tantī”ti imasmim pakkhe dhammassa saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ viseso na siyāti? Na, tesam tesam atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto, uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho dhammo, pacchā paresam avabodhanattham pavattito tadatthappakāsako saddo desanāti. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo desanā musāvādādayo viya. “Vacanassa pavattanaṃ”ti ca yathāvuttacittuppādavasena yujjati. So hi vacanaṃ pavatteti, tañca tena pavattiyati desiyati. “So ca lokiyalokuttaro”ti evaṃ vuttaṃ abhisamayaṃ yena pakārena abhisameti, yaṃ abhisameti, yo ca tassa sabhāvo, tehi pakātaṃ kātum **“visayato asammohato ca atthānurūpaṃ dhammesū”**ti-ādimāha. Tattha hi visayato atthādi-anurūpaṃ dhammādisu avabodho avijjādidhammasaṅkhārādi-atthadubhayapaññāpanārammaṇo **lokiyo abhisamayo**, asammohato atthādi-anurūpaṃ dhammādisu avabodho nibbānārammaṇo maggasampayutto yathāvuttadhammatthapaññattisu sammohavidhammasano **lokuttaro abhisamayoti**. Abhisamayato aññampi paṭivedhattham dassetuṃ **“tesam tesam vā”**ti-ādimāha. Paṭivedhanaṃ paṭivedhoti iminā hi vacanatthena abhisamayo, paṭivijjhīyatīti paṭivedhoti iminā taṃtaṃrūpādidhammānaṃ aviparītasabhāvo ca “paṭivedho”ti vuccatīti.

Yathāvuttehi dhammādihi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ **“idāni yasmā etesu piṭakesū”**ti-ādimāha. **Yo cetthāti** etesu taṃtaṃpiṭakagatesu dhammādisu yo paṭivedho, etesu ca piṭakesu tesam tesam dhammānaṃ yo aviparītasabhāvoti yojetabbaṃ. Dukkhogāhatā ca

1. Abhi 2. 320 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 370, 371 piṭṭhesu.

avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya, tesam paññāpanassa dukkarabhāvato taṃdesanāya, paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa uppādanavisayikaraṇānaṃ asakkuṇeyyattā, aviparītasabhāvasaṅkhātassa paṭivedhassa duviññeyyatāya eva veditabbā.

Yanti yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Atthanti** bhāsitatthaṃ payojanatthaṃca. **Na upaparikkhantīti** na vicārenti. **Na nijjhānaṃ khamantīti** nijjhānapaññaṃ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. **Itīti** evaṃ etāya pariyattiyā. **Vādappamokkhānisamsā** attano upari parehi āropitavādassa nigghassa pamokkhappayojanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇanti, **vādappamokkhā** vā nindāpamokkhā. **Yassa catthāyāti** yassa ca silādipūraṇassa anupādāvimokkhassa vā atthāya **dhammaṃ pariyāpuṇanti** nāyena pariyāpuṇantīti adhippāyo. **Assāti** assa dhammassa. **Nānubhontīti** na vindanti. Tesam te dhammā duggahitattā upārambhamānadabbamakḥpalāsādihetubhāvena **dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti**. Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññatthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti**.

“Tāsaṃyevā”ti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatuppaṭisambhidādīnaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Verañjakaṇḍe**¹ hi tisso vijjāva vibhattā. Dutiye pana **“tāsaṃyevā”**ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhāti sutte vibhattāyevāti.

Duggahitaṃ gaṇhāti “tathāhaṃ Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājanāmi, yathā tadevidaṃ viññānaṃ sandhāvati saṃsarati anaññaṃ”ti-ādīnā². **Dhammacintanti** dhammasabhāvavicāraṇaṃ, “cittuppādamatteneva dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano ārammaṇaṃ hoti, sabbaṃ cittaṃ asabhāvadharmārammaṇaṃ”ti ca evamādi. **Tesanti** tesam piṭakānaṃ.

Etanti etaṃ Buddhavacanaṃ. Atthānulomato **anulomiko**. Anulomikatāmyeva vibhāvetuṃ **“kasmā panā”**ti-ādi vuttaṃ. **Ekanikāyampīti**

1. Vi 1. 5 piṭṭhe.

2. Ma 1. 323 piṭṭhe.

ekasamūhampi. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesam̐ nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo** ca.

Navappabhedanti ettha katham̐ navappabhedam̐. Sagāthakañhi Suttam̐ Geyyam̐, niggāthakañca Suttam̐ Veyyākaraṇam̐, tadubhayavinimuttañca Suttam̐ Udānādivisesasaññārahitam̐ natthi, yaṁ suttaṅgam̐ siyā, Maṅgalasuttādīnañca¹ suttaṅgasaṅgaho na siyā gāthābhāvato Dhammapadādīnam̐ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā Sagāthāvaggassa viya, tathā Ubhatovibhaṅgādīsu Sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare.
Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato².

Sabbassāpi hi Buddhavacanassa **Suttanti** ayam̐ **sāmāññavidhi**. Tenevāha āyasmā Mahākaccāno nettiyam̐ “navavidhasuttantapariyeṭṭhi”³. “Ettakam̐ tassa Bhagavato suttāgataṁ suttapariyāpannam̐⁴, sakavāde pañcasuttasatānī”⁵ti evamādi ca etassa atthassa sādham̐.

Visesavidhayo pare sanimittā tadekadessesu geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattam̐ tabbhāvanimittam̐. Lokapi hi sasilokam̐ sagāthakam̐⁶ cuṇṇiyagantham̐ “Geyyan”^{ti} vadanti. Gāthāvirahe pana sati puccham̐ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittam̐. Pucchāvissajjanañhi “Byākaraṇam̐”^{ti} vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇam̐. Evam̐ sante sagāthakādīnampi puccham̐ katvā vissajjanavasena pavattānam̐ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati geyyādīsaññānam̐ anokāsabhāvato, “gāthāvirahe satī”^{ti} visesitattā ca. Tathā hi Dhammapadādīsu kevalam̐ gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassaññānamayikagāthāyuttesu, “vuttañhetan”^{ti}-ādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṁyuttesu ca suttavisesesu yathākkamam̐ Gāthā-udānaitivuttaka-abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

2. Netti-Ṭṭha 13; Sārattha-Ṭṭi 1. 93 piṭṭhesupi.

3. Khu 10. 1 piṭṭhe.

4. Vi 2. 272, 470 piṭṭhesu.

5. Abhi-Ṭṭha 1. 5, 6, 9; Abhi-Ṭṭha 3. 105 piṭṭhesu.

6. Netti-Ṭṭha 13 piṭṭhe passitabham̐.

satipi gāthābandhabhāve Bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhāvissajjanabhāve, sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādīsaññā patiṭṭhitāti visesavidhāyo suttāṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyāṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttāṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ Suttaṃ Geyyaṃ, niggaṭhakaṃ Suttaṃ Veyyākaraṇanti suttāṅgaṃ na sambhavaṭīti codanā tadavatthāvāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti.

Yañca vuttaṃ “gāthābhāvato Maṅgalasuttādīnaṃ¹ suttāṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ na, **nirulhattā**. Nirulho hi Maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni Dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāvena. Teneva hi Aṭṭhakathāyaṃ “suttanāmakan”ti nāmaggaḥaṇaṃ kataṃ. Yañca pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāññena**. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo nāma atthato aññena hoti, na ca Maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi, yadapi vuttaṃ “Ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi na, aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādipariyāpanattā. Ato na tāhi Ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyāṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

“Ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo -pa- imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni”ti Buddhavacanaṃ dhammavinayādibhedena vavatthapetvā saṅgāyanta Mahākassapappamukhena vasigaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa dīghāgamassa paṭhamamajjhimbuddhavadānādibhāvo vavatthāpitoti dasseti “**evametam abhedato**”ti-ādinā.

---

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

1. Brahmajālasutta

Paribbājakakathāvaṇṇanā

Evam paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadattham sā idha dassitā, idāni taṃ nigamanavasena dassetuṃ “**imissā**”ti-ādimāha.

1. Ettāvatā ca Brahmajālassa sādharmaṇato bāhiranidānaṃ dassetvā idāni abbhantarānidānaṃ saṃvaṇṇetuṃ “**tattha evan**”ti-ādi vuttaṃ. Atha vā chahi ākārehi saṃvaṇṇanā kātabbā sambandhato padato padavibhāgato atthato anuyogato parihārato cāti. Tattha **sambandho** nāma desanāsambandho. Yaṃ lokiyā “ummugghāto”ti vadanti. So pana Pāḷiyā nidānapāḷivasena, nidānapāḷiyā pana saṅgītivāsena veditabboti paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassentena nidānapāḷiyā sambandhassa dassitattā padādivāsena saṃvaṇṇanaṃ karonto “**evanti nipātapadan**”ti-ādimāha. **Meti-ādīnī**ti ettha antarā-sadda-ca-saddānaṃ nipātapadabhāvo ca vattabbo, na vā vattabbo tesam̐ nayaggahaṇena gahitattā, tadavasiṭṭhānaṃ āpaṭi-saddānaṃ ādi-saddena saṅgaṇhaṇato. **Padavibhāgoti** padānaṃ viseso, na pana padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgoti** vā ekasesavasena padapadaviggahāpi padavibhāga-saddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho “bhikkhūnaṃ saṅgho”ti-ādibhedesu padesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padattham̐ atthuddhārakkamena paṭhamam̐ evam̐-saddassa dassento “**evam̐-saddo tāvā**”ti-ādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi**-saddena idamatthapucchāparimāṇādī-atthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evam̐gatāni, evam̐vidho, evam̐kāro”ti-ādīsū idam̐-saddassa atthe evam̐-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiyā pakāratthe vadanti. “Evam̐ nu kho, na nu kho, kim̐ nu kho, katham̐ nu kho”ti¹, “evam̐ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā odātavattavasanaṃ

pañcahi kāmagaṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ
 etarahi sācariyakoti? No hidaṃ bho Gotamā”ti¹ ca ādīsu pucchāyaṃ. “Evaṃ
 lahuparivattaṃ², evamāyupariyanto”ti³ ca ādīsu parimāṇe. Nanu ca “evaṃ
 nu kho, evaṃ su te, evamāyupariyanto”ti ettha evaṃ-saddena
 pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākāratttho eva evaṃ-saddoti? Na,
 visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha ākārattthoti adhippeto, yathā
 “evaṃ byākho”ti-ādīsu⁴ pana na ākāravisesavācako⁵. Evañca katvā “evaṃ
 jātena maccenā”ti-ādīni⁶ upamādīsu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi
 “yathāpi -pa- bahun”ti⁷ ettha puppharāsiṭṭhāniyato
 manussupapattisappurisūpanissayasaddhammasavanayonisomanasikārabhog
 asampatti-ādīdānādipuññakiriyāhetusamudāyato
 sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadisiyo pahūtā puññakiriyā
 maritabbasabhāvātāya maccena sattena kattabbāti joditattā
 puppharāsimālāguṇāva upamā, tesāṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato
 vuttoti evaṃ-saddo upamākāranigamanatthoti vattuṃ yuttaṃ. So pana
 upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha “**upamāyaṃ āgato**”ti.

Tathā **evaṃ** iminā ākārena “**abhikkamitabban**”ti-ādīnā upadisiamānāya
 samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisaṇākāro, so atthato
 upadesoyevāti vuttaṃ “**evaṃ te -pa- upadese**”ti. Tathā **evametaṃ Bhagavā,**
evametaṃ Sugatāti ettha ca Bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato
 jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanāṃ
 udaggatākaraṇaṃ **sampahaṃsanāṃ**, yo tattha sampahaṃsanākāroti
 yojetabbaṃ. **Evamevaṃ panāyanti** ettha garaṇākāroti yojetabbaṃ. So ca
 garaṇākāro “vasalī”ti-ādikhūṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena
 pakāsitoti viññāyati.

1. Dī 1. 98 piṭṭhe.   2. Am 1. 9 piṭṭhe.   3. Vi 1. 5 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 182; Saṃ 2. 91; Vi 2. 175; Vi 4. 68 piṭṭhesu.

5. Yathā evaṃ byākhoti-ādīsu, na pana ākāravisesavācako ca.

(Ka) So Abhinavaṭikāya sameti.

6. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

7. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.

Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsi-
 ādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. **Evañca vadehī**ti “yathāhaṃ
 vadāmi, evaṃ samaṇaṃ Ānandaṃ vadehī”ti vadanākāro idāni vattabbo
 evaṃ-saddena nidassiyatīti nidassanatto vutto. **Evaṃ noti** etthāpi tesam
 yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananaṭṭhaṃ
 anumattiggahaṇavasena “saṃvattanti, no vā, kathaṃ vo ettha hotī”ti
 pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-
 saddena vibhāvitanti viññāyati, so pana tesam dhammānaṃ ahitāya
 dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇatto hotīti āha **“evaṃ
 no ettha hotīti-ādīsu avadhāraṇe”**ti. **Evaṃ bhanteti** pana dhammassa
 sādhukaṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tatha
 ṭhitabhāvassa paṭijānanaṇavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo
 vacanasampañcchanatto vutto, tena evaṃ bhante, sādhu bhante, suṭṭhu
 bhanteti vuttaṃ hoti.

Nānāyanipunaṇanti ekattanānatta-abyāpāra-evaṃdhammatāsaṅkhātā,
 nandiyāvaṭṭatipukkhalasīhavikkīṭita-aṅkusadisālocanasāṅkhātā vā
 ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānāyā, nayā vā Pāḷigatiyo, tā ca
 paññatti-anupaññatti-ādivasena
 saṅkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissatādivasena kusalādivasena
 khandhādivasena saṅghādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena
 kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappaṅkārāti nānāyā, tehi
 nipuṇaṃ saṅhasukhumanti nānāyanipunaṇaṃ. Āsayova ajjhāsayo, te ca
 sassatādibhedena, tatha ca appajakkhatādivasena anekā, attajjhāsayaḍayo
 eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.
Atthabyañjanasampannanti atthabyañjanaparipuṇṇaṃ upanetabbābhāvato,
 saṅkāsana pakāsana vivaraṇa vibhajana uttānīkaraṇa paññattivasena chahi
 atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi
 byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanattamaṃ
 “paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriyan”ti vadanti.
 Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā.
 Puthujjanānampi

vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividham pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “pāṭihāriyan”ti vuttum. Sace pana mahākāruṇikassa Bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato “pāṭihāriyan”ti vuttam, evam sati yuttametam. Atha vā Bhagavato ca sāsana ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato **pāṭihāriyam**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena, diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanitā hontīti. **“Paṭi”**ti vā ayam saddo “pacchā”ti etassa attham bodheti “tasmim paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti-ādīsu¹ viya, tasmā samāhite citte, vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabban pavattetabbanti paṭihāriyam, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyam. Iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena, katakiccena ca sattahitatham puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānam upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva **pāṭihāriyam**. Paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsaniyamudāye bhavam ekekaṃ “**pāṭihāriyan**”ti vuccati. Paṭihāriyam vā catutthajjhānam maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātam, tasmim vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyam**. Tassa pana iddhi-ādibhedena visayabhedena ca bahuviddhassa Bhagavato desanāya labbhamānattā āha “vividhapāṭihāriyan”ti.

Na aññathāti Bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana Bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi Bhagavato desanā. Evañca katvā “sabbappakārena ko samattho viññātun”ti idam vacanam samatthitam hoti. Dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirajjanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānam ekavisayattā, itarathā thero Bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti evam vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyam vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi

---

1. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

ekasmiṃ yeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānabhedam sandhāyāha “**me-saddo tisu atthesu dissati**”ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ suta-saddo eva taṃ tamattham anuvadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇam na virujjhatīti dassento “**sa-upasaggo ca anupasaggo cā**”ti āha. **Assāti** suta-saddassa. Kammabhāvasādhanāni idha suta-sadde sambhavantīti vuttam “**upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho**”ti. **Mayāti atthe satīti** yadā me-saddassa kattuvaseṇa karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satīti** yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Sutasaddasannidhāne payuttana evaṃ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttam “**evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan**”ti. **Ādi-**saddena sampañcchanādīnam pañcadvārikaviññāṇānam tadabhinihaṭānañca manodvārikaviññāṇānam gahaṇam vedītabbam. Sabbesampi vākyānam evakāratthasahitattā “**sutan**”ti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti, etena avadhāraṇena nirākataṃ dasseti. Yathā ca sutam sutamevāti niyametabbam, taṃ sammā sutam hotīti āha “**anūnādhikāvīparītaggahaṇanidassanan**”ti. Atha vā “saddantarathāpohanavasena saddo attham vadatī”ti **sutanti** asutam na hotīti ayametassa atthoti vuttam “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti, iminā diṭṭhādivinivattanam karoti. Idam vuttam hoti—na idam mayā diṭṭham, na sayambhuñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutam, tañca kho sammadevāti. Tenevāha “anūnādhikāvīparītaggahaṇanidassanan”ti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayamatthayojanā kariyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto “**assavanabhāvapaṭikkhepato**”ti. Tenevāha “anūnādhikāvīparītaggahaṇanidassanan”ti. Savanasaddo cettha kammattho vedītabbo suyyatīti.

Evaṃ savanahetusuṇantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanam dassetvā idāni pakārantarehipi taṃ dassetuṃ “**tathā evan**”ti-ādi vuttam. Tattha **tassāti** yā sā Bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi

nānappakārena ārammaṇe pavattitum samatthā. Tathā ca vuttam
“sotadvārānusārenā”ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānam anekavihitānam
 byañjanatthaggaṇānam nānakārena, etena imissā yojanāya ākāratto
 evam-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsananti** pavattiyā
 atthibhāvappakāsanam. **“Sutanti dhammappakāsanam”**ti yasmim ārammaṇe
 vuttappakārā viññānavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttam,
 na suta-saddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākāṭikaraṇam
“ayañhetthā”ti-ādi. Tattha **viññānavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanam.
Mayāti katthu-atthe.

“Evanti niddisitabbappakāsanam”ti nidassanattham evam-saddam
 gahetvā vuttam nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato, tena evam-
 saddena sakalampi suttam paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa
 kiriyāsaddattā, savanakiriyāya ca sādharānaviññānappabandhapaṭibaddhattā
 tattha ca puggalavohoroti vuttam **“sutanti puggalakiccappakāsanam”**ti. Na hi
 puggalavohārahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

“Yassa cittasantānassā”ti-ādipi ākārattameva evam-saddam gahetvā
 purimayojanāya aññathā atthayojanam dassetum vuttam. Tattha
ākārapaññattīti upādāpaññatti eva, dhammānam pavatti-ākārupādānavasena
 tathā vuttā. **“Sutanti visayaniddeso”**ti sotabbabhūto dhammo
 savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā
 vuttam. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi
 saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññam
 viya taṃsamaṅgim katvā vuttam **“cittasantānena taṃsamaṅgīno”**ti.
 Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena
 pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanasena
 cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti
 katvā vuttam **“taṃsamaṅgīno kattu visaye”**ti. Sutākārassa ca therassa
 sammānicchitabhāvato āha **“gahaṇasannitṭhānanam”**ti, etena vā
 avadhāraṇattham evam-saddam gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbam.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākāraṣṣa nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādi-upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtaḍḍhammappabandhabyāpārātāya vuttaṃ **“evanti puggalakiccaniddeso”**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññānanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha **“sutanti viññāṇakiccaniddeso”**ti. Meti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā, viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **“meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”**ti vutthaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-sadda suta-saddānaṃ atthāti te tathārūpapaññatti-upādānabyāpārabhāvena dassento āha **“evanti puggalakiccaniddeso. Sutanti viññāṇakiccaniddeso”**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāravisaya puggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāraggāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassāpi saddādhiḡamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā, sabbapaññattīnaṃca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu **“evan”**ti-ādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha **“evanti ca meti cā”**ti-ādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassa atthassa ākāradino, dhammānaṃca asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **“saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti”**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti bhūtatthattamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti—yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho **“saccikaṭṭho, paramattho cā”**ti vuccati, na tathā evaṃ meti padānaṃ atthoti, etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **“kiñhetta tan”**ti-ādi vuttaṃ. **Sutanti** pana saddāyatanāṃ sandhāyāha **“vijjamānapaññatti”**ti. Teneva hi **“yañhi taṃ ettha sotena upaladdhan”**ti vuttaṃ, **“sotadvārānusārena upaladdhan”**ti pana vutte atthabyañjanādisabbaṃ labbhati. **Taṃ taṃ upādāya vattabbatoti** sotapathamāgate dhamme upādāya tesāṃ upadhāritākārādinō paccāmasanavasena **“evan”**ti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya

“me”ti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro “dutiyaṃ tatiyaṃ”ti-ādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvāpavattoti āha “**diṭṭhādīni upanidhāyavattabbato**”ti. Asutaṃ na hotīti hi “sutaṃ”ti pakāsitoyamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā “evan”ti therena paccāmaṭṭhāti āha “**asammohaṃ dīpeti**”ti. “**Nānappakārapaṭivedhasamattho hoti**”ti etena vakkhamānassa suttassa nānappakāratam duppaṭivijjhatañca dasseti. “**Sutassa asammosaṃ dīpeti**”ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttam. **Asammohenāti** sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi, evaṃ **asammosenāti** etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitaṃ ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtāti vuttam “**paññāpubbaṅgamāya**”ti-ādi paññāya pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo “manopubbaṅgamā”ti-ādīsu¹ viya, pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ “**satipubbaṅgamāya**”ti etthāpi vuttanayānusāreṇa yathāsambhavamatto veditabbo. **Atthabyañjanasampannassāti** atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsaṇa pakāsaṇa vivaraṇa vibhajana uttānikaraṇapaññattivaseṇa chahi atthapadehi, akkharapadabyañjana-ākāra niruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. “**Avikkhepaṃ dīpeti**”ti “Brahmajālaṃ kattha bhāsitaṃ”ti-ādipucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantareṇa na sambhavatīkatvā vuttam. “**Vikkhittacittassā**”ti-ādi tassevatthassa samatthanasena vuttam. **Sabbasampattiyāti** atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikāraṇassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā

---

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato, sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato.

“**Na hi vikkhittacitto**”ti-ādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā—saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanaṃ na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantena vassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti vuttaṃ “**evaṃ bhaddako ākāro**”ti. Yasmā na hotīti sambandho.

Pacchimakakkadvayasampattinti

attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsāṅkhātāṃ guṇadvayaṃ. Aparāparaṃ vuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ “cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti-ādi¹. Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimakakkadvayasiddhiyāti**

pacchimakakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha

“**āsayasuddhi siddhā hotī**”ti. Tathā hi vuttaṃ “sammāpaṇihitāṃ cittaṃ,

seyyaso naṃ tato kare”ti², “katapuññosi tvaṃ Ānanda, padhānamanuyuñja khippaṃ hohisi anāsavo”ti³ ca. Tenevāha “**āsayasuddhiyā**

adhigamabyattisiddhī”ti. **Payogasuddhiyāti**

yonisomanasikārapubbaṅgassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena.

Tathā cāha “**āgamabyattisiddhī**”ti. Sabbassa vā

1. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

3. Dī 2. 119 piṭṭhe.

kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyam visārado hotīti.

“**Nānappakārapaṭivedhadīpakenā**”ti-ādinā atthabyañjanesu therassa evam saddasuta-saddānam asammohāsammōsadīpanato catupaṭṭisambhidāvasena atthayojanam dasseti. Tattha “**sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā**”ti etena ayaṃ suta-saddo evam-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva sotabbadhammavisesam āmasatīti dasseti. Manodīṭṭhikaraṇā pariyattidhammānam anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evam-saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānam visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepaṭīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāham janeti. Tattha **dhammāti** pariyattidhammā. **Manasānupekkhitāti** “idha sīlam kathitam, idha samādhī, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”ti-ādinā nayena manasā anupekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** nijjhānakkhantibhūtāya, nātapaṭiññāsankhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpam, ettakam rūpan”ti-ādinā suṭṭhu vavathapetvā paṭividdhā.

“**Sakalena vacanenā**”ti pubbe tīhi padehi visum visum yojitattā vuttam. **Asappurisabhūminti** akataññutam “idhekacco pāpabhikkhu Tathāgatappaveditam dhammavinayam pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti¹ evam vuttam anariyavohārāvattam. Sā eva anariyavohārāvattā **asaddhammo**. Nanu ca Ānandattherassa “mamedam vacanam”ti adhimānassa, Mahākassapattherādīnañca tadāsankāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanam niratthakanti? Nayidamevam “evam me sutan”ti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana “devatānam parivitakkāpekkham tathāvacananti edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmim kira khaṇe ekaccānam devatānam evam cetaso parivitakko udapādi “Tathāgato ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo, idāni dhammam deseti, Sakyakulappasuto Tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kim nu kho sayam sacchikatadhammam deseti, udāhu Bhagavatoyeva vacanam yathāsutan”ti

---

1. Vi 1. 115 piṭṭhe.

evaṃ tadāsaṅkitappakāro asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Attano adahantoti** “mametana”ti attani aṭṭhapento. **Appetīti** nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nātisamsappanaṃ matibhedamattaṃ **vimati**. **Assaddhiyaṃvināseti** Bhagavato desitattā, sammukhā cassa paṭiggahitattā, khalitaduruttādiggahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākārādi-atthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā tisso ākārattameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākārattamaṃ nidassanattamaṃ avadhāraṇatthaṅca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhāsahāyasāṅkhyādīsu dissati. Tathāhesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādīsu¹ aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāvan”ti-ādīsu² seṭṭhatthe, “eko vūpakaṭṭho”ti-ādīsu³ asahāye, “ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu⁴ saṅkhyāyaṃ, idhāpi saṅkhyāyanti dassento āha “**ekanti gaṇanaparicchedaniddeso**”ti⁵. **Kālaṅca samayañcāti** yuttakālaṅca paccayasāmaggiṅca. **Khaṇoti** okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca **samayo**. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. **Samayopi khoti** sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādaketi** diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadanti. **Atthābhisamayāti** hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo atthoti **abhisamayaṭṭhoti** pīlanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā

1. Ma 3. 22 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 70; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 166; Dī 2. 126; Saṃ 2. 61; Ma 1. 48; Vi 4. 489 piṭṭhesu.

4. Am 3. 61 piṭṭhe.

5. Itivuttaka-Ṭṭha 34 piṭṭhepi passitabbāni.

paṭivedhassa visayabhūtabhāvo **abhisamayaṭṭhoti** tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīḷanaṃ** dukkhasaccassa taṃsamaṅgīno himsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahaṇaṃ.

Tattha sahakārīkāraṇaṃ sannijja sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṅgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahaḷatādīhi, uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ, karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena vohariyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavasahāvavattṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā “samudayo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisāmyojanena hi sattā ativiya bajjantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamoti **samayo**, pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujḷhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmīṃ tasmīṃ atthe samaya-saddassa pavatti veditabbā. Samaya-saddassa atthuddhāre abhisamaya-saddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva¹ veditabbaṃ. **Assāti** samaya-saddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyāmitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti āha “**tattha kiñcāpī**”ti-ādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samaya-saddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento “**ye vā ime**”ti-ādimāha. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo**

---

1. Heṭṭhā-38 piṭṭhe.

devasikaṃ jhānasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni.
Pakāsāti dasasahasilokadhātuyā pakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā.
 Yathāvuttappabhedesuyeva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā
 dassetuṃ “**yo cāyan**”ti-ādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo
 attahitapaṭipattisamayo **ca abhisambodhisamayo**. Ariyatun̄hibhāvasamayo
diṭṭhadhammasukhavihārasamayo.
 Karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsamayo**yeva.

Karaṇavacanena niddeso kato yathāti sambandho. **Tatthāti**
 abhidhammavinayesu. **Tathāti** bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho.
 Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ
bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno
 sayam paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto
 taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe, parato ca abhāvato “pubbeṇhe jāto,
 sāyanhe gacchatī”ti ca ādisu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi
 kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati “rukke
 sākha, yavarāsiyaṃ sambhūto”ti-ādisu, evamidhāpīti dassento āha
“adhikaraṇāñhi -pa- dhammānan”ti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā
 kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim̄ yeva kāle,
 dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Yathā ca gāvīsu
 duyhamānāsu gato, duddhāsu āgatoti dohanakiriyāya gamanakiriyā
 lakkhīyati, evamidhāpi “yasmim̄ samaye, tasmim̄ samaye”ti ca vutte satīti
 ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti
 samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā
 ca lakkhīyati. **Yasmim̄ samayeti** yasmim̄ navame khaṇe,
 yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ
 kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim̄yeva khaṇe, hetumhi,
 paccayasamavāye ca sati phassādayopi hontīti ubhayattha samaya-sadde
 bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha **“khaṇa -pa-
 lakkhīyati**”ti.

Hetu-attho karaṇattho ca sambhavati “annena vasatī, ajjhenena vasatī,
 pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādisu viya. Vītikkamañhi sutvā
 bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā,

vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento Bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viyāti.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena**. **Tadatthajotanatthanti** accantasamyogattajotanattham. **Upayogavacananiddeso kato** yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Porāṇāti Aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyatayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhagunaśahacaraṇato. Tathā **uttamanti** etthāpi. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garugunayogato, garukaraṇārahataṃ yā vā **gāravayutto**.

Vuttoyeva, na pana idha vattabbo Visuddhimaggassa imissā Aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Apica bhage vani, vamīti vā Bhagavā, bhage sīlādiguṇe vani bhaji sevi, te vā vineyyasantānesu “kathaṃ nu kho uppajjeyyūn”ti vani yāci paṭṭhayīti Bhagavā, bhagaṃ vā sirim, issariyaṃ, yasaṅca vami khelapiṇḍaṃ viya chaḍḍayīti Bhagavā. Tathā hi Bhagavā hatthagataṃ sirim, catuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayaṅca sattaratanaśamujjalaṃ yasaṃ anapekkho pariccajīti. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, Sineruyugandharādīgatā bhājanalokasobhā. Te Bhagavā vami tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahatīti evampi bhage vamīti Bhagavā.

“**Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti**”ti “yo vo Ānanda mayā dhammo ca Vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā”ti¹ vacanato dhammassa Satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ.

---

1. Dī 2. 126; Khu 11. 106 piṭṭhesu.

Vajirasaṅghātasamānakāyo parehi abhejjasarīrattā. Na hi Bhagavato rūpakāye kenaci antarāyo sakkā kātunti. **Desanāsampattim niddisati** vakkhamānassa sakalasuttassa “evan”ti niddisanato. **Sāvakasampattim** niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu Bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutam, tañca kho mayāva sutam, na anussavitam, na paramparābhatanti imassatthassa dīpanato. **Kālasampattim** niddisati “Bhagavā”ti padassa sannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa Buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati—

“Kappakasāye kaliyuge, Buddhuppādo aho mahacchariyam.
Hutāvahamajjhe jātam, samudītamakarandamaravindan”ti.

Bhagavāti desakasampattim niddisati
guṇavisitṭhasattuttamagārāvādhivacanato.

Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṅakkhaṇe. **Antaratoti** hadaye. **Antarāti** ārabha nipphattīnam vemajjhe. **Antarikāyāti** antarāle. Ettha ca “tadantaram ko jāneyya¹, etesaṃ antarā kappā, gaṇanāto asaṅkhiyā², antarantarā katham opātetī”ti³ca ādisu viya karaṇavemajjhesu vattamānā antarā-saddā eva udāharitabbā siyūm, na pana cittakhaṇavivaresu vattamānā antara-antarikā-saddā. Antarā-saddassa hi ayamatthuddhāroti. Ayam panettha adhippāyo siyā—yesu atthesu antarā-saddo vattati, tesu antara-saddopi vattatīti samānatthattā antarā-saddatthe vattamāno antara-saddo udāhaṭo, antarā-saddo eva vā “yassantarato”ti ettha gāthāsukhattham rassam katvā vuttoti daṭṭhabbam. Antarā-saddo eva pana ika-saddena padam vaḍḍhetvā “antarikā”ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānam virodhābhāvo daṭṭhabbo. **Ayojiyamāne upayogavacanam na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha “**antarāsaddena yuttattā upayogavacanam katan**”ti.

1. Am 2. 308; Am 3. 367 piṭṭhesu.

2. Khu 4. 382 piṭṭhe Buddhavaṃse.

3. Ma 2. 380; Vi 3. 58; Vi 4. 393 piṭṭhesu.

“Niyato sambodhiparāyaṇo¹, aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca paṇaṃ jīvitaṃ voropeyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjati”ti-ādi vacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā Sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññaṇa samhataṃ, pageva Sakadāgāmi-ādayo. “Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṅgato viharati, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṅgato viharati”ti² vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaṇa samhatabhāvo labbhatiyeva.

Suppiyopi khoti ettha **kho**-saddo avadhāraṇattho “assosi kho”ti-ādīsu³ viya. Tena addhānamaggapaṭipanno ahosiyeva, nāssa maggapaṭipattiyā koci antarāyo ahoṣīti ayamattho dīpito hoti. **Tatrāti** vā kālassa paṭiniddeso. Sopi hi “ekaṃ samayaṃ”ti pubbe adhikato. Yañhi samayaṃ Bhagavā antarā Rājagahaṇca Nālandaṇca addhānamaggapaṭipanno, tasmīmyeva samaye Suppiyopi taṃ maggaṃ paṭipanno avaṇṇaṃ bhāsati, Brahmaḍatto ca vaṇṇaṃ bhāsati. Pariyāyati parivattatīti **pariyāyo**, vāro. Pariyāyati desetabbamatthaṃ paṭipādetīti **pariyāyo**, desanā. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā pavattatīti **pariyāyo**, kāraṇanti evaṃ pariyāya-saddassa vārādīsu pavatti veditabbā. **Kāraṇenāti** kāraṇapatirūpakena. Tathā hi vakkhati “akāraṇameva kāraṇanti vatvā”ti⁴. Kasmā panettha “avaṇṇaṃ bhāsati”ti, “vaṇṇaṃ bhāsati”ti ca vattamānakālaniddeso kato, nanu saṅgītikālato so avaṇṇavaṇṇānaṃ bhāsitaḥkalo atītoti? Saccametaṃ, “addhānamaggapaṭipanno hoti”ti ettha hoti-saddo viya atītakālattho bhāsati-saddo ca daṭṭhabbo. Atha vā yasmiṃ kāle tehi avaṇṇo vaṇṇo ca bhāsīyati, taṃ apekkhitvā evaṃ vuttaṃ. Evañca katvā “tatrāti kālassa paṭiniddeso”ti⁵ idaṇca vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Akāraṇanti ayuttim, anupapattinti attho. Na hi arasarūpatādayo dosā Bhagavati samvijjanti, dhammasaṅghānaṇca durakkhātaduppaṭipannatādayoti. **Akāraṇanti** vā yuttakāraṇarahitaṃ, paṭiññāmattanti

1. Saṃ 1. 297; Saṃ 3. 299, 311 piṭṭhesu.

3. Vi 1. 1 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 1. 37 piṭṭhe.

2. Ma 1. 397 piṭṭhe.

5. Kālaniddesoti (Ka)

adhippāyo. Imasmiñca atthe **kāraṇanti vatvāti** kāraṇaṃ vāti vatvāti attho. Arasarūpādīnañcetta jātivuḍḍhesu abhivādanādisāmīcikkammākaraṇaṃ **kāraṇaṃ**, tathā uttarimanussadhammālamariyañāṇadassanābhāvassa sundarikāmaguṇādinavabodho, saṃsārassa ādikoṭiyā apaññāyanapaṭiññā, abyākatavathubyākaraṇanti evamādayo, tathā asabbaññutādīnaṃ kamāvabodhādayo yathārahaṃ niddhāretabbā. **Tathā tathāti** jātivuḍḍhānaṃ anabhivādanādi-ākārena.

Avaṇṇaṃ bhāsamānoti avaṇṇaṃ bhāsanahetu. Hetu-attho hi ayaṃ māna-saddo. **Anayabyasanaṃ pāpuṇissati** ekantamahāsāvajjattā ratanattayopavādassa. Tenevāha—

“Yo nindiyam pasamsati,
 Tam vā nindati yo pasamsiyo.
 Vicināti mukhena so kalim,
 Kalinā tena sukham na vindati”¹.

“Amhākaṃ ācariyo”^{ti}-ādinā Brahmādatassa saṃveguppattim, attano ācariye kāruññappavattiñca dassetvā kiñcāpi antevāsina ācariyassa anukūlena bhavitabbaṃ, ayaṃ pana paṇḍitajātikattā na edisesu taṃ anuvattatīti, idāni tassa kammassakataññāṇappavattim dassento “**ācariye kho panā**”^{ti}-ādimāha. **Vaṇṇaṃ bhāsītumāraddho** “apināmāyaṃ ettakenāpi ratanattayāvaṇṇato orameyyā”^{ti}. Vaṇṇiyatīti **vaṇṇo**, guṇo. Vaṇṇanaṃ guṇasaṃkittananti **vaṇṇo**, pasamsā. **Saññūlhāti** ganthitā, nibandhitāti attho. Atitthena pakkhando dhammakathikoti na vattabbo aparimāṇaguṇattā Buddhādīnaṃ, niravasesānañca tesam idha pakāsaṇaṃ Pāḷisaṃvaṇṇanāye’va sampajjatīti. **Anussavādīti** ettha **ādi**-saddena ākāraparivitakkadīṭṭhinijjhānakkhantiyo saṅgaṇhāti. **Attano thāmena vaṇṇaṃ abhāsi**, na pana Buddhādīnaṃ guṇānurūpanti adhippāyo. Asaṅkhyeyyāparimitappabhedā hi Buddhādīnaṃ guṇā. Vuttañhetam—

1. Khu 1. 381; Saṃ 1. 151, 154; Am 1. 319; Khu 10. 111 piṭṭhesu.

“Buddhōpi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassa”ti¹.

Idhāpi vakkhati “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādi.

Iti ha teti ettha **itīti** vuttappakāraparāmasanaṃ. **Ha-kāro** nipātamattanti āha “**evaṃ te**”ti.

Iriyāpathānubandhanena anubandhā honti, na pana sammāpaṭipatti-anubandhanenāti adhippāyo. **Tasmim̐ kāleti** yasmim̐ saṃvacchare utumhi māse pakkhe vā Bhagavā taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, tasmim̐ kāle. Teneva hi kiriyāvicchedadassanavasena “Rājagahe piṇḍāya caratī”ti vattamānakālaniddeso kato. **Soti evaṃ Rājagahe vasamāno Bhagavā. Tam̐ divasanti** yaṃ divasaṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, taṃ divasaṃ. **Tam̐ addhānam̐ paṭipanno** Nālandāyaṃ veneyyānaṃ vividhahitasukhanipphattim̐ ākaṅkhamāno imissā ca aṭṭhuppattiyā tividhasīlālaṅkatam̐ nānāvīdhakuhalanapanādīmīchājīvavidhimsanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahasilokadhātupakampanaṃ Brahmajālasuttantaṃ desessāmīti. Ettāvata “kasmā pana Bhagavā taṃ addhānam̐ paṭipanno”ti codanā visodhitā hoti. “Kasmā ca Suppiyo anubandho”ti ayaṃ pana codanā “Bhagavato taṃ maggaṃ paṭipannabhāvaṃ ajānanto”ti etena visodhitā hoti. Na hi so Bhagavantaṃ daṭṭhumeva icchatīti. Tenevāha “**sace pana jāneyya, nānubandheyyā**”ti.

Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇarasmiyo**. “**Samantā asītihatthappamaṇe**”ti tāsāṃ rasmīnaṃ pakatiyā pavattiṭṭhānavasena vuttaṃ. “**Tasmim̐ kira samaye**”ti ca tasmim̐ addhānagamanaṃsamaye Buddhasiriyā anigūhitabhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Na hi tadā tassā nigūhane pakkusāti-abhigamaṇādīsu viya kiṅcīpi kāraṇaṃ atthīti. **Ratanāveḷaṃ** ratanaṇaṃsakam̐. **Cīnapīṭṭhacūṇaṃ** sindhanacūṇaṃ.

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305;

Apadāna-Ṭṭha 2. 91; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9. 324; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 163 piṭṭhādīsu.

Byāmapabhāparikkhepavilāsini ca **assa** Bhagavato **lakkhaṇamālā**ti mahāpurisalakkhaṇāni¹ aññamaññaṇapaṭibaddhattā evamāha. Dvattimsāya candamaṇḍalānaṃ mālā kenaci ganthetvā ṭhapitā yadi siyāti parikkappanavasenaṃ **“ganthetvā ṭhapitadvattimsacandamālāyā”**ti. Sirimā abhibhavanti ivāti sambandho. Esa nayo **sūriyamālāyā**ti-ādīsupi. **Mahātherā**ti mahāsāvake² sandhāyāha. Evaṃ gacchantam Bhagavantam bhikkhū ca disvā atha attano parisam avalokesīti sambandho. **“Yasmā panesā”**ti-ādinaṃ **“kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇam bhāsati”**ti codanam visodheti. **Iti** evam, vuttappakārenāti attho. **Imehi dvīhī**ti lābhaparivārahāniṃ nigamanavasena dasseti. Bhagavato virodhānunayābhāvavīmaṃsanattham ete avaṇṇam vaṇṇaṃca bhāsanti apare. **“Mārena anvāṭṭhā evam karonti”**ti ca vadanti.

2. Ambalaṭṭhikāya avidūre bhavattā uyyānam **Ambalaṭṭhikā** yathā **“Varuṇānagaraṃ, Godāgāmo”**ti. Keci pana **“Ambalaṭṭhikā**ti yathāvuttanayeneva ekagāmo”ti vadanti. Tesam mate **Ambalaṭṭhikāyanti** samīpatthe bhumavacanam. **Rājāgarakam** Vessavaṇamahārājadevāyatananti eke. **Bahuparissayoti** bahupaddavo. **“Saddhim antevāsinaṃ Brahmaddattena māṇavenā”**ti vuttam Sīhalaṭṭhakathāyam. Taṅca kho Pāli-āruḷhaseneva, na pana tadā Suppiyassa parisāya abhāvato. Kasmā panettha Brahmaddattoyeva Pāli-āruḷho, na Suppiyassa parisāti? Payojanābhāvato. Yathā cetam, evam aññampi edisam payojanābhāvato saṅgītikārehi na saṅgahitanti daṭṭhabbam. Keci pana **“vuttanti Pāliyam vuttan”**ti vadanti, tam na yujjati Pāli-āruḷhasena Pāliyam vuttanti āpajjanato. Tasmā yathāvuttanayenevettha attho gahetabbo. Parivāretvā nisinnō hotīti sambandho.

3. **Kathādharmoti** kathāsabhāvo, **kathādharmo** upaparikkhāvidhīti keci. Nīyatīti nayo, attho. Saddasattham anugato nayo **saddanayo**. Tattha hi anabhiṇhavuttike acchariya-saddo icchito. Tenevāha **“andhassa pabbatārohaṇam viyā”**ti. **Accharāyoganti acchariyanti**

1. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

2. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

niruttinayo, so pana yasmā Porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgato, tasmā āha “**Aṭṭhakathānayo**”ti. Yāvañcidaṃ suppaṭivīditāti sambandho, tassa yattakaṃ suṭṭhu paṭivīditā, taṃ ettakanti na sakkā amhehi paṭivijjhituṃ, akkhātuṃ vāti attho. Tenevāha “**tena suppaṭivīditāya appameyyataṃ dasseti**”ti.

Pakatatthapaṭiniddeso taṃ-saddoti tassa “Bhagavatā”ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena Bhagavā pakato supākaṭo ca hoti, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento “**yo so -pa- abhisambuddho**”ti āha. Satipi nāṇadassana-saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena viśesena nesaṃ savisayavisesappavattidassanattaṃ asādhāraṇāññāvisesavasena vijjattayavasena vijjābhīññānāvaraṇavasena sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhuvaseṇa paṭivedhadesanāññāvasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento “**tesaṃ tesan**”ti-ādīmāha. Tattha **āsayānusayaṃ jānatā** āsayānusayaññāṇena. **Sabbaññeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutānāvaraṇāññehi.

Pubbenivāsādīhīti pubbenivāsāsavakkhayaññāṇehi. **Paṭivedhapaññāyāti** ariyamaggapaññāya. **Arīnanti** kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanaṇapaccatthikānaṃ vā aññatitthiyānaṃ, tesaṃ hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ, appaṭibhānataṅkaraṇaṃ, ajjupekkhanañca. Kesivinayasutta¹ñcettha nidassanaṃ.

Tathā ṭhānāṭṭhānādīni **jānatā**, yathākammūpage satte **passatā**, savāsanānaṃmāsavānaṃ khīṇattā **Arahatā**, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **Sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihataññāṇatāya **jānatā**, tiṇṇampi kammānaṃ nāñānuparivattito nisammakāritāya **passatā**, davādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya **Arahatā**, chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya aparikkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **Sammāsambuddhenāti** evaṃ Dasabala²ṭṭhārasa-āveṇikabuddhadhammehipi³ yojanā veditabbā.

1. Am 1. 427 piṭṭhe.

2. Ma 1. 99 piṭṭhe vitthāro.

3. Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭi 2. 2 piṭṭhesu vitthoro.

Yadipi hīnakalyāṇabhedena duvidhāva adhimutti Pāliyaṃ vuttā, pavatti-ākāravasena pana anekabhedabhinnāti āha “**nānādhimuttikatā**”ti. Sā pana adhimutti ajjhāsayaadhātu, tadapi tathā tathā dassanaṃ khamanaṃ rocanañcāti āha “**nānājjhāsaya -pa- rucitā**”ti. **Nānādhimuttikataññāṇenā**ti cettha sabbaññutaññāṇaṃ adhippetam, na dasabalaññāṇanti āha “**sabbaññutaññāṇenā**”ti. **Iti ha meti** ettha evaṃ-saddattho **iti-saddo**, **ha-kāro** nipātamattaṃ saralopo ca katoti dassetaṃ vuttaṃ “**evaṃ ime**”ti.

4. **Arahattamaggena samugghātaṃ kataṃ**, yato “natthi abyāvaṭaṃmano”ti Buddhadhammesu vuccati. **Vitīnāmetvā** phalasaṃpattīhi. **Nivāsetvā** vihāranivāsanaparivattanavasena. “**Kadāci ekako**”ti-ādi tesam tesam vineyyānaṃ vinayanānukūlaṃ Bhagavato upasaṅkamadassanaṃ. Pādanikkhepasamaye bhūmiyā samabhāvāpatti suppatiṭṭhitapādatāya nissandaphalaṃ, na iddhinimmānaṃ. “**Ṭhapitamatte dakkhiṇapāde**”ti Buddhānaṃ sabbadakkhiṇatāya vuttaṃ. **Arahatte** patiṭṭhahantīti sambandho.

Dullabhā sampattīti satipi manussattaṭṭhāṇābhe patirūpadesavāsa-indriyāvekallasaddhāṭṭhābhādayo guṇā dullabhāti attho. **Cātumahārājikabhavananti** Cātumahārājikadevaloke suññavimānāni gacchantīti attho. Esa nayo **Tāvatiṃsabhavanā**dīsipi. **Kālayuttanti** imissā velāya imassa evaṃ vattabbanti taṃtaṃkālānurūpaṃ. **Samayayuttanti** tasseva vevacanaṃ, aṭṭhuppatti-anurūpaṃ vā. Atha vā **samayayuttanti** hetudāharaṇasahitaṃ. Kālena sāpadesaṇhi Bhagavā dhammaṃ deseti. **Utuṃ gaṇhāpeti**, na pana malaṃ pakkhāletīti adhippāyo. Na hi Bhagavato kāye rajojallaṃ upalimpati.

Kilāsubhāvo kilamatho. Sīhaseyyaṃ kappeti sarīrassa kilāsubhāvamocanattanti yojetabbaṃ. “**Buddhacakkhunā lokaṃ voloketi**”ti idaṃ pacchimayāme Bhagavato bahula-āciṇṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalaññāṇehi sabbaññutaññāṇena ca Bhagavā tamatthaṃ sādhetīti. “**Ime diṭṭhiṭṭhānā**”ti-ādidesanā **sīhanādo**. Tesam “vedanāpaccayā taṇhā”ti-ādinā¹ **paccayākāraṃ samodhānetvā**.

1. Vi 3. 1 piṭṭhe.

“Sineruṃ ukkhipanto viya nabhaṃ paharanto viya cā”ti idaṃ Brahmajāladesaṇāya anaññasādhāraṇattā sudukkaratādassanatthaṃ vuttaṃ. **Etanti** “yena, tenā”ti etaṃ padadvayaṃ. **Yenāti** vā hetumhi karaṇavacanāṃ, **yena** karaṇena **so** maṇḍalamālo upasaṅkamitabbo, **tena** karaṇena upasaṅkamīti attho, karaṇaṃ pana “ime bhikkhū”ti-ādinā Aṭṭhakathāyaṃ vuttameva. **Kaṭṭhanti** nisīdanayogyāṃ dārukkhandhaṃ.

Purimoti “katamāya nu bhavathā”ti evaṃ vutto attho. **Kā ca pana voti** ettha **ca**-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kāthāya vakkhamānaṃ vippakatabhāvaṃ joteti, **pana**-saddo vacanālaṅkāro. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vippakatā visesena puna pucchīyatīti. **Aññāti** antarā-saddassa atthamāha. Aññatthe hi ayaṃ antarā-saddo “bhūmantaraṃ samayantaraṃ”ti-ādīsu viya. **Antarāti** vā vemajjheti attho. Nanu ca tehi bhikkhūhi sā kathā yathādhippāyaṃ “iti ha me”ti-ādinā niṭṭhāpitāyevāti? Na niṭṭhāpitā Bhagavato upasaṅkamanena upacchinnatā. Yadi hi Bhagavā tasmīṃ khaṇe na upasaṅkameyya, bhīyyopi tappaṭibaddhāyeva kathā pavatteyyuṃ, Bhagavato upasaṅkamanena pana na pavattesuṃ. Tenevāha “**ayaṃ kho -pa- anuppatto**”ti. Kasmā panettha dhammavinayaśaṅgahe kariyamāne nidānavacanāṃ, nanu Bhagavato vacanameva saṅghetabbanti? Vuccate—desaṇāya ṭhiti-asammosasaddheyya bhāvasampādanatthaṃ.

Kāladesaḍesakavatthudhammappaṭiggāhakappaṭibaddhā hi desaṇā ciraṭṭhitikā hoti, asammosadhammā saddheyyā ca.

Desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāraviniṅchayo, teneva cāyasmātā Mahākassapena “Brahmajālaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ”ti-ādinā¹ desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena

Dhammabhaṇḍāgārikena nidānaṃ bhāsitaṃ tayidamāha “**kāla -pa- nidānaṃ bhāsitaṃ**”ti.

Apica Satthusiddhiyā nidānavacanāṃ. Tathāgatassa hi Bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato Sammāsambuddhattasiddhi. Sammāsambuddhabhāvena hissa pubbaracanādīnaṃ abhāvo sabbattha appaṭihatañācārātāya²,

1. Dī-Ṭṭha 1. 14 piṭṭhe.

2. Abhāvo appaṭihata... (Ka), Ma-Ṭī 1 Nidānavañṇanā passitabbā.

ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā
 ācariyamuṭṭhidhammacchariyasatthusāvakā¹nurodhābhāvato
 khīṇāsavattasiddhi. Khīṇāsavatāya hissa ācariyamuṭṭhi-ādīnaṃ abhāvo,
 visuddhā ca parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānaṃ
 diṭṭhicārittasampattidūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasūcakehi,
 ñāṇappahānasampadābhibyañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi
 purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniiyyānikadhammesu
 sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti Bhagavato
 catuvesārajjasamannāgamo, attahitaparahitappaṭipatti ca pakāsītā hoti
 nidānavacanena sampattaparīsāya ajjhāsayanurūpaṃ
 ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato, “jānatā passatā”ti-
 ādivacanato ca. Tena vuttaṃ “Satthusiddhiyā nidānavacanan”ti.

Tathā Satthusiddhiyā nidānavacanānaṃ.

Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi Bhagavato natthi niratthikā pavatti,
 attahitatthā vā, tasmā paresāmyeva atthāya pavattasabbakiriyassa
 Sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ Satthubhūtaṃ, na
 kabyaracanādisāsanabhūtaṃ. Tena vuttaṃ “Satthusiddhiyā
 nidānavacanan”ti. Apica Satthuno pamāṇabhūtataṅgavibhāvanena sāsana
 pamāṇabhāvasiddhiyā nidānavacanānaṃ. “Bhagavatā”ti hi iminā Tathāgatassa
 guṇavasiṭṭhasattuttamādibhāvadīpanena, “jānatā”ti-ādīnā
 āsayānusayañāṇādīpayogadīpanena ca ayamatto sādhitō hoti. Idametta
 nidānavacanapayojanassa mukhamattadassanaṃ. Ko hi samatto
 Buddhānubuddhena Dhammaḥṇḍāgārikena bhāsītassa nidānassa
 payojanāni niravasesato vibhāvetunti.

Nidānavāṇṇanā niṭṭhitā.

5. **Nikkhittassāti** desitassa. Desanāpi hi desetabbassa silādi-atthassa
 vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. Tattha yathā
 anekasata-anekasahassabhedānipi suttantāni
 saṃkilesabhāgiyādisāsanappaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti,
 evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “**cattāro
 suttanikkhepā**”ti. Kāmañcettha attajjhāsayaṃ, aṭṭhuppattiyā ca

1. ...sāsanasāvakā (Ma-Ṭī 1)

parajjhāsayapucchāhi saddhim̐ saṃsaggabhedo sambhavati
 ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, attajjhāsayā-aṭṭhuppattīnaṃ pana
 aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo
 sambhavati, tasmā “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Atha vā yadipi
 aṭṭhuppattiyā ajjhāsayena siyā saṃsaggabhedo, tadantogadhattā pana
 sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitāti daṭṭhabbaṃ. So
 panāyaṃ suttanikkhepo sāmāññabhāvato paṭhamāṃ vicāretabbo, tasmim̐
 vicārite yassā aṭṭhuppattiyā idaṃ suttāṃ nikkhittaṃ, tassā vibhāgavasena
 “mamaṃ vā bhikkhave”ti-ādinā¹, “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādinā¹,
 “atthi bhikkhave”ti-ādinā² ca pavattānaṃ suttānaṃ suttapadesānaṃ vaṇṇanā
 vuccamānā taṃtaṃanusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hotīti āha
 “suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti”ti.

“Suttanikkhepā”ti-ādīsu nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo
 suttassa kathanāṃ **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā
 nikkhepo, suttāmyeva nikkhepo **suttanikkhepo**. Attano ajjhāsayo
 attajjhāsayo, so assa atthi suttadesanākāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano
 ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo**. **Parajjhāsayoti** etthāpi eseva nayo.
 Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti **pucchāvasiko**. Araṇīyato attho,
 suttadesanāya vatthu. Atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva
 aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipīyati suttāṃ
 etenāti **suttanikkhepo**, attajjhāsayādi eva. Etasmim̐ pana atthavikappe attano
 ajjhāsayo **attajjhāsayo**, paresāṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo**, pucchīyatīti pucchā,
 pucchitabbo attho. Sotabbavasappavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ
 vacanaṃ pucchāvasikā, tadeva nikkhepa-saddāpekkhāya pullingavasena
 vuttaṃ “**pucchāvasiko**”ti. Tathā aṭṭhuppattiyeva **aṭṭhuppattikoti** evampettha
 attho veditabbo.

Ettha ca paresāṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhatā attajjhāsayassa
 visuṃ nikkhepabhāvo yutto. Tenevāha “**kevalaṃ attano ajjhāsayeneva
 katheti**”ti. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresāṃ

1. Dī 1. 3 piṭṭhe.

2. Dī 1. 11 piṭṭhe.

ajjhāsayapucchānaṃ desanānimittabhūtānaṃ uppattiyāṃ pavattitānaṃ kathāṃ aṭṭhuppattiyāṃ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitadesanattā kathāṃ parajjhāsaye anavarodhoti na codetabbametaṃ. Paresāñhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suddesanaṅkāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi Dhammadāyādasuttādīnaṃ¹ āmisuppādādidesanānimittāṃ “aṭṭhuppattī”ti vuccati. Paresāṃ pucchāṃ vinā ajjhāsayameva nimittāṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva kathesi** dhammatantiṭhapanatthanti daṭṭhabbāṃ. **Sammappadhānasuttantahāra**koṭi anupubbena niddiṭṭhānaṃ saṃyuttake sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suddesanaṃ āvaḷi, tathā **iddhipādahāra**kādi. **Vimuttiparipācanīyā dhammā** saddhindriyādayo. **Abhinīhāra**nti paṇidhānaṃ.

Vaṇṇāvāṇṇeti ettha “acchariyāṃ āvuso”ti-ādīnā bhikkhusaṃghena vutto vaṇṇopi saṅgahito, taṃ pana aṭṭhuppattim katvā “atthi bhikkhave aññe ca dhammā”ti-ādīnā upari desanaṃ ārabhissatīti. “Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyun”ti imissā desanāya Brahmaddattena vuttavaṇḍo aṭṭhuppattīti katvā vuttaṃ “**antevāsī vaṇṇaṃ. Iti imaṃ vaṇṇā vaṇṇaṃ aṭṭhuppattim katvā**”ti. **Vā-saddo** upamānasamuccayasamaṃsayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathāhesa “paṇḍito vāpi tena so”ti-ādīsu² upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Taṃ vāpi dhīrā Muni vedayantī”ti-ādīsu³ samuccaye, “ke vā ime, kassa vā”ti-ādīsu⁴ saṃsaye, “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”ti-ādīsu⁵ vavassagge, “nā vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti-ādīsu⁶ padapūraṇe, “ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti-ādīsu⁷ vikappe, idhāyaṃ vikappeyevāti dassento āha “**vā-saddo vikappanatto**”ti. **Para-saddo** attheva aññatthe “ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyāṃ, pare ca me na ājāneyyun”ti-ādīsu⁸, atthi

1. Ma 1. 15 piṭṭhe.

3. Khu 1. 309 piṭṭhe Suttanipāte.

5. Dī 1. 55 piṭṭhe.

8. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Sam 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade.

4. Vi 1. 197 piṭṭhe.

7. Ma 1. 122 piṭṭhādīsu.

adhike “indriyaparopariyattañāṇaṃ”ti-ādīsu¹, atthi pacchābhāge “parato āgamissatī”ti-ādīsu. Atthi paccanīkabhāve “uppannaṃ parappavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahevā”ti-ādīsu². Idhāpi paccanīkabhāveti dassento āha “**pareti paṭiviruddhā**”ti.

Īdisesupīti ettha **pi**-saddo sambhāvane, tena ratanattayanimitampi akusalacittappavatti na kātabbā, pageva vaṭṭāmisalokāmisanimittanti dasseti. Sabhāvadhammato aññassa kattu abhāvajotanaṭṭhaṃ āhanatīti kattu-atthe āghātasaddaṃ dasseti, tattha **āhanatī**ti hiṃsati vibādhati, upatāpeti cāti attho. **Āhanati** etena, āhananamattaṃ vā **āghātō**ti karaṇabhāvattāpi sambhavantiyeva. Evaṃ avayavabhedanena āghāta-saddassa atthaṃ vatvā idāni tattha pariyāyena atthaṃ dassento “**kopassetam adhvācanam**”ti āha. Ayañca nayo “**appaccayo anabhiraddhī**”ti-ādīsipi yathāsambhavaṃ vattabbo. **Appatītā honti tenā**ti pākāṭapariyāyena appaccaya-saddassa atthadassanaṃ, taṃmukhena pana na pacceti tenāti **appaccayoti** daṭṭhabbā. **Abhirādhayatī**ti sādhayati. **Dvīhī**ti āghāta-anabhiraddhipadehi. **Ekenā**ti appaccayapadena. **Sesānanti** saññāviññāṇakkhandhānaṃ, saññāviññāṇa-avasiṭṭhasaṅkhārakkhandhasaṅkhātānaṃ vā. **Karaṇanti** uppādanaṃ. **Āghātādīnaṃ**hi pavattiyā paccayasamavāyanaṃ idha “karaṇaṃ”ti vuttaṃ, taṃ pana atthato uppādaneva. Anuppādānaṃhi sandhāya Bhagavatā “na karaṇīyā”ti vuttanti. **Paṭikkhittameva** ekuppādekavatthukekārammaṇekanirodhabhāvato.

Tatthāti tasmīṃ manopadose. **Tumhanti** “tumbhākaṃ”ti iminā samānattho eko saddo “yathā amhākaṃ”ti iminā samānattho “amhaṃ”ti ayaṃ saddo. Yathāha “tasmā hi amhaṃ daharā na miyyare”ti³. “**Antarāyo**”ti idaṃ manopadosassa akaraṇīyatāya kāraṇavācānaṃ. Yasmā tumhākaṃyeva ca bhavyeva tena kopādīnā paṭhamajjhānādīnaṃ antarāyo, tasmā te kopādīpariyāyena vuttā āghātādayo na karaṇīyāti attho. Tena nāhaṃ “sabbaññū”ti issarabhāvena tumhe tato nivāremi, atha kho iminā nāma kāraṇenāti dasseti. Taṃ pana

1. Khu 9. 4, 116 piṭṭhādīsu. 2. Dī 2. 89 piṭṭhe. 3. Khu 5. 214, 215 piṭṭhesu Jātake.

kāraṇavacanaṃ yasmā ādīnavavībhāvanaṃ hoti, tasmā āha “**ādīnavarṇṇ dasseto**”ti. “**Api nu tumhe**”ti-ādīnā manopadoso na kālantarabhāvinoyeva hitasukhassa antarāyakaro, atha kho taṅkhaṇappavattirahassapi hitasukhassa antarāyakaroti manopadose ādīnavaṃ daḷhataraṃ katvā dasseti. **Yesarṇṇ kesañci** “pare”ti-ādīsu viya na paṭiviruddhānaṃyevāti attho. Tenevāha “**kupito**”ti-ādi.

Andhatamanti andhabhāvakarataṃ. **Yanti** yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmiṃ kāle kodho sahate naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti sambandho. **Yanti** vā kāraṇavacanaṃ, yasmā kodho uppajjamāno naraṃ abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hoti, yadā kodhoti attho yaṃ taṃ-saddānaṃ ekantasambandhibhāvato. Atha vā **yanti** kiriyāya parāmasanaṃ. **Kodho sahateti** yadetaṃ kodhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ, etaṃ andhakāratamabhavananti attho. Atha vā yaṃ naraṃ kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā hoti, tato ca kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passatīti. **Antaratoti** abbhantarato, cittato vā.

“**Idañcidañca kāraṇaṃ**”ti iminā sabbaññū eva amhākaṃ Sathā viparītadhammadeśanattā, svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṃgho saṃkilesarahitattāti imamatthaṃ dasseti. “**Idañcidañca kāraṇaṃ**”ti etena ca “na Sabbaññū”ti-ādivacanaṃ abhūtaṃ atacchanti nibbeḥhitaṃ hoti. **Dutiyaṃ padanti** “atacchan”ti padaṃ. **Paṭhamassāti** “abhūtaṃ”ti padassa. **Catutthañcāti** “na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati”ti padaṃ. **Tatiyassāti** “natthi cetāṃ amhesū”ti padassa. **Avañṇeyevāti** kāraṇapatirūpakaṃ vatvā dosapatiṭṭhāpanavasena nindane eva. **Na sabbatthāti** kevalaṃ akkosanakhūṃsanavambhanādīsu na ekantena nibbeḥhanaṃ kātabbanti attho. Vuttamevatthaṃ “**yadi hī**”ti-ādīnā pākaṃ katvā dasseti.

6. **Ānandanti** pamodanti **etena** dhammena taṃsamaṅgino sattāti ānanda-saddassa karaṇatthataṃ dasseti. Sobhanaṃ mano assāti sumano, sobhanaṃ vā mano sumano, tassa bhāvo somanassanti tadaññadhammānaṃpi sampayuttānaṃ somanassabhāvo āpajjati? Nāpajjati

ruḷīsaddattā yathā “paṅkajan”ti dassento **“cetasikasukhassetam adhivacanan”**ti āha. Ubbilayatīti¹ ubbilam, bhindati purimāvattthāya visesam āpajjatīti attho. Ubbilameva ubbilāvitam, tassa bhāvo **ubbilāvitattam**. Yāya uppanāya kāyacittam vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattam hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etam adhivacanam. Tenevāha **“uddhaccāvahāyā”**ti-ādi. Idhāpi “kiñcāpi tesam bhikkhūnam ubbilāvitameva natthi, atha kho āyatim kulaputtānam edisesupi ṭhānesu akusaluppattim paṭisedhento dhammanettim ṭhpeti”ti, **“dvīhi padehisāṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandho vutto”**ti ettha “tesam vasena sesānampi sampayuttadhammānam karaṇam paṭikkhittamevā”ti ca Aṭṭhakathāyam, **“pi-saddo sambhāvane”**ti-ādinā idha ca vuttanayena attho yathāsambhavam veditabbo. **“Tumhamyevassa tena antarāyo”**ti etthāpi “antarāyoti idan”ti-ādinā heṭṭhā avaṇṇapakkhe² vuttanayena attho veditabbo.

Kasmā panetanti ca vakkhamānamyeva attham manasi katvā codeti. Ācariyo “saccam vaṇṇitan”ti tamattham paṭijānitvā **“tam pana nekkhammanissitan”**ti-ādinā pariharati. Tattha **etanti** ānandādīnam akaraṇīyatāvacanam. Nanu Bhagavatā vaṇṇitanti sambandho. **Kasiṇenāti** kasiṇatāya sakalabhāvena. Keci pana **“jambudīpassāti** karaṇe sāmivacanan”ti vadanti, tesam matena kasiṇajambudīpa-saddānam samānādhikaraṇabhāvo daṭṭhabbo. **Tasmāti** yasmā gehassitapītisomanassam jhānādīnam antarāyakaram, tasmā. Vuttañhetam Bhagavatā “somanassampāham Devānaminda duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī”ti³. **“Ayañhi”**ti-ādi yena sampayuttā pīti antarāyakarī, tamdassanattam vuttam. Tattha “idañhi lobhasahagatam pītisomanassan”ti vattabham siyā, pītiggahaṇena pana somanassampi gahitameva hoti somanassarahitāya pītiyā abhāvatoti pītiyeva gahitāti daṭṭhabbam. Atha vā sevitabbāsevitabbavibhāgavacanato somanassassa pākaṭo antarāyakarabhāvo, na tathā pītiyāti pītiyeva

---

1. Uppilayatīti (bahūsu)

2. 59 piṭṭhe.

3. Dī 2. 221 piṭṭhe.

lobhasahagatattena visesetvā vuttā. **“Luddho atthan”**ti-ādigāthānaṃ **“kuddho atthan”**ti-ādigāthāsu viya attho daṭṭhabbo.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṃghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha ānandino sumanā ubbilāvitā, api nu tumhe paresaṃ subhāsitaḍubbhāsitaṃ ājāneyyāthāti. No hetam bhante”ti ayam **tatiyavāro**, so desanākāle nīharitvā desetabbapuggalābhāvato desanāya anāgatopi tadatthasambhavato atthato āgatoyevāti daṭṭhabbo yathā taṃ Kathāvattupakaraṇaṃ vitthāravasenāti adhippāyo. **“Atthato āgatoyevā”**ti etena saṃvaṇṇanākāle tathā bujjanakasattānaṃ vasena so vāro ānetvā vattabboti dasseti. **“Yatheva hī”**ti-ādinā tamevatthasambhavaṃ vibhāveti. **Vuttanayenāti** “tatra tumhehīti tasmaṃ vaṇṇe tumhehī”ti-ādinā, “dutiyaṃ padaṃ paṭhamassa padassa, catutthañca tatiyassa vevacanan”ti-ādinā ca vuttanayena.

Cūlasīlavaṇṇanā

7. **Nivatto** amūlakattā¹ vissajjetabbatābhāvato. **Anuvattatiyeva** vissajjetabbatāya adhikatabhāvato. **Anusandhiṃ dassessati** “atthi bhikkhave”ti-ādinā. Oranti vā aparabhāgo “orato bhogaṃ², oraṃ pāraṃ”ti-ādīsu viya. Atha vā heṭṭhā-attho **ora**-saddo “oraṃ āgamaṇāya ye paccayā, te orambhāgiyāni saṃyojanāni”ti-ādīsu viya. Silaṅhi samādhipaṅṅāyo apekkhitvā aparabhāgo, heṭṭhābhūtañca hotīti. **Sīlamattakanti** ettha **matta**-saddo appakattho vā “bhesajjamattā”ti-ādīsu³ viya, visesanivatti-attho vā “avitakkavicāramattā dhammā⁴, manomattā dhātu manodhātū”ti ca ādīsu viya. “Appamattakaṃ, oramattakan”ti padadvayena sāmāññato vuttoyeva hi attho sīlamattakanti visesavasena vutto. Atha vā sīlenapi tadekadesasseva

1. Amūlakatāya (?)

3. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Vi 3. 59 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

saṅgahaṇatthaṃ appakatthavācako, visesanivatti-attho eva vā
 “sīlamattakan”ti ettha **matta**-saddo vutto. Tathā hi
 indriyasaṃvarapaccayasannissitasīlāni idha desanaṃ anāruḷhāni. Na hi tāni
 pātimokkha-ājīvapārisuddhisīlāni viya sabbaputhujjanesu pākaṭānīti.
 “**Ussāham katvā**”ti etena “**vadamāno**”ti ettha satti-atthaṃ māna-saddaṃ
 dasseti.

Alaṅkaraṇaṃ vibhūsaṇaṃ **alaṅkāro**, kuṇḍalādīpasādhanāṃ vā.
 Ūnaṭṭhānapūraṇaṃ **maṇḍanaṃ**. **Maṇḍaneti** maṇḍanaheṭu. Atha vā maṇḍatīti
 maṇḍano, maṇḍanaḷāṭiko puriso. Bahuvacanaṭṭhe ca idaṃ ekavacanaṃ,
 maṇḍanasīlesūti attho. **Paripūrakārī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho
 vā, tena sakalampi sīlathomanasuttaṃ dasseti. **Candananti**
 candanasahacaraṇato candanagandho, tathā **tagarādīsūpi**. **Satañca gandhoti**
 ettha gandho viyāti gandhoti vutto sīlanibandhano thutighoso. Sīlañhi kittiyā
 nimittaṃ. Yathāha “sīlavato sīlasampannessa kalyāṇo kittisaddo
 abbhugacchatī”ti¹. **Pavāyatīti** pakāsati. Gandhāva **gandhajātā**.

“Appakaṃ bahukaṇa”ti idaṃ pārāpāraṃ viya aññaṃaññaṃ upanidhāya
 vuccatīti āha “**upariḷḷe upanidhāya**”ti. **Sīlañhīti** ettha **hi**-saddo hetu-attho,
 tena idaṃ dasseti “yasmā sīlaṃ kiñcāpi paṭiṭṭhābhāvena samādhissa
 bahukāraṃ, pabhāvādiguṇavisese panassa upanidhāya kalampi na upeti,
 tathā samādhi ca paññāyā”ti. Tenevāha “**tasmā**”ti-ādi. Idāni “kathan”ti
 pucchitvā samādhissa ānubhāvaṃ vitthārato vibhāveti. “**Abhi -pa- mūle**”ti
 idaṃ yamakapāṭihāriyassa supākaṭabhāvadassanattaṃ, aññehi
 bodhimūlañāṭisamāgamādīsū katapāṭihāriyehi visesanatthañca vuttaṃ.
 Yamakapāṭihāriyakaraṇatthāya hi Bhagavato citte uppanne tadanucchavikaṃ
 ṭhānaṃ icchitabbanti ratanamaṇḍapādi Sakkassa devaraṇṇo āṇāya
 Vissakammunā nimmitanti vadanti, Bhagavatāva nimmitanti apare. “Yo
 koci evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ kātum samattho atthi ce,
 āgacchatū”ticodanāsadisattā vuttaṃ “**attādānaparidīpanan**”ti. Tattha
attādānaṃ anuyogo, titthiyānaṃ

---

1. Dī 2. 73; Am 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

tathā kātuṃ asamatthattā, “karissāmā”ti pubbe uṭṭhitattā
titthiyaparimaddanam.

Uparimakāyatoti-ādi Paṭisambhidāmagge¹.

Tatthāyaṃ Pāliseso—

“Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati. Puratthimakāyato aggi, pacchimakāyato udaka. Pacchimakāyato aggi, puratthimakāyato udaka. Dakkhiṇa-akkhito aggi, vāma-akkhito udaka. Vāma-akkhito aggi, dakkhiṇa-akkhito udaka. Dakkhiṇakaṇṇasotato aggi, vāmakaṇṇasotato udaka. Vāmakaṇṇasotato aggi, dakkhiṇakaṇṇasotato udaka. Dakkhiṇanāsikāsotato aggi, vāmanāsikāsotato udaka. Vāmanāsikāsotato aggi, dakkhiṇanāsikāsotato udaka. Dakkhiṇa-aṃsakūṭato aggi, vāma-aṃsakūṭato udaka. Vāma-aṃsakūṭato aggi, dakkhiṇa-aṃsakūṭato udaka. Dakkhiṇahatthato aggi, vāmahatthato udaka. Vāmahatthato aggi, dakkhiṇahatthato udaka. Dakkhiṇapassato aggi, vāmapassato udaka. Vāmapassato aggi, dakkhiṇapassato udaka. Dakkhiṇapādato aggi, vāmapādato udaka. Vāmapādato aggi, dakkhiṇapādato udaka. Aṅgulaṅgulehi aggi, aṅgulantarikāhi udaka. Aṅgulantarikāhi aggi, aṅgulaṅgulehi udaka. Ekekalomato aggi, ekekalomato udaka. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati”ti².

Atṭhakathāyaṃ pana “ekekalomakūpato”ti āgatam.

“**Channam vaṇṇānanti-ādinayappavattan**”ti etthāpi nīlānam pītakānam lohitakānam odātānam mañjīṭṭhānam pabhassarānanti ayam Pāliseso.

“**Suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo**”ti idam tāsam yebhuyyatāya vuttam.

Vitthāretabbanti

1. Khu 9. 120 piṭṭhe.

2. Khu 9. 120 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

etthāpi “Satthā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti”ti-ādinā catūsu iriyāpathesu ekekamūlakā Satthivasena cattāro, nimmitavasena cattāroti sabbeva aṭṭha vāre vitthāretabbaṃ.

Madhupāyāsanti madhusittaṃ pāyāsaṃ. Attā mitto majjhatto verīti catūsu sīmasambhedavasena **caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ**. “Caturaṅgasamannāgatan”ti idaṃ pana “vīriyādhiṭṭhānan”ti etenapi yojetabbaṃ. Tattha “kāmaṃ taco ca nhāru cā”ti-ādi Pāḷi¹vasena caturaṅgasamannāgatatā veditabbā. “Kiccaṃ vatāyaṃ loko āpanno”ti-ādinā² jarāmaṇamukhena **paccayākāre ñāṇaṃ otāretvā**. **Ānāpānecatutthajjhānanti** etthāpi “sabbabuddhānaṃ āciṇṇaṃ”ti padaṃ vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ. Tampi hi sabbabuddhānaṃ āciṇṇamevāti vadanti. Chattiṃsakoṭṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇagabbhaṃ gaṇhāpento **vipassanaṃ vadḍhetvā**. Dvattiṃsadoṇagaṇhanappamaṇaṃ kuṇḍaṃ **kolambo**. Daribhāgo **kandaro**. Cakkavālapādesu mahāsamuddo **cakkavāḷamahāsamuddo**.

“**Duve puthujjanā**”ti-ādi puthujjane labbhamānavibhāgadassanattaṃ vuttaṃ, na mūlapariyāyavaṇṇanādīsu viya puthujjanavisesaniddhāraṇattaṃ. Sabbopi hi puthujjano Bhagavato upari guṇe vibhāvetuṃ na sakkoti, tiṭṭhatu puthujjano, sāvakapaccekabuddhānampi avisayā Buddhaguṇā. Tathā hi vakkhati “sotāpannā”ti-ādi³. Vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Atthaparipucchanaṃ **paripucchā**. Aṭṭhakathāvasena atthassa savanaṃ **savanaṃ**. Byañjanatthānaṃ sunikkhepasudassanena dhammassa pariharaṇaṃ **dhāraṇaṃ**. Evaṃ sutadhātaparicitānaṃ manasānupekkhanaṃ **paccavekkhanaṃ**. Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Avighātameva vā **jana**-saddo vadati. **Puthu Satthārānaṃ mukhulloki**kāti ettha puthū janā Satthupaṭiñṇā etesanti **puthujjanāti** vacanatto. **Puthu -pa-** **avutṭhitāti** ettha janetabbā, jāyanti vā etthāti janā, gatiyo. Puthū janā etesanti **puthujjanā**. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisāṅkhārādayo. Te etesaṃ puthū vijjantīti **puthujjanā**, abhisāṅkharaṇādi-attho eva vā **jana**-saddo daṭṭhabbo. Kāmarāgabhavarāgadiṭṭhi-avijjā **oghā**.

1. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266; Am 1. 52; Am 3. 33; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 26; Saṃ 1. 246 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe.

Rāgaggi-ādayo **santāpā**. Teyeva, sabbepi vā kilesā **pariḷāhā**. **Puthu pañcasu kāmagaṇesu rattāti** ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko. Puthu jano etesanti **puthujjanā**, puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ rāgādi-attho eva vā **jana-saddo** daṭṭhabbo. **Palibuddhāti** sambuddhā, upaddutā vā. **“Puthūnaṃ gaṇanapathamatītānan”**ti-ādīnā puthū janā **puthujjanāti** dasseti.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi Bhagavati **Tathāgata**-saddo pavatto, taṃ dassanattham **“aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato”**ti-ādīmāha. Guṇanemittakāneva hi Bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅgaṇena Mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyam¹, api nāmasahassato”ti².

Tathā āgatoti ettha ākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññajotanāya viśesāvāṭṭhānato paṭipadāgamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho “tathalakkhaṇaṃ āgato”ti-ādīsu³ viya, nāpi kāyagamanādi-attho “āgato kho mahāsamaṇo, Māgadhānaṃ Giribbajan”ti-ādīsu⁴ viya. Tattha yadākāranīyamanavasena opammasampañipādanattho **tathā**-saddo, taṃ karuṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃtaṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato **“yathā sabbaloka -pa- āgatā”**ti āha. Taṃ pana paṭipadaṃ Mahāpadānasuttādīsu⁵ sampahulaniddesena supākaṭānaṃ āsannānaṅca Vipassī-ādīnaṃ channaṃ Sammāsambuddhānaṃ vasena nidassento **“yathā Vipassī Bhagavā”**ti-ādīmāha. Tattha **yena abhinīhārenāti** manussattaliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikārachandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena

1. Namamuddheyya (?)

2. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 47, 50; Saṃ-Ṭṭha 2. 265; Am-Ṭṭha 1. 80, 83; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 18, 19; Udāna-Ṭṭha 112, 113; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1, 190, 192; Theragāthā-Ṭṭha 1. 42; Itivuttaka-Ṭṭha 111, 112; Mahāniddeśa-Ṭṭha 153, 155 piṭṭhesu.

4. Vi 3. 55 piṭṭhe.

5. Dī 2. 2 piṭṭhe.

kāyappaṇidhānamahāpaṇidhānena. Sabbesañhi Buddhānaṃ kāyappaṇidhānaṃ imināva abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ mahābhīnīhāravasena “Tathāgato”ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramīpūraṇavasena dassetuṃ “**yathā Vipassī Bhagavā -pa- Kassapo Bhagavā dānapāramiṃ pūretvā**”ti-ādimāha.

Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ pāramīsu ayaṃ vitthārakathā—kā panetā pāramiyoti? Kenatthena pāramiyoti? Katividhā cetā? Ko tāsāṃ kamo? Kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni? Ko paccayo? Ko saṃkilesa? Kim vodānaṃ? Ko paṭipakkho? Kā paṭipatti? Ko vibhāgo? Ko saṅgaho? Ko sampādanūpāyo? Kittakena kālena sampādanaṃ? Ko ānisaṃso? Kim cetāsāṃ phalanti?

Tatridaṃ vissajjanaṃ—**kā panetā pāramiyoti** taṅhāmānādīhi anupahatā karuṇūpāyakosallapariggahitā dānādayo guṇā pāramiyoti.

Kenatthena pāramiyoti dānasīlādiguṇavisesayogena sattuttamatāya paramā mahāsattā bodhisattā, tesāṃ bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikiriyā. Atha vā paratīti paramo, dānādiguṇānaṃ pūraṅko pālako ca bodhisatto. Paramassa ayaṃ, paramassa vā bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikiriyāva. Atha vā paraṃ sattaṃ attani mavati bandhati guṇavisesayogena, paraṃ vā adhikataṃ majjati sujhati saṃkilesamalato, paraṃ vā seṭṭhaṃ nibbānaṃ visesena mayati gacchati, paraṃ vā lokaṃ pamāṇabhūtena ṇāṇavisesena idhalokaṃ viya munāti paricchindati, paraṃ vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipati, paraṃ vā attabhūtato dhammakāyato aññaṃ, paṭipakkhaṃ vā tadanatthakaraṃ kilesacoragaṇaṃ mināti hiṃsatīti paramo, mahāsatto. “Paramassa ayaṃ”ti-ādi¹ vuttanayeneva yojetabbaṃ. Pāre vā nibbāne majjati sujhati satte ca sodheti, tattha vā satte mavati bandhati yojeti, taṃ vā mayati gacchati gameti ca, munāti vā

---

1. ...ādinā (Ka)

taṃ yāthāvato, tattha vā satte minoti pakkhipati, kilesāriṃ vā sattānaṃ tattha mināti himsatīti paramī, mahāpuriso. Tassa bhāvo, kammaṃ vā pāramitā, dānādikiriyāva. Iminā nayena pāramīnaṃ saddattho vedittabbo.

Katividhāti saṅkhepato dasavidhā, tā pana **Pāliyaṃ**¹ sarūpato āgatāyeva. Yathāha—

“Vicinato tadā dakkhiṃ, paṭhamam dānapāramin”ti-ādi².

Yathā cāha—

“Kati nu kho bhante Buddhakāraṅkā dhammā? Dasa kho Sāriputta Buddhakāraṅkā dhammā, katame dasa? Dānaṃ kho Sāriputta Buddhakāraṅko dhammo, sīlaṃ nekkhammaṃ paññā vīriyaṃ khanti saccaṃ adhiṭṭhānaṃ mettā upekkhā Buddhakāraṅko dhammo, ime kho Sāriputta dasa Buddhakāraṅkā dhammāti. Idamavoca Bhagavā, idam vatvāna Sugato athāparaṃ etadavoca Satthā—

‘Dānaṃ sīlaṅca nekkhammaṃ, paññā vīriyena pañcamam.
Khantisaccamadhiṭṭhānaṃ, mettupekkhāti te dasā’ti”.

Keci pana “chabbidhā”ti vadanti, taṃ etāsaṃ saṅgahavasena vuttaṃ. So pana saṅgaho parato āvi bhavissati.

Ko tāsam kamoti ettha **kamo** nāma desanākkamo, so ca paṭhamasamādānahetuko, samādānaṃ pavicayahetukaṃ, iti yathā ādimhi pavicitā samādinnā ca, tathā desitā. Tattha ca dānaṃ sīlassa bahūpakāraṃ sukarañcāti taṃ ādimhi vuttaṃ. Dānaṃ sīlapariggahitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisamsanti dānanantaram sīlaṃ vuttaṃ. Sīlaṃ nekkhammapariggahitaṃ, nekkhammaṃ paññāpariggahitaṃ, paññā vīriyapariggahitā, vīriyaṃ khantipariggahitaṃ, khanti saccapariggahitā, saccaṃ adhiṭṭhānapariggahitaṃ, adhiṭṭhānaṃ mettāpariggahitaṃ, mettā upekkhāpariggahitā mahapphalā hoti mahānisamsāti mettānantaramupekkhā vuttā. Upekkhā pana karuṇāpariggahitā, karuṇā ca upekkhāpariggahitāti vedittabbā. Kathaṃ pana mahākāruṇikā bodhisattā sattesu upekkhakā honṭīti? Upekkhitabbayuttesu kañci kalam

1. Khu 4. 306 piṭṭhe.

2. Khu 4. 315 piṭṭhe.

upekkhakā honti, na pana sabbattha, sabbadā cāti keci. Apare pana na sattesu upekkhakā, sattakatesu pana vippekāresu upekkhakā hontīti.

Aparo nayo—pacurajanesupi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā, appaphalattā, sukarattā ca ādimhi **dānaṃ** vuttaṃ. Sīlena dāyakapaṭṭigāhakaṃsuddhito, parānuggahaṃ vatvā parapīṇānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato **ca** dānassa anantaraṃ **sīlaṃ** vuttaṃ. Nekkhammena sīlasampattisiddhito, kāyavacīsucaritaṃ vatvā manosucaritavacanato, visuddhasīlassa sukheva jhānasamijjhanato, kammāparādhappahānena payogasuddhiṃ vatvā kilesāparādhappahānena āsayasuddhivacanato, vītikkamappahānena cittaṃ pariyaṭṭhānappahānavacanato ca sīlassa anantaraṃ **nekkhammaṃ** vuttaṃ. Paññāya nekkhammassa siddhiparisuddhito, jhānābhāve paññābhāvavacanato. Samādhipadaṭṭhānā hi paññā, paññāpaccupaṭṭhāno ca samādhī. Samathanimittaṃ vatvā upekkhānimittavacanato, parahitajjhānena¹ parahitakaraṇūpāyakosallavacanato ca nekkhammassa anantaraṃ **paññā** vuttā. Vīriyārambhena paññākkiccasiddhito, sattasuññatādhammaṃijjhānakkhantiṃ vatvā sattahitāya ārambhassa acchariyatāvacanato, upekkhānimittaṃ vatvā pagghanimittavacanato, nisammakāritaṃ vatvā uṭṭhānavacanato ca. Nisammakāriṇo hi uṭṭhānaṃ phalavisesamāvahatīti paññāya anantaraṃ **vīriyaṃ** vuttaṃ.

Vīriyena titikkhāsiddhito. Vīriyavā hi āradhāvīriyattā sattaṃkhārehi upanītaṃ dukkhaṃ abhibhuyya viharati vīriyassa titikkhālaṅkārahāvato. Vīriyavato hi titikkhā sobhati. Paggghanimittaṃ vatvā samathanimittavacanato, accārambhena uddhaccadosappahānavacanato. Dhammaṃijjhānakkhantiyā hi uddhaccadoso pahīyati. Vīriyavato sātaccakaraṇavacanato. Khantibahulo hi anuddhato sātaccakārī hoti. Appamādavato parahitakiriyārambhe paccupakārataṇhābhāvavacanato. Yāthāvato dhammaṃijjhāne hi sati taṇhā na hoti. Parahitārambhe paramēpi parakatadukkhāsahanabhāvavacanato ca vīriyassa anantaraṃ **khanti**

---

1. Parahituṭṭhānena (Ka)

vuttā. Saccena khantiyā cirādhiṭṭhānato, apakārino apakārakhantiṃ vatvā tadupakāraḥaṇe avisamvādavacanato, khantiyā apavādavācāvīkampanena¹ bhūtavādītāya avijahanavacanato, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṃ vatvā tadupabrūhitaññānasaccavacanato ca khantiyā anantaram **saccam** vuttam. Adhiṭṭhānena saccasiddhito. Acalādhiṭṭhānassa hi virati sijjhati. Avisamvāditaṃ vatvā tattha acalabhāvavacanato. Saccasandho hi dānādīsu paṭiññānurūpaṃ niccalova pavattati. Ñānasaccam vatvā sambhāresu pavattiniṭṭhāpanavacanato. Yathābhūtaññāvā hi bodhisambhāresu adhiṭṭhāti, te ca niṭṭhāpeti paṭipakkhehi akampiyabhāvato saccassa anantaram **adhiṭṭhānam** vuttam. Mettāya parahitakaraṇasamādānādhiṭṭhānasiddhito, adhiṭṭhānam vatvā hitūpasamhāravacanato. Bodhisambhāre hi adhiṭṭhamāno mettāvīhārī hoti. Acalādhiṭṭhānassa samādānāvīkopenato, samādānasambhavato ca adhiṭṭhānassa anantaram **mettā** vuttā. Upekkhāya mettāvisuddhito, sattesu hitūpasamhāram vatvā tadaparādhesu udāsīnatāvacanato, mettābhāvanam vatvā tannissandabhāvanāvacanato, “hitakāmasattepi upekkhako”ti acchariyaguṇabhāvavacanato ca mettāya anantaram **upekkhā** vuttāti evametāsam kamo vedītabbo.

Kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti ettha avisesena tāva sabbāpi pāramiyo parānuggahalakkhaṇā, paresam upakāraḥaṇasā, avīkampanarasā vā, hitesitāpaccupaṭṭhānā, Buddhatappaccupaṭṭhānā vā, mahākaraṇāpadaṭṭhānā, karuṇūpāyakosallapadaṭṭhānā vā.

Visesena pana yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā attupakaraṇapariccāgacetanā **dānapāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ kāyavacīsucaritaṃ atthato akattabbavirati, kattabbakaraṇacetanādayo ca **sīlapāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahito ādīnavadassanapubbaṅgamo kāmabhavehi nikkhamanacittuppādo **nekkhammapāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahito dhammānam sāmāññāvisesalakkhaṇāvabodho **paññāpāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahito kāyacittehi parahitārambho **vīriyapāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ sattasaṅkhārāparādhasaṇam adosappadhāno tadākārappavatto cittuppādo

---

1. ...vikappanena (Ka)

khantipāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ viraticetanādibhedanā
avisamvādanāṃ **saccapāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ
acalasaṃvādanādhittānaṃ tadākārappavatto cittuppādo **adhiṭṭhānapāramitā.**
Karuṇūpāyakosallapariggahito lokassa hitūpasamhāro atthato abyāpādo
mettāpāramitā. Karuṇūpāyakosallapariggahitā anumayapaṭighaviddhamāsinī
ittānāniṭṭhesu sattasaṅkhāresu samappavatti **upekkhāpāramitā.**

Tasmā pariccāgalakkhaṇaṃ **dānaṃ**, deyyadhamme
lobhaviddhamāsanarasaṃ, anāsattipaccupaṭṭhānaṃ,
bhavavibhavasampattipaccupaṭṭhānaṃ vā, pariccajittabbavattupadaṭṭhānaṃ.
Sīlanalakkhaṇaṃ **sīlaṃ**, samādhānalakkhaṇaṃ, paṭiṭṭhānalakkhaṇaṃcāti
vuttaṃ hoti. Dussīlyavidhamāsanarasaṃ, anavajjarasaṃ vā,
soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, hirottappapadaṭṭhānaṃ. Kāmato bhavato ca
nikkhamanalakkhaṇaṃ **nekkhammaṃ**, tadādīnavavibhāvanarasaṃ, tato eva
vimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ.
Yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā **paññā**, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā
kusalissāsakhitta-usupaṭivedho viya, visayobhāsanarasaṃ padīpo viya,
asammohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya, samādhipadaṭṭhānā,
catusaccapadaṭṭhānā vā. Ussāhalakkhaṇaṃ **vīriyaṃ**, upatthambhanarasaṃ,
asaṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatt¹ padaṭṭhānaṃ,
saṃvegapadaṭṭhānaṃ vā. Khamanalakkhaṇā **khanti**, itṭhāniṭṭhasahanarasaṃ,
adhivāsanapaccupaṭṭhānā, avirodhapaccupaṭṭhānā vā,
yathābhūtaḍḍassanapadaṭṭhānā. Avisamvādanalakkhaṇaṃ **saccaṃ**,
yāthāvavibhāvanarasaṃ², sādhuṭāpaccupaṭṭhānaṃ, soraccapadaṭṭhānaṃ.
Bodhisambhāresu adhiṭṭhānalakkhaṇaṃ **adhiṭṭhānaṃ**, tesaṃ
paṭipakkhābhībhavanarasaṃ, tattha acalāpaccupaṭṭhānaṃ,
bodhisambhārapadaṭṭhānaṃ. Hitākārappavattilakkhaṇā **mettā**,
hitūpasamhārarasaṃ, āghātavinayanarasaṃ vā, sammabhāvapaccupaṭṭhānā,
sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Majjhattākārappavattilakkhaṇā
upekkhā, samabhāvadassanarasaṃ, paṭighānunanayavūpasamapaccupaṭṭhānā,
kammassakatāpaccavekkhaṇapadaṭṭhānā. Ettha ca
karuṇūpāyakosallapariggahitā dānādīnaṃ pariccāgādīlakkhaṇassa
vīsesanabhāvena vattabbā, yato tāni pāramīsāṅkhyāṃ labhantīti.

1. Am 3. 149 piṭṭhe.

2. Yathāsabhāvavibhāvanarasaṃ (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 273 piṭṭhe)

Ko paccayoti abhinīhāro paccayo. Yo hi ayaṃ “manussattaṃ liṅgasampattī”ti-ādi¹ aṭṭhadhammasamodhānasampādito “tiṅṇo tāreyyaṃ, mutto moceyyaṃ, Buddho bodheyyaṃ, suddho sodheyyaṃ, danto dameyyaṃ, santo sameyyaṃ, assattho assāseyyaṃ, parinibbuto² parinibbāpeyyaṃ”ti-ādinā³ pavatto abhinīhāro, so avisesena sabbapāramīnaṃ paccayo. Tappavattiyā hi uddhaṃ pāramīnaṃ pavicayupaṭṭhānasamādānādhiṭṭhānanipphattiyo mahāpurisānaṃ sambhavanti.

Yathā ca abhinīhāro, evaṃ mahākaruṇā, upāyakosallañca. Tattha **upāyakosallaṃ** nāma dānādīnaṃ bodhisambhārabhāvassa nimittabhūtā paññā, yāhi karuṇūpāyakosallatāhi mahāpurisānaṃ attasukhanirapekkhatā, nirantaraṃ parahitakaraṇapasutata, sudukkarehipi mahābodhisattacaritehi visādābhāvo, pasādasambuddhidassanasavanānussaraṇāvattāsopi sattānaṃ hitasukhapaṭilābhahetubhāvo ca sampajjati. Tathā hi paññāya Buddhabhāvasiddhi, karuṇāya Buddhakamasiddhi. Paññāya sayāṃ tarati, karuṇāya pare tāreti. Paññāya paradukkhaṃ parijānāti, karuṇāya paradukkhopaṭikāraṃ ārabhati. Paññāya ca dukkhe nibbindati, karuṇāya dukkhaṃ sampaṭicchati. Tathā paññāya parinibbānābhimukho hoti, karuṇāya taṃ na pāpuṇāti. Tathā karuṇāya saṃsārābhimukho hoti, paññāya tatra nābhiramati. Paññāya ca sabbattha virajjati, karuṇānugatattā na ca na sabbesaṃ anuggahāya pavatto, karuṇāya sabbepi anukampati, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto. Paññāya ca ahaṃkāramamaṃkārahāvo, karuṇāya ālasiyādīnatābhāvo⁴. Tathā paññākāruṇāhi yathākkamaṃ attaparanāthatā, dhīravīrabhāvo, anattantapa- aparantapatā, attahitaparahanipphatti, nibbhayābhimsanakabhāvo, dhammādhīpatīlokādhīpatitā, kataññūpubbakāribhāvo, mohataṇhāvīgamo, vijjācaraṇasiddhi, balavesārajjanipphattīti sabbassāpi pāramitāphalassa viśesena upāyabhāvato paññākāruṇā pāramīnaṃ paccayo. Idañca dvayaṃ pāramīnaṃ viya paṇidhānassāpi paccayo.

1. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

2. Parinibbāyanto (Ka)

3. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 274 piṭṭhe thokaṃ visadisāṃ.

4. Ālasiyādīnavatābhāvo (bahūsu)

Tathā ussāha-ummaṅga-avatthānahitacariyā ca pāramīnaṃ paccayoti veditabbā, yā Buddhabhāvassa uppattiṭṭhānatāya “**Buddhabhūmiyo**”ti pavuccanti. Yathāha—

“Kati pana bhante Buddhabhūmiyo? Catasso kho Sāriputta Buddhabhūmiyo. Katamā catasso? Ussāho ca hoti vīriyaṃ, umaṅgo ca hoti paññābhāvanā, avatthānañca hoti adhiṭṭhānaṃ, mettābhāvanā ca hoti hitacariyā. Imā kho Sāriputta catasso Buddhabhūmiyo”ti¹.

Tathā nekkhammapaviveka-alobhādosāmohanissaraṇappabhedā cha ajjhāsayā. Vuttañhetam—

“Nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā kāme dosadassāvino, paviveka -pa- saṅgaṇikāya, lobha -pa- lobhe, adosa -pa- dose, amoha -pa- mohe, nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhavesu dosadassāvino”ti².

Tasmā ete bodhisattānaṃ cha ajjhāsayā dānādīnaṃ paccayāti veditabbā. Na hi lobhādīsu ādīnavadassanena, lobhādi-adhikabhāvena ca vinā dānādīpāramiyo sambhavanti. Alobhādīnaṃ hi adhikabhāvena pariccāgādīninnacittatā alobhajjhāsayāditāti. Yathā cete, evaṃ dānajjhāsayatādayopi. Yathāha—

“Kati pana bhante bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā? Dasa kho Sāriputta bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā. Katame dasa? Dānajjhāsayā Sāriputta bodhisattā macchere dosadassāvino, sīla -pa- upekkhajjhāsayā Sāriputta bodhisattā sukhadukkesu dosadassāvino”ti.

Etesu hi macchera asaṃvara kāma vicikicchā kosajja akkhanti viśaṃvāda anadhiṭṭhāna byāpāda sukha dukkha saṅkhātesu³ ādīnavadassanapubbaṅgamā dānādīninnacittatāsaṅkhātā dānajjhāsayatādayo dānādīpāramīnaṃ nibbattiyā

1. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhepi.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhe, Visuddhi-Ṭṭha 1. 113 piṭṭhepi thokaṃ visadisam.

3. Ete hi -pa- saṅkhāresu (?)

kāraṇanti. Tathā apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ
ādinavānisaṃsapaccavekkhaṇā dānādīpāramīnaṃ paccayo.

Tatthāyaṃ paccavekkhaṇāvidhi—
khettavatthuhiraññasuvaṇṇagomahimsadāsi
dāsaputtadārādīpariggahabyāsattacittānaṃ sattānaṃ khettādīnaṃ
vatthukāmbhāvena bahupatthanīyabhāvato, rājacorādisādhāraṇabhāvato,
vivādādhiṭṭhānato, sapattakaraṇato, nissārato, paṭilābhaparipālanesu
paraviheṭṭhanahetuto, vināsanimittaṇca sokādi-ane kavīhitabyasanāvahato,
tadāsattinidānaṇca maccheramalapariyuṭṭhitacittānaṃ
apāyūpapattisambhavatoti evaṃ vividhavipulānatthāvahā ete atthā nāma,
tesaṃ pariccāgoyeveko sotthibhāvoti pariccāge appamādo karaṇīyo.

Apica “yācako yācamāno attano guyhassa ācikkhanato mayhaṃ
vissāsiko”ti ca “pahāya gamanīyamattano santakaṃ gahetvā paralokaṃ
yāhīti mayhaṃ upadesako”ti ca “ādित्ते viya agāre maraṇagginā āditte loka
tato mayhaṃ santakassa apavāhakasahāyo”ti ca “apavāhitassa cassa
nijjhāya¹nikkhepaṭṭhānabhūto”ti ca “dānasaṅkhāte kalyāṇakammaṃ
sahāyabhāvato, sabbasampattīnaṃ aggabhūtāya paramadullabhāya
Buddhabhūmiyā sampattihetubhāvato ca paramo kalyāṇamitto”ti ca
paccavekkhitabbaṃ.

Tathā “uḷāre kammani anenāhaṃ sambhāvito, tasmā sā sambhāvanā
avitathā kātabbā”ti ca “ekantabheditāya jīvitassa ayācitenapi mayā
dātabbaṃ, pageva yācitenā”ti ca “uḷārajjhāsayehi gavesitvāpi dātabbo,
sayamevāgato mama puññenā”ti ca “yācakassa dānāpadesena
mayhamevāyamanuggaho”ti ca “ahaṃ viya ayaṃ sabbopi loko mayā
anuggahetabbo”ti ca “asati yācake kathaṃ mayhaṃ dānapāramī pūreyyā”ti
ca “yācakānamevatthāya mayā sabbo pariggahetabbo”ti ca “ayācivā mama
santakaṃ yācakā sayameva kadā gaṇheyyun”ti ca “kathamahaṃ yācakānaṃ
piyo cassaṃ manāpo”ti ca “kathaṃ vā te mayhaṃ piyā cassu manāpā”ti ca
‘kathaṃ

---

1. Ajhāpana (Abhinavaṭīkā, Cariyāpiṭaka.)

vāhaṃ dadamāno, datvāpi ca attamano assaṃ pamudito pītisomanassajāto”ti ca “kathaṃ vā me yācakā bhavyeyyūṃ, uḷāro ca dānājjhāsayo”ti ca “kathaṃ vāhamayācitoyeva yācakānaṃ hadayamaññāya dadeyyan”ti ca “sati dhane yācake ca apariccāgo mahatī mayhaṃ vañcanā”ti ca “kathaṃ vāhaṃ attano aṅgāni jīvitāni vāpi yācakānaṃ pariccajeyyan”ti ca paccavekkhitabbaṃ.

Apica “attho nāmāyaṃ nirapekkhaṃ dāyakaṃ anugacchati yathā taṃ nirapekkhaṃ khepakāṃ kiṭako”ti atthe nirapekkhatāya cittaṃ uppādetabbaṃ. Yācamāno pana yadi piyapuggalo hoti, “piyo maṃ yācati”ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Atha udāsīnapuggalo hoti, “ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena mitto hoti”ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Dadantopi hi yācakānaṃ piyo hotīti. Atha pana verīpuggalo yācati, “paccatthiko maṃ yācati, ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena verīpi piyo mitto hoti”ti visesato somanassaṃ uppādetabbaṃ. Evaṃ piyapuggale viya majjhattaverīpuggalesupi mettāpubbaṅgamāni karuṇāni upaṭṭhapetvāva dātabbaṃ.

Sace panassa cirakālaparibhāvitattā lobhassa deyyadhammavisayā lobhadhammā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiññaṇa itī paṭisañcikkhitabbaṃ “nanu tayā sappurisa sambodhāya abhinīhāraṃ karontena sabbasattānaṃ upakāratthāya ayaṃ kāyo nissaṭṭho, tappariccāgamayañca puññaṃ, tattha nāma te bāhirepi vatthusmim atisaṅgappavatti hatthisinānasadisī hoti, tasmā tayā na katthaci saṅgo uppādetabbo. Seyyathāpi nāma mahato bhesajjarukkassa tiṭṭhato mūlaṃ mūlatthikā haranti, papaṭikaṃ, tacāṃ, khandhaṃ, viṭapaṃ, sāraṃ, sākhaṃ, palāsaṃ, pupphaṃ, phalaṃ phalatthikā haranti, na tassa rukkhassa ‘mayhaṃ santakaṃ ete harantī’ti vitakkasamudācāro hoti, evameva sabbalokahitāya ussukkamāpajjantena mayā mahādukkhe akataññuke niccāsucimhi kāye paresaṃ upakārāya viniyujjamāne aṇumattopi micchāvitakko na uppādetabbo, ko vā ettha viseso ajjhattikabāhiresu mahābhūtesu ekantabhedanavikiraṇavidhamsanadhammesu, kevalaṃ pana sammohavijambhitametāni, yadidaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti abhiniveso. Tasmā bāhiresu viya ajjhattikesupi

karacaraṇanayanādīsu, maṁsādīsu ca anapekkhena hutvā ‘taṁtadatthikā harantū’ti nissaṭṭhacittena bhavitabban”ti. Evaṁ paṭisañcikkhato cassa bodhāya pahitattassa kāyajīvitesu nirapekkhassa appakasireneva kāyavacīmanokammāni suvisuddhāni honti. So visuddhakāyavacīmanokammanto visuddhājīvo ñāyapaṭipattiyāṁ ṭhito, āyāpāyupāyakosallasamannāgamena bhiiyoso mattāya deyyadhammapariccāgena, abhayadānasaddhammadānehi ca sabbasatte anuggaṇhitum samatto hotīti. Ayaṁ tāva **dānapāramiyāṁ** paccavekkhaṇāyayo.

Sīlapāramiyāṁ pana evaṁ paccavekkhitabbaṁ—idañhi sīlaṁ nāma Gaṅgodakādīhi visodhetum asakkuṇeyyassa dosamalassa vikkhālanajalaṁ, haricandanādīhi vinetuṁ asakkuṇeyyarāgādipariḷāhavinayanaṁ, hāramakuṭakuṇḍalādīhi pacurajanālaṅkārehi asādhāraṇo sādhuṇaṁ alaṅkāraviseso, sabbadisāvāyanato¹ akittimo, sabbakālānurūpo ca surabhigandho, khattiyamahāsālādīhi devatāhi ca vandanīyādibhāvāvahanato paramo vasīkaraṇamanto, Cātumahārājikādidevalokārohanasopānapanti, jhānābhīññānaṁ adhigamupāyo, nibbānamahānagarassa sampāpakamaggo, sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhīnaṁ paṭiṭṭhānabhūmi, yaṁ yaṁ vā panicchitaṁ patthitaṁ, tassa tassa samijjhanūpāyabhāvato cintāmaṇikapparukkādike ca atiseti. Vuttañhetāṁ Bhagavatā “ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti². Aparampi vuttaṁ “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnaṁ piyo ca assaṁ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti-ādi³, tathā “avippaṭisārathāni kho Ānanda kusalāni sīlāni”ti⁴, “pañcime gahapatayo ānisaṁsā sīlavato sīlasampadāyā”ti⁵ suttānañca vasena sīlassa guṇā paccavekkhitabbā, tathā aggikkhandhopamasuttādīnaṁ⁶ vasena sīlavirahe ādīnavā.

Pītisomanassanimittato, attānuvāda parānuvāda daṇḍa duggati bhayābhāvato, viññūhi pāsāmsabhāvato, avippaṭisārahetuto,

1. Sabbadisā vāyanako (Ka)

3. Ma 1. 39 piṭṭhe.

5. Dī 2. 73; Khu 1. 185; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

2. Am 3. 71, 72 piṭṭhesu.

4. Am 3. 257, 515 piṭṭhesu.

6. Am 2. 495 piṭṭhe.

sotthiṭṭhānato,

abhijanasāpateyyādhipateyyāyurūpaṭṭhānabandhumittasampattīnaṃ
 atisayanato ca sīlaṃ paccavekkhitabbaṃ. Sīlavato hi attano sīlasampadāhetu
 mahantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati “kataṃ vata mayā kusalaṃ, kataṃ
 kalyāṇaṃ, kataṃ bhīruttāṇaṃ”ti. Tathā sīlavato attā na upavadati, na pare
 viññū, daṇḍaduggatibhayānaṃ sambhavoyeva natthi, “sīlavā purisapuggalo
 kalyāṇadhammo”ti viññūnaṃ pāsaṃso hoti. Tathā sīlavato yvāyaṃ “kataṃ
 vata mayā pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ”ti dussīlassa vippaṭṭisāro
 uppajjati, so na hoti. Sīlañca nāmetaṃ appamādādhiṭṭhānato,
 bhogabyasanādiparihāramukhena mahato atthassa sādhanato,
 maṅgalabhāvato ca paramaṃ sotthiṭṭhānaṃ, nihīnājaccopi sīlavā
 khattiyamahāsālādīnaṃ pūjanīyo hotīti kulasampattim atiseti sīlasampadā,
 “taṃ kiṃ maññasi mahārāja, idha te assa puriso dāso kammakaro”ti-ādi¹
 vacanañcettha sādhaṃ. Corādīhi asādhāraṇato, paralokānugamanato,
 mahapphalabhāvato, samathādiguṇādhiṭṭhānato ca bāhiradhanaṃ atiseti
 sīlaṃ, paramassa cittissariyassādhiṭṭhānabhāvato khattiyādīnaṃ issariyaṃ
 atiseti sīlaṃ. Sīlanimittaṃhi taṃtaṃsattanikāyesu sattānaṃ issariyaṃ
 vassatadīghappamāṇato jīvitato ekāhampi sīlavato jīvitassa
 viṭṭhatāvacaṇato, sati ca jīvite sikkhānikkhepassa maraṇatāvacaṇato sīlaṃ
 jīvitato viṭṭhataraṃ. Verīnampi manuññabhāvāvahanato, jarārogavipattīhi
 anabhibhavaṇīyato ca rūpasampattim abhiseti sīlaṃ.
 Pāsādahammiyādiṭṭhānavisesse, rājayuvārājaseṇāpati-ādiṭṭhānavisesse ca
 atiseti sīlaṃ sukhavisesādhiṭṭhānabhāvato. Sabhāvasiniddhe santikāvacarepi
 bandhujane mittajane ca atiseti ekantahitasampādanato, paralokānugamanato
 ca. “Na taṃ mātā pitā kayirā”ti-ādi² vacanañcettha sādhaṃ. Tathā hatthi-
 assarathādibhedehi, mantāgadasotthānappayogehi³ ca durārakkhaṃ attānaṃ
 ārakkhabhāvena sīlameva viṭṭhataraṃ attādhiṇato, aparādhiṇato,
 mahāvisayato ca. Tenevāha “dhammo have rakkhati dhammacārīnaṃ”ti-ādi⁴.
 Evamanekaguṇasamannāgataṃ sīlanti paccavekkhantassa aparipuṇṇā ceva
 sīlasampadā pāripūrim gacchati aparisuddhā ca pārisuddhiṃ.

1. Dī 1. 56 piṭṭhe.

3. Mantāgadabhogatṭhānappayogehi (Ka)

2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

4. Khu 5. 215 piṭṭhādīsu.

Sace panassa dīgharattaṃ paricayena sīlapaṭipakkhā dhammā dosādayo antarantarā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiññaena evaṃ paṭisañcikkhitabbaṃ “nanu tayā sambodhāya paṇidhānaṃ kataṃ, sīlavikalena ca na sakkā lokiyāpi sampattiyo pāpuṇituṃ, pageva lokuttarā, sabbasampattīnaṃ pana aggabhūtāya sammāsambodhiyā adhiṭṭhānabhūtena sīlena paramukkaṃsagatena bhavitabbaṃ. Tasmā ‘kikīva aṇḍaṃ’ti-ādinā¹ vuttanayena sammāsīlaṃ parirakkhantena suṭṭhu tayā pesalena bhavitabbaṃ. Apica tayā dhammadesanāya yānattaye sattānaṃ avatāraṇaparipācanāni kātābbāni, sīlavikalassa ca vacanaṃ na pacceṭabbaṃ hoti asappāyāhāravacārassa viya vejjassa tikicchanaṃ, tasmā kathāhaṃ saddheyyo hutvā sattānaṃ avatāraṇaparipācanāni kareyyaṃ”ti sabhāvaparissuddhasīlena bhavitabbaṃ. Kiñca “jhānādiguṇavisesayogena me sattānaṃ upakāraṇasamatthatā, paññāpāramī-ādiparipūraṇaṃca, jhānādayo ca guṇā sīlapārisuddhiṃ vinā na sambhavanti”ti sammadeva sīlaṃ parisodhetabbaṃ.

Tathā “sambādho gharāvāso rajopatho”ti-ādinā² gharāvāse “aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā”ti-ādinā³, “mātāpi puttana vivadatī”ti-ādinā⁴ ca kāmesu “seyyathāpi puriso iṇaṃ ādāya kammante payojeyyā”ti-ādinā⁵ kāmaccchandādisu ādīnavadassanapubbaṅgamā vuttavipariyāyena “abbhokāso pabbajjā”ti-ādinā⁶ pabbajjādīsu ānisaṃsapaṭisaṅkhāvasena **nekkhammapāramiyaṃ** paccavekkhaṇā veditabbā. Ayamettha saṅkhepattho, vitthāro pana dukkhakkhandha⁷vīmaṃsasuttādi⁸vasena⁹ veditabbo.

Tathā “paññāya vinā dānādayo dhammā na visujjhanti, yathāsakaṃ byāpārasamatthā ca na honti”ti paññāguṇā manasi kātābbā. Yatheva hi jīvitena vinā sarīrayantaṃ na sobhati, na ca attano kiriyāsu paṭipattisamattham hoti, yathā ca cakkhādīni indriyāni viññāṇena vinā yathāsakaṃ visayesu kiccaṃ kātuṃ nappahonti, evaṃ saddhādīni indriyāni

1. Visuddhi 1. 34; Dī-Ṭṭha 1. 56 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 59; Ma 1. 236; Saṃ 1. 419; Ma 2. 7 piṭṭhādīsu.

3. Ma 1. 182; Vi 2. 175; Khu 7. 5, 15 piṭṭhādīsu. 4. Ma 1. 121, 128 piṭṭhādīsu.

5. Dī 1. 68 piṭṭhe.

6. Dī 1. 59; Saṃ 1. 419 piṭṭhesu.

7. Ma 1. 118 piṭṭhe.

8. Ma 1. 392 piṭṭhe.

9. Dukkakkhandha-āsivisopamasuttādivasena Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 288 piṭṭhe.

paññāya vinā sakiccapaṭipattiyam̐ asamatthānīti pariccāgādīpaṭipattiyam̐ paññā padhānakāraṇam̐. Ummīlitapaññācakkhukā hi mahāsattā attano aṅgapaccaṅgānīpi datvā anattukkamsakā, aparavambhakā ca honti, bhesajjarukkā viya vikapparahitā kālattayepi somanassajātā. Paññāvasena upāyakosallayogato pariccāgo parahitappavattiyā dānapāramibhāvam̐ upeti. Attatthañhi dānam̐ vuddhisadisam̐¹ hoti.

Tathā paññāya abhāvena taṇhādisam̐kilesāviyogato sīlassa visuddhiyeva na sambhavati, kuto sabbaññugunādhīttānabhāvo. Paññāvā eva ca gharāvāse kāmaguṇesu saṁsāre ca ādīnavam̐, pabbajjāya jhānasamāpattiyam̐ nibbāne ca ānisaṁsam̐ suṭṭhu sallakkhento pabbajitvā jhānasamāpattiyō nibbattetvā nibbānaninno, pare ca tattha paṭiṭṭhapetīti.

Vīriyañca paññārahitam̐ yadicchitamattam̐ na sādheti durārambhābhāvato. Vameva hi anārambho durārambhato, paññāsahitena pana vīriyena na kiñci duradhigamam̐ upāyapaṭipattito. Tathā paññāvā eva parāpakārādi-adhivāsakajātiyo hoti, na duppañño. Paññāvīrahitassa ca parehi upanītā apakārā khantiyā paṭipakkhameva anubrūhenti, paññāvato pana te khantisampattiyā paribrūhanavasena assā thirabhāvāya saṁvattanti. Paññāvā eva tīṇi saccāni tesam̐ kāraṇāni paṭipakkhe ca yathābhūtam̐ jānitvā paresam̐ avisam̐vādako hoti. Tathā paññābalena attānam̐ upatthambhetvā dhitisampadāya sabbapāramīsu acalasaṁvādānādhīttānā hoti, paññāvā eva ca piyamajjhattaverīvibhāgam̐ akatvā sabbattha hitūpasam̐hāraṅkusalo hoti. Tathā paññāvasena lābhādīlokadhammasannipāte nibbikāratāya majjhatto hoti. Evam̐ sabbāsam̐ pāramīnam̐ paññāva pārisuddhihetūti paññāgunā paccavekkhitabbā.

Apica paññāya vinā na dassanasampatti, antarena ca dīṭṭhisampadam̐ na sīlasampadā, sīladiṭṭhisampadārahitassa na samādhisampadā, asamāhitena ca na sakkā attahitamattampi sādhetum̐, pageva ukkham̐sagatam̐ parahitanti parahitāya paṭipannena “nanu tayā sakkaccam̐ paññāpārisuddhiyam̐ āyogo karaṇīyo”ti bodhisattena attā ovaditabbo. Paññānubhāvena hi

---

1. Muddhasadisam̐ (Ka)

mahāsatto caturadhiṭṭhānādhiṭṭhito catūhi saṅgahavattūhi¹ lokam
anuggaṇhanto satte niyyānikamagge avatāreti, indriyāni ca nesam paripāceti.
Tathā paññābalena khandhāyatanādīsu pavicayabahulo pavattinivattiyo
yāthāvato parijānanto dānādayo guṇe visesanibbedhabhāgiyabhāvaṃ
nayanto bodhisattasikkhāya paripūrakārī hotīti evamādinā anekākāravokāre
paññāguṇe vavattapetvā paññāpāramī anubrūhetabbā.

Tathā dissamānapāranipi lokiyāni kammāni nihīnavīriyena pāpuṇitum
asakkuṇeyyāni, agaṇitakhedena pana āradhāvīriyena duradhigamaṃ nāma
natthi. Nihīnavīriyo hi “saṃsāramahoghato sabbasatte santāressāmī”ti
ārabhitumeva na sakuṇoti. Majjhimo ārabhitvā antarāvosaṇamāpajjati.
Ukkaṭṭhavīriyo pana attasukhanirapekkho ārambhapāramadhigacchatīti
vīriyasampatti paccavekkhitabbā. Apica “yassa attanoyeva saṃsārapaṅkato
samuddharaṇatthamārambho, tassāpi vīriyassa sithilabhāvena manorathānaṃ
matthakappatti na sakkā sambhāvetum, pageva sadevakassa lokassa
samuddharaṇattham katābhinihārenā”ti ca “rāgādīnaṃ dosagaṇānaṃ
mattamahāgaṇānaṃ viya dunnivārayabhāvato, tannidānānaṃ
kammamādhānānaṃ ukkhittāsikavadhakasadisabhāvato, tannimittānaṃ
duggatīnaṃ sabbadā vivaṭamukhabhāvato, tattha niyojakānaṃ
pāpamittānaṃ sadā sannihitabhāvato, tadovādakāritāya ca bālassa
puthujjanabhāvassa sati sambhave yuttaṃ sayameva saṃsāradukkhatto
nissaritun”ti ca “micchāvitakkā vīriyānubhāvena dūrī bhavanti”ti ca “yadi
pana sambodhi attādhīnena vīriyena sakkā samadhigantum, kimettha
dukkaran”ti ca evamādinā nayena vīriyassa guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “khanti nāmāyaṃ niravasesaguṇapaṭipakkhassa kodhassa
vidhamanato guṇasampādane sādūnamappaṭihatamāyudham,
parābhībhavane samatthānaṃ alaṅkāro, samaṇabrāhmaṇānaṃ balasampadā,
kodhaggivinayanī udakadhārā, kalyāṇassa kittisaddassa sañjātideso,
pāpapuggalānaṃ vacīvisavūpasamakaro mantāgado, samvare ṭhitānaṃ
paramā dhīrapakati², gambhīrāsayatāya sagaro, dosamahāsāgarassa velā,
apāyadvārassa pidhānakavāṭam,

1. Dī 3. 125, 193; Am 1. 341 piṭṭhādīsu.

2. Thirapakati (Ka)

devabrahmalokānaṃ ārohaṇasopānaṃ, sabbaguṇānaṃ adhvāsanabhūmi, uttamā kāyavacīmanovissuddhī”ti manasi kātabbāṃ. Api ca “ete sattā khantisampattiyā abhāvato idha ceva tapanti, paraloke ca tapanīyadhammānuyogato”ti ca “yadipi parāpakāranimittāṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa pana dukkhassa khettabhūto attabhāvo, bijabhūtañca kammaṃ mayāva abhisankhataṃ”ti ca “tassa dukkhassa āṇaṇyakāraṇametāṃ”ti ca “apakārake asati kathaṃ mayhaṃ khantisampadā sambhavatī”ti ca “yadipāyaṃ etarahi apakārako, ayaṃ nāma pubbe anena mayhaṃ upakāro kato”ti ca “apakāro eva vā khantinimittatāya upakāro”ti ca “sabbepime sattā mayhaṃ puttasadisā, puttakatāparādhesu ca ko kujjhissatī”ti ca “yena kodhabhūtāvesena ayaṃ mayhaṃ aparajjhati, so kodhabhūtāveso mayā vinetabbo”ti ca “yena apakārena idaṃ mayhaṃ dukkhaṃ uppannaṃ, tassa ahampi nimittāṃ”ti ca “yehi dhammehi aparādho kato, yattha ca kato, sabbepi te tasmim yeva khaṇe niruddhā, kassidāni kena kodho kātabbo”ti ca “anattatāya sabbadhammānaṃ ko kassa aparajjhati”ti ca paccavekkhantena khantisampadā brūhetabbā.

Yadi panassa dīgharattaṃ paricayena parāpakāranimittako kodho cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyya, iti paṭisañcikkhitabbaṃ “khanti nāmesā parāpakārassa paṭipakkhapaṭipattīnaṃ paccupakārakāraṇaṃ”ti ca “apakāro ca mayhaṃ dukkhuppādanena dukkhupanisāya saddhāya, sabbaloke anabhiratisaññāya ca paccayo”ti ca “indriyapakatiresā, yadidaṃ iṭṭhāniṭṭhavisayasamāyogo, tattha aniṭṭhavisayasamāyogo mayhaṃ na siyāti taṃ kutettha labbhā”ti ca “kodhavasiko satto kodhena ummatto vikkhittacitto, tattha kim paccapakārenā”ti¹ ca “sabbepime sattā Sammāsambuddhena orasaputtā viya paripālītā, tasmā na tattha mayā cittakopopi kātabbo”ti ca “aparādhake ca sati guṇe guṇavati mayā na kopo kātabbo”ti ca “asati guṇe visesena karuṇāyitabbo”ti ca “kopena ca mayhaṃ guṇayasā nihīyantī”ti ca “kujjhanena mayhaṃ dubbaṇṇadukkhasēyādayo sapattakantā āgacchantī”ti ca “kodho ca nāmāyaṃ

---

1. Paccupakārenāti (bahūsu)

sabbāhitakārako sabbahitavināsako balavā paccatthiko”ti ca “sati ca khantiyā na koci paccatthiko”ti ca “aparādhakena aparādhanimittaṃ yaṃ āyatim laddhabbaṃ dukkhaṃ, sati ca khantiyā mayhaṃ tadabhāvo”ti ca “cintanena kujjhantena ca mayā paccatthikoyeva anuvattito hotī”ti ca “kodhe ca mayā khantiyā abhibhūte tassa dāsabhūto paccatthiko sammadeva abhibhūto hotī”ti ca “kodhanimittaṃ khantiḡuṇapariccāgo mayhaṃ na yutto”ti ca “sati ca kodhe ḡuṇavirodhini¹ kiṃ me sīlādiddhammā pāripūrim gaccheyyūṃ, asati ca tesu kathāhaṃ sattānaṃ upakārabahulo paṭiññānurūpaṃ uttamaṃ sampattiṃ pāpuṇissāmī”ti ca “khantiyā ca sati bahiddhā vikkhepābhāvato samāhitassa sabbe saṅkhārā aniccato dukkhato sabbe dhammā anattato nibbānaṅca asaṅkhatāmatasantapaṇīṭādibhāvato nijjhānaṃ khamanti ‘Buddhadhammā ca acinteyyāparimeyyapabhāvā’ti”, tato ca “anulomiyaṃ khantiyaṃ ṭhito ‘kevalā ime ca attattaniyabhāvarahitā dhammamattā yathāsakaṃ paccayehi uppajjanti vayanti, na kutoci āgacchanti, na kuhiṅci gacchanti, na ca katthaci paṭiṭṭhitā, na cettha koci kassaci byāpāro’ti ahaṃkāramamaṅkāraṇadhiṭṭhānatā nijjhānaṃ khamati, yena bodhisatto bodhiyā niyato anāvattidhammo hotī”ti evamādinā khantiṇāramiyaṃ paccavekkhaṇā veditabbā.

Tathā “saccena vinā sīlādīnaṃ asambhavato, paṭiññānurūpaṃ paṭipattiyā abhāvato ca saccadhammātikame ca sabbapāpadhammānaṃ samosaraṇato, asaccasandhassa appaccayikabhāvato, āyatiṅca anādeyyavacanaṭāvahanato, sampannasaccassa ca sabbaguṇādhiṭṭhānabhāvato, saccādhiṭṭhānena sabbabodhisambhārānaṃ pārisuddhipāripūrisamanvāyato, sabhāvadhammāvisaṃvādanena sabbabodhisambhāraḡiccakaraṇato, bodhisattapaṭipattiyā ca parinipphattito”ti-ādinā **saccapāramiyā** sampattiyo paccavekkhitabbā.

Tathā “dānādīsu dalhasamādānaṃ, taṃpaṭipakkhasannipāte ca nesaṃ acalāvattṭhānaṃ, tattha ca thirabhāvaṃ vinā na dānādisambhārā sambodhinimittā sambhavanti”ti-ādinā **adhiṭṭhāne** ḡuṇā paccavekkhitabbā.

---

1. ḡuṇavirodhapaccanīdhamme (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 291 piṭṭhe.)

Tathā “attahitamatte avatiṭṭhantenāpi sattesu hitacittataṃ vinā na sakkā idhalokaparalokasampattiyo pāpuṇitum, pageva sabbasatte nibbānasampattiyaṃ patiṭṭhāpetukāmena”ti ca “pacchā sabbasattānaṃ lākkuttarasampattiṃ ākaṅkhanena idāni lokiyasampattiṃ ākaṅkhā yuttarūpā”ti ca “idāni āsayamattena paresaṃ hitasukhūpasamhāraṃ kātum asakkonto kadā payogena taṃ sādheṣāmi”ti ca “idāni mayā hitasukhūpasamhārena samvaddhitā pacchā dhammasamvibhāgasahāyā mayhaṃ bhavissanti”ti ca “eteḥi vinā na mayhaṃ bodhisambhārā sambhavanti, tasmā sabbabuddhaguṇavibhūtinipphattikāraṇatā mayhaṃ ete paramaṃ puññakkhettaṃ anuttaraṃ kusalāyatanaṃ uttamaṃ gāraṇatthānaṃ”ti ca “savisesaṃ sattesu sabbesu hitajjhāsayatā paccupaṭṭhapetabbā, kiñca karuṇādhiṭṭhānatopi sabbasattesu mettā anubrūhetabbā. Vimariyādīkatena hi cetasaṃ sattesu hitasukhūpasamhāraniratassa tesāṃ ahitadukkhāpanayanakāmatā balavati uppajjati daḷhamūlā, karuṇā ca sabbesaṃ Buddhakāradhammaṇaṃ ādi caraṇaṃ patiṭṭhā mūlaṃ mukhaṃ pamukhaṃ”ti evamādinā **mettāya** guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “upekkhāya abhāve satteḥi katā vipakārā cittassa vikāraṃ uppādeyyum, sati ca cittavikāre dānādisambhārānaṃ sambhavoyeva natthi”ti ca “mettāsinehena sinehite citte upekkhāya vinā sambhārānaṃ pārissuddhi na hoti”ti ca “anupekkhako sambhāresu puññasambhāraṃ tabbipākañca sattahitattaṃ pariṇāmetum na sakkoti”ti ca “upekkhāya abhāve deyyapaṭiggāhakesu vibhāgaṃ akatvā pariccajatum na sakkoti”ti ca “upekkhārahitena jīvitaparikkhārānaṃ jīvitassa ca antarāyaṃ amanasikarivā samvaravisodhanaṃ kātum na sakkā”ti ca “upekkhāvasena aratiratisahasveva nekkhammabalasiddhito, upapattito ikkhanavaseneva sabbasambhārakiccaṇipphattito, accāradhassa vīriyassa anupekkhane padhānakiccākaraṇato, upekkhatoyeva titikkhānijjhānasambhavato, upekkhāvasena sattaṅkharānaṃ avisaṃvādanato, lokadhammaṇaṃ ajjupekkhanena samādinnaḍhammesu acalādhiṭṭhānasiddhito, parāpakārādīsū anābhogavaseneva mettāvihāranipphattitoti sabbabodhisambhārānaṃ samādānādhiṭṭhānapāripūrinipphattiyo upekkhānubhāvena sampajjanti”ti evamādinā nayena

upekkhāpāramī paccavekkhitabbā. Evaṃ apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇā dānādīpāramīnaṃ paccayoti veditabbā.

Tathā sapaṛikkhārā pañcadasa caraṇadhammā pañca ca abhiññāyo. Tattha **caraṇadhammā** nāma sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri jhānāni ca. Tesu sīlādīnaṃ catunnaṃ terasapi dhutadhammā, appicchatādayo ca **paṛikkhāro**.

Saddhammesu **saddhāya**

Buddhadhammasaṃghasilacāgadevatūpasamānussati

lūkhapuggalaparivajjana siniddhapuggalasevana pasādanīyadhamma

paccavekkhaṇa tadadhimuttatā **paṛikkhāro, hirottappānaṃ**

akusalādīnavapaccavekkhaṇa apāyādīnavapaccavekkhaṇa

kusaladhammupatthambhanabhāvapaccavekkhaṇa

hirottapparahitapuggalaparivajjana

hirottappasampannapuggalasevanatadadhimuttatā, **bāhusaccassa**

pubbayogaparipucchakabhāva saddhammābhiyoga

anavajjavijjāṭṭhānādīparicaya paripakkindriyatā kilesadūrībhāva

appassutaparivajjana bahussutasevana tadadhimuttatā, **vīriyassa**

apāyabhayapaccavekkhaṇa gamanavīthipaccavekkhaṇa

dhammamahattapaccavekkhaṇa thinamiddhavinodana

kusītapuggalaparivajjana āraddhavīriyapuggalasevana

sammappadhānapaccavekkhaṇa tadadhimuttatā, **satiyā**

satisampajaññaṃuṭṭhassatipuggalaparivajjana-

upaṭṭhitassatipuggalasevanatadadhimuttatā, **paññāya** paripucchakabhāva

vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādana duppaññapuggalaparivajjana

paññāvantapuggalasevana gambhīraññācariya paccavekkhaṇa

tadadhimuttatā, catunnaṃ jhānānaṃ sīlādicatukkaṃ aṭṭhatimsāya

āramaṇesu pubbhāgabhāvanā, āvajjanādivasībhāvakaraṇāṅca

paṛikkhāro. Tatthā sīlādīhi payogasuddhiyā sattānaṃ abhayadāne,

āsayasuddhiyā āmisadāne, ubhayasuddhiyā ca dhammadāne samattho hotīti-

ādīnā caraṇādīnaṃ dānādīsambhārānaṃ paccayabhāvo yathārahaṃ

niddhāretabbo, ativitthārabhayena na nicchārayimha. Evaṃ

sampatticakkādayopi dānādīnaṃ paccayoti veditabbā.

Ko saṃkilesoti avisesena taṇhādīhi parāmaṭṭhabhāvo pāramīnaṃ saṃkilesa, visesena deyyapaṭiggāhakavikappā dānapāramiyā saṃkilesa, satta kālavikappā sīlapāramiyā, kāmabhavatadupasamesu abhirati-anabhirativikappā nekkhammapāramiyā, “ahaṃ, mamā”ti vikappā paññāpāramiyā, līnuddhaccavikappā vīriyapāramiyā, attaparavikappā khantipāramiyā, adīṭṭhādīsu diṭṭhādivikappā saccapāramiyā, bodhisambhāratabbipakkhesu

dosaguṇavikappā adhiṭṭhānapāramiyā, hitāhitavikappā mettāpāramiyā, iṭṭhāniṭṭhavikappā upekkhāpāramiyā saṃkilesoti veditabbo.

Kim vodānanti taṇhādīhi anupaghāto, yathāvuttavikappaviraho ca etesaṃ vodānanti veditabbaṃ. Anupahatā hi taṇhāmānadiṭṭhikodhūpanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyamāyāsāṭṭheyyathambhasārambhamadapamādādīhi kileseshi deyyapaṭiggāhakavikappādirahitā ca dānādipāramiyo parisuddhā pabhassarā bhavantīti.

Ko paṭipakkhoti avisesena sabbepi kilesā sabbepi akusalā dhammā etesaṃ paṭipakkho, visesena pana pubbe vuttā maccherādayoti veditabbā. Api ca deyyapaṭiggāhakadānaphalesu alobhādosāmohaguṇayogato lobhadosamohapaṭipakkhaṃ dānaṃ, kāyādidosavaṅkāpagamanato lobhādipaṭipakkhaṃ sīlaṃ, kāmasukhaparūpaghāta-attakilamathaparivajjanato dosattayaṭipakkhaṃ nekkhammaṃ, lobhādīnaṃ andhikaraṇato, ñāṇassa ca anandhikaraṇato lobhādipaṭipakkhā paññā, alīnānuddhatañyārambhavasena¹ lobhādipaṭipakkhaṃ vīriyaṃ, iṭṭhāniṭṭhasuññatānaṃ khamanato lobhādipaṭipakkhā khanti, satipi paresaṃ upakāre apakāre ca yathābhūtaṭipattiyā lobhādipaṭipakkhaṃ saccam, lokadhamme abhibhuyya yathāsamādinnesu sambhāresu acalanato lobhādipaṭipakkhaṃ adhiṭṭhānaṃ, nīvaraṇavivekato lobhādipaṭipakkhā mettā, iṭṭhāniṭṭhesu anunayaṭipighaviddhamāsanato, samappavattito ca lobhādipaṭipakkhā upekkhāti daṭṭhabbaṃ.

Kā paṭipattīti sukhūpakaraṇasarīrajīvitapariccāgena bhayāpanūdanena dhammopadesena ca bahudhā sattānaṃ anuggahakaraṇaṃ dāne paṭipatti. Tatthāyaṃ vitthāranayo—“imināhaṃ dānena sattānaṃ āyuvanṇasukha balapaṭibhānādisampattiṃ ramaṇīyaṃ aggaphalasampattiṃ nipphādeyyan”ti annadānaṃ deti, tathā sattānaṃ kammakilesapipāsavūpasamāya pānaṃ deti, tathā suvaṇṇavaṇṇatāya, hirottappālānkārassa ca nipphattiyā vatthāni deti, tathā iddhividhassa ceva nibbānasukhassa ca nipphattiyā yānaṃ deti, tathā sīlagandhanipphattiyā gandhaṃ, Buddhaguṇasobhānipphattiyā mālāvilepanaṃ, Bodhimaṇḍāsanānipphattiyā

1. Alīnānuddhatubhayārambhavasena (bahūsu)

āsanam, Tathāgataseyyānipphattiyā seyyam, saraṇabhāvanipphattiyā āvasatham, pañcacakkhupaṭilābhāya padīpeyyam deti.
 Byāmapabhānipphattiyā rūpadānam, brahmassara nipphattiyā saddadānam, sabbalokassa piyabhāvāya rasadānam, Buddhasukhumālabhāvāya phoṭṭhabbadānam, ajarāmarāṇabhāvāya bhesajjadānam, kilesadāsabyavimocanattam dāsānam bhujissatādānam, saddhammābhiratiyā anavajjakhiḍḍāratihetudānam, sabbepi satte ariyāya jātīyā attano puttabhāvūpanayanāya puttadānam, sakalassa lokassa patibhāvūpagamanāya dāradānam, subhalakkhaṇasampattiyā suvaṇṇamaṇimuttāpavāḷādidānam, anubyañjana¹sampattiyā nānāvidhavibhūsanadānam, saddhammakosādhigamāya vittakosadānam, dhammarājabhāvāya rajjadānam, jhānādisampattiyā āramuyyānādivanadānam, cakkānkitehi² pādehi Bodhimaṇḍūpasāṅkamanāya caraṇadānam, caturōghanittharaṇāya sattānam saddhammahatthadānattham hatthadānam, saddhindriyādipaṭilābhāya kaṇṇanāsādidānam, samantacakkhupaṭilābhāya cakkhudānam,
 “dassanasavanānussaraṇapāricariyādīsu sabbakālam sabbasattānam hitasukhāvaho, sabbalokena ca upajīvītabbo me kāyo bhaveyyā”ti maṃsalohitādīdānam, “sabbalokuttamo bhaveyyan”ti uttamaṅgadānam deti.

Evam dadanto ca na anesanāya deti, na paropaghātena, na bhayena, na lajjāya, na dakkhiṇeyyārosanena³, na paṇīte sati lūkham, na attukkāmsanena, na paravambhanena, na phalābhikaṅkhāya, na yācakajigucchāya, na acittikārena deti, atha kho sakkaccaṃ deti, sahatthēna deti, kālena deti, cittiṃ katvā deti, avibhāgena deti, tīsu kālesu somanassito deti. Tatoyeva datvā na pacchānutāpī hoti, na paṭiggāhakavasena mānāvamānam karoti, paṭiggāhakānam piyasamudācāro hoti vadaññū yācayogo saparivāradāyī. Tañca dānasampattiṃ sakalalokahitasukhāya pariṇāmeti, attano ca akuppāya vimuttiyā, aparikkhayassa chandassa, aparikkhayassa vīriyassa, aparikkhayassa samādhānassa, aparikkhayassa ñāṇassa, aparikkhayāya sammāsambodhiyā pariṇāmeti. Imañca dānapāramiṃ paṭipajjantena mahāsattēna jīvīte,

1. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro

2. Dī-Ṭṭha 2. 37; Ma-Ṭṭha 3. 257 piṭṭhesu ca Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyañca vitthāro.

3. Dakkhiṇeyyagavesanena (Abhinavaṭī)

bhogesu ca aniccasaññā paccupaṭṭhapetabbā, sattesu ca mahākaruṇā. Evañhi bhoge gahetabbasāraṃ gaṇhanto ādittasmā viya agārasmā sabbaṃ sāpateyyaṃ, attānañca bahi nīharanto na kiñci seseti¹, niravasesato nissajjatiyeva. Ayaṃ tāva **dānapāramiyā** paṭipattikkamo.

Sīlapāramiyā pana yasmā sabbaññusīlālakārehi satte alaṅkaritukāmena attanoyeva tāva sīlaṃ visodhetabbaṃ, tasmā sattesu tathā dayāpannacittena bhavitabbaṃ, yathā supinantenapi na āghāto uppajjeyya. Parūpakāraniratātāya parasantako alagaddo viya na parāmasitabbo. Abrahmacariyatopi ārācārī, sattavidhamethuna² saṃyogavirato, pageva paradāragamanato. Saccaṃ hitaṃ piyaṃ parimitameva ca kālena dhammiṃ kathaṃ bhāsītā hoti, anabhijjhālu abyāpanno aviparītadassano Sammāsambuddhe niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo. Iti caturāpāyavaṭṭadukkhapathehi akusalakammapathehi, akusaladhammehi ca oramitvā saggamokkhapathesu kusalakammapathehi patiṭṭhitassa suddhāsayaipayogatāya yathābhipatthitā sattānaṃ hitasukhūpasañhitā manorathā sīghaṃ abhinipphajjanti.

Tattha himsānivattiyā sabbasattānaṃ abhayadānaṃ deti, appakasireneva mettābhāvanaṃ sampādeti, ekādasa mettānisaṃse³ adhigacchati, appābādho hoti appātaṅko dīghāyuko sukhabahulo, lakkhaṇavisese pāpuṇāti, dosavāsanañca samucchindati. Tathā adinnādānanivattiyā corādi-asādhāraṇe uḷāre bhoge adhigacchati, anāsaṅkanīyo piyo manāpo vissasanīyo, vibhavasampattīsu alaggacitto pariccāgasīlo, lobhavāsanañca samucchindati. Abrahmacariyanivattiyā alobho hoti santakāyacitto, sattānaṃ piyo hoti manāpo aparisaṅkanīyo, kalyāṇo cassa kittisaddo abbhuggacchati, alaggacitto hoti mātugāmesu aluddhāsayo, nekkhammahulo, lakkhaṇavisese adhigacchati, lobhavāsanañca samucchindati.

Musāvādanivattiyā sattānaṃ pamāṇabhūto hoti paccayito theto ādeyyavacano devatānaṃ piyo manāpo surabhigandhamukho

1. Na katthaci vibhāgaṃ karoti, aññadatthu nirapekkho (Abhinaṇṇā, Cariyāpiṭaka-Ṭṭha.)

2. Am 2. 438 piṭṭhe vitthāro.

3. Am 3. 542 piṭṭhe vitthāro.

ārakkhiyakāyavacīsamācāro, lakkhaṇavisese ca adhigacchati,
 kilesavāsanañca samucchindati. Pesuññanivattiyā parūpakkamehi
 abhejjakāyo hoti abhejjaparivāro, saddhamme ca abhijjanakasaddho,
 daḷhamitto bhavantaraparicitānampi sattānaṃ ekantapiyo, asaṅkilesabahulo.
 Pharusavācānivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo sukhasīlo madhuravacano
 sambhāvanīyo, aṭṭhaṅgasamannāgato cassa saro¹ nibbattati.
 Samphappalāpanivattiyā ca sattānaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo ca
 ādeyyavacano ca parimitālāpo, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo,
 ṭhānuppattikena paṭibhānena pañhānaṃ byākaraṇakusalo,
 Buddhabhūmiyañca ekāya eva vācāya anekabhāsānaṃ sattānaṃ anekesaṃ
 pañhānaṃ byākaraṇasamattho hoti.

Anabhijjhālūtāya icchitalābhī hoti, uḷāresu ca bhogesu ruciṃ
 paṭilabhati, khattiyamahāsālādīnaṃ sammato hoti, paccatthikehi
 anabhibhavanīyo, indriyavekallaṃ na pāpuṇāti, appaṭipuggalo ca hoti.
 Abyāpādena piyadassano hoti sattānaṃ sambhāvanīyo, parahitābhinanditāya
 ca satte appakasireneva pasādeti, alūkhasabhāvo ca hoti mettāvihārī,
 mahesakkho ca hoti mahānubhāvo. Micchādassanābhāvena kalyāṇe sahāye
 paṭilabhati, sīsacchedampi pāpuṇanto pāpakammaṃ na karoti,
 kammassakatādassanato akotūhalamaṅgaliko ca hoti, saddhamme cassa
 saddhā patiṭṭhitā hoti mūlajātā, saddahati ca Tathāgatānaṃ bodhiṃ,
 samayantaresu nābhiramati ukkāraṭṭhāne viya rājahaṃso,
 lakkhaṇattayaparijānanakusalo hoti, ante ca anāvaraṇaññalābhī, yāva
 bodhiṃ na pāpuṇāti, tāva tasmīṃ tasmīṃ sattanikāye ukkaṭṭhukkaṭṭho ca
 hoti, uḷāruḷārasampattiyo pāpuṇāti.

“Iti hidam sīlaṃ nāma sabbasampattīnaṃ adhiṭṭhānaṃ,
 sabbabuddhaguṇānaṃ pabhavabhūmi, sabbabuddhakaradhammānaṃ ādi
 caraṇaṃ mukhaṃ pamukhaṃ”ti bahumānaṃ uppādetvā kāyavacīsaṃyame,
 indriyadamane, ājīvasampadāya, paccayaparibhoge ca satisampajaññabalena
 appamattena lābhasakkārasilokaṃ mittamukhapaccatthikaṃ² viya
 sallakkhetvā “kikīva aṇḍaṃ”ti-ādinā³ vuttanayena sakkaccaṃ sīlaṃ

1. Ma 2. 340 piṭṭhe vitthāro.

2. Ukkhittāsikapaccatthikaṃ (Abhinavaṭī)

3. Visuddhi 1. 34; Dī-Ṭṭha 1. 56 piṭṭhesu.

sampādetabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Visuddhimagge**¹
vuttanayena veditabbo. Tañca panetaṃ sīlaṃ na attano
duggatiparikilesavimuttiyā, sugatiyampi na rajjasampattiyā, na cakkavatti,
na deva, na sakka, na māra, na brahmasampattiyā, nāpi attano
tevijjatādihetu, na paccekabodhiyā, atha kho sabbaññubhāvena
sabbasattānaṃ anuttarasīlālaṅkārasampādanatthamevāti pariṇāmetabbaṃ.

Tathā sakalasaṅkilesanivāsaṭṭhānatāya, puttadārādīhi
mahāsambādhatāya, kasivaṇijjādinānāvidhakammantādhiṭṭhānabyākulatāya
ca gharāvāsassa nekkhammasukhādīnaṃ anokāsataṃ, kāmānañca
“sattadhārālaggamadhubindu viya ca avaleyhamānā parittassādā
vipulānatthānubandhā”ti ca “vijjulato bhāsenā gahetabbaṃ naccaṃ viya
parittakālo palabbhā, ummattakālaṅkāro viya viparītasāññāya anubhavitabbā,
karīsāvachchādanasukhaṃ² viya paṭikārahūtā, udakate mitaṅguliya
ussāvako dakapānaṃ viya atittikarā, chātajjhattabhojanaṃ viya sabbādā,
balisāmisāṃ viya byasanasannipātakāraṇā, aggisantāpo viya kālattayepi
dukkhuppattihetubhūtā, makkaṭālepo viya bandhanimittā,
ghātakāvachchādanakimilayo viya anattachchādanā, sapattagāma vāso viya
bhayaṭṭhānabhūtā, paccatthikaposako viya kilesamārādīnaṃ āmisabhūtā,
chaṇasampattiyo viya vipariṇāmadukkhā, koṭaraggi viya antodāhakā,
purāṇakūpāvalambabīraṇamadhupiṇḍaṃ viya anekādīnavā, loṇūdaka pānaṃ
viya pipāsahetubhūtā, surāmerayaṃ viya nīcajanasevitā, appassādatāya
aṭṭhikaṅkalūpamā”ti-ādīnā ca nayena ādīnavaṃ sallakkhetvā tabbipariyāyena
nekkhamme ānisaṃsaṃ passantena nekkhammapaviveka-upasamasukhādīsū
ninnapoṇapabbhāracittena nekkhammapāramī pūretabbā.

Tathā yasmā paññā āloko viya andhakārena mohena saha na vattati,
tasmā mohakāraṇāni tāva bodhisattena parivajjitabbāni. Tatthimāni
mohakāraṇāni—arati tandī vijambhitā ālasiyaṃ gaṇasaṅgaṇikārāmatā
niddāsīlatā anicchayasīlatā ñāṇasmim akutūhalatā micchādhimāno
aparipucchakatā kāyassa na sammāparihāro

1. Visuddhi 1. 7 piṭṭhādīsū.

2. Karīsāvachchādanamukhaṃ (Abhinavaṭī)

asamāhitacittatā duppaññānaṃ puggalānaṃ sevanā paññavantānaṃ
 apayirupāsanaṃ attaparibhavo micchāvitappo viparītābhiniveso
 kāyadaḷhībahulatā asaṃvegasīlatā pañca nīvaraṇāni. Saṅkhepato ye vā pana
 dhamme āsevato anuppannā paññā na uppajjati, uppannā parihāyati, iti
 imāni sammohakāraṇāni parivajjantena bāhusacce jhānādīsu ca yogo
 karaṇīyo.

Tathāyaṃ bāhusaccassa visayavibhāgo—pañca khandhā
 dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvisatindriyāni
 dvādasapadiko paṭiccasamuppādo, tathā satipaṭṭhānādayo
 kusalādidhammappakārabhedā ca. Yāni ca loke anavajjāni vijjaṭṭhānāni, ye
 ca sattānaṃ hitasukhavidhānayoḃyā byākaraṇavisesā. Iti evaṃ pakāraṃ
 sakalameva sutavisayaṃ upāyakosallapubbaṅgamāya paññāya
 sativīriyupatthambhakāraṇāya¹ sādhukaṃ
 uggahaṇasavanadhāraṇaparicayaparipucchāhi ogāhetvā tathā ca paresaṃ
 patiṭṭhapanena sutamayā paññā nibbattetabbā, tathā khandhādīnaṃ
 sabhāvadhammānaṃ ākāraparivitakkanamukhena te nijjhānaṃ
 khamāpentena cintāmayā, khandhādīnaṃyeva pana
 salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapariggahavasena lokiyaṃ pariññaṃ
 nibbattentena pubbabhāgabhāvanāpaññā sampādetabbā. Evañhi
 “nāmarūpamattamidaṃ yathārahaṃ paccayehi uppajjati ceva nirujjhati ca,
 na ettha koci kattā vā kārētā vā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ,
 udayabbayaṇapāṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā”ti
 ajjhattikabāhire dhamme nibbisesaṃ pariḷānanto tathā āsaṅgaṃ pajahitvā,
 pare ca tathā taṃ jahāpetvā kevalaṃ karuṇāvaseneva yāva na Buddhaguṇā
 hatthatalaṃ āgacchanti, tāva yānattaye satte avatāraṇaparipācanehi
 patiṭṭhāpentō, jhānavimokkhasamādhisamāpattiyo ca vasībhāvaṃ pāpentō
 paññāya ativiya matthakaṃ pāpuṇātīti.

Tathā sammāsambodhiyā katābhinihārena mahāsattena “ko nu ajja
 puññañāṇasambhāro upacito, kiñca mayā kataṃ parahitaṃ”ti divase divase
 paccavekkhantena sattahitattamaṃ ussāho karaṇīyo, sabbesampi sattānaṃ
 upakārāya attano kāyaṃ jīvitañca ossajjitabbaṃ, sabbepi sattā anodhiso
 mettāya karuṇāya ca pharitabbā, yā

---

1. Satiyā vīriyena ca (Abhinavaṭī, Cariyāpiṭaka-Ṭṭha.)

kāci sattānaṃ dukkhuppatti, sabbā sā attani pāṭikaṅkhitabbā, sabbesaṅca
sattānaṃ puññaṃ abbhanumoditabbaṃ, Buddhamahantatā abhiṅgaṃ
paccavekkhitabbā, yaṅca kiṅci kammaṃ karoti kāyena vācāya vā, taṃ
sabbaṃ bodhininnacittapubbaṅgamaṃ kātabbaṃ. Iminā hi upāyena
bodhisattānaṃ aparimeyyo puññaḥago upacīyati. Apica sattānaṃ
paribhogatthaṃ paripālanatthaṅca attano sarīraṃ jīvitaṅca pariccajivā
khuppiṃpāsāsītuṅhavātātāpādidukkhapaṭikāro pariyesitabbo. Yaṅca
yathāvuttadukkhapaṭikārajaṃ sukhaṃ attanā paṭilabhati, tathā ramaṅīyesu
ārāmuyyānapāsādatalādīsū, araṅṅāyatanesu ca kāyacittasantāpābhāvena
abhinibbutattā sukhaṃ vandati, yaṅca suṅāti
Buddhānubuddhapaccekabuddhabodhisattānaṃ
diṭṭhadhammasukhavihārabhūtaṃ jhānasamāpattisukhaṃ, taṃ sabbaṃ
sattesu anodhiso upasaṃharati. Ayaṃ tāva asamāhitabhūmiyaṃ nayo.

Samāhito pana attanā yathānubhūtaṃ visesādhigamanibbattaṃ
pītipassaddhisukhaṃ sabbasattesu adhimuccati, tathā mahati saṃsāradukkhe,
tannimittabhūte ca kilesābhisaṅkhārādukkhe nimuggaṃ sattanikāyaṃ disvā
tatthapi chedanabhedanaphālanapisanaggisantāpādijanitā dukkhā tibbā kharā
kaṭukā vedanā niraṅtaraṃ cirakālaṃ vediyante nārake, aṅṅamaṅṅaṃ
kujjhanasantāpanaviheṭṭhanahiṃsanaparādhīnatādīhi dukkhaṃ anubhavante
tiracchāne, jotimālā'kulasarīre uddhabāhuviravante ukkāṃmukhe
khuppiṃpāsādīhi ḍayhamāne ca vantakheḷādī-āhāre ca mahādukkhaṃ
vedayamāne pete ca pariyeṭṭhimūlakaṃ mahantaṃ anayabyasanaṃ
pāpuṅante hatthacchedādikāraṅayogena
dubbaṅṅaduddasikadaliddatādībhāvena khuppiṃpāsādiyogena balavantehi
abhibhavanīyato, paresaṃ vahanato, parādhīnato ca nārake pete tiracchāne
ca atisayante apāyadukkhānibbisesaṃ dukkhaṃ anubhavante manusse ca
tathā visayavisaparibhogavikkhattacittatāya rāgādipariyuṭṭhānena¹
ḍayhamāne vāyuvegasamuṭṭhitaḷālāsamiddhasukkhakaṭṭhasannipāte
aggikkhandhe viya anupasantapariḷāhavuttike anihataparādhīne
kāṃāvacaradeve ca mahatā vāyāmena vidūramākāsaṃ vigāhitasakuntā viya,
balavantehi khittasārā viya ca “satipi cirappavattiyaṃ anaccantikātāya²
pātapariyosānā anatikkantaḷātījarāmarāṅā evā”ti rūpāvacarārūpāvacaradeve

1. Rāgādipariḷāhena (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha.)

2. Aniccantikātāya (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha.)

ca passantena mettāya karuṇāya ca anodhiso sattā pharitabbā. Evaṃ kāyena vācāya manasā ca bodhisambhāre nirantaram upacinantena ussāho pavattetabbo.

Apica

“acinteyyāparimitavipuloḷāravimalanirupamanirupakkilesaguṇanicaya nidānabhūtaṃ Buddhabhāvassa ussakkitvā sampahaṃsanayogyam¹ vīriyam nāma acinteyyānubhāvameva. Yam na pacurajanā sotumpi sakkuṇanti, pageva paṭipajjitum. Tathā hi tividdhā abhinīhāracittupatti, catasso Buddhabhūmiyo, cattāri saṅgahavatthūni², karuṇokāsātā, Buddhadhammesu nijjhānakkhanti, sabbadhammesu nirupalepo, sabbasattesu puttasaññā, saṃsāradukkhehi aparikhedo, sabbadeyyadhammapariccāgo, tena ca niratimānatā, adhisīlasikkhādī-adhiṭṭhānam, tattha ca acalabhā, kusalakiriyāsu pītipāmojjam, vivekaninnacittatā, jhānānuyogo, anavajjasutena atitti, yathāsutassa dhammassa paresam hitajjhāsayena desanā, sattānam nāye nivesanam, ārambhadaḷhatā, dhīravīrabhāvo, parāpavādaparāpakāresu³ vikārābhāvo, saccadhiṭṭhānam, samāpattīsu vasībhāvo, abhiññāsu balappatti, lakkhaṇattayāvabodho, satipaṭṭhānādisu abhiyogena lokuttaramaggasambhārasambharaṇam, navalokuttarāvakkantī”ti evamādikā sabbā bodhisambhārapaṭipatti vīriyānubhāveneva samijjhatīti abhinīhārato yāva mahābodhi anossajjantena sakkaccam nirantaram vīriyam sampādetabbam. Sampajjamāne ca vīriye khanti-ādayo dānādayo ca sabbepi bodhisambhārā tadadhīnavuttitāya sampannā eva hontīti. Khanti-ādīsupi iminā nayena paṭipatti veditabbā.

Iti sattānam sukhūpakaraṇapariccāgena bahudhā anuggahakaraṇam dānena paṭipatti, sīlena tesam jīvitasāpateyyadārarakkha-abhedapiyahitavacanāvihimsādikaraṇāni, nekkhammena nesam āmisapaṭiggahaṇadhammadānādinā anekadhā hita cariyā, paññāya tesam hitakaraṇūpāyakosallam, vīriyena tattha ussāhārambha-asamhīrāni, khantiyā tadaparādhasahanam, saccena tesam avañcanatadupakārakiriyāsamādānāvisamvādanādi, adhiṭṭhānena tadupakārakaraṇe anattasampātepi acalanam, mettāya

1. Sampahaṃsanayogyassa (bahūsu)

2. Dī 3. 125, 193; Am 1. 341 piṭṭhesu.

3. Parāpavādaparādhpakāresu (bahūsu)

tesaṃ hitasukhānucintanaṃ, upekkhāya tesaṃ upakārāpakāresu
vikārānāpattīti evaṃ aparimāṇe satte ārabha anukampitasabbasattassa
bodhisattassa puthujjanehi asādhāraṇo aparimāṇo
puññañāṇasambhārūpacayo ettha paṭipattīti veditabbaṃ. Yo cetāsaṃ
paccayo vutto, tassa ca sakkaccaṃ sampādanaṃ.

Ko vibhāgoti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa
paramatthapāramiyoti samattimsa pāramiyo. Tattha kaṭābhinihārassa
bodhisattassa parahitakaraṇābhiniṇṇa āsayappayogassa
kaṇhadhammavokiṇṇā sukkadhammā pāramiyo, tehi avokiṇṇā sukkā
dhammā upapāramiyo, akaṇhā asukkā paramatthapāramiyoti keci.
Samudāgamanakālesu pūriyamānā pāramiyo, bodhisattabhūmiyaṃ puṇṇā
upapāramiyo, Buddhabhūmiyaṃ sabbākārapariṇāṇā paramatthapāramiyo.
Bodhisattabhūmiyaṃ vā parahitakaraṇato pāramiyo, attahitakaraṇato
upapāramiyo, Buddhabhūmiyaṃ balavesārajjasamadhigamena
ubhayahitapariṇāṇato paramatthapāramiyoti evaṃ ādimajjhapariyosānesu
paṇidhānārambhapariniṭṭhānesu tesaṃ vibhāgoti apare.
Dosupasamakaruṇāpakatikānaṃ
bhavasukhavimuttisukhaparamasukhappattānaṃ puññūpacayabhedato
tabbibhāgoti añṇe.

Lajjāsatiṃānāpassayānaṃ lokuttaradhammādhīpatīnaṃ
sīlasamādhīpaññāgarukānaṃ tāritataritatārayitūnaṃ
anubuddhapaccekabuddhasammāsambuddhānaṃ pāramī, upapāramī,
paramatthapāramīti bodhittayappattito¹ yathāvuttavibhāgoti keci.
Cittapaṇidhito yāva vacīpaṇidhi, tāva pavattā sambhārā pāramiyo,
vacīpaṇidhito yāva kāyapaṇidhi, tāva pavattā upapāramiyo, kāyapaṇidhito
pabhūti paramatthapāramiyoti apare. Añṇe pana
“parapuññānumodanavasena pavattā sambhārā pāramiyo, paresaṃ
kārapanavasena pavattā upapāramiyo, sayāṃ karaṇavasena pavattā
paramatthapāramiyo”ti vadanti. Tathā bhavasukhāvaho puññañāṇasambhāro
pāramī, attano Nibbānasukhāvaho upapāramī, paresaṃ tadubhayasukhāvaho
paramatthapāramīti eke.

---

1. Bodhisattasampattito. (Ka)

Puttadāradhanādi-upakaraṇapariccāgo pana dānapāramī, attano aṅgapariccāgo dāna-upapāramī, attano jīvitapariccāgo dānaparamatthapāramī. Tathā puttadārādikassa tividhassapi hetu avītikkamanavasena tisso sīlapāramiyo, tesu eva tividhesu vatthūsu ālayaṃ upacchinditvā nikkhamanavasena tisso nekkhammapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitataṇhaṃ samūhanitvā sattānaṃ hitāhitavinicchayakaraṇavasena tisso paññāpāramiyo, yathāvuttabhedānaṃ pariccāgādīnaṃ vāyamanavasena tisso vīriyapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitantarāyakarānaṃ khamanavasena tisso khantipāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitahetusaccāpariccāgavasena tisso saccapāramiyo, dānādīpāramiyo akuppādhiṭṭhānavaseneva samijjhantīti upakaraṇādivināsepi acalādhiṭṭhānavasena tisso adhiṭṭhānapāramiyo, upakaraṇādi-upaghātakesupi sattesu mettāya avijahanavasena tisso mettāpāramiyo, yathāvuttavattthuttayassa upakārāpakāresu sattaṅkhaṅkhesu majjhataṭṭapāṭilābhavasena tisso upekkhāpāramiyoti evamādinā etāsaṃ vibhāgo veditabbo.

Ko saṅgahoti ettha pana yathā etā vibhāgato tiṃsavidhāpi dānapāramī ādibhāvato dasavidhā, evaṃ dānasīlakhantivīriyājhānapaññāsabhāvena chabbidhā. Etāsu hi nekkhammapāramī sīlapāramiyā saṅgahitā tassā pabbajjābhāve, nīvaraṇavivekabhāve pana jhānapāramiyā, kusaladhammabhāve chaḥipi saṅgahitā. Saccapāramī sīlapāramiyā ekadesoyeva vacīsaccaviratisaccapakkhe, ñāṇasaccapakkhe pana paññāpāramiyā saṅgahitā. Mettāpāramī jhānapāramiyā eva, upekkhāpāramī jhānapaññāpāramīhi, adhiṭṭhānapāramī sabbāhipi saṅgahitāti.

Etesaṅca dānādīnaṃ channaṃ guṇānaṃ aññamaññaṃ sambandhānaṃ pañcadasayugaḷādīni pañcadasayugaḷādisādhakāni honti. Seyyathidaṃ? Dānasīlayugaḷena parahitāhitānaṃ karaṇākaraṇayugaḷasiddhi, dānakhantiyugaḷena alobhādosayugaḷasiddhi, dānavīriyayugaḷena cāgasutayugaḷasiddhi, dānajhānayugaḷena kāmadosappahānayugaḷasiddhi, dānapaññāyugaḷena ariyayānadhurayugaḷasiddhi, sīlakhantidvayena payogāsayasuddhidvayasiddhi, sīlavīriyadvayena bhāvanādvayasiddhi, sīlajhānavayena dussīlyapariyuṭṭhānappahānavayasiddhi, sīlapaññādvayena dānavayasiddhi, khantivīriyayugaḷena khamātejadvayasiddhi,

khantijhānayugaḷena virodhānurodhappahānayugaḷasiddhi,
 khantipaṇṇāyugaḷena suññatākhantipaṭivedhadukasiddhi, vīriyajhānadukena
 paggāhāvikkhepadukasiddhi, vīriyapaṇṇādukena saraṇadukasiddhi,
 jhānapaṇṇādukena yānadukasiddhi. Dānasīlakhantittikena
 lobhadosamohappahānattikasiddhi, dānasīlavīriyattikena
 bhogajīvitakāyasārādānattikasiddhi, dānasīlajhānattikena
 puññakiriyavatthuttikasiddhi, dānasīlapaṇṇātikena
 āmisābhayadhammadānattikasiddhīti evaṃ itarehipi tikehi catukkādīhi ca
 yathāsambhavaṃ tikāni catukkādīni ca yojetabbāni.

Evaṃ chabbidhānampi pana imāsaṃ pāramīnaṃ catūhi adhiṭṭhānehi
 saṅgaho veditabbo. Sabbapāramīnaṃ samūhasaṅgahato hi cattāri
 adhiṭṭhānāni. Seyyathidaṃ? Saccādhiṭṭhānaṃ, cāgādhiṭṭhānaṃ,
 upasamādhiṭṭhānaṃ, paññādhiṭṭhānanti. Tattha adhiṭṭhāti etena, ettha vā
 adhiṭṭhāti, adhiṭṭhānamattameva vā tanti adhiṭṭhānaṃ, saccañca taṃ
 adhiṭṭhānañca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccam adhiṭṭhānametassāti vā
 saccādhiṭṭhānaṃ. Evaṃ sesesupi. Tattha avisesato tāva lokuttaraguṇe
 katābhinihārassa anukampitasabbasattassa mahāsattassa pariññānurūpaṃ
 sabbapāramipariggahato saccādhiṭṭhānaṃ, tesam paṭipakkhapariccāgato
 cāgādhiṭṭhānaṃ, sabbapāramitāguṇehi upasamato upasamādhiṭṭhānaṃ,
 tehiyeva parahitopāyakosallato paññādhiṭṭhānaṃ. Visesato pana
 “atthikajanaṃ avisaṃvādetvā dassāmi”ti paṭijānato, paṭiññaṃ avisaṃvādetvā
 dānato, dānaṃ avisaṃvādetvā anumodanato,
 macchariyādipaṭipakkhapariccāgato,
 deyyapaṭiggāhakadānadeyyadhammakkhayesu
 lobhadosamohabhayavūpasamato, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhānañca
 dānato, paññuttarato ca kusaladhammānaṃ caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ
 dānaṃ. Tathā saṃvarasamādānassa avītikkamato, dussīlyapariccāgato,
 duccharitavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ sīlaṃ.
 Yathāpaṭiññaṃ khamanato, parāparādhavikappapariccāgato,
 kodhapaniyuṭṭhānavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā
 khanti. Paṭiññānurūpaṃ parahitakaraṇato, visādapariccāgato,
 akusaladhammānaṃ vūpasamato, paññuttarato ca
 caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ vīriyaṃ. Paṭiññānurūpaṃ lokahitānucintanato,
 nīvaraṇapariccāgato, cittavūpasamato, paññuttarato ca
 caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ jhānaṃ. Yathāpaṭiññaṃ parahitūpāyakosallato,

anupāyakiriyāpariccāgato, mohajapariḷāhavūpasamato,
sabbaññutapaṭilābhato ca caturadhiṭṭhānapadatṭhānā paññā.

Tattha ñeyyapaṭiññānuvidhānehi saccādhiṭṭhānaṃ,
vatthukāmakilesakāmapariccāgehi cāgādhiṭṭhānaṃ, dosadukkhavūpasamehi
upasamādhiṭṭhānaṃ, anubodhapaṭivedhehi paññādhiṭṭhānaṃ.
Tividhasaccapariggahitaṃ dosattayavirodhi saccādhiṭṭhānaṃ,
tividhacāgapariggahitaṃ dosattayavirodhi cāgādhiṭṭhānaṃ,
tividhavūpasamapariggahitaṃ dosattayavirodhi upasamādhiṭṭhānaṃ,
tividhāñāpariggahitaṃ dosattayavirodhi paññādhiṭṭhānaṃ.
Saccādhiṭṭhānapariggahitāni cāgūpasamapaññādhiṭṭhānāni avisaṃvādanato,
paṭiññānuvidhānato ca. Cāgādhiṭṭhānapariggahitāni
saccūpasamapaññādhiṭṭhānāni paṭipakkhapariccāgato,
sabbapariccāgaphalattā ca. Upasamādhiṭṭhānapariggahitāni
saccacāgapaññādhiṭṭhānāni kilesapariḷāhūpasamato, kāmuṃpasamato,
kāmapariḷāhūpasamato ca. Paññādhiṭṭhānapariggahitāni
saccacāgūpasamādhiṭṭhānāni ñānapubbaṅgamato, ñāñānuparivattanato cāti
evaṃ sabbāpi pāramiyo saccappabhāvītā cāgaparibyañjitā upasamopabrūhitā
paññāparisuddhā. Saccañhi etāsaṃ janakahetu, cāgo pariggāhakahetu,
upasamo parivuḍḍhihetu, paññā pārisuddhihetu. Tathā ādimhi
saccādhiṭṭhānaṃ saccapaṭiññattā, majjhe cāgādhiṭṭhānaṃ katapaṇidhānassa
parahitāya attapariccāgato, ante upasamādhiṭṭhānaṃ
sabbūpasamapariyosānattā, ādimajjhapariyosānesu paññādhiṭṭhānaṃ tasmiṃ
sati sambhavato, asati abhāvato, yathāpaṭiññaṃca bhāvato.

Tattha mahāpurisā attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi
saccacāgādhiṭṭhānehi gihibhūtā āmisadānena pare anuggaṇhanti. Tathā
attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi upasamapaññādhiṭṭhānehi ca
pabbajitabhūtā dhammādānena pare anuggaṇhanti.

Tattha antimabhāve bodhisattassa caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ.
Paripuṇṇacaturadhiṭṭhānassa hi carimakabhāvūpapattīti eke. Tatra hi
gabbhokkantiṭṭhiti-abhinikkhāmanesu paññādhiṭṭhānasamudāgāmena sato
sampajāno saccādhiṭṭhānapāripūriyā sampatijāto uttarābhimukho
sattapadavītiḥārena gantvā sabbā disā oloketvā saccānuparivattinā vacasā
“aggohamasmi lokassa, jeṭṭho -pa- seṭṭhohamasmi lokassā”ti¹

1. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu.

tikkhattum sīhanādaṃ nadi, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena
 jīṇṇaturamatapabbajitadassāvino catudhammapadesakovidassa
 yobbanārogyajīvitasampattimadānaṃ upasamo,
 cāgādhiṭṭhānasamudāgamena mahato ñātiparivaṭṭassa hatthagatassa ca
 cakkavattirajjassa anapekkhapariccāgoti.

Dutiye ṭhāne abhisambodhiyaṃ caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti keci.
 Tattha hi yathāpaṭiññaṃ saccādhiṭṭhānasamudāgamena catunnaṃ
 ariyasaccānaṃ abhisamayo. Tato hi saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ.
 Cāgādhiṭṭhānasamudāgamena sabbakilesopakkilesapariccāgo. Tato hi
 cāgādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Upasamādhiṭṭhānasamudāgamena
 paramūpasamasampatti. Tato hi upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ.
 Paññādhiṭṭhānasamudāgamena anāvaraṇaṇāṇapaṭilābho. Tato hi
 paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, taṃ asiddhaṃ abhisambodhiyāpi
 paramatthabhāvato.

Tatiye ṭhāne dhammacakkappavattane¹ caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti
 aññe. Tattha hi saccādhiṭṭhānasamudāgatassa dvādasahi ākārehi
 ariyasaccadesanāya saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ,
 cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saddhammahāyāgakaṛaṇena cāgādhiṭṭhānaṃ
 paripuṇṇaṃ, upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa sayāṃ upasantassa paresāṃ
 upasamanena upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ,
 paññādhiṭṭhānasamudāgatassa vineyyānaṃ āsayādiparijānaṇena
 paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, tadapi asiddhaṃ aperiyoṣitattā
 Buddhakiccassa.

Catutthe ṭhāne parinibbāne caturadhiṭṭhānaparipuṇṇanti apare. Tatra hi
 parinibbutattā paramatthasaccasampattiyā saccādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ,
 sabbūpadhipaṭinissaggena cāgādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ,
 sabbasaṅkhārūpasamena upasamādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ,
 paññāpayojanapariniṭṭhānaṇa paññādhiṭṭhānaparipūraṇanti.

Tatra mahāpurisassa viśesena mettākhetṭe abhijātiyaṃ
 saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saccādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ,
 viśesena karuṇākhetṭe abhisambodhiyaṃ paññādhiṭṭhānasamudāgatassa
 paññādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, viśesena mudiākhetṭe
 dhammacakkappavattane¹ cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa
 cāgādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, viśesena upekkhākhetṭe parinibbāne
 upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa upasamādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattanti
 daṭṭhabbaṃ.

1. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

Tatrapī saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saṁvāseṇa sīlaṃ vedītabbāṃ, cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saṁvohāreṇa soceyyaṃ vedītabbāṃ, upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa āpadādu thāmo vedītabbo, paññādhiṭṭhānasamudāgatassa sākacchāya paññā vedītabbā. Evaṃ sīlājīvacittadiṭṭhivīsuddhiyo vedītabbā.

Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena dosā agatīṃ na gacchati avisamvādanato, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena lobhā agatīṃ na gacchati anabhisāṅgato, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena bhayā agatīṃ na gacchati anaparādhatō, paññādhiṭṭhānasamudāgamena mohā agatīṃ na gacchati yathābhūtāvabodhatō.

Tathā paṭhamena aduṭṭho adhivāseti, dutiyena aluddho paṭisevati, tatiyena abhīto parivajjeti, catutthena asammūḷho vinodeti. Paṭhamena nekkhammasukhappatti, itarehi paviveka-upasamasambodhisukhappattiyō hontīti daṭṭhabbā. Tathā vivekajapītisukhasamādhi-japītisukha-appītījakāyasukhasatīpārisuddhi-ja-upekkhāsukhappattiyō etehi catūhi yathākkamaṃ hontīti. Evamekaḡaḡaṇābandhehi catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṃsaṅgaho vedītabbo. Yathā ca catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṅgaho, evaṃ karuṇāpaññāhipīti daṭṭhabbāṃ. Sabbopi hi bodhisambhāro karuṇāpaññāhi saṅgahito. Karuṇāpaññāpariggahitā hi dānādiguṇā mahābodhisambhārā bhavanti Buddhattasiddhipariyosānāti evametāsaṃ saṅgaho vedītabbo.

Ko sampādanūpāyoti sakalassāpi puññādisambhārassa sammāsambodhi'muddissa **anavasesasambharaṇaṃ** avekallakāritāyogena, tattha ca **sakkaccakāritā** ādarabahumānāyogena, **sātaccakāritā** nirantarayogena, cirakālādiyogo ca antarā avosānāpajjanenāti caturaṅgayogo etāsaṃ sampādanūpāyo. Apīca samāsato katābhīnīhārassa attani sinehassa pariyādānaṃ, paresu ca sinehassa parivaḡḡhanaṃ etāsaṃ sampādanūpāyo. Sammāsambodhisamadhiḡamāya hi katamahāpaṇidhānassa mahāsattassa yāthāvato parījanānena sabbesu dhammesu anupalittassa attani sineho parikkhayaṃ pariyādānaṃ gacchati, mahākaruṇāsamāyogavasena pana piye putte viya sabbasatte sampassamānassa tesu mettāsineho parivaḡḡhati. Tato ca

taṁtadāvattḥānurūpa'mattaparasantānesu lobhadosamohavigamena
 vidūrīkatamacchariyādibodhisambhārapaṭipakkho mahāpuriso dāna
 piyavacana atthacariya samānattatā saṅkhātehi¹ catūhi saṅgahavattḥūhi²
 caturadhiṭṭhānānugatehi accantaṁ janassa saṅgahakaraṇavasena upari
 yānattaye avatāraṇaṁ paripācanaṅca karoti. Mahāsattānaṅhi mahāpaññā
 mahākaraṇā ca dānena alaṅkatā, dānaṁ piyavacanena, piyavacanaṁ
 atthacariyāya, atthacariyā samānattatāya alaṅkatā saṅgahitā ca.
 Sabbabhūtatthabhūta³ hi bodhisattassa sabbattha samānasukhadukkhatāya
 samānattatāsiddhi. Buddhabhūto pana teheva saṅgahavattḥūhi
 caturadhiṭṭhānaparipūritābhībuddhehi janassa accantikaṅgahakaraṇena
 abhivinayanaṁ karoti. Dānaṅhi Sammāsambuddhānaṁ cāgādhiṭṭhānena
 paripūritābhībuddhaṁ, piyavacanaṁ saccādhiṭṭhānena, atthacariyā
 paññādhiṭṭhānena, samānattatā upasamādhiṭṭhānena paripūritābhībuddhā.
 Tathāgatānaṅhi sabbasāvakaṇpaccekabuddhehi samānattatā parinibbāne.
 Tatra hi tesāṁ avisesato ekībhāvo. Tenevāha “natthi vimuttiyā nānattan”ti.

Honti cettha—

“Sacco cāgī upasanto, paññavā anukampako.
 Sambhatasabbasambhāro, kaṁ nāmatthaṁ na sādhaṇe.
 Mahākāruṇiko Sathā, hitesī ca upekkhato.
 Nirapekkho ca sabbattha, aho acchariyo jino.
 Viratto sabbadhammesu, sattesu ca upekkhako.
 Sadā sattahite yutto, aho acchariyo Jino.
 Sabbadā sabbasattānaṁ, hitāya ca sukhāya ca.
 Uyyutto akilāsū ca, aho acchariyo Jino”ti⁴.

Kittakena kālena sampādananti heṭṭhimena tāva paricchadena cattāri
 asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca, majjhimena aṭṭhāsaṅkhyeyyāni
 kappasatasahassaṅca, uparimena soḷasāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca,
 etc

1. ...samānatthasāṅkhātehi (Ka)

3. Sabbabhūtatthabhūta (Ka)

2. Dī 3. 125, 139; Am 1. 341 piṭṭhesu.

4. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 320 piṭṭhepi.

ca bheda yathākkamaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena nātabbā. Paññādhikānaṃhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti, vīriyādhikānaṃ paññā mandā. Paññānubhāvena ca sammāsambodhi abhigantabbāti Aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Avisesena pana vimutti-paripācanīyānaṃ dhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bheda yuttāti vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti ugghaṭṭitaññūvipaṇcitaññūneyyabhedena. Tesu ugghaṭṭitaññū Sammāsambuddhassa sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto tatiyapade apariyositeyeva cha-abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, dutiyo Satthu sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto apariyositeyeva catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, itaro Bhagavato sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ sutvā pariyoṣitāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo bhavati. Tayopete vinā kālabhedena katābhinihāraladdhabyākaraṇā pāramiyo pūrentā yathākkamaṃ yathāvuttabhedena kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti. Tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase Vessantaradānasadisāṃ dānaṃ dentāpi tadanurūpe sīlādisabbapāramidhamme ācinantāpi antarā Buddhā bhavissantīti akāraṇametāṃ. Kasmā? Nāṇassa aparipaccanato. Paricchinnakālanipphāditāṃ viya hi sassāṃ paricchinnakāle parinipphāditā sammāsambodhi. Tadantarā pana sabbussāhena vāyamantenāpi na sakkā pāpuṇitunti pāramipāripūrī yathāvuttakālavisesāṃ vinā na sampajjatīti veditabbāṃ.

Ko ānisaṃsoti ye te katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ—

“Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā.

Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, kappakoṭṭisatehipi.

Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu cā”ti-ādinā1—

aṭṭhārasa abhabbaṭṭhānānupagamanappakārā ānisaṃsā saṃvaṇṇitā. Ye ca “sato sampajjāno Ānanda bodhisatto Tusitākāyā

1. Abhi-Ṭṭha 1. 72; Apadāna-Ṭṭha 1. 55; Jātaka-Ṭṭha 1. 53; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 316; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 321 piṭṭhesu.

cavitvā mātukucchīm okkamī”ti-ādina¹ soḷasa
 acchariyabbhutadhammapakārā, ye ca “sītam byapagam hoti, uṇhaṅca
 upasammā”ti-ādinā², “jāyamāne kho Sāriputta bodhisatte ayam
 dasasahasilokadhātu saṅkampaṭi sampakampaṭi sampavedhatī”ti-ādinā ca
 dvattiṃsa pubbanimittappakārā, ye vā panaññepi “bodhisattānaṃ
 adhippāyasamijjhaṇaṃ kammādisu vasībhāvo”ti evamādayo tattha tattha
 Jātakabuddhavaṃsādisu dassitappakārā ānisamsā, te sabbepi etāsaṃ
 ānisamsā, tathā yathānidassitabhedā alobhādosādiguṇayugaḷādayo cāti
 veditabbā.

Kim phalanti samāsato tāva Sammāsambuddhabhāvo etāsaṃ phalaṃ,
 vitthārato pana dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa³ asīti-anubyañjana⁴
 byāmapabhādi anekaguṇagaṇasamujjala rūpakāyasampatti-adhiṭṭhānā
 dasabala catuvesārajjaḥa-asādhāraṇaṇā aṭṭhārasāveṇikabuddhadhamma⁵
 pabhuti anekasatasahassaguṇasamudayopasobhinī dhammakāyasirī, yāvata
 pana Buddhaguṇā ye anekhipi kappehi Sammāsambuddhenāpi vācāya
 pariyosāpetum na sakkā, idametāsaṃ phalanti ayamettha saṅkhepo, vitthāro
 pana Buddhavaṃsacariyāpiṭakajātakamahāpadānasuttādīnaṃ vasena
 veditabbo.

Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ
 pūritabhāvaṃ sandhāyāha “**samatīsa pāramiyo pūretvā**”ti. Satipi
 mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthaṅceva
 sudukkarabhāvadassanatthaṅca “**pañca mahāpariccāge**”ti visum gahaṇaṃ,
 tatoyeva ca aṅgapariccāgato visum nayanapariccāgaggahaṇaṃ,
 pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato
 puttadārapariccāgaggahaṇaṅca kataṃ. Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya
 pubbhāgapaṭipadāya saddhim abhiññāsamāpattinipphādanāṃ **pubbayogo**.
 Dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanāṃ **pubbacariyā**, yā
 Cariyāpiṭakasaṅgahitā. Abhinīhāro **pubbayogo**, dānādīpaṭipatti,
 kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**ti keci. Dānādīnaṅceva
 appicchatādīnaṅca

1. Ma 3. 161 piṭṭhe.

2. Khu 4. 313 piṭṭhe.

3. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

4. Jinālaṅkāraṭikāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

5. Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭi 2. 2 piṭṭhesu vitthāro.

saṃsāranibbānesu ādinavānisamsādīnañca vibhāvanavasena sattānaṃ
 bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena pavattā kathā **dhammakkhānaṃ**.
 Ñātīnaṃ atthacariyā **ñātattacariyā**, sāpi karuṇāyanavaseneva. **Ādi**-saddena
 lokattacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatāññānavasena,
 anavajjakammāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena,
 khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro
buddhicariyā, sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanattamaṃ
 visuṃ gahaṇaṃ. **Koṭinti** pariyanto, ukkaṃsoti attho. Cattāro satipaṭṭhāne
 bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha **bhāvatvāti** uppādetvā. **Brūhetvāti**
 vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā
 dasseti, vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca
 “yena abhinīhārenā”ti-ādinā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseti,
 “dānapāramī”ti-ādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”ti-ādinā pariyosānanti
 veditabbaṃ. (1)

Sampatijātoti hatthato muccitvā muhuttajāto, na mātukucchito
 nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamam brahmāno
 suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesam hatthato cattāro mahārājāno
 ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā dukūlacumbātakena paṭiggaṇhiṃsu,
 manussānaṃ hatthato muñcitvā pathaviyaṃ patiṭṭhitoti. **Yathāha** Bhagavā
 mahāpadānadesanāyaṃ. **Setamhi chatteti** dibbasetacchatte. **Anuhīramāneti**
 dhāriyamāne. Ettha ca chattaḡgahaṇeneva khaggādīni pañca
 kakudhabhaṇḍānipi¹ vuttānevāti veditabbaṃ.
 Khaggatālavaṇṭamorahatthakavāḷabījanī-uṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā
 upaṭṭhitā ahesuṃ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyīṃsu, na chattādīgāhakā.
Sabbā ca disāti dasapi disā. Nayidaṃ sabbadisāvīlokanam
 sattapadavītihārutarakālam daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato
 muccitvā puratthimadisam olokesi, tattha devamanussā gandhamālādīhi
 pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti
 āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti sabbā disā
 anuviloketvā sabbattha attanā sadisam adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti tattha

---

1. Khu 6. 59 piṭṭhe Saṃkiccajātake vitthāro.

sattapadavītihārena agamāsi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Aggoti** sabbapaṭṭhamo. **Jeṭṭho seṭṭhoti** ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti** imasmim attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

“**Anekesaṃ visesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhāvenā**”ti saṅkhittena vuttamatthaṃ “**yañhī**”ti-ādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthāti**—

“Anekaśakhañca sahasamaṇḍalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe.
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā”ti¹—

imissā gāthāya. Sabbaññutaññānameva sabbattha appaṭihatacārātāya anāvaraṇaṇānti āha “**sabbaññutānāvarenaññapaṭilābhassā**”ti. “**Tathā ayaṃ Bhagavāpi gato -pa- pubbanimittabhāvenā**”ti etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanavisesā sabbabodhisattānaṃ sādharmaṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marūti** devā. **Samāti** vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesā disāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahoṣīti. **Samāti** vā viloketuṃ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

“Evaṃ Tathāgato”ti kāyagamaṇaṭṭhena gata-saddena Tathāgata-saddaṃ niddisītvā idāni ñāṇagamaṇaṭṭhena taṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **nekkhammenāti** alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ, na pabbajjādayo, “paṭhamajjhānena”ti ca vadanti. **Pahāyāti** pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyāti** vā pahānāhetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāya-saddo. “Kāmacchandādippahānāhetukaṃ gato”ti hettha vuttaṃ gamaṇaṃ avabodho, paṭipatti eva vā. Kāmacchandādippahānena ca taṃ lakkhīyati. Esa nayo “**padāletvā**”ti-ādīsupi. **Abyāpādenāti** mettāya. **Ālokasaññāyāti** vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena

1. Khu 1. 386 piṭṭhe Suttanipāte Nālakasutte.

upaṭṭhita-ālokasañjānanena. **Avikkhepenā**ti samādhinā.

Dhammavavatthānenāti kusalādidhammānaṃ yāthāvavinicchayena, “sappaccayanāmarūpavavatthānenā”tipi vadanti.

Evam kāmaccchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”ti-ādinā¹ vuttāya paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya Bhagavato Tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi, aṭṭhārasahi ca mahāvīpassanāhi taṃ dassetuṃ “**nānenā**”ti-ādimāha. Nāmarūpariggahakaṅkhāvitarāṇānaṃhi vibandhabhūtaṃ mohassa dūrikaraṇena nātāpariññāyaṃ ṭhitassa aniccasaññādayo sījjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena, tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādisamadhiḡamoti samāpattivīpassanānaṃ arativinodana-avijjāpadālanādi upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅghadassanattanti daṭṭhabbāṃ. Samāpattivīhārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha “**nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā**”ti. “Rattim vitakketvā vicāretvā divā kammante payojetī”ti vuttatṭhāne viya vitakkavicārā dhūmāyanāti adhippetāti āha “**vitakkavicārādhūma**”ti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva ca dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāreyeva sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “**catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā**”ti.

Aniccaṃ, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gaṭetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññanti** saṅkhatadhamme “niccā, sassatā”ti evaṃ pavattamicchāsaññāṃ, saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbāṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Tathā **virāgānupassanāyā**ti virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. “Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatim samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī”ti. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā

1. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

paṭinissaggānupassanā. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānanti** niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakkiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā.** **Āyūhanam** abhisāṅkharaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo.** **Dhuvasaññanti** thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimittanti** samūhādighanavasena, sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggaḥaggahaṇaṃ. **Paṇidhinti** rāgādipaṇidhiṃ, sā panatthato taṇhānaṃ vasena saṅkhāresu ninnatā.

Abhinivesanti attānudiṭṭhiṃ. Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā.** **Sārādānābhinivesanti** asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. “Issarakuttādivasena loko samuppanno”ti abhiniveso **sammohābhiniveso.** Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānanti-ādinā¹ pavattasāmsayāpatti **sammohābhiniveso**”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso.** “Ālayaratā ālayasamuditā”ti² vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā **ālayābhinivesoti** keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ ṇāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā.** Vaṭṭato vigatattā vivatṭaṃ nibbānaṃ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivatṭānupassanā** gotrabhu. **Samyogābhinivesanti** samyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisaṇaṃ. **Diṭṭhekaṭṭheti** diṭṭhiyā sahaḥātekaṭṭhe, pahānekaṭṭhe ca. “**Oḷārike**”ti uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhe oḷārikāti. **Aṇusahagateti** aṇubhūte, idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakileseti** avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyantīti. (2)

Kakkhaḷattaṃ kaṭṭhinabhāvo. **Paggharaṇaṃ** dravabhāvo. Lokiyavāyuna bhastassa viya yena taṃtaṃkalāpassa uddhumāyaṇaṃ, thambhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanam.** Vijjamānēpi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi asamphuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito. Abyāpitā hi asamphuṭṭhatāti.

1. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 31, 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

Yasmim kalāpe bhūtānam paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇam**. Tenāha Bhagavā ākāsadhātuniddese “asamphuṭṭham catūhi mahābhūtehi”¹.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanam**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānam cetanāvasenetam vuttam “**saṅkhārānam abhisāṅkharaṇalakkhaṇam**”². Tathā hi suttantabhājanīye Saṅkhārakkhandhavibhaṅge “cakkhusamphassajā cetanā”²ti-ādinā² cetanāva vibhattā, abhisāṅkharaṇalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”³ti-ādi³. **Pharaṇam** savipphārikatā. **Assaddhiyeti** assaddhiyahetu, nimittatthe bhummaṁ. Esa nayo “**kosajje**”⁴ti-ādīsu. **Vūpasamalakkhaṇanti** kāyacittapariḷhūpasamalakkhaṇam. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahaṁsanesu abyāvaṭatāya ajjuhekkhanam **paṭisaṅkhānam** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnam visamvādanādikicatāya⁴ lūkhānam apariggāhakānam paṭipakkhabhāvato pariggāhikā⁵ sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme, sammāvācāpaccayasubhāsītānam⁶ sotāraṅca puggalam pariggaṇhātīti sā pariggahalakkhaṇā sammāvācā. Kāyikakiriyā kiñci kattabbari samuṭṭhāpeti. Sayaṅca samuṭṭhāhanam ghaṭanam hotīti sammākammantasāṅkhātā virati samuṭṭhānalakkhaṇā daṭṭhabbā, sampayuttadhammānam vā ukkhipanam samuṭṭhāpanam kāyikakiriyāya bhārukkhipanam viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānam vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānam**. Sasampayuttadhammassa cittassa saṅkilesapakkhe patitum adatvā sammadeva paggaṇhanam **paggaho**.

“Saṅkhārā”²ti idha cetanā adhippetāti vuttam “**saṅkhārānam cetanālakkhaṇam**”²ti. **Namanam** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanam** pavattanam. Āyatanānam vasena hi āyasaṅkhātānam cittacetasiṅkānam pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇanti** vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayameva tesam viseso.

1. Abhi 1. 169 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

5. Pariggāhakasabhāvā (Abhinavaṭī)

6. Sammāvācāpaccayam subhāsītānam (Abhinavaṭī)

2. Abhi 2. 37 piṭṭhe.

4. Musāvādanādikicatāya (bahūsu)

Tathalakkhaṇaṃ aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññānativattanaṃ anūnādhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva, “saddhāpaññā paggahāvikkhepā”tipi vadanti.

Khiṇoti kileseti **khayo**, maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo**, phalaṃ. **Passaddhi** kilesavūpasamo.

Chandassāti kattukamyatāchandassa. **Mūlalakkhaṇaṃ** patiṭṭhābhāvo. **Samuṭṭhāpanalakkhaṇaṃ** ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. **Samodhānaṃ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā “saṅgati”ti vuccati. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṃ**, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṃ**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṃ**. Tato, tesam vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti **taduttari**. Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyāti** phalassa. Tañhi silādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena sāraṃ. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena, Porāṇaṭṭhakathāya āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanatthaṃ puna dassito, tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā, phassasamodhānā, vedanāsamosaraṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariyaṃ”ti, “nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosānaṃ”ti ca suttapadānaṃ vasena “**chandassa mūlalakkhaṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. (3)

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃ sabhāvattā. **Avitathāni** amusāsabhāvattā. **Anaññathāni** aññākārarahitattā.

Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti jātipaccayasambhūtaṭṭho. Itthañca jātito

samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho. Yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti** etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjānaṃ vinā saṅkhārā uppañjanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho. (4)

Bhagavā taṃ jānāti passaṭīti sambandho. **Tenāti** Bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. **Tanti** rūpāyatanaṃ. **Iṭṭhāniṭṭhādīti ādi-**saddena majjhantaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparitta-
ajjhatabhiddhātadubhayādibhedānaṃ. **Labbhamānakapadavasenāti** “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ saddāyatanaṃ sutānaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutānaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññātaṃ”¹ vacanato diṭṭhapadaṅca viññātapadaṅca rūpārammaṇe labbhati. “Rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhantaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhantaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītakaṃ”² ti evamādīhi **anekehi nāmehi**. “**Terasahi vārehi**”³ ti rūpakaṇḍe² āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmaiṅca vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena “**dvipaññāsāya nayehi**”³ ti āha. **Tathameva** aviparītadassitāya, appaṭivattiyadesanatāya ca. **Jānāmi abbhāññāsinti** vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita-**saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo “diṭṭhaṃ sutānaṃ mūtaṃ”³ ti-ādīsu³ viya. **Na upaṭṭhāsīti** attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passaṭi jānāti gacchatīti **Tathāgatoti** evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana “niruttinayena pisodarādīpakkepena⁴ vā dassī-saddassa lopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā **Tathāgato**”³ ti vaṇṇenti. (5)

Niddosatāya **anupavajjaṃ**. Pakkhipitabbābhāvena **anūnaṃ**. Apanetabbābhāvena **anadhikaṃ**. Atthabyañjanādisampattiyaṃ **sabbākāraparipuṇṇaṃ**. **No aññathāti** “tathevā”³ ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena

1. Abhi 1. 201 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 201 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

4. Pāṇini (6, 3, 109)

yadatthaṃ bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ Bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. “**Gadattho**”ti etena tathaṃ gadatīti Tathāgatoti **da-kārassa ta-kāro** kato niruttinayenāti dasseti. (6)

Tathā gatamassāti **Tathāgato**, gatanti ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. **Tathāti** ca vutte **yamtaṃ**-saddānaṃ abyabhicārisambandhitāya “yathā”ti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavacīkiriyaṇaṃ añañamañañanulomena vacanicchāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upaṭṭhatīti imamatthaṃ dassento āha “**Bhagavato hī**”ti-ādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvāditāya **Tathāgatoti** ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha “**evaṃ tathākāritāya Tathāgato**”ti. (7)

“**Tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsū**”ti etena yadeke “tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo”ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā “puññamayaṃ, dānamayaṃ”ti-ādīsu. (8)

Upasagganipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṃ atītatthaṃ vadatīti āha “**gatoti avagato atīto**”ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭhānasamkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **Tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya, paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇatāya ca katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyō etassāti **Tathāgato**. Yasmā ca loke vidha yuttagatapakāra-saddā samānatthā dissanti, tasmā yathā vidhā Vipassī-ādayo Bhagavanto, ayampi Bhagavā tathā vidhoti **Tathāgato**. Yathā yuttā ca te Bhagavanto ayampi Bhagavā tathā yuttoti **Tathāgato**. Atha vā yasmā saccaṃ tacchaṃ thathanti ñāṇassettaṃ adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **Tathāgatoti** evampi Tathāgata-saddassa attho veditabbo.

“Pahāya kāmādimale yathā gatā,
 Samādhiññehi Vipassi-ādayo.
 Mahesino Sakyamunī jutindharo,
 Tathāgato tena **Tathāgato** mato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
 Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato.
 Sayambhuññena Jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
 Tathā idappaccayathā ca sabbaso.
 Anaññaneyyena yato vibhāvītā,
 Yāthāvato tena Jino **Tathāgato**.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
 Jinassa rūpāyatanādigocare.
 Vicittabhedanā tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
 Karoti vācāyanulomamattano.
 Guṇehi lokanā abhibhuyya iriyati,
Tathāgato tenapi Lokanāyako.

Yathābhinīhāramato yathārucci,
 Pavattavācātanucittabhāvato.
 Yathāvidhā yena purā Mahesino,
 Tathāvidho tena Jino **Tathāgato**”ti¹—

saṅgahagāthā mukhamattameva. Kasmā? Appamādapadaṃ viya
 sakaladhammapaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha
 “sabbākārenā”ti-ādi.

---

1. Itivuttaka-Ṭṭha 133 piṭṭhe thokaṃ visadisam.

“**Taṃ katamanti pucchati**”ti etena “katamañca taṃ bhikkhave”ti-
ādivacanassa sāmaññato pucchābhāvo dassito. Avisesato hi tassa
pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ Mahānidde¹ āgatā sabbāva pucchā
atthuddhāranayena dasseti “**tattha pucchā nāmā**”ti-ādinā. Tattha **tatthāti**
“taṃ katamanti pucchati”ti ettha yadetaṃ sāmaññato pucchāvacaṇaṃ,
tasmim.

Lakkhaṇanti ñātum icchito yo koci sabhāvo. “**Aññātan**”ti yena kenaci
ñāṇena aññātabhāvamāha, “**adiṭṭhan**”ti dassanabhūtena ñāṇena paccakkhaṃ
viya adiṭṭhataṃ, “**atulitan**”ti “ettakaṃ etan”ti tulanabhūtena atulitataṃ,
“**atīritan**”ti tīraṇabhūtena akatañāṇakiriyāsamāpanataṃ, “**avibhūtan**”ti
ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ, “**avibhāvitan**”ti ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ.
Adiṭṭhaṃ jotiyati etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti
diṭṭhasaṃsandanā, sākacchavasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimati chijjati
etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. “Taṃ kiṃ
maññatha bhikkhave”ti-ādipucchāya hi “kā tumhākaṃ anumati”ti anumati
pucchitā hoti. **Kathetukamyatāti** kathetukamyatāya.

8. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātaṇaṃ
atipāto,saṅikaṃ patitum adavā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā
sattahādīhi abhibhavivā pātaṇaṃ **atipāto**. **Sattoti** khandhasantāno. Tattha hi
sattapaññatti. **Jīvitindriyanti** rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi
vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. Kasmā panettha “pāṇassa
atipāto, paṇoti cettha vohārato satto”ti ca ekavacananiddeso kato, nanu
niravasesānaṃ pāṇānaṃ atipātato virati idha adhippetā. Tathā hi vakkhati
“sabbapāṇabhūtahitānukampīti sabbe pāṇabhūte”ti-ādinā²
bahuvacananiddesanti? Saccametaṃ, pāṇabhāvasāmaññavasena panettha
ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena tattha puthuttaṃ
viññāyamānamevāti sāmaññaniddesaṃ akatvā bhedavacanicchāvasena
bahuvacananiddeso

1. Khu 7. 263 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 69 piṭṭhe.

katoti. Kiñca bhiyyo—sāmaññato samvarasamādānaṃ, tabbisesato samvarabhedoti imassa visesassa ñāpanatthaṃ ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbo. Yāya cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetu taṃ mahābhūtappaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇaṃ na hontīti. “**Kāyavacīdvārānan**”ti etena manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātabhāvaṃ paṭikkhipati.

Payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjatā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditabbā. Yathādhippetassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena kiccasādhikāya bahukkhattum pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṃ cetanāya balavabhāveneva hoti. Tathā hi hantabbassa mahāguṇabhāvena tattha pavatta-upakāracetanā viya khettavisesanibbattiyā apakāracetanāpi balavatī, tibbatarā ca uppajjatīti tassā mahāsāvajjatā daṭṭhabbā. Tasmā payogavatthu-ādipaccayānaṃ amahattepi mahāguṇatādipaccayehi cetanāya balavabhāvādi vaseneva mahāsāvajjabhāvo veditabbo.

Sambharīyanti etehīti **sambhārā**, aṅgāni. Tesu pāṇasaññitāvadhakacittāni pubbabhāgiyānīpi honti. **Upakkamo** vadhakacetanāsamūṭṭhāpito. Pañcasambhāravatī pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravīnimuttā daṭṭhabbā. **Vijjāmayo** mantaparijappanapayogo āthabbaṇikādīnaṃ viya. **Iddhimayo** kammavipākajiddhimayo dāṭhākoṭakādīnaṃ viya. **Ativīya papañcoti**¹ atimahāvītthāro.

Etthāha—khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetāsikasantāno, so arūpatāya na

---

1. Atipapañcoti (Porāṇapātho)

chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, nāpi vikopanīyo, atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre, payogopi pāṇātipātassa paharaṇappakārādi atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesam abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānam khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappakārādipayogahetukam maraṇam, nirīhakatāya ca saṅkhārānam kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhiḥjanakassa kiriyāpariyosānakālānavatṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate—yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānam puñjo sattasaṅkhāto hantā, tena pavattitavadhakapayoganimittam apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandho yathāvuttavadhappayogākaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahेतuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaram uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā-anuppattito, khaṇikānam saṅkhārānam khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā, santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahेतukam maraṇam, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano anurūpaphaluppādananiyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākaro candimā”ti ca, na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avatṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena pavattamānānañca padīpādīnam atthakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsipi yathāsambhavam vibhāvetabbo.

“**Pahīnakālato paṭṭhāya viratovā**”ti etena pahānāhetukā idhādhippetā samucchedaviratīti dasseti. Kammakkhayañāṇena hi pāṇātipātadussilyassa pahīnattā Bhagavā accantameva tato paṭiviratoti vuccati samucchedavasena pahānaviratīnaṃ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṃ purimapacchimakālatā natthi, maggadhammānaṃ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṃ sammāvācādīnañca paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahaṇātanampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇappavatti-ākārasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhi-ādīsū pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsū viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti evaṃ ettha attho daṭṭhabbo. Pahānaṃ vā samucchedavasena, virati paṭippassaddhivasena yojetabbā. Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto**, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko paneso? Ahirikānottappadosamohavihiṃsādayo kilesā. Te hi Bhagavā ariyamaggena pahāya samugghāṭetvā pāṇātipātadussilyato accantameva paṭiviratoti vuccati kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kammassa anuppajjanato. “Adinnādānaṃ pahāyā”ti-ādīsūpi eseva nayo. **Viratovā**ti avadhāraṇena tassā viratiyā kālādivasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu samādānaṃ bhindanti, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantavirato evāti. **Vitikkamissāmī**ti anavajjadhammehi vokiṇṇā antarantarā uppajjanakā dubbalākusalā. Yasmā pana kāyavacīpayogaṃ upalabhitvā “imassa kilesā uppannā”ti viññunā sakkā ñātum, tasmā te iminā pariyāyena “**cakkkhusotaviññeyyā**”ti vuttāti daṭṭhabbā. **Kāyikā**ti pāṇātipātādinipphādake balavākusale sandhāyāha.

Gottavasena laddhavohāroti sambandho. **Dīpetum vaṭṭati** Brahmādattena bhāsītavaṇṇassa anusandhidassanavasena imissā desanāya āradhattā. Tatthāyaṃ dīpanā—“pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇassa Gotamassa sāvakaśaṃgho nihitadaṇḍo nihitasattho”ti vitthāretabbaṃ. Nanu ca dhammassāpi

vaṇṇo Brahmadattena bhāsito? Saccaṃ bhāsito, so pana Sammāsambuddhapabhavattā, ariyasamghādhārattā ca dhammassa dhammānubhāvasiddhattā ca tesaṃ tadubhayadīpaneneva dīpito hotīti visum **na** uddhaṭo. Saddhammānubhāveneve hi Bhagavā bhikkhusamgho ca pāṇātipātādippahānasamattho ahosi, desanā pana ādito paṭṭhāya evaṃ āgatāti.

Etthāyaṃ adhippāyo—“atthi bhikkhave aññe ca dhammā”ti-ādinā anaññasādhāraṇe Buddhaguṇe ārabha upari desanaṃ vaḍḍhetukāmo Bhagavā ādito paṭṭhāya “Tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”ti-ādinā Buddhaguṇavaseneva desanaṃ ārabhi, na bhikkhusamghavasenāti. Esā hi Bhagavato desanāya pakati, yaṃ ekaraseneva desanaṃ dassetuṃ labbhamānassāpi kassaci aggahaṇaṃ. Tathā hi rūpakaṇḍe dukādīsu tanniddesesu ca hadayavatthu na gahitaṃ. Itaravatthūhi asamānagatikattā desanābhedo hotīti. Yathā hi cakkhuviññāḍīni ekantato cakkhādinissayāni, na evaṃ manoviññāṇaṃ ekantena hadayavatthunissayaṃ, nissitavasena ca vatthudukādidesanā pavattā “atthi rūpaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu, atthi rūpaṃ na cakkhuviññāṇassa vatthū”ti-ādinā. Yampi ekantato hadayavatthunissayaṃ, tassa vasena “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa vatthū”ti-ādinā dukādīsu vuccamānesupi na tadanurūpā ārammaṇadukādayo sambhavanti. Na hi “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa ārammaṇaṃ, atthi rūpaṃ na manoviññāṇassa ārammaṇaṃ”ti sakkā vattunti vatthārammaṇadukā bhinnagatikā siyunti na ekarasā desanā bhaveyyāti. Tathā nikkhepakaṇḍe cittuppādavibhāgena avuccamānattā avitakka-avicārapadavissajjane “vicāro cā”ti vattum na sakkāti avitakkavicāramattapadavissajjane labbhamānopi vitakko na uddhaṭo, aññathā “vitakko cā”ti vattabbaṃ siyā.

Daṇḍanasāṅkhātassa daṇḍassa paraviheṭhanassa vivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “**parūpaghātathāyā**”ti-ādi. **Viheṭhanabhāvatoti** vihiṃsanabhāvato. “Bhikkhusamghavasenāpi dīpetum vaṭṭatī”ti vuttattā tampi ekadesena dīpento “**yaṃ pana bhikkhū**”ti-ādimāha.

Lajjīti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbāṃ. Na hi pāpajigucchanāṃ pāputtāsanarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā Buddhānaṃ, dhammassa ca attādhīnattā attādhīpatiabhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhīpati ottappaṃ. “Dayaṃ mettacittataṃ āpanno”ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “dayāpanno”ti-ādīsu karuṇāya pavattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇāṃ atthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Midati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā**, mettā icceva attho. “**Sabbapāṇabhūtahitānukampī**”ti etena tassā viratiyā sattavasena apariyantataṃ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampakoti** karuṇāyānako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “**tāya eva dayāpannatāyā**”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇāhi samaṅgībhāvo dassito. **Viharatīti** evaṃbhūto hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā harati pavatteti, attabhāvaṃ vā yāpetīti attho. Tenevāha “**iriyati yāpeti yāpeti pāleti**”ti.

Ācārasīlamattakanti sādhujanācārasīlamattakāṃ, tena indriyaśaṃvarādiguṇehipi lokiyaputhujjano Tathāgatassa vaṇṇaṃ vattum na sakkotīti dasseti. Tathā hi indriyaśaṃvarapaccayaparibhogasīlāni idha sīlakathāyaṃ na vibhattāni.

Parasaṃharaṇanti parassa santakaharaṇaṃ¹. Theno vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṃ**. Idhāpi khuddake parasantake appasāvajjaṃ, mahante mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Payogamahantatāya, vatthuguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjaṃ, tibbatāya mahāsāvajjanti ayampi nayo yojetabbo.

Sāhatthikādayoti ettha mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo, vinā mantena kāyavacīpayogena parasantakassa ākaḍḍhanaṃ tādīsa-iddhānubhāvena iddhimayo payogo.

---

1. Parassaharaṇanti parasantakassa haraṇaṃ (?)

Sesanti “pahāya paṭivirato”ti evamādikaṃ. Tañhi pubbe vuttanayaṃ. Kiñcāpi nayidha sikkhāpadavohārena virati vuttā, ito aññesu pana suttapadesesu vinayābhidhammesu ca pavattavohārena viratiyo cetanā ca adhisīlasikkhādīnaṃ adhiṭṭhānabhāvato, tesu aññatarakoṭṭhāsabhāvato ca sikkhāpadanti āha “**paṭhamasikkhāpade**”ti. Kāmañcetta “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṃ, adhiṭṭhārasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipāṭappahānassa visesappaccayo, evaṃ adinnādānappahānassāpīti, tasmā sāpi Pāḷi ānetvā vattabbā. Eseva nayo ito paresupi. Atha vā “sucibhūtenā”ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī”ti-ādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Asetṭhacariyanti asetṭhānaṃ hīnānaṃ, asetṭhaṃ vā lāmakāṃ nihīnaṃ vuttiṃ, methunanti attho. “**Brahmaṃ setṭhaṃ ācāraṃ**”ti methunaviratimāha. “**Ārācārī methunā**”ti etena “idha brāhmaṇa ekacco -pa- na heva kho mātuḡāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātuḡāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati”ti-ādina¹ vuttā sattavidhamethunasamyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbā. Idhāpi asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggapaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyaṃ, micchācāre pana agamanīyaṭṭhānavītikamacetanāti yojetabbaṃ. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ māturakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dasannaṃ dhanakkītādīnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānañca vasena dvādasannaṃ aññe purisā. Guṇavirahite vipaṭipatti appasāvajjā, mahāguṇe mahāsāvajjā. Guṇarahitepi ca abhibhavitvā pavatti mahāsāvajjā, ubhinnaṃ samānacchandabhāvepi kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjā, tibbatāya mahāsāvajjāti veditabbā. Tassa dve sambhārā sevetukāmatācittaṃ, maggenamaggapaṭipattīti. Micchācāre pana agamanīyaṭṭhānatā, sevanācittaṃ, maggenamaggapaṭipatti, sādīyanañcāti cattāro. “Abhibhavitvā vītikkamane maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane satipi

---

1. Am 2. 438 piṭṭhe.

purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato abhibhuyyamānassa micchācāro na hotī”ti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo na pamāṇaṃ itthiyā sevanāpayogassa yebhuyyena abhāvato, itthiyā puretaraṃ upaṭṭhāpitasevanācittāyapi micchācāro na siyāti āpajjati payogābhāvato. Tasmā purisassa vasena ukkāmsato cattāro vuttāti daṭṭhabbaṃ, aññathā itthiyā purisakiccakaraṇakāle purisassapi sevanāpayogābhāvato micchācāro na siyāti eke. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ—attano ruciyā pavattitassa tayo, balakkārena pavattitassa tayo, anavasesaggahaṇena pana cattāroti. Eko payogo sāhatthikova.

9. Kammaṭṭhappattaṃ dassetuṃ “**atthabhañjanako**”ti vuttaṃ. **Vacīpayogo kāyapayogo vāti musā**-saddassa kiriyāpadhānataṃ dasseti. **Visaṃvādanādhippāyo** pubbabhāgakkhaṇe taṅkhaṇe ca. Vuttañhi “pubbevassa hoti ‘musā bhaṇissan’ti, bhaṇantassa hoti ‘musā bhaṇāmī’ti”¹. Etañhi dvayaṃ aṅgabhūtaṃ, itaraṃ pana hotu vā mā vā, akāraṇametaṃ. **Assāti** visaṃvādakassa. Yathāvuttaṃ payogabhūtaṃ musā vadati viññāpeti, samuṭṭhāpeti vā etāyāti **cetanā musāvādo**.

Purimanaye lakkhaṇassa abyāpitātāya, musā-saddassa ca visaṃvaditabbatthavācakkattasambhavato paripuṇṇaṃ katvā musāvādalakkaṇaṃ dassetuṃ “**musāti bhūtaṃ atacchaṃ vatthū**”ti-ādinā dutiyanayo āraddho. Imasmiṅca naye musā vadīyati vuccati etāyāti **cetanā musāvādo**. “**Yamatthaṃ bhañjati**”ti vatthivasena musāvādassa appasāvajjamahāsāvajjatamāha. Yassa atthaṃ bhañjati, tassa appaṇaṭāya appasāvajjo, mahāṇaṭāya mahāsāvajjoti adinnādāne viya ṇaṇavasenāpi yojetabbaṃ. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

Attano santakaṃ adātukāmatāya, pūraṇakathānayaena ca visaṃvādanapurekkhārasseva musāvādo. Tattha pana cetanā balavatī na hotīti

---

1. Vi 1. 123 piṭṭhe.

appasāvajjatā vuttā. Appatāya ūnassa atthassa pūraṇavasena pavattā kathā **pūraṇakathā**.

Tajjoti tassāruppo, visamvādanānurūpoti attho. “**Vāyāmo**”ti vāyāmasīsenā payogamāha. Visamvādanādhippāyena payoge katepi parena tasmim atthe aviññāte visamvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanam eko sambhāro vutto. Keci pana “abhūtavacanam visamvādanacittam parassa tadatthavijānananti tayo sambhārā”ti vadanti. **Kiriyaṣamuṭṭhāpakacetanākkhaṇeyeva musāvādakakammunā bajjhati** sannitṭhāpakacetanāya nibbattattā, sacepi dandhatāya vicāretvā paro tamattham jānātīti adhippāyo.

“Saccato thetato”ti-ādīsu¹ viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavādītāya adhiakatattā kathāvasena veditabboti āha “**thirakathoti attho**”ti. **Nathirakathoti** yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na thirā, evam na thirā kathā yassa so nathirakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evam yojetabbam. Esa nayo “**pāsāṇalekhāviyā**”ti-ādīsupi.

Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva **saddhāyiko** yathā “venayiko”ti². Saddhāya vā ayitabbo **saddhāyiko**, saddheyyoti attho. **Vattabbarā āpajjati** visamvādanatoti adhippāyo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittatam. **Sā piṣuṇavācāti** yāyam yathāvuttā saddasabhāvā vācā, sā piyasuññakaraṇato piṣuṇavācāti niruttinayena atthamāha. Pisatīti vā piṣuṇā, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho.

Pharusanti sinehābhāvena lūkham. **Sayampi pharusāti** domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi³ kakkasā. Ettha ca pharusam karotīti phalūpacārena, pharusayatīti vā vācāya pharusa-saddappavatti veditabbā. **Sayampi**⁴ **pharusāti** paresam mammacchedavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena,

1. Ma 1. 10 piṭṭhe.

3. Sabhāvena sayampi (?)

2. Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

4. Atha vā sayampi (?)

kāraṇavohārena ca vācāya pharusa-saddappavatti daṭṭhabbā. Tatoyeva ca **neva kaṇṇasukhā**. Atthavipannatāya **na hadayaṅgamā**.

Yena samphanṃ palapatīti yena palāpasāṅkhātena niratthakavacanena sukhaṃ hitaṅca phalati vidarati vināsetīti “samphan”ti laddhanāmaṃ attano paresaṅca anupakāraṅgaṃ yaṃ kiṅci palapati.

Samkiliṭṭhacittassāti lobhena dosena vā vibādhitacittassa, upatāpitacittassa vā, dūsitacittassāti attho. **Cetanā piṣuṇavācā** piṣuṇaṃ vadanti etāyāti. Yassa yato bhedaṃ karoti, tesu abhinnesu appasāvajjāṃ, bhinnesu mahāsāvajjāṃ, tathā kilesānaṃ mudutibbatāvisesesu.

Yassa pesuññaṃ upasaṃharati, so bhijjatu vā mā vā, tassa atthassa viññāpanameva pamāṇanti āha **“tadatthavijānanan”**ti, kammaphappatti pana bhinne eva.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānaṅca? “Sahitānan”ti vuttatā “sandhānassā”ti viññāyati. Tenevāha **“sandhānānuppadātā”**ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ¹, rakkhaṇaṃ vā daḥhikaraṇaṃ hoti, tena vuttaṃ **“daḥhikammaṃ kattāti attho”**ti. Āramanti etthāti **ārāmo**, ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamevattho labbhati, tasmā vuttaṃ **“samaggarāmotipi Pāli, ayamevettha attho”**ti.

Mammāni viya mammāni, yesu pharusavācāya chupitamattesu duṭṭhārūsu viya ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti, kāni pana tāni? Jāti-ādāni akkosavatthūni. Tāni chijjanti, bhijjanti vā yena kāyavacīpayogena, so **mammacchedako**. Ekantena pharusacetanā pharusavācā pharusaṃ vadati etāyāti. Kathaṃ pana ekantapharusacetanā hoti? Duṭṭhacittatāya. **Tassāti** ekantapharusacetanāya eva pharusavācābhāvassa. **Mammacchedako** savanapharusatāyāti adhippāyo. **Cittasaṅhatāya pharusavācā na hoti** kammaphaṭṭattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretunti. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva paṭipakkhanayena sādhetuṃ **“vacanasaṅhatāyā”**ti-ādi vuttaṃ. **Sā**

---

1. Ādānaṃ (bahūsu)

pharusavācā. **Yanti** yaṃ puggalaṃ. Etthāpi kammaṭṭhabhāvaṃ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā, tathā kilesānaṃ mudutibbatābhāve. Keci pana “yaṃ uddissa pharusavācā payujjanti, tassa sammukhāva sīsaṃ eti”ti, eke “parammukhāpi pharusavācā hotiyevā”ti vadanti. Tatthāyamadhippāyo yutto siyā—sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthajānaṃ, na tathā asammukhāti. Yathā pana akkosite mate ālahane katā khamanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ “parammukhā payuttāpi pharusavācā hotiyevā”ti sakkā viññātunti. **Kupitacittanti** akkosādhippāyeneva kupitacittam, na maraṇādhippāyena. Maraṇādhippāyena hi cittakope sati byāpādoyeva hotīti. **Etthāti**—

“Nelaṅgo setapaccādo, ekāro vattatī ratho.

Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṣoṭaṃ abandhanaṃ”ti¹—

imissā gāthāya. Sīlañhettha “nelaṅgaṃ”ti vuttaṃ. Tenevāha Citto gahapati “nelaṅganti kho bhante sīlanametam adhivacanaṃ”ti². **Sukumārāti** aphaṣṣatāya mudukā. **Purassāti** ettha **pura**-saddo tannivāsīvācako daṭṭhabbo “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “**nagaravāsīnaṃ**”ti. Manam appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tena vuttaṃ “**cittavuḍḍhikarā**”ti. **Āsevanam** bhāvanam bahulīkaraṇam. Yaṃ gāhayitum pavattito³, tena aggahite appasāvajjo gahite mahāsāvajjoti, idhāpi kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

“**Kālavādī**”ti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Yathā hi “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādi pāṇātipātappahānapaṭipattidassanaṃ. “Pāṇātipātāṃ pahāya viharatī”ti hi vutte katham pāṇātipātappahānaṃ hotīti? Apekkhāsabbhāvato “pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti vuttaṃ, sā pana viratī kathanti āha “nīhitadaṇḍo nīhitasattho”ti, tañca daṇḍasatthanidhānaṃ kathanti vuttaṃ “lajjī”ti-ādi, evaṃ uttaruttaram purimassa purimassa upāyasandassanaṃ, tathā

1. Saṃ 2. 482; Khu 1. 173 piṭṭhesu.

2. Saṃ 2. 482 piṭṭhe.

3. Yaṃ uddissa pavattito (Paṇṇāsaṭī 1)

adinnādānādīsu yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ “kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanan”ti. Atthasañhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanavācam anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavādītā parivajjetabbāti vuttaṃ “**kālavādī**”ti. Kālena vadantenāpi ubhayānatthasādhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha “**bhūtavādī**”ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ “**atthavādī**”ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenāpi na lokiyadhammasannissitameva vattabbaṃ, atha kho lokuttaradhammasannissitampīti dassetuṃ “**dhammavādī**”ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃdassanatthaṃ “**vinayavādī**”ti vuttaṃ. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti hi pañcannaṃ saṃvarānaṃ, tadaṅgavinayo vikkhambhanavinayo samucchavedavinayo paṭippassaddhivinayo nissaraṇavinayoti pañcannaṃ vinayānañca vasena vuccamāno attho nibbānādhigama hetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti.

Evam guṇavisesayutto ca attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, nāññathāti dassetuṃ “**nidhānavatim vācam bhāsita**”ti vuttaṃ. Idāni taṃ dasanākosallaṃ vibhāvetuṃ “**kālenā**”ti-ādimāha. Ajjhāsayaṭṭhuppattīnaṃ pucchāya ca vasena otiṇṇe desanāvisaye ekamsādi byākaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetudāharaṇasaṃsandanaṃ taṃtaṃkālanurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrudāra¹ pahūtattavittārasaṅgāhakāya desanāya pare yathājjhāsayaṃ paramatthasiddhiyaṃ paṭiṭṭhāpento “desanākusalo”ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

10. Evam paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā satipi abhijjhādippahānassa saṃvarasīlasikkhāsaṅgahe upariguṇasaṅgahato, lokiyaputhujjanāvisayato ca uttaradesanāya saṅgaṇhituṃ taṃ pariharitvā pacurajanapākaṭaṃ ācārasīlameva vibhajanto Bhagavā “**bījagāmahūtagāmasamārambhā**”ti-ādimāha. Tattha **gāmoti** samūho. Nanu ca rukkhādāyo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca

---

1. ...gambhīrudāna (bahūsu)

paripphandābhāvato, chinne viruhanato, visadisajātikabhāvato, catuyoni-appariyāpannato ca veditabbā, vuddhi pana pavāḷasilālavaṇānampi vijjatīti na tesam jīvabhāve kāraṇam, visayaggahaṇaṇca parikappanāmatam supanam viya ciñcādīnam, tathā dohaḷādayo, tattha kasmā bījagāmahūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasārūppato, sannissitasattānurakkhaṇato ca. Tenevāha “jīvasaññino hi moghapurisā manussā rukkhasmin”ti-ādi¹. **Nīlatiṇarukkhādikassāti** allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādayo veditabbā.

Ekam bhattam ekabhattam, tam assa atthīti **ekabhattiko**, ekasmim divase ekavārameva bhuñjanako². Tayidaṃ rattibhojanopi siyāti tannivattanattham āha “**rattūparato**”ti. Evampi aparāṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tadāsaṅkānivattanattham “**virato vikālabhojanā**”ti vuttam. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā, ayam Buddhānam āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. **Aṭṭhakathāyam** pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhattatā aparāṇho “vikālo”ti vutto.

Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇam”ti-ādi³nayappavattam Bhagavato sāsanaṃ accantachandarāgappavattito naccādīnam dassanaṃ na anulometīti āha “**sāsanaṃ ananulomattā**”ti. Attanā payojiyamānam, parehi payojāpiyamānaṇca naccam naccabhāvasāmaññato Pāḷiyam ekeneva naccasaddena gahitam, tathā gītavādita-saddena cāti āha “**naccanaccāpanādivasena**”ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitam virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānam savanakiriyāyapi dassanaṃ saṅkhepasabbhāvato “**dassanā**”icceva vuttam. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtā dassanā**”ti. Tathā hi vuttam paramatthajotikāya **Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya**⁴ “dhammūpasamhitampi cettha gītam vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti.

1. Vi 2. 51 piṭṭhe.

2. Bhuñjanato (Abhinava-Ṭī)

3. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhādīsu.

4. Khuddakapāṭha-Ṭīha 26 piṭṭhe.

Uccāti uccasaddena samānattham ekam saddantaram, seti etthāti **sayanam**, uccāsayanam mahāsayanañca samaṇasārurparahitam adhippetanti āha “**pamāṇātikkantam, akappiyattharaṇam**”ti. Āsandādi-āsanañcetha sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbam. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhāraṅkiriya paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā” icceva vuttam, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Uccāsayanasayanamahāsayanasayanāti vā etasmim atthe ekasesanayena ayam niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”ti¹. Āsanakiriyaṇpubbakattā sayanakiriyaṇ sayanaggahaṇeneva āsanam gahitanti veditabbam.

Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “**na uggaṇhāpeti, na upanikkhittam sādīyatī**”ti. Atha vā tividham paṭiggahaṇam kāyena vācāya manasā. Tattha kāyena paṭiggahaṇam uggaṇhanam, vācāya paṭiggahaṇam uggaṇhanam, manasā paṭiggahaṇam sādīyananti tividhampi paṭiggahaṇam sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttanti āha “**neva nam uggaṇhātī**”ti-ādi. Esa nayo “**āmakadhaññapaṭiggahaṇā**”ti-ādīsupi. Nivārādi-upadhaññassa sāliyādimūladhaññantogadhattā vuttam “**sattavisso**”ti. “Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasam macchavasam susukāvasam sūkaravasam gadrabhavasam”ti² vuttattā idam odissa anuññātam nāma, tassa pana “kāle paṭiggahitan”ti³ vuttattā paṭiggahaṇam vaṭṭatīti āha “**aññatra odissa anuññātā**”ti.

Akkamatīti nippīleti. Pubbabhāge akkamatīti sambandho. **Hadayanti** nāli-ādimānabhājanānam abbhantaram. Tilādīnam nāli-ādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva⁴ **sikhā**, tassā **bhedo** hāpanam. **Kecīti** sārasamāsācariyā, uttaravīhāravāsino ca.

Vadhoti mutṭhippahāraṅkasātāḷanādīhi himsanam, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadhasaddo dissati “attānam vadhitvā vadhitvā”ti-ādīsu⁵. Yathā hi appaṭiggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanattham itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena

1. Ma 3. 109; Saṃ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.

2. Vi 3. 291 piṭṭhe.

3. Vi 3. 292 piṭṭhe.

4. Ussāpitā sīsāyeva (Ka)

5. Vi 2. 364, 365 piṭṭhesu.

vuttā, evaṃ parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanattamaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa punaggahaṇe payojanam atthi. “Tattha sayamkāro, idha paramkāro”ti ca na sakkā vattum “kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā, chappayogā”ti ca vuttattā. Tasmā yathāvuttotoyeva attho sundarataro. Aṭṭhakathāyaṃ pana “vadhōti māraṇaṃ”ti vuttam, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātum māraṇa-saddassa vihimsanepi dissanato.

Ettāvatāti “pāṇātipātam pahāyā”ti-ādinā “chedana -pa- sahasākārā paṭivirato”ti etaparimāṇena pāṭhena. Antarābhedaṃ aggahetvā Pāliyaṃ āgatanayena chabbīsatisikkhāpadasaṅgahaṃ yebhuyyena sikkhāpadānaṃ avibhattattā **cūlasīlam** nāma. Desanāvasena hi idha cūlamajjhimādibhāvo adhippeto, na dhammavasena. Tathā hi idha saṃkhittena uddiṭṭhānaṃ sikkhāpadānaṃ avibhattānaṃ vibhajanavasena majjhimasīladesanā pavattā. Tenevāha “**majjhimasīlam vitthārento**”ti.

Cūlasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimasīlavaṇṇanā

11. Tattha **yathāti** opammatthe nipāto. **Vāti** vikappanathe. **Panāti** vacanālaṅkāre. **Eketi** aññe. **Bhontoti** sādhuṇaṃ piyasamudāhāro. Sādhavo hi pare “bhonto”ti vā, “devānaṃ piyā”ti vā “āyasmanto”ti vā samālapanti. Yaṃ kiñci pabbajjāṃ upagatā **samaṇā**. Jātimattena **brāhmaṇā**. Idam vuttam hoti—ussāhaṃ katvā mama vaṇṇam vadamānopi puthujjano “pāṇātipātam pahāya pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādinā parānuddesikanayena vā yathā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇabhāvaṃ paṭijānamānā, parehi ca tathāsambhāvīyamānā tadanurūpapaṭipattiṃ ajānanato, asamattthato ca na abhisambhuṇanti, na evamayaṃ, ayaṃ pana samaṇo Gotamo sabbathāpi samaṇasārūppapaṭipadaṃ pūresiyevāti evaṃ aññuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyyuṃ, na taduttarinti.

Bījagāmbhūtagāmasamārambhapade saddakkamena appadhānabhūtopi bījagāmbhūtagāmo niddisitabbatāya padhānabhāvaṃ paṭilabhāti. Añño hi saddakkamo añño atthakkamoti āha “**katamo so bījagāmbhūtagāmo**”ti. Tasmiñhi vibhatte tabbisayatāya samārambhohi vibhattova hotīti. Tenevāha Bhagavā “**mūlabījan**”ti-ādi. Mūlameva bījam **mūlabījan**, mūlaṃ bījam etassātipi **mūlabījan**. Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubījanti** pabbabījam. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhaṇasamatthe sārāphale niruḷho **bīja**-saddo tadatthasamsiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanattham ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “**bījabījan**”ti “rūparūpaṃ¹, dukkhadukkhān”ti² ca yathā. Kasmā panettha bījagāmbhūtagāmaṃ pucchitvā bījagāmo eva vibhattoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbāṃ, nanu avocumha “mūlameva bījam mūlabījan, mūlaṃ bījam etassātipi mūlabījan”ti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa sāmāññaniddesena, mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti ekasesanayena vā Pāḷiyam niddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha “**sabbañhetan**”ti-ādi.

12. “**Sannidhikatassā**”ti etena “sannidhikāraparibhogan”ti ettha **kāra**-saddassa kammattatam dasseti. Yathā vā “ācayamgāmino”ti vattabbe anunāsikalopena “ācayagāmino”ti³ niddeso kato, evaṃ “sannidhikāramparibhogan”ti vattabbe anunāsikalopena “sannidhikāraparibhogan”ti vuttaṃ, sannidham katvā paribhoganti attho.

Sammā kilese likhatīti **sallekko**, suttantanayena paṭipatti. Pariyāyati kappiyatīti **pariyāyo**, kappiyavācānusārena paṭipatti. Kilesehi āmasitabbato **āmisam**, yaṃ kiñci upabhogārahaṃ vatthu. Tenevāha “**āmisanti vuttāvasesan**”ti. Nayadassanañhetam sannidhivatthūnam. **Udakakaddameti** udake ca kaddame ca. **Acchathā**ti nisīdatha. **Gīvāyāmakanti** gīvaṃ āyamitvā, yathā vā bhutte atibhuttatāya gīvā āyamitabbāva hoti, evanti attho. **Catubhāgamattanti** kuḍubamattam. “**Kappiyakuṭṭiyān**”ti-ādi vinayavasena vuttaṃ.

1. Abhidhammatthasaṅgaha-aṭṭhakathāyaṃ rūpasamuddese.

2. Sam 2. 453 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

13. **Ettakampī**ti vinicchayavicāraṇāvattthukittanampi.

Payojanamattamevāti padatthayojanamattameva. Yassa pana padassa vitthārakathaṃ vinā na sakkā attho viññātum, tattha vitthārakathāpi padatthasaṅgahameva gacchati. Kutūhalavasena pekkhitabbato **pekkhā**, naṭasatthavidhinā naṭānaṅca payogo. Naṭasamūhena pana janasamūhe karaṇavasena “**naṭasamajjan**”ti vuttam, sārasamāse “pekkhāmahan”ti vuttam. **Ghanatālaṃ** nāma daṇḍamayatālaṃ, silāsālākatālaṃ vā. **Eketi** sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Yathā cettha, evaṃ ito paresupi “eke”ti āgataṭṭhānesu. **Caturassa-ambaṇakatālaṃ** nāma rukkhasāradaṇḍādīsū yena kenaci caturassa-ambaṇakaṃ katvā catūsū passesu cammena onandhitvā katavāditaṃ. **Abbhokkiraṇaṃ** raṅgabalīkaraṇaṃ, yā “nandi”ti vuccati. **Sobhanakaranti** sobhanakaraṇaṃ, “sobhanagharakan”ti sārasamāse vuttam. Caṇḍālānaṃ idanti **caṇḍālaṃ**. Sāṇe udakena temtvā aññaṃaññaṃ ākoṭanakīlā **sāṇadhovanam**. **Indajālenā**ti aṭṭhidhovanamantaṃ parijappitvā yathā pare aṭṭhīniyeva passanti, evaṃ tacādīnaṃ antaradhāpanamāyāya. **Sakaṭabyūhādī**ti **ādi**-saddena cakkapadumakaḷīrabyūhādīṃ saṅgaṇhāti.

14. **Padānī**ti sārīnaṃ patiṭṭhānaṭṭhānāni. **Dasapadam** nāma dvīhi pantīhi vīsatiyā padehi kīḷanajūtaṃ. **Pāsakaṃ** vuccati chasu passesu ekekaṃ yāva chakkaṃ dassetvā katakīḷanakaṃ, taṃ vaḍḍhetvā yathāladdhaṃ ekakādivasena sārīyo apanentā upanentā ca kīḷanti. Ghaṭena kīḷā **ghaṭikā**ti eke. Bahūsū salākāsū visesarahitaṃ ekaṃ salākaṃ gahetvā tāsū pakkhipitvā puna tasseva uddharaṇaṃ **salākahatthanti** eke. Paṇṇena vaṃsākārena katā **nāḷikā**. Tenevāha “**taṃ dhamantā**”ti. “Pucchantassa mukhāgataṃ akkharaṃ gahetvā naṭṭhamutti lābhālābhādijānanakīḷā **akkharikā**”tipi vadanti. “Vāditānurūpaṃ naccanaṃ gāyanaṃ vā **yathāvajjan**”tipi vadanti. “Evaṃ kate jayo bhavissati, aññathā parājayo”ti jayaparājaye purakkhatvā payogakaraṇavasena parihārapathādīnampi **jūtapamādatṭhānabhāvo** veditabbo. Paṅgacīrādīhipi vaṃsādīhi kātābbakiccasiddhi-asiddhi-jayaparājayāvaho payogo vuttoti daṭṭhabbaṃ. “**Yathāvajjan**”ti

ca kāṇādihi sadisatākāradassanehi jayaparājayavasena jūtakīlitabhāvena vuttaṃ.

15. **Vālarūpānī**ti āharimāni vālarūpāni. “Akappiyamañcova **pallaṅko**”ti sārasamāse. **Vānavicittanti** bhitticchadādivasena vānena vicitraṃ. Rukkhatūlalātātūlapoṭakītūlānaṃ vasena **tiṇṇaṃ tūlānaṃ**. Uddalomiyaṃ **kecī**ti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Tathā ekantalomiyaṃ. **Koseyyakaṭṭissamayanti** koseyyakassaṭamayaṃ. **Suddhakoseyyanti** ratanaparisisbbaranahitaṃ. “**Ṭhapetvā tūlikan**”ti etena ratanaparisisbbaranahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. “**Ratanaparisisbbitānī**”ti iminā yāni ratanaparisisbbitāni, tāni bhūmattharaṇavasena, yathānurūpaṃ mañcapīṭhādīsu ca upanetuṃ vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti. **Ajinacammehī**tin ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumāni, tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ “**ajinappaveṇī**”ti. **Vuttanayenā**ti vinaye vuttanayena.

16. **Alaṅkārañjanameva**, na bhesajjaṃ maṇḍanānuयोगassa adhippetattā. Mālā-saddo sāsane suddhapupphesupi niruḷoti āha “**baddhamālā vā**”ti. **Mattikakakkanti** osadhehi abhisāṅkhataṃ yogamattikakakkaṃ. **Caliteti** kupite. **Lohite sannisneti** duṭṭhalohite khīṇe.

17. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttā, niyyānaṃ vā phalabhūtaṃ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritasāṃkilesato niyyātīti vā ī-kārassa rassattaṃ, ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā**. **Tiracchānabhūtā**ti tirokaraṇabhūtā. **Kammaṭṭhānabhāveti** aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. Saha atthenāti **sāthakaṃ**, hitapaṭisaṃyuttanti attho. **Visikhāti** gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Tenevāha “sūrā samatthā”ti, “saddhā pasannā”ti ca.

Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “**kumbhadāsīkathā vā**”ti. Uppattiḥitisambhārādivasena lokam akkhāyatīti **lokakkhāyikā**.

18-9. **Sahitanti** vā pubbāparāviruddham. Dūtassa kamman dūteyyam, tassa kathā **dūteyyakathā**.

20. **Tividhenāti** sāmantaḥjappana- iriyāpathasannissitapaccayapaṭisevanabhedato tippakārena. **Vimhāpayantīti** “aho acchariyapuriso”ti attani paresam vimhayam uppādentī. **Lapantīti** attānam, dāyakam vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evam ukkācetvā kathenti. Nimittena caranti,¹ nimittam vā karontīti **nemittikā**, nimittanti ca paresam paccaya dānasaññuppādakam kāyavacīkammam vuccati. Nippisantīti nippesā, nippesāyeva **nippesikā**, nippesoti ca saḥapuriso viya lābhasakkārattham akkosakhumāsanuppaṇḍanaparapitṭhimamsikatādi.

Majjhimasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāsīlavaṇṇanā

21. Aṅgāni ārabha pavattattā aṅsahacaritam sattham “**aṅgan**”ti vuttam. **Nimittanti** etthāpi eseva nayo. Keci pana “**aṅganti** aṅgavikāran”ti vadanti, paresam aṅgavikāradassanenāpi lābhālābhādivijjāti. **Paṇḍurājāti** dakkhiṇāmadhurādhipati. “**Mahantānan**”ti etena appakam nimittam, mahantam nimittam uppātoti dasseti. **Idam nāma passatīti** yo vasabham kuñjaram pāsadam pabbatam vā āruḥham supine attānam passati, tassa idam nāma phalam hotīti. **Supinakanti** supinasattham. Aṅsāmpattivipattidassanamattena ādisanam vuttam “**aṅgan**”ti iminā, “**lakkhaṇan**”ti iminā pana mahānubhāvatānipphādaka-aṅgalakkhaṇavisesadassanenāti ayametesam visesoti. **Ahateti** nave. **Ito paṭṭhāyāti** devarakkhasamanussādibhedena vividhavatthabhāge ito vā etto vā sañchinne idam nāma bhogādi hotīti.

1. Vadanti (Abhinavāṭi)

Dabbihomādīni homassupakaraṇādivisesehi phalavisesadassanavasena pavattāni. **Agghiomam** vuttāvasesasādhanavasena pavattam homam. **Aṅgalatthinti** sarīram. Abbhino sattham **abbheyyam**. Māsurakkhena kato gantho **māsurakkho**. **Bhūrivijjā** sassabuddhikaraṇavijjāti sārasamāse. **Sapakkhaka -pa- catuppadānanti** piṅgalamakkhikādi sapakkhaka gharagolikādi apakkhaka devamanussakoñcādi dvipada kakaṅṅakajambukādi catuppadānam.

23. “**Asukadivase**”ti “pakkhassa dutiye tatiye”ti-āditithivasena vuttam. **Asukanakkhattenāti** rohiṇī-ādinakkhattayogavasena.

24. **Ukkānam patananti** ukkobhāsānam patanam. Vātasāṅghātesu hi vegena aññamaññam saṅghatṭentesu dīpakobhāso viya obhāso uppajjitvā ākāso patati, tatthāyam ukkāpātavohāro. **Avisuddhatā** abbhamaḥikādīhi.

25. **Dhārānupaveccanam** vassanam. Hatthena adhippetaviññāpanam **hatthamuddā**, tam pana aṅgulisaṅkocanena gaṇanāyeva. Pārasika¹ milakkhakādayo viya navantavasena gaṇanā **acchiddakagaṇanā**. **Satuppadānādīti ādi-**saddena vokalanabhāgahārādike saṅgaṇhāti. **Cintāvasenāti** vatthum anusandhiṅca sayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo, kiñci sutvā sutena assutam anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi**, kañci attham upadhāretvā tassa saṅkhipanavittihāraṇādivasena **atthakavi**, yam kiñci parena katam kabbam nāṭakam vā disvā taṃsadisameva aññam attano ṭhānuppattikapaṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavi** veditabbo.

26. Pariggahabhāvena dārikāya gaṇhāpanam **āvāhanam**. Tathā dāpanam **vivāhanam**. Desantare diguṇatiguṇādigahaṇavasena bhaṇḍappayojanam **payogo**. Tattha vā aññattha vā yathākālaparicchedam vadḍhigahaṇavasena payojanam **uddhāro**. “Bhaṇḍamūlaharhitānam vāṇijjam katvā ettakenudayena saha mūlam dethāti dhanadānam **payogo**, tāvakālikadānam **uddhāro**”ti ca vadanti. **Tīhi kāraṇehīti** ettha vātena, pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato, tappaccayā kammam vipaccati.

---

1. Pādasika (bahūsu)

Sayameva pana kammunā okāse kate na ekantena vāto pāṇakā vā apekkhitabbāti kammaṣṣa viṣum kāraṇabhāvo vuttoti daṭṭhabbam. **Nibbāpanīyanti** upasamakaram. **Paṭīkamanti** yathā te na khādanti, tathā paṭīkaraṇam. **Parivattanatthanti** āvudhādīnā saha ukkhittatthassa ukkhipanavasena parivattanattham. Icchitathassa devatāya kaṇṇe kathanavasena jappanam **kaṇṇajappanti**. **Ādiccapāricariyāti** karavīramālāhi pūjam katvā sakaladivasam ādiccābhimukhāvāṭṭhānena ādiccassa paricaraṇam. “Siravhāyanan”ti keci paṭhanti, tassattho—mantam pariappitvā sirasā icchitassa atthassa avhāyananti.

27. **Samiddhikāleti** āyācitassa atthassa siddhikāle.

Santipaṭissavakamanti devatāyācanāya yā santi paṭīkattabbā, tassā paṭīṇṇāpaṭissavakamakaraṇam, santiyā āyācanappayogoti attho. **Tasminti** paṭissavaphalabhūte yathābhipatthitakammasmim, yam “sace me idam nāma samijjhissati”ti vuttam. **Tassāti** santipaṭissavassa, yo “paṇidhi”ti ca vutto. Yathāpaṭissavañhi upahāre kate paṇidhi-āyācanā katā niyyātītā hotīti. **Acchandikabhāvamattanti** itthiyā akāmakabhāvamattam. **Liṅganti** purisaliṅgam. **Balikammakaraṇam** upaddavapaṭibāhanatthañceva vaḍḍhi-āvahanatthañca. **Dosānanti** pittādidosānam. Ettha ca **vamananti** pacchaṭṭanam adhippetam. **Uddhamvirecananti** vamanam “uddham dosānam nīharaṇan”ti vuttattā. Tathā **virecananti** virecanameva. **Adhovirecananti** pana suddhivittikasāvatti-ādivatthikiriyaṇi adhippetā “adho dosānam nīharaṇan”ti vuttattā. **Sīsavirecanam** semhanīharaṇādi. **Paṭalānīti** akkhipaṭalāni. **Salākavejjakamanti** akkhivejjakammam, idam vuttāvasesasālākiyaṅgahaṇattham vuttanti daṭṭhabbanti. Tappanādayopi hi sālākiyānevāti. Mūlāni padhānāni rogūpasame samatthāni bhesajjāni **mūlabhesajjāni**, mūlānam vā byādhiṇam bhesajjāni **mūlabhesajjāni**. Mūlānubandhavasena hi duvidho byādhi. Mūlaroge ca tikicchite yebhuyyena itaram vūpasamatīti. “**Kāyatīkicchanam dasseti**”ti idam komārabhaccasallakattasālākiyādikaraṇavisesabhūtatantīnam tattha tattha vuttattā pārisesavasena vuttam, tasmā tadavasesāya tantiyāpi idha saṅgaho daṭṭhabbo. Sabbāni cetāni ājīvahetukāniyeva idhādhippetāni “micchājīvena jīvikam kappenti”ti

vuttattā. Yaṃ pana tattha tattha Pāliyaṃ “**iti vā**”ti vuttaṃ, tattha **itīti** pakāratthe nipāto, **vā**-iti vikappanatthe. Idaṃ vuttaṃ hoti—iminā pakārena, ito aññena vāti. Tena yāni ito bāhirakapabbajitā sippāyatanavijjāṭṭhānādīni jīvikopāyabhūtāni ājīvapakatā upajīvanti, tesam pariggaho katoti veditabbo.

Mahāsīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā

28. **Bhikkhusaṅghena vuttavaṇṇo** nāma “yāvañcidaṃ tena Bhagavatā”ti-ādinā vuttavaṇṇo. Etthāyaṃ sambandho—na bhikkhave ettakā eva Buddhaguṇā, ye tumhākaṃ pākāṭā, apākāṭā pana “atthi bhikkhave aññe dhammā”ti vitthāro. Tattha “ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃ gahitā”ti-ādinā sassatādiṭṭhiṭṭhānānaṃ yathāgahitākārasuññatabhāvappakāsanato, “tañca pajānanam na parāmasatī”ti silādīnañca aparāmāsaniyyānikabhāvadīpanena niccasārādivirahappakāsanato, yāsu vedanāsu avītarāgatāya bāhirakānaṃ etāni diṭṭhivipphanditāni sambhavanti, tesam paccayabhūtānañca sammohādīnaṃ vedakakāraśabhāvābhāvadassanamukhena sabbadhammānaṃ attattaniyatāviraḥadīpanato, anupādāparinibbānadīpanato ca ayaṃ desanā suññatāvibhāvanappadhānāti āha “**suññatāpakāsanam ārabhi**”ti. **Pariyattīti** vinayādibhedabhinnā tanti. **Desanāti** tassā tantiyā manasāvavathāpitāya vibhāvanā, yathādhammaṃ dhammābhilāpabhūtā vā paññāpanā, anulomādivasena vā kathananti pariyattidesanānaṃ viseso pubbeyeva vavathāpitoti āha “**desanā yaṃ pariyattīyan**”ti. **Evamādīsūti** ettha **ādi**-saddena saccasabhāvasamādhīpaññāpakatipuñña-āpattiñeyyādayo saṅgayhanti. Tathā hi ayaṃ dhamma-saddo “catunnaṃ bhikkhave dhammānaṃ ananubodhā”ti-ādīsū¹ sacce vattati, “kusalā dhammā akusalā dhammā”ti-ādīsū² sabhāve, “evaṃdhammā te Bhagavanto ahesun”ti-ādīsū³ samādhimhi, “saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī”ti-ādīsū⁴ paññāya,

1. Dī 2. 102; Aṃ 1. 307 piṭṭhesu.

3. Saṃ 3. 138 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

4. Khu 1. 307 piṭṭhe Suttanipāte.

“jātidhammānaṃ bhikkhave sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati”ti-ādīsu¹ pakatīyaṃ, “dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī”ti-ādīsu² puññe, “cattāro pārājikā dhammā”ti-ādīsu³ āpattīyaṃ, “sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī”ti-ādīsu⁴ ñeyye vattati⁵. **Dhammā hontī**ti suññā dhammamattā hontīti attho.

“**Duddasā**”ti eteneva tesaṃ dhammānaṃ dukkhogāhatā pakāsītā hoti. Sace pana koci attano pamāṇaṃ ajānanto ñāṇena te dhamme ogāhituṃ ussāhaṃ kareyya, tassa taṃ ñāṇaṃ appaṭiṭṭhameva makasatuṇḍasūci viya mahāsamuddeti āha “**alabbhaneyyapaṭiṭṭhā**”ti. Alabbhaneyyā paṭiṭṭhā etthāti alabbhaneyyapaṭiṭṭhāti padaviggaho veditabbo. Alabbhaneyyapaṭiṭṭhānaṃ ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya “ettakā ete īdisā cā”ti passituṃ na sakkāti vuttaṃ “**gambhīrattā eva duddasā**”ti. Ye pana daṭṭhumeva na sakkā, tesaṃ ogāhitvā anubujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattā eva duranubodhā**”ti. Sabbapariḷāhapaṭippassaddhimatthake samuppannattā, nibbutasabbapariḷāhasamāpattisamokiṇṇattā ca **nibbutasabbapariḷāhā**. **Santārammaṇāni** maggaphalanibbānāni anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānaṃ abhāvato. Atha vā samūhatavikkhepatāya nīccasamāhitassa manasikārassa vasena tadārammaṇadhammānaṃ santabhāvo veditabbo kasiṇugghāṭimākāsatabbisayaviññāṇānaṃ anantabhāvo viya. Avirajjhivā nimittapaṭivedho viya issāsānaṃ avirajjhivā dhammānaṃ yathābhūtasabhāvabodho sāduraso mahāraso ca hotīti āha “**atittikaraṇaṭṭhenā**”ti. Paṭivedhappattānaṃ, tesu ca Buddhānaṃyeva sabbākārena visayabhāvūpagamanato na takkabuddhiyā gocarāti āha “**uttamañāṇavisayattā**”ti-ādi. **Nipuṇāti** ñeyyesu tikkhavisadavuttiyā chekā. Yasmā pana so chekabhāvo ārammaṇe appaṭihata vuttitāya sukhumañeyyagahaṇasamatthatāya supākaṭo hoti, tena vuttaṃ “**saṅhasukhumasabhāvattā**”ti.

1. Ma 3. 291; Khu 9. 38 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 306; Khu 2. 272; Khu 5. 215, 357 piṭṭhādīsu.

3. Vi 1. 150 piṭṭhe.

4. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 377 piṭṭhesu.

5. Ma-Ṭṭha 1. 18; Abhi-Ṭṭha 1. 81; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 15 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

Aparo nayo—Vinayapaṇṇatti-ādigambhīraneyyavibhāvanato **gambhīrā**. Kadāci asaṅkhyeyyamahākappe atikkamitvāpi dullabhadassanatāya **duddasā**. Dassanañcetta paññācakkhuvaseneva veditabbam. Dhammanvayasaṅkhātassa anubodhassa kassacideva sambhavato **duranubodhā**. Santasabhāvato, veneyyānañca guṇasampadānaṃ pariyośanattā **santā**. Attano ca paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya **paṇītā**. Samadhigatasaccalakkhaṇatāya atakkehi, atakkena vā ñāṇena avacaritabbatāya **atakkāvacarā**. Nipuṇaṃ, nipuṇe vā atthe saccappaccayākārādivasena vibhāvanato **nipuṇā**. Loke aggapaṇḍitena Sammāsambuddhena vedīyanti pakāsīyantīti **paṇḍitavedanīyā**. Anāvaraṇañāṇapaṭilābhato hi Bhagavā “sabbavidūhamasmi¹, dasabalasamannāgato bikkhave Tathāgato”ti-ādinā² attano sabbaññutādiguṇe pakāseti. Tenevāha “**sayam abhiññā sacchikatvā pavedetī**”ti.

Tattha kiñcāpi sabbaññutaññāṇaṃ phalanibbānāni viya sacchikātabbasabhāvaṃ na hoti, āsavakkhayañāṇe pana adhigate adhigatameva hotīti tassa paccakkhakaṇaṃ sacchikiriyāti āha “**abhivisiṭṭhena ñāṇena paccakkham katvā**”ti. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti** ca hetu-atthe karaṇavacanam, abhivisiṭṭhañāṇādhigamahetūti attho. **Abhivisiṭṭhañāṇanti** vā paccavekkhaṇañāṇe adhippete karaṇavacanampi yujjatiyeva. Pavedanañcetta aññāvisayānaṃ saccādīnaṃ desanākiccasāadhanato, “ekomhi Sammāsambuddho”ti-ādinā³ paṭijānanato ca veditabbam. **Vadamānāti** ettha satti-attho **māna**-saddo, vattum ussāham karontoti attho. Evaṃbhūtā ca vattukāmā nāma hontīti āha “**vaṇṇam vattukāmā**”ti. Sāvasesam vadantopi viparītam vadanto viya “sammā vadatī”ti na vattabboti āha “**ahāpetvā**”ti, tena anavasesattho idha **sammā**-saddoti dasseti. “**Vattum sakku ñeyyun**”ti iminā “vadeyyun”ti sakatthadīpanabhāvamāha. Ettha ca kiñcāpi Bhagavato dasabalādīñāṇānīpi anaññasādharaṇāni, sappadesavisayattā pana tesam ñāṇānaṃ na tehi Buddhaguṇā ahāpetvā gahitā nāma honti, nippadesavisayattā pana

1. Khu 1. 64; Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

2. Sam 1. 265 piṭṭhe.

3. Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

sabbaññutaññāṇassa tasmim̐ gahite sabbepi Buddhaguṇā gahitā eva nāma hontīti imamattam̐ dasseti “**yehi -pa- vadeyyun**”ti. Puthūni ārammaṇāni etassāti **puthu-ārammaṇam̐**, sabbārammaṇattāti adhippāyo. Atha vā puthu-ārammaṇārammaṇatoti etasmim̐ atthe “puthu-ārammaṇato”ti vuttam̐ ekassa ārammaṇa-saddassa lopam̐ katvā “oṭṭhamukho kāmāvacaran”ti-ādīsu viya, tenassa puthuññānakiccasādhakataṃ dasseti. Tathā hetam̐ tīsu kālesu appaṭihataññānam̐, catuyoniparicchedakaññānam̐, pañcagatiparicchedakaññānam̐, chasu asādhāraṇaññāṇesu sesāsādhāraṇaññāṇāni, satta-ariyapuggalavibhāvakaññānam̐, aṭṭhasupi parisāsu akampanaññānam̐, navasattāvāsaparijānanaññānam̐, dasabalaññānti evamādīnam̐ anekasatasahassabhedānam̐ ñāṇānam̐ yathāsambhavam̐ kiccam̐ sādhetīti. “**Punappunam̐ uppattivasenā**”ti etena sabbaññutaññāṇassa kamavuttitam̐ dasseti. Kamenāpi hi tam̐ visayesu pavattati, na sakim̐yeva yathā bāhirakā vadanti “sakim̐yeva sabbaññū sabbam̐ jānāti, na kamenā”ti.

Yadi evam̐ acinteyyāparimeyyabhedassa ñeyyassa paricchedavatā ekena ñāṇena niravasesato katham̐ paṭivedhoti, ko vā evamāha “paricchedavantam̐ Buddhaññāṇan”ti. Anantañhi tam̐ ñāṇam̐ ñeyyam̐ viya. Vuttañhetam̐ “yāvatakam̐ ñeyyam̐, tāvatakam̐ ñāṇam̐. Yāvatakam̐ ñāṇam̐, tāvatakam̐ ñeyyan”ti¹. Evampi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne anavasesapaṭivedho na sambhavatiyevāti, nayidamevam̐. Kasmā? Yam̐ kiñci Bhagavatā ñātum̐ icchitam̐ sakalamekadeso vā. Tattha appaṭihatacāratāya paccakkhato ñāṇam̐ pavattati, vikkhepābhāvato ca Bhagavā sabbakālam̐ samāhitova ñātum̐ icchitassa paccakkhabhāvo na sakkā nivāretum̐ “ākañkhāpaṭibaddham̐ Buddhassa Bhagavato ñāṇan”ti-ādi²vacanato, na cetha dūrato cittapaṭam̐ passantānam̐ viya, “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānam̐ viya ca anekadhammāvabodhakāle anirūpitarūpena Bhagavato ñāṇam̐ pavattatīti gahetabbam̐ acinteyyānubhāvatāya Buddhaññāṇassa. Tenevāha “Buddhavisayo

1. Khu 7. 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhchi adhippāyamattameva gahitam̐ viya dissati.

acinteyyo”ti¹. Idam panettha sanniṭṭhānaṃ—sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvarenañāṇassa paṭilābhena Bhagavā santānena sabbadhammapaṭivedhasamattho ahosi sabbaneyyāvaraṇassa pahānato, tasmā sabbaññū, na sakim yeva sabbadhammāvabodhato, yathā santānena sabba-indhanassa dahanasamatthatāya pāvako “sabbabhū”ti vuccatīti.

Vavatthāpanavacananti sanniṭṭhāpanavacanāṃ, avadhāraṇavacananti attho. **Aññevāti** ettha avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti **na pāṇātipātā veramaṇi-ādayo**”ti, ayaṅca **eva**-saddo aniyatadesatāya ca-saddo viya yatta vutto, tato aññatthāpi vacanicchāvasena upatiṭṭhatīti āha “**gambhīrāvā**”ti-ādi. **Sabbapadehīti** yāva “paṇḍitavedanīyā”ti idam padaṃ, tāva sabbapadehi. **Sāvakaṇāpāramiṇāṇanti** sāvakaṇāṃ dānādīpāripūriyā nipphannaṃ vijjattayachāḷabhiññācatuppaṭisambhidādibhedam ṇāṇam. **Tatoti** sāvakaṇāpāramiṇāṇato. **Tatthāti** sāvakaṇāpāramiṇāṇe. **Tatopīti** anantaraniddiṭṭhato Paccekabuddhañāṇatopi, ko pana vādo sāvakaṇāpāramiṇāṇatoti adhippāyo. Etthāyaṃ atthayojanā—kiñcāpi sāvakaṇāpāramiṇāṇam heṭṭhimasekkhañāṇam puthujjanañāṇaṅca upādāya gambhīraṃ, Paccekabuddhañāṇam upādāya na tathā gambhīranti “gambhīramevā”ti na sakkā vuttum. Tathā Paccekabuddhañāṇampi sabbaññutaññāṇam upādāyāti tattha vavatthānaṃ na labbhati, sabbaññutaññāṇadhammā pana sāvakaṇāpāramiṇāṇādīnaṃ viya kiñci upādāya agambhīrabhāvābhāvato gambhīrāvāti. Yathā cettha vavatthānaṃ dassitaṃ, evaṃ sāvakaṇāpāramiṇāṇam duddasaṃ, Paccekabuddhañāṇam pana tato duddasataranti tattha vavatthānaṃ natthīti-ādinā vavatthānasabbhāvo netabbo. Tenevāha “**tathā duddasāva -pa- veditabban**”ti.

Kasmā panetaṃ evaṃ āraddhanti etthāyaṃ adhippāyo—bhavatu tāva niravasesabuddhaguṇavibhāvanūpāyabhāvato sabbaññutaññāṇam ekampi puthunissayārammaṇaṅkaṅkiccasiddhiyā “atthi bhikkhave aññeva dhammā”ti-ādinā bahuvacanena uddiṭṭham, tassa pana vissajjanaṃ saccapaccayākārādivisesavasena anaññasādhāraṇena vibhajanāyena anārabhitvā sanissayānaṃ diṭṭhīnaṃ vibhajanavasena kasmā āraddhanti. Tattha yathā

---

1. Am 1. 392 piṭṭhe.

saccapaccayākārādīnaṃ vibhajaṇaṃ anaññasādhāraṇaṃ,
sabbaññaṇaṇāṇasseva visayo, evaṃ niravasesena diṭṭhigatavibhajanampīti
dassetuṃ “**Buddhānañhi**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha **ṭhānānīti** kāraṇāni.

Gajjitaṃ mahantaṃ hotīti desetabbassa atthassa anekavidhatāya,
duviññeyyatāya ca nānāyehi pavattamānaṃ desanāgajjitaṃ mahantaṃ
vipulaṃ, bahubhedaṇca hoti. **Ñāṇaṃ anupavisatīti** tato eva ca desanāññaṇaṃ
desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anupavisati, te anupavissa ṭhitaṃ
viya hotīti attho.

Buddhaññaṇassa mahantabhāvo paññāyatīti evaṃvidhassa nāma
dhammassa desakaṃ paṭivedhakañcāti Buddhānaṃ desanāññaṇassa
paṭivedhaññaṇassa ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi “sabbam
vacīkammaṃ Buddhassa Bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattī”¹
vacanato sabbāpi Bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya
ca sabbattha samānussāhappavatti, desetabbadhammavasena pana desanā
visesato ñāṇena anupaviṭṭhā gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbam. Katham
pana vinayaṇṇattim patvā desanā tilakkhaṇāhatā suññatāpaṭisaṃyuttā
hotīti? Tatthāpi ca sannisinnaparisāya ajjhāsayanurūpaṃ pavattamānā
desanā sañkhārānaṃ aniccatādivibhāvanī, sabbadhammānaṃ
attattaniyatābhāvappakāsanī ca hoti. Tenevāha “**anekapariyāyena dhammiṃ
kathaṃ katvā**”ti-ādi.

Bhūmantaranti dhammānaṃ avatthāvisesaṇca ṭhānavisesaṇca. Tattha
avatthāviseso sati-ādidhammānaṃ
satipaṭṭhānindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedo. **Ṭhānaviseso**
kāmaṇvacarādibhedo. **Paccayākāra**-padassa attho heṭṭhā vuttoyeva.
Samayantaranti diṭṭhivisesā, nānāvihitā diṭṭhiyoti attho, aññasamayaṃ vā.
Evaṃ otiṇṇe vatthusminti evaṃ lahukagarukādivasena tadanurūpe otiṇṇe
vatthusmiṃ **sikkhāpadapaññāpanaṃ**.

Yadipi kāyānupassanādivasena satipaṭṭhānādayo Suttantapaṭikepi²
vibhattā, suttantabhājanīyādivasena pana abhidhammeyeva te savisesaṃ
vibhattāti āha “**ime cattāro satipaṭṭhānā -pa- Abhidhammapaṭikam
vibhajitvā**”ti. Tattha “**satta phassā**”ti sattaviññāṇadhātusampayogavasena
vuttaṃ. Tathā “**satta vedanā**”ti-ādīsupi. **Lokuttarā dhammā**

1. Khu 7. 139; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16 piṭṭhesu thokaṃ visadisam.

2. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

nāmāti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena vuttāvasesaṃ abhidhamme āgataṃ dhammānaṃ vibhajitabbākāraṃ saṅgaṇhāti. Catuvīsati samantapaṭṭhānāni etthāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ**, Abhidhammapīṭakaṃ. Ettha paccayanayaṃ aggahetvā dhammavaseneva samantapaṭṭhānassa catuvīsatividhatā vuttā. Yathāha—

“Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca.
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrā¹,

tathā—

Tikañca -pa- cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā.
Tikañca -pa- cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā.
Tikañca -pa- paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā”ti¹.

Evam dhammavasena catuvīsatibhedeṣu tikapaṭṭhānādīsu ekekaṃ paccayanayena anulomādivasena catubbidhaṃ hotīti channavuti samantapaṭṭhānāni. Tattha pana dhammānulome tikapaṭṭhāne kusallatike paṭiccavāre paccayānulome hetumūlake hetupaccayavasena ekūnapaññāsa pucchānaya satta vissajjananayāti-ādinā dassiyamānā anantabhedā nayāti āha “**anantanayan**”ti. Hoti cettha—

“Paṭṭhānaṃ nāma paccekaṃ dhammānaṃ anulomādīmhi tikadukādīsu yā paccayamūlavisitṭhā catunayato sattadhā gatī”ti.

Navahākārehiti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Tattha uppajjati etasmā phalanti **uppādo**, uppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, na asati, tasmā **avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti**. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti dharanti, nivisanti ca, te avijjāya sati phalaṃ bhavādīsu khipanti, āyūhanti phaluppattiyā ghaṭanti, saṃyujjanti attano phalena, yasmim santāne sayañca uppanā, taṃ palibundhanti, paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati, paṭicca avijjāṃ saṅkhārā ayanti pavattantīti evam avijjāya

---

1. Abhi 8. 15, 16, 17, 18 piṭṭhesu.

saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tathā saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsu.

Uppādaṭṭhitī-ādīsu ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhiti **uppādaṭṭhiti**. Esa nayo sesesupi. Yasmā ayonisomanasikāro, “āsavasamudayā avijjāsamudayo”¹ti vacanato āsavā ca avijjāya paccayo, tasmā vuttaṃ “**ubhopete dhammā paccayasamuppannā**”ti. **Paccayapariggahe paññā**ti saṅkhārānaṃ avijjāya ca uppādādike paccayākāre paricchinditvā gahaṇavasena pavattā paññā. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** dhammānaṃ paccayuppannānaṃ paccayabhāvato dhammaṭṭhitisaṅkhāte paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ. Paccayadhammā hi paṭiccasamuppāde “dvādasa paṭiccasamuppādā”ti vacanato dvādasa paccayā. Ayañca nayo na paccuppanne eva, atha kho atītānāgatakālepi, na ca avijjāya eva saṅkhāresu, atha kho saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsu labbhatīti paripuṇṇaṃ katvā paccayākārassa vibhattabhāvaṃ dassetuṃ “**atītampi addhāna**”ti-ādi Pāḷiṃ ārabhi. Paṭṭhāne² dassitā hetādipaccayā evettha uppādādipaccayākārehi gahitāti te yathāsambhavaṃ nīharitvā yojetabbā, abhivittārābhayaena pana na yojayimha.

Tassa tassa dhammassāti tassa tassa saṅkhārādipaccayuppannadhammassa. **Tathā tathā paccayabhāvenāti** uppādādihetādipaccayabhāvena. Atītapaccuppannānāgatavasena tayo addhā kālā etassāti **tiyaddham**. Hetuphala phalahetu hetuphalavasena tayo sandhī etassāti **tisandhim**. Saṅkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepo, kammaṃ vipāko ca. Saṅkhippanti etthāti vā saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Koṭṭhāsapariyāyo vā **saṅkhepa**-saddo. Atīte kammasaṅkhepādivasena cattāro saṅkhepā etassāti **catusaṅkhepaṃ**. Sarūpato avuttāpi tasmim tasmim saṅkhepe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākāra, atīte hetu-ādīnaṃ vā pakārā ākāra, te saṅkhepe pañca pañca katvā vīsati ākāra etassāti **vīsatakkāraṃ**.

Khattiyādibhedena anekabhedabhinnāpi sassatavādino jātisatasahassānussaraṇādino abhinivesahetuno vasena cattārova

1. Ma 1. 67 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 1 piṭṭhādīsu.

honti, na tato uddham adhoti sassatavādādīnam parimānaparicchedassa anaññavisayataṃ dassetuṃ “**cattāro janā**”ti-ādimāha. Tattha **cattāro janāti** cattāro janasamūhā. **Idaṃ nissāyāti** idaṃ idappaccayatāya sammā aggahaṇaṃ, tatthāpi ca hetuphalabhāvena sambandhānaṃ santatighanassa abhedittā paramatthato vijjamānampi bhedanibandhanaṃ nānattanayaṃ anupadhāretvā gahitaṃ ekattaggahaṇaṃ nissāya. **Idaṃ gaṇhantīti** idaṃ sassataggahaṇaṃ abhinivissa voharanti, iminā nayena ekaccasassatavādādayopettha yathāsambhavaṃ yojetvā vattabbā. **Bhinditvāti** “ātappamanvāyā”ti-ādinā vibhajitvā “tayidaṃ bhikkhave Tathāgato pajānāti”ti-ādinā vimadditvā **nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā** diṭṭhijaṭāvijaṭaṇena diṭṭhigumbavivaraṇena ca.

“**Tasmā**”ti-ādinā Buddhagūṇe ārabha desanāya samuṭṭhitattā sabbaññutaññānaṃ uddisitvā desanākusalo Bhagavā समयantaraviggahaṇavasena sabbaññutaññānameva vissajjetīti dasseti. “**Santī**”ti iminā tesāṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnataṃ, tato ca nesāṃ micchāgāhato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritaṃ, avitathatañca dīpeti Dhammarājā.

29. **Atthīti** “saṃvijjantī”ti iminā samānattho puthuvacanavisayo eko nipāto “atthi imasmim kāye kesā”ti-ādīsu¹ viya. Sassatādivasena pubbantāṃ kappentīti **pubbantakappikā**. Yasmā pana te taṃ pubbantāṃ purimasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā, āsevanabalavatāya vicittavuttitāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhigāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṃ “**pubbantāṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantī**”ti. Taṇhupādānavasena vā kappanaggahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. **Koṭṭhāsesūti** ettha koṭṭhāsādīsūti attho veditabbo. Padapūraṇasamīpa-ummaggādīsūpi hi **anta**-saddo dissati. Tathā hi “iṅgha tvam suttante vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu², suttante okāsaṃ kārāpetvā”ti³ ca ādīsū padapūraṇe anta-saddo vattati, gāmantāṃ osareyya⁴, gāmantasenāsanā”ti-ādīsū

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Ma 3. 132; Saṃ 2. 329; Khu 1. 2 piṭṭhesu.

2. Vi 2. 189 piṭṭhe. 3. Vi 2. 460 piṭṭhe. 4. Vi 1. 263, 264; Vi 4. 359, 360 piṭṭhesu.

samīpe, “kāmasukhallikānuyogo eko anto, atthīti kho kaccāna ayameko anto”ti-ādīsu¹ ummaggeti.

Kappa-saddo mahākappa samantabhāva kilesakāma vitakka kāla paññattisadisabhāvādīsu vattatīti āha “**sambahulesu atthesuvattatī**”ti. Tathā hesa “cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni”ti-ādīsu² mahākappe vattati, “kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā”ti-ādīsu³ samantabhāve, “saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo”ti-ādīsu⁴ kilesakāme, “takko vitakko saṅkappo”ti-ādīsu⁵ vitakke, “yena sudanā niccakappaṃ viharāmi”ti-ādīsu⁶ kāle, “iccāyasmā kappo”ti-ādīsu⁷ paññattiyāṃ, “Satthukappena vata kira bho sāvakena saddhim mantayamānā na jānimhā”ti-ādīsu⁸ sadisabhāve vattatīti. **Vuttampi cetanti Mahāniddeśam**⁹ sandhāyāha. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti diṭṭhiyā upanissayabhūtāya saha-jātāya abhinandanabhūtāya ca taṇhāya, sassatādi-ākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Pubbenivutthadhammavisayāya kappanāya adhippetatā atītakālavācako idha pubba-saddo, rūpādikhandhavinimuttassa kappanāvattathuno abhāvā anta-saddo ca bhāgavācako ti āha “**atītaṃ khandhakoṭṭhāsan**”ti. “**Kappetvā**”ti ca tasmim pubbante taṇhāyanābhinivesānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijhanaṃ. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā pubbanto. Visayabhāvato eva hi so tassā āgamaṇaṭṭhānaṃ, ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ “**āgamma paṭicca**”ti.

Adhivacanapadānīti paññattipadāni. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādi-saddā viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ adhivacanaṃ, upādābhūtarūpādānaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho daṭṭhabbo. Paññattimattañhetāṃ vuccati, yadidaṃ “attā, loko”ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti. Adhikañhi sabhāvadhammesu

---

1. Saṃ 1. 259; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.   2. Aṃ 1. 460 piṭṭhe.   3. Saṃ 1. 50 piṭṭhe.
 4. Khu 7. 2; Khu 8. 36 piṭṭhesu.   5. Abhi 1. 18 piṭṭhe.   6. Ma 1. 316 piṭṭhe.
 7. Khu 1. 444; Khu 8. 15, 138 piṭṭhesu.   8. Ma 1. 205 piṭṭhe.   9. Khu 7. 74 piṭṭhe.

sassatādiṃ pakati-ādidabbādiṃ jīvādiṃ kāyādiṃca abhūtaṃ atthaṃ
ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti.

30. **Abhivadantīti** “idameva saccaṃ, moghamaññaṃ”¹ abhinivisitvā vadanti “ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”²ti-ādinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanatthaṃ vattamānakālavacanaṃ. Diṭṭhi eva **diṭṭhigataṃ** “muttagataṃ², saṅkhāragataṃ”³ti-ādīsu³ viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā **diṭṭhigataṃ**. Lokiyā hi vidhayuttagatapakāra-sadde samānatthe icchanti. Ekekasmiṃca “attā”⁴ti, “loko”⁴ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha **“rūpādīsu aññataraṃ attā ca loko cāti gahetvā”**ti. **Amaraṃ niccaṃ dhuvanti** sassatavevacanāni. Maraṇābhāvena vā **amaraṃ**, uppādābhāvena sabbathāpi atthitāya **niccaṃ**, thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvaṃ**. **“Yathāhā”**ti-ādinā yathāvuttamatthaṃ niddesapaṭisambhidāpāḷhi vibhāveti. Ayaṃca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassati”⁴ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantaṃ attānaṃ”⁴ti-ādīkāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe “attā”⁴ti gahetvā tadaññaṃ “loko”⁴ti paññāpentīti ayampi attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ “attā”⁴ti gahetvā tadaññe attano upabhogabhūto⁴ lokoti, sasantatipatite vā khandhe “attā”⁴ti gahetvā tadaññe “loko”⁴ti paññāpentīti evampettha attho daṭṭhabbo. Etthāha—sassato vādo etesanti kasmā vuttaṃ, nanu tesāṃ attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṃ, sassatasahacaritatāya pana “vādo sassato”⁴ti vuttaṃ yathā “kuntā pacarantī”⁴ti. Sassato iti vādo etesanti vā iti-saddalopo daṭṭhabbo. Atha vā sassataṃ vadanti “idameva saccaṃ”⁴ti abhinivissa voharantīti sassatavādā, sassatadiṭṭhinoti evampettha attho daṭṭhabbo.

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23 piṭṭhesu.

3. Khu 7. 96 piṭṭhe.

2. Ma 2. 87; Aṃ 3. 181 piṭṭhesu.

4. Upabhogabhūte (?)

31. **Ātāpanaṃ** kilesānaṃ vibādhanāṃ pahānaṃ. **Padahaṇaṃ** kosajjapakkhe patitum adatvā cittassa ussahaṇaṃ. **Anuyogo** yathā samādhi visesabhāgiyatam pāpuṇāti, evaṃ vīriyassa bahulīkaraṇaṃ. Idha upacārappanācittaparidamanavīriyānaṃ adhippetattā āha “**tippabhedam vīriyan**”ti. Nappamajjati etenāti **appamādo**, asammo. Sammā upāyena manasi karoti kammaṭṭhānaṃ etenāti **sammāmanasikāro**, nāṇanti āha “**vīriyañca satiñca nāṇañca**”ti. **Etthāti** “ātappa -pa- manasikāraṇaṃ vāyā”ti imasmiṃ pāthe. Sīlavissuddhiyā saddhiṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānaṇaṃ adhigamaṇapaṭipadā vattabbā, sā pana Visuddhimagge vitthārato vuttāti āha “**saṅkhepattho**”ti. “**Tathārūpan**”ti cuddasavidhehi cittadamaṇehi rūpāvacaracattahajjhānaṇassa damitamaṃ vadati.

Samādhānādi-aṭṭhaṅgasamannāgatarūpāvacaracattahajjhānaṇassa yogino samādhivijambhaṇabhūtā lokiyabhiññā **jhānaṇubhāvo**. “**Jhānādīna**”ti idaṃ jhānalābhissa visesena jhānadhammā āpāthaṃ āgacchanti, taṃmukhena sesadhammāti imamatthaṃ sandhāya vuttam. **Janakabhāvaṃ paṭikkhipati**. Sati hi janakabhāve rūpādidhammānaṃ viya, sukhādidhammānaṃ viya ca paccayāyattavuttitāya uppādavantaṭā viññāyati, uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakāsāva niccatā siyāti. **Kūṭaṭṭha**-saddo vā loke accantanice niruḷho datṭhabbo. “**Esikaṭṭhāyitṭhito**”ti etena yathā esikā vātappahārādīhi na calati, evaṃ na kenaci vikāraṇapajjati vikāraṇabhāvamāha, “**kūṭaṭṭho**”ti iminā pana aniccatābhāvaṃ. Vikāropi vināsoyevāti āha “**ubhayenapi lokassa vināsābhāvaṃ dīpeti**”ti. “**Vijjamānamevā**”ti etena kāraṇe phalassa atthibhāvadassanena abhibyattivādaṃ dīpeti. **Nikkhamatīti** ca abhibyattim gacchatīti attho. Kathaṃ pana vijjamānoyeva pubbe anabhibyatto abhibyattim gacchatīti? Yathā andhakārena paṭicchanno ghaṭo ālokena abhibyattim gacchati.

Idamettha vicāretabbaṃ—kiṃ karonto āloko ghaṭam pakāsetīti vuccati, yadi ghaṭavisayaṃ buddhiṃ karonto, buddhiyā anuppannāya uppattidīpanato abhibyattivādo hāyati. Atha ghaṭabuddhiyā āvaraṇabhūtāṃ andhakāraṇaṃ vidhamanto, evampi abhibyattivādo hāyatiyeva. Sati hi ghaṭabuddhiyā andhakāro kathaṃ tassā āvaraṇaṃ hotīti, yathā

ghaṭassa abhibyatti na yujjati, evaṃ attanopi. Tatthāpi hi yadi indriyavisayādisannipātena anuppannāya buddhiyā uppatti, uppattivacaneneva abhibyattivādo hāyati, tathā sassatavādo. Atha buddhippavattiyā āvaraṇabhūtaṃ andhakāraṭṭhāniyassa mohassa vidhamanena. Sati buddhiyā kathaṃ moho āvaraṇanti, kiñci bhedasambhavato. Na hi abhibyañjanakānaṃ candasūriyamaṇipadīpādīnaṃ bhedenā abhibyañjitabbānaṃ ghaṭādīnaṃ bhedo hoti, hoti ca visayabhedenā buddhibhedoti bhīyopi abhibyatti na yujjatiyeva, na cettha vuttikappanā yuttā vuttiyā vuttimato ca anaññathānujānanatoti. **Te ca sattā sandhāvanti** ye idha manussabhāvena avaṭṭhitā, teyeva devabhāvādi-upagamanena ito aññattha gacchanti, aññathā katassa kammassa vināso, akatassa ca abbhāgamo āpajjeyyāti adhippāyo.

Aparāparanti aparasmā bhavā aparānaṃ bhavaṃ. **Evaṃ saṅkhyānaṃ gacchantīti** attano niccasabhāvattā na cutūpapattiyo, sabbabyāpitāya nāpi sandhāvanasaṃsaraṇāni, dhammānaṃyeva pana pavattivisesena evaṃ saṅkhyānaṃ gacchanti, evaṃ voharīyantīti adhippāyo. Etena avaṭṭhitasabhāvassa attano, dhammino ca dhammamattaṃ uppajjati ceva vinassati cāti imaṃ vipariṇāmaṃvādaṃ dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma. **Attano vādaṃ bhindatīti** sandhāvanādivacanasiddhāya aniccatāya pubbe paṭiññātaṃ sassatavādaṃ bhindati, viddhamsetīti attho. **Sassatisamanti** vā etassa sassataṃ thāvaram niccakālanti attho datṭhabbo.

Hetuṃ dassentoti yesaṃ “sassato”ti attānañca lokañca paññāpeti ayaṃ diṭṭhigatiko, tesaṃ hetuṃ dassentoti attho. Na hi attano diṭṭhiyā paccakkhatamatthaṃ attanoyeva sādheti, attano pana paccakkhatatena atthena attano appaccakkhabhūtampi atthaṃ sādheti. Attanā hi yathānicchitaṃ parehi viññāpeti, na anicchitaṃ. **“Hetuṃ dassento”**ti ettha idaṃ hetudassanaṃ—etesu anekesu jātisatasahassesu ekovāyaṃ me attā, loko ca anussaraṇasabhāvato. Yo hi yamatthaṃ anubhavati, so eva taṃ anussarati, na añño. Na hi aññena anubhūtamattaṃ añño anussarituṃ sakkoti yathā taṃ Buddharakkhitaṃ anubhūtaṃ dhammarakkhito. Yathā cetāsu, evaṃ ito purimatarāsupi jātīsūti. Kasmā sassato me attā ca

loko ca. Yathā ca me, evaṃ aññesampi sattānaṃ sassato attā ca loko cāti?
 Sassatavasena diṭṭhigahanaṃ pakkhando diṭṭhigatiko parepi tattha
 paṭiṭṭhapeti, Pāliyaṃ pana “anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti. So
 evamāhā”ti ca vacanato parānumānavasena idha hetudassanaṃ adhippetanti
 viññāyati. **Kāraṇanti** tividhaṃ kāraṇaṃ sampāpakaṃ nibbattaṃ nāpakanti.
 Tattha ariyamaggo nibbānassa sampāpakaṃ kāraṇaṃ, bījaṃ aṅkurassa
 nibbattaṃ kāraṇaṃ, paccayuppannatādayo aniccatādīnaṃ nāpakaṃ
 kāraṇaṃ, idhāpi nāpakakāraṇameva adhippetanti. Nāpako hi
 nāpetabbatthavisayassa nāṇassa hetubhāvato kāraṇanti. Tadāyattavuttitāya
 taṃ nāṇaṃ tiṭṭhati tatthāti “**ṭhānaṃ**”ti, vasati tattha pavattatīti “**vatthū**”ti ca
 vuccati. Tathā hi Bhagavatā vatthu-saddena uddisitvāpi ṭhānasaddena
 niddiṭṭhanti.

32-33. Dutiyatatiyavādānaṃ paṭhamavādato natthi viseso ṭhapetvā
 kālavisesanti āha “**upari vādadvayepi eseva nayo**”ti. Yadi evaṃ kasmā
 sassatavādo catudhā vibhatto, nanu adhiccasaṃmuppannikavādo viya
 duvidheneva vibhajitabbo siyāti āha “**mandapañño hi titthiyo**”ti-ādi.

34. **Takkayatīti** ūhayati, sassatādi-ākārena tasmim tasmim ārammaṇe
 cittaṃ abhiniropetīti attho. **Takkoti** ākoṭanalakkhaṇo vinicchayalakkhaṇo vā
 diṭṭhiṭṭhānabhūto vitakko. **Vīmaṃsā** nāma vicāraṇā, sā panettha atthato
 paññāpatirūpako lobhasahagatacittuppādo, micchābhiniveso vā
 ayonisomanasikāro, pubbhāge vā diṭṭhivipphanditanti daṭṭhabbā.
 Tenevāha “**tulanā ruccanā khamanā**”ti. Pariyāhananaṃ vitakkassa
 ārammaṇa-ūhanaṃ evāti āha “**tena tena pakārena takketvā**”ti. **Anuvaritanti**
 vīmaṃsāya anupavattitaṃ, vīmaṃsānugataṃ vā vicārena anumajjitaṃ. Paṭi
 paṭi bhātīti paṭibhānaṃ, yathāsamihitākāravisesavibhāvako cittuppādo.
 Paṭibhānato jātaṃ paṭibhānaṃ, sayāṃ attano paṭibhānaṃ **sayāmpaṭibhānaṃ**.
 Tenevāha “**attano paṭibhānamattasañjātan**”ti. **Matta**-saddena
 visesādhigamādayo nivatteti.

“**Anāgatepi evaṃ bhavissati**”ti idaṃ na idhādhippetatakkīvaseneva vuttaṃ, lābhītakino evampi sambhavatīti sambhavadassanavasena vuttanti daṭṭhabbā. Yaṃ kiñci attanā paṭiladdhaṃ rūpādi sukhādi ca idha labbhatīti lābho, na jhānādiviseso. “**Evaṃ sati idaṃ hotī**”ti aniccesu bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti āpajjati, tathā ca sati katassa vināso, akatassa ca abbhāgamo siyā. Niccesu pana bhāvesu yo karoti, so paṭisaṃvedetīti na doso āpajjatīti takkikassa yuttigavesanākāraṃ dasseti.

Takkamattenevāti āgamādhigamādīnaṃ anussavādīnaṃca abhāvā suddhatakkeneva. Nanu ca visesalābhīnopi sassatavādīno attano visesādhigamahetu anekesu jātīsatasaḥsesu dasasu saṃvaṭṭavivaṭṭesu cattālīsāya saṃvaṭṭavivaṭṭesu yathānubhūtaṃ attano santānaṃ tappaṭibaddhaṃca “attā, loko”ti ca anussarivā tato purimapurimatarāsupi jātīsu tathābhūtassa atthitānūvitakkaṇamukhena sabbesampi sattānaṃ tathābhāvānūvitakkaṇavaseneva sassatābhīnivesino jātā, evaṃca sati sabbopi sassatavādī anussutijātīssaratakkikā viya attano upaladdhavatthunibandhanena takkaṇena pavattavādattā takkīpakkeheva tiṭṭheyya, avassaṃca vuttappakāraṃ takkaṇamicchi tabbā, aññathā visesalābhī sassatavādī ekaccasassatikapakkhaṃ, adhiccasamuppannikapakkhaṃ vā bhajeyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbā, yasmā visesalābhīnaṃ khandhasantānassa dīghadīghataradīghatamakālānussaraṇaṃ sassataggāhassa asādharāṇakāraṇaṃ. Tathā hi “anekavihitāṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmahāṃ etaṃ jānāmi”ti anussaraṇameva padhānakāraṇabhāvena dassitaṃ. Yaṃ pana tassa “imināmahāṃ etaṃ jānāmi”ti pavattaṃ takkaṇaṃ, na taṃ idha padhānaṃ anussaraṇaṃ pati tassa appadhānabhūtattā. Yadi evaṃ anussavādīnampi padhānabhāvo āpajjatīti ce? Na, tesāṃ sacchikiriyāya abhāvena takkapadhānattā, padhānakāraṇena ca niddeso niruḷho sāsane loke ca yathā “cakkhuvīññāṇaṃ, yavaṅkuro”ti ca.

Atha vā visesādhigamanibandhanarahitassa takkaṇassa visum sassataggāhe kāraṇabhāvadassanattāṃ visesādhigamo visum sassataggāhakāraṇaṃ

vattabbo, so ca mandamajjhaticckhapaññāvasena tividhoti Bhagavatā sabbatakkino takkībhāvasāmaññaena ekajjhaṃ gahetvā catudhā vavatthāpito sassatavādo. Yadi pi anussavādivasena takkikānaṃ viya¹ mandapaññādīnampi hīnādivasena anekabhedasabbhāvato visesalābhīnampi bahudhā bhedo sambhavati, sabbe pana visesalābhīno mandapaññādivasena tayo rāsī katvā tattha ukkaṭṭhavasena anekajātisatasahasasasamvaṭṭavivaṭṭacattārīsasamvaṭṭavivaṭṭānussaraṇena ayaṃ vibhāgo vutto. Tīsupi rāsīsu ye hīnamajjhapaññā, te vuttaparicchedato ūnakameva anussaranti. Ye pana tattha ukkaṭṭhapaññā, te vuttaparicchedaṃ atikkamitvā nānussarantīti evaṃ pañāyaṃ desanā. Tasmā aññatarabhedasaṅgahavaseneva Bhagavatā cattārīṭṭhānāni vibhattānīti vavatthitā sassatavādīnaṃ catubbidhatā. Na hi idha sāvasesaṃ dhammaṃ deseti Dhammarājā.

35. “**Aññatarenā**”ti etassa atthaṃ dassetuṃ “**ekenā**”ti vuttaṃ. **Vā-**saddassa pana aniyamatthataṃ dassetuṃ “**dvīhi vā tīhi vā**”ti vuttaṃ. Tena catūsu ṭhānesu yathārahaṃ ekaccaṃ ekaccassa paññāpane sahaṅkārikāraṇanti dasseti. Kiṃ panetāni vatthūni abhinivesassa hetu, udāhu patiṭṭhāpanassa. Kiñcetha yadi tāva abhinivesassa, kasmā anussaraṇatakkānāniyeva gahitāni, na saññāvipallāsādayo. Tathāhi viparītasāññā ayoniso manasikāra asappurisūpanissaya asaddhammassavanādīni micchādiṭṭhiyā pavattanaṭṭhānāni. Atha patiṭṭhāpanassa adhigamayuttiyo viya āgamopi vatthubhāvena vattabbo, ubhayatthāpi “natthi ito bahiddhā”ti vacanaṃ na yujjātīti? Na. Kasmā? Abhinivesapakkhe tāva ayaṃ diṭṭhigatiko asappurisūpanissaya-asaddhammassavanehi ayoniso ummujjitvā vipallāsasañño rūpādidhammānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvassa anavabodhato dhammayuttiṃ atidhāvanto ekattanayaṃ micchā gahetvā yathāvuttānussaraṇatakkhehi khandhesu “sassato attā ca loko cā”ti² abhinivesaṃ janesi. Iti āsannaṅkāraṇattā, padhānaṅkāraṇattā, taggahaṇeneva ca itaresampi gahitattā anussaraṇatakkānāniyeva idha gahitāni. Patiṭṭhāpanapakkhe pana āgamopi yuttipakkheyeva ṭhito visesato bāhirakānaṃ takkagāhibhāvatoti

---

1. Takkikānaṃ (bahūsu)

2. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

anussaraṇatakkānāniyeva diṭṭhiyā vatthubhāvena gahitāni. Kiñca bhiyyo duvidhaṃ lakkhaṇaṃ paramatthadhammānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ sāmāññalakkhaṇaṃcāti. Tattha sabhāvalakkhaṇāvabodho paccakkhaññaṇaṃ, sāmāññalakkhaṇāvabodho anumānaññaṇaṃ, āgamo ca sutamayāya paññāya sādhanato anumānaññaṇameva āvahati, sutānaṃ pana dhammānaṃ ākāraparivitakkena nijaññānakkhantiyaṃ ṭhito cintāmayā paññaṃ nibbattetvā anukkamena bhāvanāya paccakkhaññaṇaṃ adhigacchatīti evaṃ āgamopi takkavisayaṃ nātikkaṃcāti taggahaṇena gahitovāti vedītabbo. So Aṭṭhakathāyaṃ anussutitakkaggahaṇena vibhāvitoti yuttamevidaṃ “natthi ito bahiddhā”ti. “Anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, sassataṃ attānañca lokañca paññaṇepenti”ti¹ ca vacanato patiṭṭhāpanavattūni idhādhippetānīti daṭṭhabbāni.

36. **Diṭṭhiyeva diṭṭhiṭṭhānaṃ** paramavajjātāya anekavihitānaṃ anattānaṃ hetubhāvato. Yathāha “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti². “**Yathāhā**”ti-ādinaṃ Paṭisambhidāpāliya³ diṭṭhiyā ṭhānavibhāgaṃ dasseti. Tattha **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** ārammaṇatṭhena “rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādi⁴vacanato. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** upanissayādibhāvena pavattanato. Yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”ti-ādi⁵. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathā cāha “tadapi phassapaccaya⁶, phussa phussa paṭisaṃvedenti”ti⁷ ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Vuttañcetāṃ “saññānidānā hi papañcasaṅkhā⁸, pathavito saññatvā”ti⁹ ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Vuttampi cetāṃ “takkañca diṭṭhisu pakappayitvā, saccāṃ musāti dvayadhammamāhū”ti¹⁰, “takkī hoti vīmaṃsī”ti¹¹ ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Tenāha Bhagavā “tassa evaṃ ayoniso manasi karoto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti-ādi¹². Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ, samuṭṭhānabhāvo **samuṭṭhānaṭṭho**. **Pavattitāti** parasantānesu uppādita. **Pariniṭṭhāpitāti** abhinivesassa

1. Dī 1. 12 piṭṭhe. 2. Añ 1. 35 piṭṭhe.

4. Sañ 2. 79, 80, 81, 478 piṭṭhesu.

6. Dī 1. 38 piṭṭhe. 7. Dī 1. 41 piṭṭhe.

9. Ma 1. 1 piṭṭhe.

11. Dī 1. 15 piṭṭhe.

3. Khu 9. 132 piṭṭhe.

5. Ma 1. 1; Khu 9. 137 piṭṭhesu.

8. Khu 1. 414; Khu 7. 216, 217 piṭṭhesu.

10. Khu 1. 416 piṭṭhe.

12. Ma 1. 10 piṭṭhe.

pariyosānaṃ matthakaṃ pāpitāti attho. “**Ārammaṇavasena**”ti aṭṭhasu diṭṭhiṭṭhānesu khandhe sandhāyāha. **Pavattanavasena**ti avijjādayo.

Āsevanavasenati pāpamittaparatoḡhosādīnampi sevanaṃ labbhatiyeva. Atha vā **evaṃgatikā**ti evaṃgamaṇā, evaṃniṭṭhāti attho. Idam vuttaṃ hoti—ime diṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā evaṃ paramatthato asantaṃ attānaṃ sassatabhāvañcassa ajjhāropetvā gahitā, parāmaṭṭhā ca bālalapanā yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti. Paṇḍitehi samanuyuñjiyamānā pana anavaṭṭhitavattukā avimaddakkhamā sūriyuggamane ussāvabindū viya khajjopanakā viya ca bhijjanti vinassanti cāti.

Tatthāyaṃ anuyuñjane saṅkhepakathā—yadi hi parena parikappito attā loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci viśesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca paṭipatti-atthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino, kathaṃ vā so upadeso pavattiyati vikārābhāvato, evaṇca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā himsādikiriyā ca na sambhavati. Tathā sukhasa dukkhasa anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jāti-ādīnañca asambhavato kuto vimokkho, atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasaṇāyaṃ kiriyādivohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ, te vā paṇassa dhammā avatthābhūtā aññe vā siyumuṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viśeso atthi. Yāhi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niraṭṭhikā siyā, athānaññe uppādivināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsam viya uppādivināsasabbhāvato kuto niccatāvakaṇso, tāsampi vā attano viya niccatāti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatiyeva sassatavādo. Na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddhaṃ yuttim vattuṃ samattho, yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittaṃ ārādhetīti. Tena vuttaṃ “yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti”ti. Kammavasena abhimukho sampareti etthāti **abhisamparāyo**, paroloko.

“**Sabbaññutaññānañcā**”ti idaṃ idha sabbaññutaññānaṃssa vibhajiyamānattā vuttaṃ, tasmim̃ vā vutte tadadhiṭṭhānato āsavakkhayaññānaṃ, tadavinābhāvato sabbampi vā Bhagavato dasabalādiññānaṃ gahitameva hotīti katvā. **Pajānantopīti pi**-saddo sambhāvane, tena “**tañcā**”ti ettha vuttaṃ ca-saddatthamāha. Idaṃ vuttaṃ hoti—taṃ diṭṭhigatato uttaritaraṃ sārabhūtaṃ silādiguṇavisesampi Tathāgato nābhinivisati, ko pana vādo vaṭṭāmiseti. “**Ahan**”ti diṭṭhivasena vā taṃparāmasanākāramāha. **Pajānāmīti** ettha **īti**-saddo pakārattho, tena “maman”ti taṇhāvasena parāmasanākāraṃ dasseti. Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanaṃ **parāmāso**. Na hi taṃ atthi, khandhesu yaṃ “ahan”ti vā “maman”ti vā gahetabbaṃ siyā. Yo pana parāmāso taṇhādayova, te ca Bhagavato bodhimūleyeva pahīnāti āha “**parāmāsakilesānaṃ**”ti-ādi. **Aparāmāsato**ti vā nibbutivedanassa hetuvacanaṃ, “**viditā**”ti idaṃ padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanaṃ, aparāmasanaṃhetu parāmāsarahitāya paṭipattiyā Tathāgatena sayameva asaṅkhatadhātu adhiṅgātāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

“**Yāsu vedanāsū**”ti-ādinā Bhagavato desanāvilāsaṃ dasseti. Tathā hi khandhāyatanādivasena anekavidhāsu catusaccadesanāsu sambhavantīsupi yaṃ Tathāgatānaṃ desanāsu paṭipatti, yaṃ diṭṭhigatikā micchā paṭipattiyā diṭṭhigahanaṃ pakkhandāti dassanatthaṃ vedanāyeva pariññāya bhūmidassanatthaṃ uddhaṭā. **Kammaṭṭhānanti** catusaccakammaṭṭhānaṃ. **Yathābhūtaṃ viditvāti** vipassanāpaññāya vedanāya samudayādīni ārammaṇapaṭivedhavasena maggapaññāya asammoḥapaṭivedhavasena jānitvā, paṭivijjhivāti attho. **Paccayasamudayaṭṭhenāti** “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti¹ vuttalakkhaṇena avijjādīnaṃ paccayānaṃ uppādēna ceva maggena asamugghātena ca. **Nibbattilakkhaṇanti** uppādalakkhaṇaṃ, jānti attho. **Pañcannaṃ lakkhaṇānanti** ettha catunnaṃ paccayānampi uppādalakkhaṇameva gahetvā vuttanti na gahetabbaṃ, yasmā paccayalakkhaṇampi labbhatiyeva, tathā ceva samvaṇṇitaṃ. **Paccayanirodhaṭṭhenāti** etthāpi vuttanayānusāreṇa attho veditabbo. **Yanti** yasmā, **yaṃ** vā sukhaṃ somanassaṃ. **Paṭiccāti**

---

1. Ma 1. 329; Saṃ 1. 266; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

ārammaṇapaccayādibhūtaṃ vedanaṃ labhitvā. **Ayanti** sukhasomanassānaṃ paccayabhāvo, sukhasomanassameva vā, “assādo”ti padaṃ pana apekkhitvā pulliṅganiddeso. Ayañhettha saṅkhepattho—purimuppanaṃ vedanaṃ ārabha somanassupattiyaṃ yo purimavedanāya assādetabbākāro somanassassādanākāro, ayaṃ assādoti. Kathaṃ pana vedanaṃ ārabha sukhaṃ uppajjatīti? Cetasikasukhassa adhippetattā nāyaṃ doso. Visenañhettha somanassaggahaṇaṃ sukhaṃ somanassanti “rukkho siṃsapā”ti yathā.

“**Aniccā**”ti iminā saṅkhāradukkhatāvasena upekkhāvedanāya, sabbavedanāsuyeva vā ādīnavamāha, itarehi itaradukkhatāvasena yathākkamaṃ dukkhasukhavedanānaṃ, avisesena vā tīṇipi padāni sabbāsampi vedanānaṃ vasena yojetabbāni. **Ayanti** yo vedanāya hutvā abhāvaṭṭhena aniccabhāvo, udayabbayaṭṭhena dukkhabhāvo, jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbabhāvo ca, ayaṃ vedanāya ādīnavo, yato vā ādīnaṃ paramakāruṇṇaṃ vāti pavattatīti. **Vedanāya nissaraṇanti** ettha **vedanāyā**ti nissakkavacanaṃ, yāva vedanāpaṭibaddhaṃ chandarāgaṃ na pajahati, tāvāyaṃ puriso vedanaṃ allīnoyeva hoti. Yadā pana taṃ chandarāgaṃ pajahati, tadāyaṃ puriso vedanāya nissaṭo viṣaṃyutto hotīti chandarāgappahānaṃ vedanāya nissaraṇaṃ vuttaṃ. Ettha ca vedanāggahaṇena vedanāya sahaṇātanissayārammaṇabhūtā ca rūpārūpadhammā gahitā eva hontīti pañcannampi upādānakkhandhānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanāsīsenā pana desanā āgatā, tattha kāraṇaṃ vuttameva, lakkhaṇahāranayena vā ayamattho vibhāvetabbo. Tattha vedanāggahaṇena gahitā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ, vedanānaṃ samudayaggahaṇena gahitā avijjādayo samudayasaccaṃ, atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi nirodhasaccaṃ, “yathābhūtaṃ viditvā”ti etena maggasaccanti evamettha cattāri saccāni veditabbāni. Kāmupādānamūlakattā sesupādānānaṃ, pahīne ca kāmupādāne upādānasesābhāvato “**vigatachandarāgatāya anupādāno**”ti vuttaṃ. **Anupādāvimuttoti** attano maggaphalappattiṃ Bhagavā dasseti. “Vedanānaṃ”ti-ādīnā hi yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā imaṃ diṭṭhigataṃ sakāraṇaṃ sagatikaṃ pabhedato vibhajitum samattho

ahosi, tassa sabbaññutaññānassa saddhiṃ pubbabhāgapaṭipadāya
uppattibhūmiṃ dasseti Dhammarājā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato,
ekaccasassatavādo. So etesaṃ atthīti **ekaccasassatikā**. Te pana yasmā
ekaccasassato vādo diṭṭhi etesanti ekaccasassatavādā nāma honti, tasmā
tamatthaṃ dassento āha “**ekaccasassatavādā**”ti. Iminā nayena **ekacca-**
asassatikādipadassapi attho veditabbo. Nanu ca “ekaccasassatikā”ti vutte
tadaññassa ekaccassa asassatatāsanniṭṭhānaṃ siddhameva hotīti? Saccam
siddhameva hoti atthato, na pana saddato. Tasmā supākaṭaṃ katvā dassetuṃ
“**ekacca-asassatikā**”ti vuttaṃ. Na hi idha sāvasesaṃ katvā dhammaṃ deseti
dhammassāmī. **Idhāti** “ekaccasassatikā”ti imasmiṃ pade. **Gahitāti** vuttā,
tathā ceva attho dassito. **Idhāti** vā imissā desanāya. Tathā hi purimakā tayo
vādā sattavasena, catuttho saṅkhāravasena vibhatto.

“**Saṅkhārekaccasassatikā**”ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ
dhammānaṃ yāthāvasabhāvadassanavasena vuttaṃ, na
panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimatam
asaṅkhatamevāti laddhi. Tenevāha “cittanti vā -pa- thassatī”ti. Na hi yassa
bhāvassa paccayehi abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti, tasseva
niccadhuvādibhāvo anumattakena sakkā paṭiññātuṃ, etena
“uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā siyā aniccā siyā na vattabbā”ti-
ādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatthāyaṃ ayuttatāvibhāvanā—yadi “yena sabhāvena yo dhammo
atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī”ti-ādinā vucceyya, siyā
anekantavādo. Atha aññena, siyā na anekantavādo. Na cettha
desantarādisambandhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā,

vivādābhāvato. Ye pana vadanti “yathā suvaṇṇaghaṭeṇa makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci dhammo uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhati”ti. Te vattabbā “kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makuṭe ca avaṭṭhitaṃ, yadi rūpādi, so saddo viya anicco. Atha rūpādi samūho, samūho nāma sammutimattaṃ, na tassa atthitā natthitā niccatā vā labbhati”ti anekantavādona siyā. Dhammānañca dhammino aññathānaññathāsu doso vuttoyeva sassatavādicāraṇāyaṃ. Tasmā so tattha vuttanayeneva veditabbo. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvātā sakkā viññātuṃ, jīvassa niccādisu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbā.

Ettha ca “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatikā seyyathāpi issaravādā. “Paramāṇavo niccā dhuvā, aṇukādayo aniccā”ti¹ evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatikā seyyathāpi kāṇādā. Nanu “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatāsanīṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko vā evamāha “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanīṭṭhānaṃ micchādassanan”ti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato visasaṃsaṭṭho viya sappimaṇḍo, sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakke ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhu-ādayo samāropitajīvasabhāvā eva dīṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Tenevāha “**cakkhuṃ itipi -pa- kāyo itipi ayaṃ me attā**”ti-ādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti evaṃ

---

1. Visesikadassane sattamaparicchede paṭhamakaṇḍe passitabbo.

pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaññipattibhāvato.

Kāmañcetta purimavādepi asassatānam dhammānam “sassatā”ti gahaṇam visesato micchādassanam, sassatānam pana “sassatā”ti gāho na micchādassanam yathāsabhāvaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana “kecideva dhammā sassatā, keci asassatā”ti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantarātā vuttā, na cettha “samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesasassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānam gacchatī”ti sakkā vattum vādī tabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhiniviṭṭhā, aññe “ekaccasassatā”ti¹. Saṅkhārānam anavasesapariyādānam, ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyeva. Kiñca bhīyyo anekavidhasamussaye ekavidhasamussaye ca khandhapabandhe abhinivesabhāvato. Catubbidhopi hi sassatavādī jātivisesavasena nānāvidharūpakāyasannissaye eva arūpadhammapuñje sassatābhinivesī jāto abhiññāṇena anussavādīhi ca rūpakāyabhedaggahaṇato. Tathā ca vuttam “tato cuto amutra-udapādin”ti² “cavanti upapajjanti”ti² ca ādi. Visesalābhī ekaccasassatiko anupadhāritabhedasamussaye eva dhammapabandhe sassatākāraggahaṇena abhinivisanam janesi ekabhavapariyāpannakhandhasantānavisayatā tadabhinivesassa. Tathā ca tīsupi vādesu “tam pubbenivāsam anussarati, tato param nānussarati”ti ettakameva vuttam, takkīnam pana sassatekaccasassatavādīnam sassatābhinivesaviseso rūpārūpadhammavisayatāya supākāṭoyevāti.

39. **Dīghassa kālassa atikkamenāti** vivaṭṭavivaṭṭaṭṭhāyīnam apagamena. Anekathattā dhātūnam **saṃ**-saddena yutto **vaṭṭa**-saddo vināsavācīti āha “**vinassati**”ti, saṅkhayavasena vattatīti attho. Vipattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya hi yāva aṇusahagatopi saṅkhāro na hoti, tāva loko saṃvaṭṭatīti vuccati. **Lokoti** cettha pathavī-ādibhājanaloko adhippeto. **Uparibrahmalokesūti**

1. Ekacceva sassatā, ekacce asassatāti (Abhinavaṭī)

2. Dī 1. 13 piṭṭhe.

Parittasubhādīsu rūpībrahmalokesu. Agginā hi kappavuṭṭhānaṃ idhādhippetam bahulam pavattanato. Tenevāha Bhagavā “ābhassarasaṃvattanikā honti”ti. **Arūpesu vāti vā-saddena** saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññalokadhātūsu vāti vikappanam veditabbanam. Na hi “sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantī”ti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghatamāyukānaṃ manussalokūpapattiyā asambhavato. Satipi sabbasattānaṃ abhisāṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā “manomayā”ti vuccanti rūpāvaccarasattā. Yadi evaṃ kāmabhāve opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjati? Nāpajjati adhicitabhūtena abhisayamasā nibbattasattesu manomayavohāratoti dassanto āha “**jhānāmanena nibbattattā manomayā**”ti. Evaṃ arūpāvaccarasattānampi manomayabhāvo āpajjati ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattatāsaṅkāya eva abhāvato, “manasāva nibbattā”ti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷho vāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvaccarasattesu. Tathā hi “annamayo pānamayo manomayo ānandamayo viññānamayo”ti pañcadhā attānaṃ vedavādino vadanti. Uchedavādepi vakkhati “dibbo rūpī manomayo”ti¹. Sobhanā pabhā etesu santīti **subhā**. “**Ukkamsenā**”ti Ābhassaradeve sandhāyāha, parittābhā-appamāṇābhā pana dve cattāro ca kappe tiṭṭhanti. **Aṭṭhakappeti** aṭṭha mahākappe.

40. **Sanṭhātīti** sampattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya pathavīsandhārakudakataṃsandhārakavāyumahāpathavī-ādīnaṃ samuppattivāsena ṭhātī, “sambhavati” icceva vā attho anekatthattā dhātūnaṃ. **Pakatiyāti** sabhāvena, tassa “suññāna”ti iminā sambandho. Tattha kāraṇamāha “**nibbattasattānaṃ natthitāyā**”ti, anuppannattāti attho, tena yathā ekaccāni vimānāni tattha nibbattasattānaṃ cutattā suññāni honti, na evamidanti dasseti. Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno brahmakāyikā, tesāṃ nivāso bhūmipi “**brahmakāyikā**”ti vuttā. Kamman upanissayavasena paccayo etissāti **kammapaccayā**. Atha vā tattha nibbattasattānaṃ vipaccanakakammasa sahakārīpaccayabhāvato, kammasa paccayāti

---

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.

kammapaccayā. Utu samuṭṭhānaṃ etissāti **utusamuṭṭhānā.** “**Kammapaccaya-utusamuṭṭhānā**”ti vā pāṭho, kammasahāyo paccayo, kammaṣṣa vā saḥāyabhūto paccayo kammapaccayo, sova utu kammapaccaya-utu, so samuṭṭhānaṃ etissāti yojetabbaṃ. **Etthāti** “brahmavimānaṃ”ti vuttāya brahmakāyikabhūmiyā. Kathaṃ paṇītāya dutiyajjhānabhūmiyaṃ ṭhitānaṃ hīnāya paṭhamajjhānabhūmiyā upapatti hotīti āha “**atha sattānaṃ**”ti-ādi. **Otarantīti** upapajjanavasena hetṭhābhūmiṃ gacchanti.

Appāyuketi yaṃ uḷāraṃ puññakammaṃ kataṃ, tassa uppajjanārahavipākapabandhato appaparimāṇāyuke. **Āyupparamāṇenevāti** paramāyupparamāṇeneva. Kiṃ panetaṃ paramāyu nāma, kathaṃ vā taṃ paricchinnaṃ paramāṇanti? Vuccate—yo tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tasmim̐ tasmim̐ bhavavisesa purimasiddhabhavapattanūpanissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṅghānapamāṇādivisesā viya taṃtaṃgatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo gabbhaseyyakakāmāvacaradevarūpāvacarasattānaṃ sukkasoṇita-utubhojanādi-utu-ādipaccayuppannapaccayūpatthambhito vipākapabandhassa ṭhitikālaniyamo, so yathāsakaṃ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi attano saḥajātānaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhapanākāravuttitāya pavattakāni rūpārūpajīvitindriyāni yasmā na kevalaṃ nesaṃ khaṇaṭṭhitīyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhavaṅgupacchedā anupabandhassa avicchedahetubhāvenāpi, tasmā āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Taṃ pana devānaṃ nerayikānaṃ uttarakurukānaṃca niyataparicchedaṃ, uttarakurukānaṃ pana ekantanīyataparicchedameva, avasiṭṭhamaṇussapetaṭṭiracchānānaṃ pana ciraṭṭhitisāṃvattanīkākammabahule kāle taṃ kammasahitasantājanītasukkasōṇitappaccayānaṃ taṃmūlakānaṃca canda sūriya sama visama parivattanādi janita utu āhārādi sama visama paccayānaṃ vasena cirācirakālato aniyataparicchedaṃ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapattanāvasena taṃtaṃgatinikāyādīsu vaṇṇasaṅghānādivisesaniyamo siddho dassanānussavādīhi, tathā ādito gahaṇasiddhiyā. Evaṃ tāsu tāsu upapattīsu nibbattasattānaṃ yebhuyyena samappamāṇaṭṭhitikālaṃ dassanānussavehi labhitvā taṃparamataṃ ajjhosāya pavattitabhavapattanāvasena ādito paricchedaniyamo vedītabbo. Yasmā pana kammaṃ

tāsu tāsū upapattīsu yathā taṃtaṃupapattiniyatavaṇṇādinibbattane samatthaṃ, evaṃ niyatāyuparicchedāsu upapattīsu paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṃ na hoti, tasmā vuttam **“āyuppamāṇeneva cavantī”**ti. Yasmā pana upatthambhakasahāyehi anupālakappaccayehi upādinnakakkhandhānaṃ pavattetabbākāro atthato paramāyu, tassa yathāvuttaparicchedānatikkamanato satipi kammāvasese ṭhānaṃ na sambhavati, tena vuttam **“attano puññabaleneva ṭhātuṃ na sakkotī”**ti. **Kappam vāti** asaṅkhyeyyakappam vā tassa upaḍḍham vā upaḍḍhakappato ūnamadhikam vāti vikappanatto **vā-saddo**.

41. **Anabhiratīti** ekavihārena anabhirati. Sā pana yasmā aññehi samāgamicchā hoti, tena vuttam **“aparassāpi sattassa āgamanapatthanā”**ti. Piyavattu virahena piyavattu-alābhena vā cittavighāto **ukkaṇṭhitā**, sā atthato domanassacittuppādoyevāti āha **“paṭighasampayuttā”**ti. Dīgharattam jhānaratiyā ramamānassa vuttappakāram anabhiratinimittam uppannā **“maman”**ti ca **“ahan”**ti ca gahaṇassa kāraṇabhūtā taṇhādīṭṭhiyo idha **paritassanā**. Tā pana cittassa purimāvattāya calanam kampananti āha **“ubbijjanā phandanā”**ti. Tenevāha **“taṇhātassanāpi diṭṭhitassanāpi vaṭṭati”**ti. Yam pana atthuddhāre **“aho vata aññepi sattā itthattam āgaccheyyunti ayaṃ taṇhātassanā nāmā”**ti vuttam, tam diṭṭhitassanāya visum udāharaṇam dassentena taṇhātassanaṃyeva tato niddhāretvā vuttam, na pana tattha diṭṭhitassanāya abhāvatoti daṭṭhabbam. **Tāsatassanā** cittutrāso. **Bhayānakanti** bheravārammaṇanimittam balavabhayaṃ. Tena sarīrassa thaddhabhāvo **chambhitattam**. **Bhayaṃ samveganti** ettha **bhayanti** bhaṅgānupassanāya ciṇṇante sabbasaṅkhārato bhāyanavasena uppannam bhayañāṇam. **Samveganti** sahottappañāṇam, ottappameva vā. **Santāsanti** ādīnavanibbidānupassanāhi saṅkhārehi santassanañāṇam. Saha byāyati pavattati, dosam vā chādetīti sahaḃyo, saḃyo, tassa bhāvaṃ **sahabyatam**.

42. **Abhibhavitvā ṭhito** ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so pāsamsabhāvena uttamabhāvena ca **“te satte abhibhavitvā ṭhito”**ti attānam maññati, tasmā vuttam **“jeṭṭhakohamasmi”**ti. **Aññadatthu**

dasoti dassana antarāyābhāvavacanena, ñeyyavisesapariggāhikabhāvena ca anāvaraṇadassāvitaṃ paṭijānātīti āha “**sabbaṃ passāmīti attho**”ti. **Bhūtabhabyānanti** ahesunti bhūtā, bhavanti bhavissantīti bhabyā, Aṭṭhakathāyaṃ pana vattamānakālavaseneva bhabya-saddassa attho dassito. **Paṭhamacittakkhaṇeti** paṭisandhicittakkhaṇe. Kiñcāpi so brahmā anavaṭṭhitadassanattā puthujjanassa purimatarajātiparicitaṃpi kammassakataññāṇaṃ vissajjetvā vikubbaniddhivasena cittuppattimattapaṭibaddhena sattanimmānena vipallaṭṭho “aham issaro kattā nimmātā”ti-ādinā issarakuttadassanaṃ pakkhandamāno abhinivisanavaseneva paṭiṭṭhito, na paṭiṭṭhāpanavasena “tassa evaṃ hotī”ti vuttattā, paṭiṭṭhāpanakkameneva pana tassa so abhiniveso jātoti dassanattam “**kāraṇato sādhetukāmo**”ti, “**paṭiññāṃ katvā**”ti ca vuttaṃ. Tenāha Bhagavā “taṃ kissa hetū”ti-ādi. Tattha **manopañidhīti** manasā eva patthanā, tathā cittappavattimattamevāti attho. **Itthabhāvanti** idappakārataṃ. Yasmā pana itthanti brahmattabhāvo idhādhippeto, tasmā “**brahmabhāvanti attho**”ti vuttaṃ. Nanu ca devānaṃ upapattisamanantaraṃ “imissā nāma gatiyā cavitvā iminā nāma kammunā idhūpapannā”ti paccavekkhaṇā hotīti? Saccaṃ hoti, sā pana purimajātīsu kammassakataññāṇe sammadeva nivīṭṭhahjāsāyānaṃ. Ime pana sattā purimāsūpi jātīsu issarakuttadassanavasena vinibandhābhinivesā ahesunti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ “**iminā mayan**”ti-ādi.

43. Īsatīti īso, abhibhūti attho. Mahā īso maheso, suppaṭiṭṭhamahesatāya pana parehi “maheso”ti akkhātabbatāya mahesakkho, atisayena mahesakkho **mahesakkhataroti** vacanatto daṭṭhabbo. Yasmā pana so mahesakkhabhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā viññāyati, tasmā “**issariyaparivārasena mahāyasataro**”ti vuttaṃ.

44. **Idheva āgacchatīti** imasmim manussaloke eva paṭisandhivasena āgacchatī. **Yaṃ aññataro** sattoti ettha **yanti** nipātamattaṃ, karaṇe vā paccattaniddeso, yena ṭhānenāti attho, kiriyāparāmasanaṃ vā. **Itthattam āgacchatīti** ettha yadetaṃ itthattassa āgamaṇaṃ, etaṃ ṭhānaṃ

vijjatīti attho. Esa nayo “**pabbajati, cetosamādhim phusati, pubbenivāsam anussarati**”ti etesupi padesu. “Thānam kho panetaṃ bhikkhave vijjati, yaṃ aññataro satto”ti imaṃhi padaṃ “pabbajati”ti-ādīhi padehi paccekam yojetabbanti.

45. Khiddāya padussantīti khiddāpadosino, khiddāpadosino eva **khiddāpadosikā**, khiddāpadoso vā etesaṃ atthīti **khiddāpadosikā**. Atikkantavelaṃ **ativalaṃ**, āhārūpabhogakālaṃ atikkamitvāti attho. Methunasampayogena uppajjanakasukhaṃ **kelihassasukhaṃ. Ratidhammo** ratisabhāvo. **Āhāranti** ettha ko devānaṃ āhāro, kā āhāraṃvāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro. Sā heṭṭhimehi uparimānaṃ paṇītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ divasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana “biḷārapadappamaṇaṃ sudhāhāraṃ bhuñjanti, so jivhāya ṭhāpitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesameva divasavasena sattadivase yāpanasamattho ca hoti”ti vadanti. “**Nirantaraṃ khādantā pivantā**”ti idaṃ parikkappanasena vuttaṃ. **Kammajatejassa balavabhāvo** uḷārapuññaṃ nibbattatā, uḷāragarusiniddhasudhāhāraṃ jiraṇato ca. **Karajakāyassa mandabhāvo** mudusukhumālabhāvato. Teneva hi Bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ saṅghātuṃ asakkantaṃ Sakkam devarājānaṃ “oḷārikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhehi”ti āha. **Tesanti** manussānaṃ. **Vatthuntī** karajakāyaṃ. **Kecīti** abhayagirivāsino.

47. **Manenāti** issāpakatattā paduṭṭhena manasā. Usūyāvasena manasova padoso manopadoso, so etesaṃ atthi vināsahetubhūtoti **manopadosikāti** evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Akuddho rakkhatīti** kuddhassa so kodho itarasmim akujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetum na sakkoti udakantaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho taṃ cavanato rakkhati, ubhosu pana kuddhesu bhiiyo bhiiyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadhanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṃ nidahanto accantasukhumālakarajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi atabhāvo antaradhāyati. Tenāha “**ubhosu**

panā”ti-ādi. Tathā cāha Bhagavā “aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā -pa- cavanṭi”ti. **Dhammatā**ti dhammaniyāmo, so ca tesam karajakāyassa mandatāya, tathā-uppajjanakakodhassa ca balavatāya ṭhānaso cavanam, tesam rūpārūpadhammānam sabhāvoti adhippāyo.

49. **Cakkhādīnam bhedaṃ passatī**ti virodhipaccayasannipāte vikārāpattidassanato, ante ca adassanūpagamanato vināsam passati oḷārikattā rūpadhammabhedassa. **Paccayaṃ datvā**ti anantarapaccayādivasena paccayo hutvā. **“Balavataran”**ti cittassa lahutaram bhedaṃ sandhāya vuttam. Tathā hi ekasmiṃ rūpe dharanteyeve soḷasa cittāni bhijjanti. **Bhedaṃ na passatī**ti khaṇe khaṇe bhijjantampi cittam parassa anantarapaccayabhāveneva bhijjatīti purimacittassa abhāvaṃ paṭicchadetvā viya pacchimacittassa uppattito bhāvapakkho balavataro pākaṇo ca hoti, na abhāvapakhoti cittassa vināsam na passati¹, ayañca attho alātacakkadassanena supākaṇo viññāyati. Yasmā pana takkīvādī nānattanayassa dūrataratāya ekattanayassapi micchāgahitattā “yadevidaṃ viññānam sabbadāpi ekarūpena pavattati, ayameva attā nicco”ti-ādinā abhinivesam janeti, tasmā vuttam **“so taṃ apassanto”**ti-ādi.

Antānantavādavaṇṇanā

53. **Antānantikā**ti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto, anto ca ananto ca antānanto ca nevantānānanto ca antānantā sāmāññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādīsu² viya. Kassa pana antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyanti vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyam gatassa attano. Tenāha Bhagavā “antānantam lokassa paññapenti”ti. Ko paneso attāti? Jhānavisayabhūtakasiṇanimittam. Tattha hi ayam diṭṭhigatiko lokasaññī. Tathā ca vuttam “tam lokoti gahetvā”ti. Keci pana “jhānam taṃsampayuttadhammā ca idha

1. Na hi abhāvapakke paṭicittassa vināsam passati. (bahūsu)

2. Ma 3. 109; Saṃ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.

‘attā, loko’ti ca gahitā”ti vadanti. Antānantasahacaritavādo antānanto yathā “kuntā pacarantī”ti, antānantasannissayo vā yathā “mañcā ghosantī”ti. So etesaṃ atthīti **antānantikā**. Te pana yasmā yathāvuttanayena antānanto vādo diṭṭhi etesanti **“antānantavādā”**ti vuccanti. Tasmā Aṭṭhakathāyaṃ “antānantavādā”ti vatvā “antaṃ vā”ti-ādinā attho vibhatto.

Etthāha—yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antattañca anantattañca antānantattañca ārabba pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabba pavattattā. Etadatthaṃyeva hi sandhāya Aṭṭhakathāyaṃ “ārabba pavattavādā”ti vuttaṃ. Atha vā yathā tatiyavāde desabhedavasena ekasseva antavantatā anantatā ca sambhavati, evaṃ takkīvādepi kālābhedavasena ubhaya sambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Kathaṃ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca na tatiyavādabhāvo kālābhedassa adhippetattā. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā ayaṃ lokasaññito attā adhigatavisessehi mahesihi ananto kadāci sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā na pana anantoti. Yathā ca anussutitakkīvasena, evaṃ jātissaratakkī-ādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Ayañhi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittānaṃ vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena appaccakkhakarītāya anussavādimate tathavā “nevantavā”ti paṭikkhipati. Avaḍḍhitakālavasena pana “na panānanto”ti, na pana antatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ “nevasaññināsaññī”ti. Purimavādattayapaṭikkhepo ca attanā yathādhippetappakāravilakkhaṇatāya tesāṃ, avassañcetaṃ evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antatā-anantatā tadubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggako, kālābhedavasena ca tadubhayaṃ ekasmimpi na na yujjatīti.

Keci pana yadi panāyaṃ attā antavā siyā, dūradese upapajjanānussaraṇādikicanipphatti na siyā. Atha ananto, idha ṭhitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavā ca ananto ca, tadubhayadosasamāyogo. Tasmā “antavā, ananto”ti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena catutthavādappavattiṃ vaṇṇenti. Evampi yuttaṃ tāva pacchimavādīdvayassa antānantikattaṃ antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā tesam vādassa. Purimavādīdvayassa pana kathaṃ visuṃ antānantikattanti? Upacāravuttiyā. Samuditesu hi antānantavādīsu pavattamāno antānantika-saddo tattha niruḷhatāya paccekampi antānantikavādīsu pavattati yathā arūpajjhānesu paccekaṃ aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattāsayoti. Atha vā abhinivesato purimakālappavattivasena ayaṃ tattha vohāro kato. Tesañhi diṭṭhigatikānaṃ tathārūpacetosamādhisamadhigamato pubbakālaṃ “antavā nu ayaṃ loko, ananto nū”ti ubhayākārāvalambino parivitatikkassa vasena niruḷho antānantikabhāvo visesalābhena tattha uppannepi ekaṃsaggāhe purimasiddharuḷhiyā vohariyatīti.

54-60. **Vuttanayenāti** “takkayatīti takkī”ti-ādinā¹ saddato, “catubbidho takkī”ti-ādina² atthato ca sassatavāde vuttavidhinā. **Diṭṭhapubbānusārenāti** dassanabhūtena viññāṇena upaladdhapubbassa antavantādino anussaraṇena. Evañca katvā anussutitakkīsuddhatakkīnampi idha saṅgaho siddho hoti. Atha vā diṭṭhaggaṇeṇeva “naccagītavāditavisūkadassanā”ti-ādīsu³viya sutādīnampi gahitatā veditabbā. “Antavā”ti-ādinā icchitassa attano sabbadā bhāvaparāmasanavaseneva imesaṃ vādānaṃ pavattanato sassatadiṭṭhisāṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vakkhati “sesā sassatadiṭṭhiyo”ti⁴.

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. **Na maratīti** na ucchijjati. “Evampi me no”ti-ādinā **vividho** nānappakāro **khepo** parena paravādīnaṃ⁵ khipanaṃ **vikkhepo**. Amarāya

1. Dī-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe.

2. Dī 1. 5, 60 piṭṭhesu.

3. Sakavādena paravādānaṃ (Abhinavaṭī)

4. Dī-Ṭṭha 1. 99 piṭṭhe.

5. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.

diṭṭhiyā vācāya ca vikkhipantīti vā amarāvikkhepino, amarāvikkhepino eva **amarāvikkhepikā**. Ito cito ca sandhāvati ekasmim sabhāve anavaṭṭhānato. Amarā viya vikkhipantīti vā purimanayeneva saddattho daṭṭhabbo.

62. Vikkhepavādino uttarimanussadhamme, akusaladhammepi sabhāvabhedavaseneva nāturim nāṇabalaṃ natthīti kusalākusalapadānaṃ kusalākusalakammappathavaseneva attho. Paṭhamanayavaseneva apariyantavikkhepatāya amarāvikkhepaṃ vibhāvetum **“evantipi me noti aniyamitavikkhepo”**ti vuttaṃ. Tattha **aniyamitavikkhepoti** sassatādīsu ekasmimpi pakāre aṭṭhatvā vikkhepakaraṇaṃ, paravādinā yasmim kismiñci pucchite pakāre tassa paṭikkhepoti attho. Dutayanayavasena amarāsadisāya amarāya vikkhepaṃ dassetuṃ **“idaṃ kusalanti vā puṭṭho”**ti-ādimāha. Atha vā **“evantipi me no”**ti-ādinā aniyamatova sassatekaccasassatucchedatakkīvādānaṃ paṭisedhanena taṃ taṃ vādaṃ paṭikkhipateva apariyantavikkhepavādattā amarāvikkhepino¹. Attanā pana anavaṭṭhitavādattā na kismiñci pakkhe avatiṭṭhatīti āha **“sayam pana -pa-byākaroti”**ti. Idāni kusalādīnaṃ abyākaraṇena tameva anavaṭṭhānaṃ vibhāveti **“idaṃ kusalanti vā puṭṭho”**ti-ādinā. Tenevāha **“ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati”**ti.

63. Kusalākusalaṃ yathābhūtaṃ appajānantopi yesamaḥaṃ samayena kusalameva “kusalan”ti, akusalameva ca “akusalan”ti byākareyyaṃ, tesu tathā byākaraṇahetu “aho vata re paṇḍito”ti sakkārasammānaṃ karontesu mama chando vā rāgo vā assāti evampettha attho sambhavati. **Doso vā paṭigho vā**ti ettha vuttavipariyāyena yojetabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana attano paṇḍitabhāvavisayānaṃ rāgādīnaṃ vasena yojanā katā. **“Chandarāgadvayaṃ upādānaṃ”**ti abhidhammanayena vuttaṃ. Abhidhamme hi taṇhādīṭṭhiyova “upādānaṃ”ti āgatā, suttante pana dosopi “upādānaṃ”ti vutto “kodhupādānavinibandhā vighātaṃ āpajjantī”ti-ādīsu. Tena vuttaṃ **“ubhayampi vā dalhaggahaṇavasena**

---

1. Amarāvikkhepiko (bahūsu)

upādānan”ti. **Dalḥaggahaṇaṃ** amuñcanaṃ. Paṭighopi hi upanāhādivasena pavatto ārammaṇaṃ na muñcati. **Vihanaṇaṃ** haṃsanaṃ vibādhanam. Rāgopi hi pariḷāhavasena sāraddhavuttitāya nissayaṃ vibādhatīti. Vināsetukāmatāya ārammaṇaṃ gaṇhātīti sambandho.

64. **Paṇḍiccenāti** paññāya. Yena hi dhammena yutto “paṇḍito”ti vuccati, so dhammo paṇḍiccaṃ, tena sutacintāmayam paññaṃ dasseti, na pākaticakammanibbattaṃ sābhāvikaṇḍhānaṃ. Kata-saddassa kiriyāsāmaññavācakattā “katavijjo”ti-ādīsu viya kata-saddo ñāṇānuyuttataṃ vadatīti āha “**viññātaparappavādā**”ti. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭṭivedhako “**vālavedhī**”ti adhippeto.

65-6. Ettha ca kiñcāpi purimānampi tiṇṇaṃ kusalādidhammasabhāvānavabodhato attheva mandabhāvo, tesaṃ pana attano kusalādidhammānavabodhassa avabodhaviseso atthi, tadabhāvā paccimoyeva mandamomūhabhāvena vutto. Nanu ca pacchimassāpi “atthi paroloko”ti iti ce me assa, ‘atthi paroloko’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, evantipi me no”ti-ādi¹ vacanato attano dhammānavabodhassa avabodho atthiyevāti? Kiñcāpi atthi, na tassa purimānaṃ viya apariññādadhammabyākaraṇanibandhanamusāvādādibhaya pariḷigucchanākāro atthi, atha kho mahāmūḷhoyeva. Atha vā “evantipi me no”ti-ādinā pucchāya vikkhepakaraṇatthaṃ “atthi paroloko”ti iti ce maṃ pucchasi”ti pucchāṭṭhapanameva tena dassīyati, na attano dhammānavabodhoti ayameva visesena “mando ceva momūho cā”ti vutto. Teneva hi tathāvādinam sañcayam Belaṭṭhaputtaṃ ārabha “ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbamando sabbamūḷho”ti² vuttaṃ. Tattha “atthi paroloko”ti sassatadassanavasena sammādiṭṭhivasena vā pucchā. “Natthi paroloko”ti natthikadassanavasena sammādassanavasena vā pucchā. “Atthi ca natthi ca paroloko”ti ucchedadassanavasena sammādiṭṭhivasena eva vā pucchā. “Neva atthi na natthi paroloko”ti vuttappakārattayapaṭikkhepe sati pakārantarassa asambhavato atthitānatthitāhi navattabbākāro

1. Dī 1. 25 piṭṭhādīsu.

2. Dī 1. 55 piṭṭhe.

parolokoti vikkhepaññeva purekkhārena sammādiṭṭhivasena vā pucchā.
 Sesacatukkattayepi vuttanayānusārena attho veditabbo. Puññasaṅkhārattiko
 viya hi kāyasaṅkhārattikena purimacatukkasaṅgahito eva attho.
 Sesacatukkattayena attaparāmāsapuññādiphalatācodanānayaena saṅgahitoti.

Amarāvikkhepiko sassatādīnaṃ attano aruccanatāya sabbattha “evantipi
 me no”ti-ādinā vikkhepaññeva karoti. Tattha “evantipi me no”ti-ādi tattha
 tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṃ. Nanu ca
 vikkhepavādino vikkhepapakkhassa anujānanaṃ vikkhepapakkhe
 avaṭṭhānaṃ yuttarūpanti? Na, tathāpi tassa sammūḷhattā,
 paṭikkhepavaseneva ca vikkhepavādassa pavattanato. Tathā hi sañcayo
 belaṭṭhaputto raññā ajātasattūnā sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ puṭṭho
 paralokattikādīnaṃ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha—nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme,
 paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavapujjhamāno tattha tattha pañhaṃ
 puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo.
 Na hi avattukāmassa viya pucchitamattamajānantassa
 vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate—na heva kho
 pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho
 micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi
 puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato
 appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ
 asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjati. Tathā hi
 vakkhati “yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti¹. Atha vā
 puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya
 pucchāya vikkhepakaraṇamyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā
 abhinivisantaṃsā uppannā visumyeesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhiviyāti
 daṭṭhabbaṃ. Tathā ca vuttaṃ “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva
 vācā cā”ti². Kathaṃ panassā sassatadiṭṭhisāṅgaho? Ucchedavasena
 anabhinivesato. Natthi koci dhammānaṃ yathābhūtavedī

1. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhe.

vivādabahulattā lokassa, “evamevan”ti pana saddantarena
 “dhammanijjhānanā anādikālikā loke”ti gāhavasena sassatalesopettha
 labbhatiyeva.

Adhiccasmuppannavādavaṇṇanā

67. Adhicca yadicchakam yam kiñci kāraṇam, kassaci vuddhipubbam
 vā vinā samuppannoti attalokasaññitānam khandhānam adhiccuppatti-
 ākārārammaṇam dassanam tadākārasannissayena pavattito,
 tadākārasahacaritatāya ca “adhiccasmuppannan”ti vuccati yathā “mañcā
 ghosanti, kuntā pacarantī”ti ca imamattham dassento āha
 “adhiccasmuppanno attā ca loko cāti dassanam adhiccasmuppannan”ti.

68-73. **Desanāsīsanti** desanāya jeṭṭhakabhāvena gahaṇam, tena
 saññaṃyeva dhuraṃ katvā Bhagavatā ayaṃ desanā katā, na pana tattha
 aññesaṃ arūpadhammānam atthibhāvatoti dasseti. Tenevāha
 “**acittuppādā**”ti-ādī. Bhagavā hi yathā lokuttaradhammam desento samādhiṃ
 paññaṃ vā dhuraṃ karoti, evaṃ lokiyadhammam desento cittaṃ saññaṃ vā
 dhuraṃ karoti. Tattha “yasmim samaye lokuttaram jhānam bhāveti¹,
 pañcaṅgiko sammāsamādhi², pañcañāṇiko sammāsamādhi³, paññāya cassa
 disvā āsavā parikkhīṇā hontī”ti⁴, tathā “yasmim samaye kāmāvacaram
 kusalam cittaṃ uppannam hoti⁵, kim citto tvaṃ bhikkhu⁶ manopubbaṅgamā
 dhammā⁷, santi bhikkhave sattā nānattakāyā nānattasaññino⁸,
 nevasaññānāsaññāyatanan”ti-ādīni⁹ suttāni etassa atthassa sādhakāni
 daṭṭhabbāni. **Titthāyatāneti** aññatitthiyasamaye. Titthiyā hi upapattivise-
 vimuttisaññino, saññāviraḅāviraḅesu ādīnavānisaṃsadassino vā hutvā
 asaññasamāpattim nibbattetvā akkhaṇabhūmiyam uppajjanti, na sāsanikā.
Vāyokasiṇe parikkammaṃ katvāti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni
 nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī

---

1. Abhi 1. 72 piṭṭhe.   2. Dī 3. 232 piṭṭhe.   3. Dī 3. 234; Abhi 2. 347 piṭṭhesu.
 4. Ma 1. 215 piṭṭhe.   5. Abhi 1. 17 piṭṭhe.   6. Vi 1. 75, 101 piṭṭhādīsu.
 7. Khu 1. 13; Khu 10. 107, 275, 277 piṭṭhe.
 8. Dī 3. 209, 218, 241, 252; Am 2. 427; Am 3. 201; Khu 8. 167 piṭṭhesu.
 9. Dī 3. 252 piṭṭhe.

hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhighamāya parikammaṃ katvā. Tenevāha “catutthajjhānaṃ nibbattetvā”ti.

Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Vuccate—
yatheva hi rūpapaṭibhāgabhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena
rūpavirāgabhāvanāsankhāto arūpasamāpattiviseso sacchikariyati, evaṃ
aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabhūte kasiṇaviseso arūpavibhāvanena
arūpavirāgabhāvanāsankhāto rūpasamāpattiviseso adhighamīyatīti ettha
“saññā rogo, saññā gaṇḍo”ti-ādinā¹ “dhi cittaṃ, dhibbate taṃ cittaṃ”ti-ādinā
ca nayena arūpappavattiyā ādinavadassanena, tadabhāve ca
santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisankharaṇaṃ,
rūpavirāgabhāvanā pana saddhiṃ upacārena arūpasamāpattiyā, tatthāpi
visesena paṭhamarūppajjhānaṃ. Yadi evaṃ “paricchinnākāsakasiṇepi”ti
vattabbaṃ. Tassāpi hi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Icchitamevetam, kesañci
avacanaṃ panettha pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi
rūpavirāgabhāvanā virajjanīyadhamabhāvamattena parinipphannā,
virajjanīyadhamapaṭibhāgabhūte ca visayaviseso pātubhavati, evaṃ
arūpavirāgabhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho, titthiyeveva pana tassā
samāpattiyā paṭipajjitabbatāya, tesañca visayapathe su’panibandhanasseva
tassa jhānassa paṭipattito diṭṭhivantehi pubbācariyehi catuttheyeva
bhūtakasiṇe arūpavirāgabhāvanāparikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kiñca
vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇapaṭicchāyāva paṇṇatti
ārammaṇaṃ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito. Evañca katvā
Visuddhimagge² pathavīkasiṇassa ādāsacandaṇḍalūpamāvacanañca
samatthitaṃ hoti, catutthaṃ pana bhūtakasiṇaṃ bhūtoppaṭicchāyameva
jhānassa gocarabhāvaṃ gacchatīti tasseva arūpapaṭibhāgatā yuttāti
vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti vedītabbaṃ.

Idhevāti pañcavokārabhaveyeva. **Tatthāti** asaññabhave. Yadi
rūpakkhandaṃ mattameva asaññabhave pātubhavati,
kathamarūpasannissayena vinā tattha rūpaṃ pavattati, kathaṃ pana
rūpasannissayena vinā arūpadhātuyam arūpaṃ pavattati, idampi tena
samānajātiyameva. Kasmā? Idheva adassanato. Yadi evaṃ kabalīkārāhārena
vinā rūpadhātuyam rūpena na pavattitabbaṃ, kiṃ

1. Ma 3. 20 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 122 piṭṭhe.

kāraṇaṃ? Idheva adassanato. Api ca yathā yassa cittasantānassa nibbattikāraṇaṃ rūpe avigatataṇhaṃ, tassa saha rūpena sambhavato rūpaṃ nissāya pavatti, yassa pana nibbattikāraṇaṃ rūpe vigatataṇhaṃ, tassa vinā rūpena rūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṃ yassa rūpappabandhassa nibbattikāraṇaṃ vigatataṇhaṃ arūpe, tassa vinā arūpena pavatti hotīti asaṅṅabhava rūpakkhandhamattameva nibbattati. Kathaṃ pana tattha kevalo rūpappabandho paccuppannapaccayarahito cirakālaṃ pavattatīti paccetabbaṃ, kittakaṃ vā kālaṃ pavattatīti codanaṃ manasi katvā āha “**yathā nāma jiyāvegukkhitto saro**”ti-ādi, tena na kevalamāgamoyeva ayamettha yuttīti dasseti. **Tattakameva kālanti** ukkaṃsato pañca mahākappasatānipi tiṭṭhanti asaṅṅasattā. **Jhānavegeti** asaṅṅasamāpattiparikkhate kammavege. **Antaradhāyatīti** paccayanirodhena nirujjhati nappavattati.

Idhāti kāmabhava. Kathaṃ pana anekakappasatasamatikkamena ciraniruddhato viññāṇato idha viññāṇaṃ samuppajjati. Na hi niruddhe cakkhumhi cakkhuviññāṇamuppajjamānaṃ diṭṭhanti? Nayidamekantato daṭṭhabbaṃ. Ciraniruddhampi hi cittaṃ samānajātikassa antarānuppajjanato anantarapaccayamattaṃ hotiyeva, na bījaṃ, bījaṃ pana kammaṃ. Tasmā kammato bījabhūtato ārammaṇādīhi paccayehi asaṅṅabhavato cutānaṃ kāmadhātuyā upapattiviññāṇaṃ hotiyeva. Tenāha “**idha paṭisandhisāṅṅā uppajjati**”ti. Ettha ca yathā nāma utuniyāmena pupphaggahaṇe niyatakālānaṃ rukkhānaṃ vekhe dinne vekhabalena na yathā niyāmatā hoti pupphaggahaṇassa, evameva pañcavokārabhave avippayogena vattamānesu rūpārūpadhammesu rūpārūpavirāgabhāvanāvekhe dinne tassa samāpattivekhabalassa anurūpato arūpabhava asaṅṅabhava ca yathākkamaṃ rūparahitā arūparahitā ca khandhānaṃ pavatti hotīti vedītabbaṃ. Nanu ettha jātisatasahassadasaṃvaṭṭādīnaṃ matthake, abbhantarato vā pavattāya asaṅṅūpavattiyā vasena lābhī-adhiccāsammuppannikavādo lābhīsassatavādo viya anekabhedo sambhavatīti? Saccam sambhavati, anantarattā pana āpannāya asaṅṅūpapattiyā vasena lābhī-adhiccāsammuppannikavādo nayadassanavasena ekova dassitoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā sassatadiṭṭhisāṅgahato adhiccāsammuppannikavādassa sassatavāde āgato sabbo desanānayo yathāsambhavaṃ

adhiccasamuppannikavādepi gahetabboti imassa visesassa dassanattham
Bhagavatā lābhī-adhiccasamuppannikavādo avibhajitvā desito. Avassañca
sassatadiṭṭhisāṅgaho adhiccasamuppannikavādassa icchitabbo
saṃkilesapakkhe sattānaṃ ajjhāsayaassa duvidhattā. Tathā hi vuttam
Aṭṭhakathāyaṃ “sassatucchedadiṭṭhi cā”ti. Tathā ca vakkhati “yāsaṃ satteva
ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti¹.

Nanu ca adhiccasamuppannikavādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yutto.
“Ahaṃ hi pubbe nāhosin”ti-ādivasena pavattanato,
apubbasattapātubhāvaggāhattā, attano lokassa ca sadābhāvagāhinī ca
sassatadiṭṭhi “atthitveva sassatisaman”ti pavattanato? No na yutto anāgate
koṭi-adassanato. Yadihi hi ayaṃ vādo “somhi etarahi ahutvā santatāya
pariṇato”ti² attano lokassa ca atītakoṭiparāmasanavasena pavatto, tathāpi
vattamānakālato paṭṭhāya na tesam katthaci anāgate pariyantaṃ passati,
visesena ca paccuppannānāgatakālesu pariyantādassanapabhāvito
sassatavādo. Yathāha “sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī”ti. Yadi evaṃ imassa
vādassa, sassatavādādīnañca pubbantakappikesu saṅgaho na yutto
anāgatakālaparāmasanavasena pavattattāti? Na, samudāgamassa
atītakoṭṭhāsikattā. Tathā hi nesaṃ samuppatti atītaṃsapubbenivāsañāṇehi,
tappaṭirūpakānussavādippabhāvita takkanehi ca saṅgahitāti, tathā ceva
saṃvaṇṇitaṃ. Atha vā sabbattha appaṭihatañāṇena vādivarena
dhammassāminā niravasesato agatiñca gatiñca yathābhūtaṃ sayam abhiññā
sacchikatvā paveditā etā diṭṭhiyo, tasmā yāvatikā diṭṭhiyo Bhagavatā desitā,
yathā ca desitā, tathā tathāva tā sannitṭhānato sampaṭicchitabbā, na ettha
yuttivicāraṇā kātabbā Buddhavisayattā. Acinteyyo hi Buddhavisayoti.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.

2. Dī 1. 27 piṭṭhe.

Aparantakappikavādavaṇṇanā

74. “Aparante nāṇaṃ, aparantānudiṭṭhino”ti-ādīsu viya **apara**-saddo idha anāgatakālavācakoti āha “**anāgatakoṭṭhāsasaṅkhātan**”ti. **Aparantaṃ kappetvāti**-ādīsu “pubbantaṃ kappetvā”ti-ādīsu vuttanayena attho veditabbo. Visesaṃattameva vakkhāma.

Saññīvādavaṇṇanā

45. Uddhamāghātanāti pavatto vādo uddhamāghātano, so etesaṃ atthīti **uddhamāghātanikā**. Yasmā pana te diṭṭhigatikā “uddhaṃ maraṇā attā nibbikāro”ti vadanti, tasmā “**uddhamāghātanā attānaṃ vadantīti uddhamāghātanikā**”ti vuttaṃ. Saññīvādo etesaṃ atthīti **saññīvādā** “Buddhaṃ assa atthīti Buddho”ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññī saḥacaraṇanayena, saññī vādo etesanti **saññīvādā**.

76-77. **Rūpī attāti** ettha nanu rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi “saññī attā”ti ettha saññā attā. Teneva hi “**tattha pavattasaññāncassa saññīti gahetvā**”ti vuttaṃ. Evaṃ sati kasmā kasiṇarūpaṃ “attā”ti gahetvā vuttanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti, atha kho “ruppanasīlo rūpī”ti. Rūppanañcetta rūpasarikkhātāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca “natthī”ti na sakkā vuttuṃ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa sassatadiṭṭhisāṅgaho na yujjati? No na yujjati kāyabhedato uddhaṃ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ “**arogo paraṃ maraṇā**”ti. Atha vā “rūpaṃ assa atthīti rūpī”ti vuccamānēpi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena abhedassāpi niddesadassanato yathā “silāputtakassa sarīraṇa”ti. Ruppanaṃ vā rūpasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti **rūpī**, attā “rūpino dhammā”ti-ādīsu¹ viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano “rūpī attā”ti vacanaṃ nāyāgatamevāti “**kasiṇarūpaṃ ‘attā’ti gahetvā**”ti vuttaṃ. Niyatavādītāya kammaphalapaṭikkhepato natthi ājīvakesu

1. Abhi 1. 5 piṭṭhe.

jhānasamāpattilābhoti āha “**ājīvakādayo viya takkamatteneva vā rūpī attā**”ti. Tathā hi kaṇhābhijāti-ādīsu chaḷābhijātīsu aññatarāṃ attānaṃ ekacce ājīvakā paṭijānanti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogoti** aroga-saddassa niccapariyāyatā veditabbā, rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha “**arogoti nicco**”ti.

Kasiṇugghāṭimākāsapaṭhamāruppaviññāṇanattibhāva-ākīñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittāṃ** nimbapaṇṇe tittakaraso viya sarīraparimāṇo arūpī attā tattha tiṭṭhatīti nigaṇṭhāti āha “**nigaṇṭhādayo viyā**”ti. **Missakagāhavasenā**ti rūpārūpasamāpattīnaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā “eko attā”ti, tattha pavattasaññāncassa “saññā”ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya tannimittāṃ rūpabhāvena arūpabhāvena ca attā upatiṭṭhati, tasmā “rūpī ca arūpī cā”ti abhinivesaṃ janesi ajjhataṇṇa¹ viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhamānaṃ missakagahaṇavasena “rūpī arūpī ca attā hotī”ti.

Takkagāhenevāti saṅkhārāvesasasukhumabhāvavappattadhammā viya accantasukhumabhāvavappattiyā sakiccasādhanāsamatthāyā thambhakuṭṭhatthapādādisaṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Atha vā antānantikacatukkavāde viya aññamaññaṭṭhikhepavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā dassitā, idha kālavatthubhedavasenāti ayameva visesoti. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato. Catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhamānaṃ samūhato “eko attā”ti takkanavasenāti tattha vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Dutiyacatukke yaṃ vattabbaṃ, taṃ “amati gacchati ettha bhāvo osānaṃ”ti-ādina² antānantikavāde vuttanayena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññābhedasambhavato “nānattasaññī attā”ti ayampi vādo

1. Athetavādino viya (Abhinavaṭī)

2. Heṭṭhā 160 piṭṭhe.

samāpannakavasena labbhati, tathāpi samāpattiyam ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato samāpannakavasena **“ekattasaññī”**ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇam kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpattibhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññitam dassetum **“asamāpannakavasena nānattasaññī”**ti vuttam. **“Parittakasiṇavasena parittasaññī”**ti iminā satipi saññāvinimutte dhamme **“saññāyeva attā”**ti vadatīti dassitam hoti. Kasiṇaggahaṇaṅcetha saññāya visayadassanam, evam **vipulakasiṇavasenā**ti etthāpi attho veditabbo. Evañca katvā antānantikavāde, idha ca antānantikacatukke paṭhamadutiya vādehi imesaṃ dvinnam vādānam viseso siddho hoti, aññathā vuttappakāresu vādesu pubbantāparantakappanabhedena satipi kehici visese kehici natthiyevāti. Atha vā **“aṅguṭṭhappamaṇo attā, yavappamaṇo, aṇumatto vā attā”**ti-ādidassanavasena paritto saññī cāti **parittasaññī**, kapilakaṇādādayo viya attano sabbagatabhāvapaṭijānavasena appamaṇo saññī cāti **appamaṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Dibbacakkhuparibhaṇḍatāya yathākammūpagañāṇassa dibbacakkhupabhāvajanitena yathākammūpagañāṇena dissamānāpi sattānam sukhādisamaṅgitā dibbacakkhunāva diṭṭhā hotīti āha **“dibbena cakkhunā”**ti-ādi. Nanu ca **“ekantasukhī attā”**ti-ādivādānam aparantadiṭṭhibhāvato **“nibbattamānam disvā”**ti vacanam anupapannanti? Nānupapannam, anāgatassa ekantasukhibhāvādikassa pakappanam paccuppanāya nibbattiyā dassanena adhippetanti. Tenevāha **“nibbattamānam disvā ‘ekantasukhī’**ti gaṇhātī”ti. Ettha ca tassam tassam bhūmiyam bahulam sukhādisahitadhammapavattidassanena tesam **“ekantasukhī”**ti gāho daṭṭhabbo. Atha vā hatthidassaka-andhā viya diṭṭhigatikā yam yadeva passanti, tam tadeva abhinivissa voharantīti na ettha yutti maggitabbā.

Asaññī nevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā

78-83. Asaññīvāde asaññābhavē nibbattasattavasena paṭhamavādo, **“saññam attato samanupassatī”**ti ettha vuttanayena saññāmyeva **“attā”**ti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato

“asaññī”ti pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme “attā”ti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkagāhavaseneva catutthavādo pavatto. Tassa pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Dutiyacatukkepi kasiṇarūpassa asañjānanasabhāvatāya asaññīti katvā antānantikavāde vuttanayeneva cattāropi veditabbā. Tathā nevasaññīnāsaññīvādepi nevasaññīnāsaññībhave nibbattasattasseva cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena, sañjānanasabhāvatāpaṭijānena ca dutiyavādādayo pavattāti evaṃ ekena pakārena satipi kāraṇapariyesanassa sambhave diṭṭhigatikavādānaṃ anādaraṇīyabhāvadassanattamaṃ **“tattha na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabban”**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Etesaṅca saññī-asaññīnevasaññīnāsaññīvādānaṃ “arogo paraṃ maraṇā”ti vacanato sassatadiṭṭhisāṅgaho pākaṭoyeva.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedoti vuttaṃ **“sato”**ti. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṃ paramatthato bhinnasabhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ, evaṃ hetuphalabhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantamabhedaggahaṇampi kāraṇamevāti dassetuṃ **“sattassā”**ti vuttaṃ Pāḷiyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena sattagāho, sattassa ca atthibhāvagāhanibandhano ucchedagāho yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato, nirudayavināso vā idha ucchedoti adhippetoti āha **“upacchedan”**ti. Visesena nāso **vināso**, abhāvo. So pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dassanapathātikkamoyeva hotīti āha **“adassanan”**ti. Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷhoti. **Bhāvavigamanti** sabhāvāpagamaṃ. Yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhatīti. **Lābhīti** dibbacakkhuñṇāḷābhī.

Cutimattamevāti sekkhaputhujjanānampi cutimattameva. **Na upapātanti** pubbayogābhāvena, parikammākaraṇena vā upapātaṃ daṭṭhum na sakkoti. **“Alābhī ca ko paralokaṃ na jānāti”**ti natthikavādavasena, mahāmūlhabhāveneva vā “īto añño paraloko atthi”ti anavabodhamāha. Ettakoyeva visayo, yoyaṃ indriyagocaroti. Attano dhītuyā hatthagāṇhanakarājādi viya **kāmasukhagiddhatāya vā**. **“Na puna viruhanti”**ti patitapaṇṇānaṃ vaṇṇena appaṭisandhikabhāvamāha. **Evameva sattāti** yathā paṇḍupalāso bandhanā pavutto na paṭisandhiyati, evaṃ sabbe sattā appaṭisandhikamaraṇameva nigacchantīti. Jalapubbūlakūpamā hi sattāti tassa laddhi. **Tathāti** vuttappakārena. Lābhinopi cutito uddham adassaneneva imā diṭṭhiyo uppajantīti āha **“vikappetvā vā”**ti.

Etthāha—yathā amarāvikkhepikavādā ekanta-alābhīvaseneva dassitā, yathā ca uddhamāghātanikasaññivādacatukko¹ ekantalābhīvaseneva, na evamayāṃ. Ayaṃ pana sassatekaccasassatavādādayo viya lābhī-alābhīvasena pavatto. Tathā hi vuttam **“tatha dve janā”**ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā sassatavādādidesanāhi idha aññathā desanā pavattāti? Vuccate—desanāvilāsappattito. Desanāvilāsappattā hi Buddhā Bhagavanto, te veneyyajjhāsayanurūpaṃ vividhenākārena dhammaṃ desenti, aññathā idhāpi ca evaṃ Bhagavā deseyya “idha bhikkave ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya -pa- yathāsamāhite citte sattānaṃ cutūpapātañāyā cittaṃ abhininnāmeti, so dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena arahato cuticittaṃ passati, puthūnaṃ vā parasattānaṃ, na heva kho taduddham upapattim, so evamāha ‘yathā kho bho ayaṃ attā’ti’”adinā visesalābhino, takkino ca visum katvā, tasmā desanāvilāsena veneyyajjhāsayanurūpaṃ sassatavādādidesanāhi aññathāyaṃ desanā pavattāti daṭṭhabbāṃ.

Atha vā ekaccasassatavādādīsu viya na idha takkivādito visesalābhivādo bhinnākāro, atha kho samānabhedatāya samānākāroyevāti imassa visesassa pakāsanattham Bhagavatā ayamucchedavādo purimavādehi visiṭṭhākāro desito. Sambhavati hi

1. ...saññivāde catutthacatukke saññivādā (Abhinavaṭi), ...saññivāde catukke (Ka)

takkinopi anussavādivasena adhigamavato viya idha abhiniveso. Atha vā na imā diṭṭhiyo Bhagavatā anāgate evambhāvivasena desitā, nāpi parikkappavasena, atha kho yathā yathā diṭṭhigatikehi “idameva saccam, moghamaññan”¹ti paññattā, tathā tathā yathābhuccam sabbaññutaññāṇena paricchinditvā pakāsītā. Yehi gambhīradippakārā aputhujjanagocarā Buddhadhammā pakāsanti, yesaṅca parikittanena Tathāgatā sammadeva thomitā honti. Ucchedavādihi ca diṭṭhigatikehi yathā uttaruttarabhavadassīhi aparabhavadassīnam tesam vādapaṭisedhavasena sakasakavādā patiṭṭhāpitā, tathāyam desanā pavattāti purimadesanāhi imissā desanāya pavattibhedo na codetabbo. Evaṅca katvā arūpabhavabhedavasena viya kāmārūpabhavabhedavasenāpi ucchedavādo vibhajitvā daṭṭhabbo. Atha vā paccekam kāmārūpabhavabhedavasena viya arūpabhavavasenāpi na vibhajitvā vattabbo, evaṅca sati Bhagavatā vuttasattakato bahutarabhedo, appatarabhedo vā ucchedavādo āpajjatīti evaṃpakārāpi codanā anavakāsāvāti.

Etthāha—yuttam tāva purimesu tīsu vādesu “kāyassa bheda”ti vuttam pañcavokārabhavapariyāpannam attabhāvam ārabba pavattattā tesam vādānam, catuvokārabhavapariyāpannam pana attabhāvam nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu kasmā “kāyassa bheda”ti vuttam. Na hi arūpīnam kāyo vijjatīti? Saccametam, rūpattabhāve pavattavohāreneva pana diṭṭhigatiko arūpattabhāvepi kāyavohāram āropetvā āha “kāyassa bheda”ti. Yathā ca diṭṭhigatikā diṭṭhiyo paññāpentī, tathā ca Bhagavā dassetīti, arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhabhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo. Ettha ca kāmadevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānam dutiyavādādīnam yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesam vādānam, na pana diṭṭhigatikapaccakkhabhūtanussattabhāvasamucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā. Dutiyavādādīnāhi purimapurimavādasaṅgahitasseva attano taduttaruttaribhavopapannassa samucchedato yujjati aparantakappikatā, tathā ca “no ca

---

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23 piṭṭhādīsu.

kho bho ayaṃ attā ettāvataṃ sammā samucchinno hotī”ti-ādi vuttaṃ, yaṃ pana tattha vuttaṃ “atthi kho bho añño attā”ti, taṃ manussakāyavisesāpekkhāya vuttaṃ, na sabbathā aññabhāvatoti? No na yutto, idhalokapariyāpannattepi ca paṭhamavāḍavisayassa anāgatakālasseva tassa adhippetattā paṭhamavāḍinopi aparantakappikatāya na koci virodhoti.

Diṭṭhadhammanibbānavāḍavaṇṇanā

93. **Diṭṭhadhammoti** dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha “**diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccatī**”ti. Teneva ca “**tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ**”ti vuttaṃ.

95. **Antonijjhāyanalakkhaṇoti** ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa cetaso anto abbhantaraṃ nijjhāyanaṃ socanaṃ antonijjhāyanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti antonijjhāyanalakkhaṇo.

Tannissitalālappanalakkhaṇoti taṃ sokaṃ samuṭṭhānhetuṃ nissitaṃ tannissitaṃ, bhusaṃ vilāpanaṃ lālappanaṃ, tannissitañca lālappanañca tannissitalālappanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti tannissitalālappanalakkhaṇo. Ñātibyasanaḍinā phuṭṭhassa paridevenāpi¹ asakkuṇantassa antogatasokasamuṭṭhito bhuso āyāso **upāyāso**. So pana yasmā cetaso appasannākāro hoti, tasmā “**visādalakkhaṇo**”ti vutto.

96. Vitakkaṇaṃ **vitakkitaṃ**, taṃ pana abhiniropanasabhāvo vitakkoyevāti āha “**abhi -pa- vitakko**”ti. Esa nayo **vicāritanti** etthāpi. Khobhakarāsabhāvattā vitakkavicāraṇaṃ taṃsahitaṃ jhānaṃ sa-ubbilanaṃ viya hotīti vuttaṃ “**sakaṇḍakam viya khāyati**”ti.

97. Yāya ubbilāpanapītiyā uppannāya cittaṃ “**ubbilāvitan**”ti vuccati, sā pīti **ubbilāvitattaṃ**. Yasmā pana cittaṃ ubbilabhāvo tassā pītiyā sati hoti, nāsati, tasmā sā “**ubbilabhāvakaṇaṇaṃ**”ti² vuttā.

1. Paridevanāyapi (Abhinavaṭī). Paridevanepi (Ka)

2. Ubbilabhāvakaṇaṇanti (Ka)

98. **Ābhogoti** vā cittassa ābhuggabhāvo, ārammaṇe oṇatabhāvoti attho. Sukhena hi cittaṃ ārammaṇe abhinataṃ hoti, na dukkhena viya apanataṃ, nāpi adukkhamasukhena viya anabhinatamanapanatañca. Tattha “khuppipāsādi-abhibhūtassa viya manuññabhojanādīsu kāmehi viveciyamānassupādārammaṇapatthanā visesato abhivaḍḍhati, ulārassa pana kāmarasassa yāvadatthaṃ tittassa manuññarasabhojanaṃ bhuttāvino viya suhitassa bhottukāmatā kāmesu pātabyatā na hoti, visayassāgiddhatāya visayehi dummociyehipi jalūkā viya sayameva muñcati”ti ca ayoniso ummujjitvā kāmaguṇasantappitatāya saṃsāradukkhavūpasamaṃ byākāsi paṭhamavādī. Kāmādīnaṃ ādīnavadassitāya, paṭhamādijjhānasukhassa santabhāvadassitāya ca paṭhamādijjhānasukhatittiyā saṃsāradukkhupacchedaṃ byākāmsu dutiyādivādino, idhāpi ucchedavāde vuttappakāro vicāro yathāsambhavaṃ ānetvā vattabbo. Ayaṃ panettha viseso—ekasmiñhi attabhāve pañca vādā labbhanti. Teneva hi Pāḷiyāṃ “añño attā”ti aññaggahaṇaṃ na kataṃ. Kathaṃ panettha accantanibbānapaññāpakassa attano diṭṭhadhammanibbānavādassa sassatadiṭṭhiyā saṅgaho, na pana ucchedadiṭṭhiyāti? Taṃtaṃsukhavisesasamaṅgitāpaṭiladdhena bandhavimokkhena suddhassa attano sakarūpe avaṭṭhānadīpanato.

Sesāti sesā pañcapaññāsa diṭṭhiyo. Tāsu antānantikavādādīnaṃ sassatadiṭṭhibhāvo tattha tattha pakāsitoyeva.

101-2-3. Kim pana kāraṇaṃ pubbantāparantā **eva** diṭṭhābhinivesassa visayabhāvena dassitā, na pana tadubhayamekajjhanti? Asambhavato. Na hi pubbantāparantesu viya tadubhayavinimutte majjhante diṭṭhikappanā sambhavati ittarakālattā, atha pana paccuppanabhavo tadubhayavemajjhaṃ, evaṃ sati diṭṭhikappanakkhamo tassa ubhayasabhāvo pubbantāparantesuyeva antogadhoti kathamadassitaṃ. Atha vā pubbantāparantavantatāya “pubbantāparanto”ti majjhanto vuccati, so ca “pubbantāparantakappikā vā pubbantāparantānudiṭṭhino”ti vadantena pubbantāparantehi visuṃ katvā vutttoyevāti daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyampi “sabbepi te aparantakappike pubbantāparantakappike”ti etena sāmāññaniddesena, ekasesena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ,

aññathā sañkaḍḍhitvā vuttavacanassa anattakata āpajjeyyāti. Ke pana te pubbantāparantakappikā? Ye antānantikā hutvā diṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃpakārā veditabbā.

Ettha ca “sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā”ti vacanato, pubbantakappikādittayavinimuttassa ca kassaci diṭṭhigatikassa abhāvato yāni tāni sāmāññaphalādi¹suttantaresu vuttappakārāni akiriyaḥetukanatthikavādādāni, yāni ca issarapajāpatipurisakālasabhāvaniyatiyadicchāvādādippabhedāni diṭṭhigatāni² bahiddhāpi dissamānāni, tesam etheva saṅgaho, antogadhatā ca veditabbā. Kathaṃ? Akiriyaḥvādo tāva “vañjho kūṭaṭṭho”ti-ādinā kiriyābhāvādīpanato sassatavāde antogadho, tathā “sattime kāyā”ti-ādi³nayappavatto pakudhavādo, “natthi hetu natthi paccayo sattānam saṃkilesāyā”ti-ādi⁴vacanato ahetukavādo adhiccasamuppānnikavāde antogadho. “Natthi paro loko”ti-ādi⁵vacanato natthikavādo ucchedavāde antogadho. Tathā hi tattha “kāyassa bheda ucchijjati”ti-ādi⁶ vuttaṃ. Paṭhamena ādi-saddena nigaṇṭhavādādayo saṅgahitā.

Yadipi Pāḷiyam nāṭaputtavāda⁷bhāvena cātuyāmasaṃvaro āgato, tathāpi sattavatātikkaṃmena vikkhepavādītāya nāṭaputtavādopi sañcayavādo viya amarāvikkhepavādesu antogadho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ”ti⁸ evaṃpakārā vādā “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti-ādivādesu saṅgahaṃ gacchanti, “hoti Tathāgato paraṃ maraṇā, atthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā sassatavāde. “Na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā, natthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā ucchedavādena saṅgahitā. “Hoti ca na hoti ca Tathāgato paraṃ maraṇā, atthi ca natthi ca sattā opapātikā”ti evaṃpakārā ekaccasassatavāde antogadhā. “Neva hoti na na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā, nevatti na natthi sattā opapātikā”ti ca evaṃpakārā

1. Dī 1. 49 piṭṭhādīsū.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 217, 218; Anuṭī 2. 64, 65 piṭṭhesu passitabbaṃ. 3. Dī 1. 52 piṭṭhe.

4. Dī 1. 50 piṭṭhe.

5. Dī 1. 51 piṭṭhe.

6. Dī 1. 31 piṭṭhe.

7. Dī 1. 54 piṭṭhe.

8. Dī 1. 149, 150; Ma 2. 89; Saṃ 1. 291, 292 piṭṭhādīsū.

amarāvikkhepavāde antogadhā. Issarapajāpatipurisakālavadā ekaccasassatavāde antogadhā, tathā kaṇḍavādo. Sabhāvaniyatiyadicchāvādā adhiccasamuppannikavādena saṅgahitā. Iminā nayena suttantaresu, bahiddhā ca dissamānānam diṭṭhigatānam imāsu dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu antogadhata veditabbā.

Ajjhāsayanti diṭṭhijjhāsayaṃ. Sassatucchedadiṭṭhivasena hi sattānam saṃkilesapakkhe duvidho ajjhāsayo, tañca Bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānam sattānam aparimāṇe eva ñeyyavisese uppajjanavasena anekabhedabhinnānampi “cattāro janā sassatavādā”ti-ādinā dvāsaṭṭhiyā pabhedehi saṅgaṇhanavasena sabbaññutaññāṇena paricchinditvā dassento pamāṇabhūtāya tulāya dhārayamāno viya hotīti āha “**tulāya tulayanto viyā**”ti. Tathā hi vakkhati “anto jālikatā”ti-ādi¹. “**Sinerupādato vālukaṃ uddharanto viyā**”ti etena sabbaññutaññāṇato aññassa imissā desanāya asakkuṇeyyatam dasseti.

Anusandhānam anusandhi, pucchāya kato anusandhi **pucchānusandhi**. Atha vā anusandhayatīti anusandhi, pucchā anusandhi etassāti **pucchānusandhi**. Pucchāya anusandhiyatīti vā **pucchānusandhi**. **Ajjhāsayānusandhi**mhipi eseva nayo. **Yathānusandhī**ti ettha pana anusandhiyatīti anusandhi, yā yā anusandhi yathānusandhi, anusandhi-anurūpaṃ vā **yathānusandhī**ti saddattho veditabbo, so “yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttasu upari desanā āgacchati, tesam vasena yathānusandhi veditabbo. Seyyathidaṃ? Ākaṅkheyyasutte² heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā -pa-. Kakacūpame³ heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatā”ti-ādinā Aṭṭhakathāyaṃ⁴ vutto.

Iti kirāti Bhagavato yathādesitāya attasuññatāya attano aruccanabhāvadīpanaṃ. **Bhoti** dhammālapanaṃ. **Anattakatānī**ti attanā na katāni, anattakehi vā khandhehi katāni. **Kamattānam phusissantī**ti asati

1. Dī 1. 42 piṭṭhe.

3. Ma 1. 173 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 1. 113 piṭṭhe.

attani khandhānañca khaṇikattā kammāni kaṃ attānaṃ attano phalena phusissanti, ko kammaphalaṃ paṭisaṃvedetīti attho. **Avidvāti** sutādivirahena ariyadhammassa akovidatāya na vidvā. **Avijjāgatoti** avijjāya upagato, ariyadhamme avinītatāya appahīnāvijjoti attho. **Tañhādhipateyyena cetasāti** “yadi ahaṃ nāma koci natthi, mayā katassa kammassa ko phalaṃ paṭisaṃvedeti, sati pana tasmim̃ siyā phalūpabhogo”ti tañhādhipatito āgato **tañhādhipateyyo**, tena. Attavādupādānasahagatacetasā. **Atidhāvitabbanti** khaṇikattepi saṅkhārānaṃ yasmim̃ santāne kammaṃ kataṃ, tattheva phaluppattito dhammapuñjamattasseva ca siddhe kammaphalasambandhe ekattanayaṃ micchā gahetvā ekena kāravakavedakabhūtena bhavitabbaṃ, aññathā “kammaphalānaṃ sambandho na siyā”ti attattaniyasuññatāpakāsaṇaṃ Satthusāsaṇaṃ atikkamitabbaṃ maññeyyāti attho.

“**Upari cha abhiññā āgatā**”ti anurūpadhammasena yathānusandhiṃ dasseti, itarehi paṭipakkhavasena. **Kilesenāti** “lobho cittassa upakkilesa”ti-ādinā kilesavasena. **Imasmimpīti pi**-saddena yathā vuttasuttādīsū paṭipakkhavasena yathānusandhi, evaṃ imasmimpi suddeti dasseti. Tathā hi niccasārādipaññāpakāsaṇaṃ diṭṭhigatānaṃ vasena uṭṭhitā ayaṃ desanā niccasārādisuññatāpakāsaṇena niṭṭhāpitāti.

Paritassitavipphanditavāraṇṇanā

105-117. **Mariyādavibhāgadassanattanti** sassatādidiṭṭhidassanassa sammādassanena saṅkarābhāvavibhāvanattham̃. Tadapi vedayitanti sambandho. **Ajānataṃ apassatanti** “sassato attā ca loko cā”ti “idaṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ evaṃgahitaṃ evāparāmaṭṭhaṃ evaṃgatikaṃ hoti evaṃabhisamparāyaṇ”ti yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ. Tathā yasmim̃ vedayite avītataṇhatāya evaṃdiṭṭhigataṃ upādiyanti, taṃ vedayitaṃ samudayādito yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, etena anāvāraṇaṇñāsaṃsantacakkhūhi yathā Tathāgatānaṃ yathābhūtamettha ṇāṇadassanaṃ, na evaṃ diṭṭhigatikānaṃ, atha kho tañhādīṭṭhiparāmāsoyevāti dasseti. Teneva cāyaṃ desanā mariyādavibhāgadassanattā jātā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “yathābhūtaṃ

dhammānaṃ sabhāvaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ”ti avisesena vuttaṃ. Na hi saṅkhatadhammasabhāvaṃ ajānanamattena micchā abhinivisantīti. Sāmaññajotanaṃ visese avatiṭṭhatīti ayam visesayojanā katā. **Vedayitanti** “sassato attā ca loko cā”ti¹ diṭṭhipaññāpanavasena pavattam diṭṭhiyā anubhūtaṃ anubhavanaṃ. **Taṇhāgatānanti** taṇhāya gatānaṃ upagatānaṃ, pavattānaṃ vā. **Taṅca kho panetanti** ca yathāvuttaṃ vedayitaṃ paccāmasati. Tañhi vaṭṭāmisabhūtaṃ diṭṭhitaṇhāsallānuviddhatāya sa-ubbilattā cañcalaṃ, na maggaphalasukhaṃ viya ekarūpena avatiṭṭhatīti. Tenevāha **“paritassitena”**ti-ādi.

Atha vā evaṃ visesakāraṇato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vibhajivā idāni avisesakāraṇato tāni dassetuṃ **“tatra bhikkhave”**ti-ādikā desanā āradhā. Sabbesañhi diṭṭhigatikānaṃ vedanā avijjā taṇhā ca avisiṭṭhakāraṇanti. Tattha **tadapīti** “sassataṃ attānaṅca lokaṅca paññapenti”ti ettha yadetaṃ “sassato attā ca loko cā”ti paññāpanaṃ, tadapi. Sukhādibhedam tividhavedayitaṃ yathākkamaṃ dukkhasallāniccato, avisesena samudayatthaṅgamassādādinavanissaraṇato vā yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, tato eva ca sukhādipatthanāsambhavato taṇhāya upagatattā taṇhāgatānaṃ taṇhāparitassitena diṭṭhipphanditameva diṭṭhicalanameva, “asati attani ko vedanaṃ anubhavatī”ti kāyavacīdvāresu diṭṭhiyā copanappattimattameva vā, na pana diṭṭhiyā paññāpetabbo sassato koci dhammo atthīti attho. Ekaccasassatavādādīsupi eseva nayo.

Phassapaccayavāraṇṇanā

118. Yena taṇhāparitassitena etāni diṭṭhigatāni pavattanti, tassa vedayitaṃ paccayo, vedayitassāpi phasso paccayoti desanā diṭṭhiyā² paccayaparamparaniddhāraṇanti āha **“paramparapaccayadassanatthan”**ti, tena yathā paññāpanadhammo diṭṭhi, tappaccayadhammā ca yathāsakaṃ paccayavaseneva uppajjanti, na paccayehi vinā, evaṃ paññāpetabbā dhammāpi rūpavedanādayo, na ettha koci attā vā loko vā sassatoti ayamattho dassitoti daṭṭhabbaṃ.

1. Dī 1. 12 piṭṭhe.

2. Vedanādiṭṭhiyā (Ka)

Netarṃṭhānaṃvijjativāraṇṇanā

131. Tassa paccayassāti phassapaccayassa. **Diṭṭhivedayiteti** diṭṭhiyā paccayabhūte vedayite, phassapadhānehi attano paccayehi nipphādetabbebhi attho. Vināpi cakkhādivatthūhi, sampayuttadhammehi ca kehici vedanā uppajjati, na pana kadāci phassena vināti phasso vedanāya balavakāraṇanti āha “**balavabhāvadassanatthan**”ti. Sannihitopi hi visayo sace phusanākārahito hoti cittuppādo, na tassa ārammaṇapaccayena paccayo hotīti phasso va sampayuttadhammānaṃ visesapaccayo. Tathā hi Bhagavatā cittuppādaṃ vibhajantena phasso yeva paṭhamaṃ uddhaṭo, vedanāya pana adhiṭṭhānameva.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavatṭakathāvaṇṇanā

144. Heṭṭhā tīsupi vāresu adhikatattā, upari ca “paṭisaṃvedentī”ti vakkhamānattā vedayitamettha padhānanti āha “**sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍetī**”ti. **Sampiṇḍetī**ti ca “yepi te”ti tattha tattha āgatassa pi-saddassa attham dasseti. Vedayitassa phasse pakkhipanaṃ phassapaccayatādassanameva “chahi ajjhattikāyatanehi chaḷārammaṇapaṭisaṃvedanaṃ ekantato chaphassahetukamevā”ti. Sañjāyanti etthāti adhikaraṇattho sañjāti-saddoti āha “**sañjātiṭṭhāne**”ti. Evaṃ samosaraṇa-saddopi daṭṭhabbo. Āyatati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāya, āyabhūtaṃ vā attano phalaṃ tanoti pavattetīti **āyatanam**, kāraṇam. Rukkhaḡacchasamūhe araṇṇavohāro araṇṇameva araṇṇāyatananti āha “**paṇṇattimatte**”ti. **Atthattayepīti** pi-saddena avuttatthasampiṇḍanaṃ daṭṭhabbam, tena ākāranivāsādhiṭṭhānatthe saṅgaṇhāti. Hiraṇṇāyatanam suvaṇṇāyatanam, vāsudevāyatanam, kammāyatananti-ādīsu ākarani vāsādhiṭṭhānesu āyatana-saddo. Cakkhādīsū ca phassādayo ākiṇṇā, tāni ca nesaṃ nivāso, adhiṭṭhānaṃca nissayapaccayabhāvatoti. Tiṇṇampi visayindriyaviññāṇānaṃ saṅgati bhāvena gaḡetabbo phassoti “**saṅgati**”ti vutto. Tathā hi so “sannipātapaccupaṭṭhāno”ti vuccati. **Iminā nāyenaṭi** vijjamānesupi añṇesu sampayuttadhammesu yathā “cakkhuṅca -pa-

phasso”ti¹ etasmim̐ sutte vedanāya padhānakāraṇabhāvadassanattam̐ phassasīsena desanā katā, evamidhāpi Brahmajāle “phassapaccayā vedanā”ti-ādinā phassam̐ ādim̐ katvā aparantapaṭiccasamuppādadīpanena paccayaparamparam̐ dassetum̐ “phassāyatanehi phussa phussā”ti phassamukhena vuttam̐.

Phasso arūpadhammopi samāno ekadesena ārammaṇe anallīyamānopi phusanākārena pavattati phusanto viya hotīti āha “**phassova taṃ taṃ ārammaṇam̐ phusati**”ti, yena so “phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso”ti ca vuccati. “Phassāyatanehi phussa phussā”ti aphanakiccānīpi āyatanāni “mañcā ghosanti”ti-ādīsu viya nissitavohārena phusanakiccāni katvā dassitānīti āha “**phasse upanikkhipivā**”ti, phassagatikāni katvā phassūpacāram̐ āropetvāti attho. Upacāro hi nāma vohāramattam̐, na tena atthasiddhi hotīti āha “**tasmā**”ti-ādi.

Attano paccayabhūtānam̐ channam̐ phassānam̐ vasena cakkhusamphassajā yāva manosamphassajāti saṅkhepato chabbidhā vedanā, vitthārato pana aṭṭhasatariyāyena aṭṭhasatabhedā. **Rūpataṇhādibhedāyati rūpataṇhā yāva dhammataṇhāti saṅkhepato chappabhedāya, vitthārato aṭṭhasatabhedāya. Upanissayakoṭiyāti** upanissayasīsena. Kasmā panettha upanissayapaccayova uddhaṇo, nanu sukhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā ca taṇhāya ārammaṇamatta ārammaṇādhipati ārammaṇūpanissaya pakatūpanissayavasena catudhā paccayo, dukkhā ca ārammaṇamattapakatūpanissayavasena dvidhāti? Saccametam̐, upanissaye eva pana taṃ sabbam̐ antogadham̐. Yuttam̐ tāva ārammaṇūpanissayassa upanissayasāmaññato upanissayena saṅgaho, ārammaṇamatta-ārammaṇādhipatīnam̐ pana kathanti? Tesampi ārammaṇasāmaññato ārammaṇūpanissayena saṅgahova kato, na pakatūpanissayenāti daṭṭhabbam̐. Etadatthamevettha “**upanissayakoṭiyā**”ti vuttam̐, na “upanissayenā”ti.

Catubbidhassāti kāmupādānam̐ yāva attavādupādānanti catubbidhassa. Nanu ca taṇhāva kāmupādānanti? Saccametam̐. Tattha dubbalā taṇhā taṇhāva,

1. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261; Abhi 4. 248 piṭṭhādīsu.

balavatī taṇhā kāmupādānaṃ. Atha vā appattavisayapatthanā taṇhā tamasi corānaṃ karapasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ corānaṃ karappattadhanaggahaṇaṃ viya. Appicchatāpaṭipakkhā taṇhā, santosapaṭipakkhā upādānaṃ. Pariyesanadukkhamūlaṃ taṇhā, ārakkhadukkhamūlaṃ upādānanti ayametesam viseso. **Upādānassāti** asahajātassa upādānassa upanissayakoṭiyā, itarassa sahajātakoṭiyāti daṭṭhabbariṃ. Tattha anantarassa anantara samanantara anantarūpanissaya natthi vigatāsevanapaccayehi, anānantarassa upanissayena, ārammaṇabhūtā pana ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayehi, ārammaṇamatteneva vāti taṃ sabbaṃ upanissayeneva gahetvā “**upanissayakoṭiyā**”ti vuttaṃ. Yasmā ca taṇhāya rūpādīni assādetvā kāmesu pātabyataṃ āpajjati, tasmā taṇhā kāmupādānassa upanissayo. Tathā rūpādibhedeva sammūlho “natthi dinnan”ti-ādinā¹ micchādassanaṃ, saṃsārato muccitukāmo asuddhimagge suddhimaggaparāmasanaṃ, khandhesu attattaniyagāhabhūtaṃ sakkāyadassanaṃ gaṇhāti, tasmā itaresampi taṇhā upanissayoti daṭṭhabbariṃ. Sahajātassa pana sahajāta aññamañña nissaya sampayutta atthi-avigatahetu vasena taṇhā paccayo hoti. Taṃ sabbaṃ sandhāya “**sahajātakoṭiyā**”ti vuttaṃ.

Tathāti upanissayakoṭiyā ceva sahajātakoṭiyā cāti attho. **Bhavassāti** kammabhavassa ceva upapattibhavassa ca. Tattha cetanādisaṅkhātaṃ sabbaṃ bhavagāmikammaṃ kammabhavo, kāmabhavādiko navavidho upapattibhavo, tesam upapattibhavassa catubbidhampi upādānaṃ upapattibhavakāraṇakammabhavakāraṇabhāvato, tassa ca saḥāyabhāvūpagamanato pakatūpanissayavasena paccayo hoti. Kammārammaṇakaraṇakāle pana kammāsahajātakāmupādānaṃ upapattibhavassa ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Kammabhavassa pana sahajātassa sahajātaṃ upādānaṃ sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatavasena ceva hetumaggavasena ca anekadhā paccayo hoti, asahajātassa anantara samanantara anantarūpanissaya natthi vigatāsevanavasena, itarassa pakatūpanissayavasena, sammāsanādikālesu ārammaṇavasena ca paccayo hoti. Tattha

---

1. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 63, 64, 182; Ma 3. 72, 99, 116; Saṃ 2. 169; Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhādīsu.

anantarādike upanissayapaccaye, sahajātādike sahajātapaccaye pakkhipitvā vuttam “**upanissayakoṭiyā ceva sahajātakoṭiyā cā**”ti.

Bhavo jātiyāti ettha **bhavoti** kammabhavo adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. Upapattibhavo hi paṭhamābhinihattā khandhā jātiyeva. Tena vuttam “jātīti panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā”ti. **Savikārāti** ca nibbattivikārena savikārā, te ca atthato upapattibhavoyeva. Na hi tadeva tassa kāraṇam bhavitum yuttanti. Kammabhavo ca upapattibhavassa kammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hotīti āha “bhavo jātiyā upanissayakoṭiyā paccayo”ti.

Yasmā ca sati jātiyā jarāmarāṇam jarāmarāṇādinā phuṭṭhassa bālassa sokādayo ca sambhavanti, nāsati, tasmā “**jāti -pa- paccayo hoti**”ti vuttam. Sahajātūpanissayasīsenā paccayavicāraṇāya dassitattā, aṅgavicāraṇāya ca anāmaṭṭhattā āha “**ayamettha saṅkhepo**”ti. Mahāvisayattā paṭiccasamuppādavicāraṇāya sā niravasesā kuto laddhabbāti āha “**vitthārato**”ti-ādi. Ekadesena cettha kathitassa paṭiccasamuppādassa tathā kathane saddhim udāharaṇena kāraṇam dassento “**Bhagavā hī**”ti-ādimāha. Tattha **koṭi na paññāyatīti** asukassa nāma Sammāsambuddhassa, Cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbeti avijjāya ādimariyādā appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati avijjamānattāyevāti attho. Ayaṃ paccayo idappaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā kāraṇā āsavapaccayāti attho. **Bhavataṇhāyāti** bhavasamyojanabhūtāya taṇhāya. **Bhavaditṭhiyāti** sassataditṭhiyā. “**Ito ettha ettho idhā**”ti apariyantam aparāparuppattim dasseti.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. “Vedanānam samudayan”ti-ādi Pāḷi **vedanākammaṭṭhānanti** daṭṭhabbā. **Tanti** “phassasamudayā phassanirodhā”ti vuttaphassaṭṭhānam. **Āhāro**ti kabaḷīkāro āhāro veditabbo. So hi “kabaḷīkāro āhāro

imassa kāyassa āhārapaccayo paccayo”ti¹ vacanato kammasamuṭṭhānānampi upatthambhakaṃ paccayo hotiyeva. Yadi pi sotāpannādayo yathābhūtaṃ pajānanti, ukkaṃsagativijānanavasena pana desanā arahattanikūṭena niṭṭhāpitā. Ettha ca “yato kho bhikkhave bhikkhu -pa- yathābhūtaṃ pajāneti”ti etena dhammassa niyyānikabhāvena saddhim saṃghassa suppaṭipattiṃ dasseti. Teneva hi Aṭṭhakathāyaṃ ettha “ko evaṃ jānāti? Khīṇāsavo jānāti, yāva āradhaviṃsako jānāti”ti paripuṇṇaṃ katvā bhikkhusaṃgho dassito, tena yaṃ vuttaṃ “bhikkhusaṃghavasena pi dīpetuṃ vaṭṭati”ti², taṃ yathārutavaseneva dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbāṃ.

146. Anto jālassāti antojālaṃ, antojāle katāti **antojālīkatā**. Apāyūpapattivasena adho osīdanaṃ, sampattibhavavasena uddhaṃ uggamaṃ. Tathā parittabhūmimahaggatabhūmivasena, olīnatā’tidhāvanavasena, pubbantānudiṭṭhi-āparantānudiṭṭhivasena ca yathākkamaṃ adho osīdanaṃ uddhaṃ uggamaṃ yojetabbāṃ. “**Dasasahasilokadhātū**”ti jātikhettaṃ sandhāyāha.

147. **Apaṇṇattikabhāvanti** dharamānakapaṇṇattiyā apaṇṇattikabhāvaṃ. Atītabhāvena pana tathā paṇṇatti yāva sāsanaṃ antaradhānā, tato uddhampi aññabuddhuppādesu vattati eva. Tathā hi vakkhati “vohāramattameva bhavissati”ti³. **Kāyoti** attabhāvo, yo rūpārūpadhammasamūho. Evañhissa ambarukkhasadisatā, tadavayavānañca rūpakkhandhacakkhādīnaṃ ambapakkhasadisatā yujjati. Ettha ca vaṇṭacchede vaṇṭūpanibandhānaṃ ambapakkānaṃ ambarukkhatō vicchedo viya bhavanettichede tadupanibandhānaṃ rūpakkhandhādīnaṃ santānato vicchedoti ettāvataṃ opammaṃ daṭṭhabbāṃ.

148. **Dhammapariyāyeti** Pāḷiyaṃ. **Idhatthoti** diṭṭhadhammahitāṃ. **Paratthoti** samparāyahitāṃ. Saṅgāmaṃ vijināti etenāti **saṅgāmavijayo**. Atthasampattiyā **atthajālaṃ**. Byañjanasampattiyā, sīlādi- anavajjadhammaniddesato ca **dhammajālaṃ**. Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtānaṃ maggaphalanibbānānaṃ vibhattatā **brahmajālaṃ**. Diṭṭhivivecanamukhena suññatāpakāsanena sammādiṭṭhiyā vibhāvitatā **diṭṭhijālaṃ**. Titthiyavādanimmaddanūpāyattā **anuttaro saṅgāmavijayo**ti evampettha yojanā veditabbā.

1. Abhi 8. 156 piṭṭhe Paṭṭhāne. 2. Dī-Ṭṭha 1. 69 piṭṭhe. 3. Dī-Ṭṭha 1. 118 piṭṭhe.

149. **Attamanā**ti pītiyā gahitacittā. Tenevāha “**Buddhagatāyā**”ti-ādi. Yathā pana anattamanā attano anattacaratāya paramanā verimanā nāma honti. Yathāha “disodisan”ti¹ gāthā, na evaṃ attamanā. Ime pana attano atthacaratāya sakamanā hontīti āha “**attamanāti sakamanā**”ti. Atha vā **attamanā**ti samattamanā, imāya desanāya paripuṇṇamanasāṅkappāti attho. **Abhinandatī**ti taṇhāyatīti atthoti āha “**taṇhāyampi āgato**”ti. Anekatthattā dhātūnaṃ **abhinandantī**ti upagacchanti sevantīti atthoti āha “**upagamanepi āgato**”ti. Tathā **abhinandantī**ti sampāṭicchantīti atthoti āha “**sampāṭicchane**pi **āgato**”ti. “**Abhinanditvā**”ti iminā padena vuttoyeva attho “**anumoditvā**”ti iminā pakāsīyatīti abhinandana-saddo idha anumodanasaddatthoti āha “**anumodanepi āgato**”ti. “Katamañca taṃ bhikkhave”ti-ādinā² tattha tattha pavattāya kathetukamyatāpucchāya vissajjanavasena pavattattā idaṃ suttam **veyyākaraṇam** hoti. Yasmā pana pucchāvissajjanavasena pavattampi sagāthakaṃ Suttam Geyyaṃ nāma hoti, niggāthakattameva pana aṅganti gāthārahitaṃ veyyākaraṇam, tasmā vuttam “**niggāthakattā hi idaṃ veyyākaraṇanti vuttan**”ti.

Aparesupīti ettha **pi**-saddena pāramiparicayampi saṅgaṇhāti. Vuttañhi Buddhavaṃse—

“Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe³.

Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampathā”ti⁴.

Vīriyabalenāti mahābhinikkhamane

cakkavattisiripariccāgahetubhūtavīriyappabhāvena,

Bodhimaṇḍūpasāṅkamane “kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”ti-ādinā⁵ vuttacaturaṅgasamannāgatavīriyānubhāvena. **Acchariyavegābhihatā**ti vimhayāvahakiriyānubhāvaghaṭṭitā. **Paṃsukūladhovane** keci “puññatejena”ti vadanti, acchariyavegābhihatāti yuttam viya dissati, **Vessantarajātake**⁶ pāramiparipūraṇapuññatejena anekakkhattuṃ kampaṭattā “**akālakampanenā**”ti vuttam. **Sādhukāradānavasena**

1. Khu 1. 19, 123 piṭṭhesu.

3. Sabhāvarasalakkhaṇe (bahūsu)

5. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266; Am 1. 252; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe,

4. Khu 4. 319 piṭṭhe.

6. Khu 6. 312 piṭṭhe.

akampittha yathā taṃ dhammacakkappavattane¹. Saṅgītikālādīsupi sādhu-kāradānavasena akampitthāti veditabbaṃ. Ayaṃ tāvettha Aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā

Ayaṃ pana pakaraṇanayena Pāḷiyā atthavaṇṇanā—sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suddesanaṃ samuṭṭhānādinī paṭhamam niddhārayissāma. Tatha **samuṭṭhānam** tāva vuttam “vaṇṇāvaṇṇabhāṇanan”ti. Apica nindāpasamsāsu vineyyāghātānandādibhāvānāpatti, tatha ca ādinavadassanam **samuṭṭhānam**. Tathā nindāpasamsāsu paṭipajjanakkamassa, pasamsāvisayassa khuddakādivasena anekavidhassa sīlassa, sabbaññūtaññāṇassa sassatādidiṭṭhiṭṭhānesu tatuttari ca appaṭihatacārātāya, Tathāgatassa ca katthaci aparīyāpannatāya anavabodho **samuṭṭhānam**.

Vuttavipariyāyena **payojanam** veditabbaṃ. Vineyyāghātānandādibhāvāpatti-ādikañhi imam desanam payojeti. Tathā kuhanalapanādinānāvidhamicchājīvaiddhamsanam, dvāsattiḍḍhiṭṭhiṭṭhānānāvidhamicchājīvaiddhamsanam, diṭṭhisīsenā paccayākāravibhāvanam, chaphassāyatanavasena catusaccakammaṭṭhānaniddeso, sabbadiṭṭhigatānam anavasesapariyādānam, attano anupādāparinibbānādīpanāna **payojanāni**.

Vaṇṇāvaṇṇanimittam anurodhavirodhavantacittā kuhanādivividhamicchājīvaniratā sassatādidiṭṭhipaṅkam nimuggā sīlakkhandhādīsū aparipūrākāritāya anavabuddhaguṇavisesaṇāṇā vineyyā imissā dhammadesanaṃ **bhājanam**.

Piṇḍatthā pana āghātādinam akaraṇīyatāvacaṇena paṭiññānurūpam samaṇasaññāya niyojanam, khantisoraccānuṭṭhānam, brahmavihārabhāvanānuyogo, saddhāpaññāsamāyogo, satisampajāññādhiṭṭhānam, paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhi, pariyaṭṭhānānusayappahānam, ubhayahitapaṭipatti, lokadhammehi anupalepo ca dassitā honti. Tathā paṇātipātādīhi paṭivirativacaṇena sīlavisucchi dassitā, tāya ca hirottappasampatti,

---

1. Sam 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

mettākaruṇāsamaṅgitā, vītikkamappahānaṃ, tadaṅgapahānaṃ,
duccaritasamkilesappahānaṃ, viratittayasiddhi,
piyamaṇāpagarubhāvanīyatānipphatti, lābhasakkārasilokasamudāgamo,
samathavipassanānaṃ adhiṭṭhānabhāvo, akusalamūlatanukaraṇaṃ,
kusalamūlaropanaṃ, ubhayānatthadūrikaraṇaṃ, parisāsu visāradatā,
appamādavahāro, parehi duppadhamāsiyatā, avippaṭisārādisamaṅgitā ca
dassitā honti.

“**Gambhīrā**”ti-ādivacanehi gambhīradhammavibhāvanaṃ,
alabbhaneyyapatiṭṭhatā, kappānaṃ asaṅkhyeyyenaṇṇāpi dullabhapātubhāvatā,
sukhūmenaṇṇāna paccakkhato paṭivijjhitaṃ asakkuṇeyyatā,
dhammanvayasāṅkhātena anumānaṇṇānaṇṇāpi duradhigamanīyatā,
passaddhasabbadarathatā, santadhammavibhāvanaṃ, sobhanapariyosānatā,
atittikarabhāvo, padhānabhāvappatti, yathābhūtaṇṇānagocaratā,
sukhumasabhāvatā, mahāpaṇṇāvibhāvanā ca dassitā honti.
Diṭṭhidīpakapadehi samāsato sassatucchedadiṭṭhiyo pakāsītīti
olīnatītidhāvanavibhāvanaṃ, upāyavinibaddhaniddeso¹,
micchābhīnivesakittanaṃ, kummaggapaṭipattiyā pakāsānā,
vipariyesaggāhapaṇṇāpanaṃ, parāmāsapariggaho,
pubbantāparantānudiṭṭhipatiṭṭhāpanaṃ, bhavavibhavadiṭṭhivibhāgo,
taṇhāvijjāpavatti, antavānantavādiṭṭhiniddeso, antadvayāvātāraṇaṃ,
āsavoghayogakilesagantha samyojanūpādānavisesavibhajjanaṇṇā ca dassitāni
honti. Tathā “**vedanānaṃ samudayaṇṇā**”ti-ādivacanehi catunnaṃ
ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedhasiddhi,
vikkhambhanasamucchedappahānaṃ, taṇhāvijjāvīgamo,
saddhammaṭṭhitinimittapariggaho, āgamādhigamasampatti,
ubhayahitapaṭipatti, tividhapaṇṇāpariggaho, satisampajaṇṇānūṭṭhānaṃ,
saddhāpaṇṇāsamāyogo, sammāvīriyasamathānuyojanaṃ,
samathavipassanānipphatti ca dassitā honti.

“**Ajānataṃ apassataṇṇā**”ti avijjāsiddhi, “**taṇhāgatānaṃ
paritassitavipphanditaṇṇā**”ti taṇhāsiddhi, tadubhayena ca
nīvaraṇasamyojanadvayasiddhi, anamataggasaṃsāravatṭānucchedo,
pubbantāharaṇa-aparantapaṭisandhānāni, atītapaccuppannakālavasena
hetuvibhāgo, avijjātaṇhānaṃ aṇṇāmaṇṇānativattanaṭṭhena
aṇṇāmaṇṇānūpakāritā, paṇṇāvimutticetovimuttīnaṃ paṭipakkhaniddeso ca
dassitā honti. “**Tadapi phassapaccayā**”ti sassatādīpaṇṇāpanassa

---

1. Ubhayavinibandhaniddeso (Abhinavaṭī)

paccayādhīnavuttitākathanena dhammānaṃ niccatāpaṭisedho,
aniccatāpatiṭṭhāpanaṃ, paramatthato kārakādīpaṭikkhepo,
evamādhmatādiniddeso, suññatāpakāsaṇaṃ,
sammattaniyāmapaccayalakkhaṇavibhāvanañca dassitāni honti.

“**Ucchinnabhavanettiko**”ti-ādīnā Bhagavato pahānasampatti,
vijjādhimutti, vasībhāvo, sikkhattayanipphatti, nibbānadhātudvayavibhāgo,
caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, bhavayoni-ādīsu apaniyāpannatā ca dassitā
honti. Sakalena pana suttapadena iṭṭhāniṭṭhesu Bhagavato tādībhāvo, tattha
ca paresaṃ patiṭṭhāpanaṃ, kusaladhammānaṃ ādībhūtadhammadvayassa
niddeho, sikkhattayūpadeso, attantapādīpuggalacatukkasiddhi,
kaṇhākaṇhavipākādīkammacatukkavibhāgo, caturappamaññāvisayaniddeso,
samudayādīpañcakassa yathābhūtāvabodho, chasāraṇīyadhammavibhāvanā,
dasanāthakaradhammapatiṭṭhāpananti evamādayo niddhāretabbā.

Soḷasahāraṇṇanā

Desanāhāraṇṇanā

Tattha “attā, loko”ti ca diṭṭhiyā adhiṭṭhānabhāvena,
vedanāphassāyatanādīmukhena ca gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu
taṇhāvajjā pañcupādānakkhandhā **dukkhasaccaṃ**. Taṇhā **samudayasaccaṃ**.
Sā pana paritassanāggahaṇena “taṇhāgatānaṃ”ti, “vedanāpaccayā taṇhā”ti ca
sarūpeneva samudayaggahaṇena, bhavanettiggahaṇena ca Pāḷiyaṃ gahitāva.
Ayaṃ tāva suttantanayo. Abhidhammanayena pana āghātānandādivacanehi,
ātappādīpadehi, cittappadosavacanena, sabbadiṭṭhidīpakapadehi,
kusalākusalaggahaṇena, bhavaggahaṇena, sokādiggahaṇena, tattha tattha
samudayaggahaṇena cāti saṅkhepato
sabbalokiyakusalākusaladhammavibhāvanapadehi gahitā kammakilesā
samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti **nirodhasaccaṃ**. Tassa tattha tattha
vedanānaṃ atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi, paccattaṃ nibbutivacanena,
anupādāvīmuttivacanena ca Pāḷiyaṃ gahaṇaṃ vedītabbaṃ. Nirodhapajānanā
paṭīpadā **maggasaccaṃ**. Tassāpi tattha tattha vedanānaṃ
samudayādīyathābhūtavedanāpadesena, channaṃ phassāyatanānaṃ
samudayādīyathābhūtapaṭīpanapariyāyena, bhavanettiyā ucchedapariyāyena
ca gahaṇaṃ vedītabbaṃ. Tattha samudayena **assādo**, dukkhena **ādīnavo**,

magganirodhehi **nissaraṇanti** evaṃ catusaccavasena, yāni **Pāḷiyam**¹ sarūpeneva āgatāni assādādīnavanissaraṇāni, tesañca vasena idha assādādayo veditabbā. Vineyyānam tādibhāvāpatti-ādikaṃ yathāvuttavibhāgaṃ payojanameva **phalam**. Āghātādīnam akaraṇīyatā, āghātādīphalassa ca anaññasantānabhāvitā, nindāpasamsāsu yathāsabhāvapaṭijānananibbeṭhanāti evaṃ taṃtaṃpayojanādhigamahetu **upāyo**. Āghātādīnam karaṇapaṭisedhanādi-apadesena Dhammarājassa **añatti** veditabbāti ayam **desanāhāro**.

Vicayahāravannaṇā

Kappanābhāvepi vohāravasena, anuvādavasena ca “maman”ti vuttam, niyamābhāvato vikappanattham vāggahaṇam kataṃ, guṇasamaṅgitāya, abhimukhīkaraṇāya ca “bhikkhave”ti āmantanam. Aññabhāvato, paṭiviruddhabhāvato ca “pare”ti vuttam, vaṇṇapaṭipakkhato, avaṇṇanīyato ca “avaṇṇan”ti vuttam. Byattivasena, vitthāravasena ca “bhāseyyūn”ti vuttam, dhāraṇabhāvato, adhammapaṭipakkhato ca “dhammassā”ti vuttam, diṭṭhisīlehi saṃhatabhāvato, kilesānam saṅghātakaraṇato ca “saṃghassā”ti vuttam. Vuttapaṭiniddesato, vacanupanyāsanato ca “tatrā”ti vuttam, sammukhabhāvato, puthubhāvato ca “tumhehi”ti vuttam. Cittassa hananato, ārammaṇābhīghātato ca “āghāto”ti vuttam, ārammaṇe saṅkocavuttiyā, atuṭṭhākāratāya ca “appaccayo”ti vuttam, ārammaṇacintanato, nissayato ca “cetaso”ti vuttam, atthāsāadhanato, anu anu anatthāsāadhanato ca “anabhiraddhi”ti vuttam, kāraṇārahattā², Satthusāsane ṭhitehi kātum asakkuṇeyyattā ca “na karaṇīyā”ti vuttanti iminā nayena sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Iti anupadavicayato³ **vicayo hāro**. Ativittārabhayena, sakkā ca Aṭṭhakatham tassā līnatthavaṇṇanañca anugantvā ayamattho viññunā vibhāvetunti na vitthārayimha.

---

1. Khu 10. 6 piṭṭhe.   2. Karaṇārahattā (bahūsu)   3. Anupadavicayatoti (bahūsu)

Yuttihāraṇṇanā

Sabbena sabbaṃ āghātādīnaṃ akaraṇaṃ tādibhāvāya saṃvattatīti yujjati iṭṭhāniṭṭhesu samappavattisabbhāvato. Yasmiṃ santāne āghātādayo uppannā, tannimittako¹ antarāyo tasseva sampattivibandhāya saṃvattatīti yujjati. Kasmā? Santānantaresu asaṅkamanato. Cittaṃ abhibhavitvā uppannā āghātādayo subhāsītādisallakkhaṇepi asammatthatāya saṃvattantīti yujjati sakodhalobhānaṃ andhatamasabbhāvato. Pāṇātipātādidussīlyato veramaṇi sabbasattānaṃ pāmojjapāsamsabhāvāya saṃvattatīti yujjati. Sīlasampattiyā hi mahato kittisaddassa abbhuggamo hotīti. Gambhīratādivisesayuttena guṇena Tathāgatassa vaṇṇanā ekadesabhūtāpi sakalasabbaññugūṇaggahaṇāya saṃvattatīti yujjati anaññasādhāraṇattā. Tajjā-ayonisomanasikāraparikkhatāni adhigamatakkānāni sassatavādādi-abhinivesāya saṃvattantīti yujjati kappanājālassa asamugghāṭitattā. Vedanādīnavānavabodhena vedanāya taṇhā pavaḍḍhatīti yujjati assādānupassanāsabbhāvato. Sati ca vedayitarāge tattha attattaniyagāho, sassatādigāho ca vipariṇhandatīti yujjati kāraṇassa sannihitattā. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. Sassatādivāde paññapentānaṃ, tadanucchavikaṃ vā vedanaṃ vedayantānaṃ phasso hetūti yujjati visayindriyaviññāṇasaṅgatiyā vinā tadabhāvato. Chaphassāyatanaṇimittavaṭṭassa anupacchedoti yujjati tattha avijjātaṇhānaṃ appahīnattā. Channaṃ phassāyatanaṇaṃ samudayādipajānaṇaṃ sabbadiṭṭhigatikasaññaṃ aticca tiṭṭhatīti yujjati catusaccapaṭivedhabhāvato. Imāheva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhihi sabbadiṭṭhigatānaṃ antojālīkatabhāvoti yujjati akiriyavādādīnaṃ issaravādādīnaṇca tadantogadhattā. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Ucchinnabhavanettiko Tathāgatassa kāyoti yujjati, yasmā Bhagavā abhinīhārasampattiyā catūsu satipaṭṭhānesu patīṭṭhitacitto sattabojjhaṅgeyeva yathābhūtaṃ bhāvesi. Kāyassa bhedaṃ parinibbutaṃ na dakkhantīti yujjati anupādisesanibbānappatiyaṃ rūpādīsu kassacipi anavasesatoti ayaṃ **yuttihāro**.

---

1. Tannimittato (bahūsu)

Padaṭṭhānahāraṇṇanā

Avanṇāraha-avanṇānurūpasampattānādeyyavacanaṭādi vipattīnam padaṭṭhānam. Vanṇārahavanṇānurūpasampattasaddheyyavacanaṭādi sampattīnam padaṭṭhānam. Tathā āghāṭādayo nirayādidukkhassa padaṭṭhānam. Āghāṭādīnam akaraṇam saggasampatti-ādisabbasampattīnam padaṭṭhānam. Pāṇātipātādihi paṭivirati ariyassa sīlakkhandhassa padaṭṭhānam. Ariyo sīlakkhandho ariyassa samādhikkhandhassa padaṭṭhānam. Ariyo samādhikkhandho ariyassa paññākkhandhassa padaṭṭhānam. Gambhīratādivisesayuttaṃ Bhagavato paṭivedhappakāraññaṃ desanāññaṇassa padaṭṭhānam. Desanāññaṇam vineyyānam sakalavaṭṭadukkhaniṣṣaraṇassa padaṭṭhānam. Sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādānanti sā yathārahaṃ navavidhassāpi bhavassa padaṭṭhānam. Bhavo jātiyā, jāti jarāmaṇassa, sokādīnaṅca padaṭṭhānam. Vedanānam samudayādiyathābhūtavedanaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedho. Tattha anubodho paṭivedhassa padaṭṭhānam, paṭivedho catubbidhassa sāmāññaphalassa padaṭṭhānam. “Ajānataṃ apassatan”ti avijjāgahaṇam, tattha avijjā saṅkhārānam padaṭṭhānanti yāva vedanā taṇhāya padaṭṭhānanti netabbaṃ. “Taṇhāgatānam paritassitavipphanditan”ti ettha taṇhā upādānassa padaṭṭhānam, “tadapi phassapaccayā”ti ettha sassatādipaññāpanam paresam micchābhinivesassa padaṭṭhānam, micchābhiniveso saddhammassavana sappurisūpassaya yonisomanasikāra dhammānudhammapaṭipattīhi vimukhatāya, asaddhammassavanādīnaṅca padaṭṭhānam, “aññatra phassa”ti-ādīsu phasso vedanāya padaṭṭhānam, cha phassāyatanāni phassassa, sakalavaṭṭadukkhassa ca padaṭṭhānam, channaṃ phassāyatanānam samudayādiyathābhūtaṭṭappajānanam nibbidāya padaṭṭhānam, nibbidā virāgassāti yāva anupādāparinibbānam netabbaṃ. Bhagavato bhavanettisamucchedo sabbaññutāya padaṭṭhānam. Tathā anupādāparinibbānassāti ayaṃ **padaṭṭhānahāro**.

Lakkhaṇahāraṇṇanā

Āghāṭādiggaṇaṇena kodh upanāha makkha palāsa issā macchariya sārāmbha paravambhanādīnam saṅgaho paṭighacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Ānandādiggaṇaṇena abhijjhāvisamalobhamānātimānamadappamādādīnam saṅgaho lobhacittuppādapariyāpannatāya samānalakkhaṇattā.

Tathā āghātaggahaṇena avasiṭṭhaganthanīvaraṇānaṃ saṅgaho kāyaganthanīvaraṇalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Ānandaggahaṇena phassādīnaṃ saṅgaho saṅkhārakkhandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Sīlaggahaṇena adhicitta-adhipaññāsikkhānampi saṅgaho sikkhālakkaṇena ekalakkhaṇattā. Idha pana sīlasseva¹ indriyasamvarādikassa daṭṭhabbāṃ. Diṭṭhiggahaṇena avasiṭṭha-upādānānampi saṅgaho upādānalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Vedanānaṃ”ti ettha vedanāggahaṇena avasiṭṭha-upādānakkhandhānampi saṅgaho khandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā vedanāya dhammāyatanadhammadhātupariyāpannattā² sammasanūpagānaṃ sabbesaṃ āyatanānaṃ dhātūnaṃca saṅgaho āyatanalakkhaṇena, dhātulakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. “Ajānataṃ apassatan”ti ettha avijjāggahaṇena hetu-āsavoghayoganīvaraṇādisaṅgaho hetādilakkhaṇena ekalakkhaṇattā avijjāya, tathā “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditan”ti ettha taṇhāggahaṇenāpi. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassaggahaṇena saññāsāṅkhāraviññāṇānaṃ saṅgaho vipallāsahetubhāvena, khandhalakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. Chaphassāyatanaggahaṇena khandhindriyadhātādīnaṃ saṅgaho phassupattinimittatāya, sammāsanāsabhāvena ca ekalakkhaṇattā. Bhavanettiggahaṇena avijjādīnampi saṃkilesadhammānaṃ saṅgaho vaṭṭahetubhāvena ekalakkhaṇattāti ayam **lakkhaṇahāro**.

Catubyūhahāraṇṇanā

Nindāpasamsāhi sammākampitacetasā micchājīvato anoratā sassatādimicchābhīnivesino sīlādiddhammakhandhesu appatiṭṭhitatāya Sammāsambuddhaguṇarasassādavimukhā veneyyā imissā desanāya **nidānaṃ**. Te yathāvuttadosavinimuttā kathāṃ nu kho sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparā bhaveyyunti ayamettha Bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **nirutti**. Taṃ “evan”ti-ādinidānapadānaṃ, “maman”ti-ādi Pālipadānaṃca Aṭṭhakathāvasena suviññeyyattā ativithārabhayena na vitthārayimha. Padapadathaniddesānikkhepasuttadesanā sandhivasena chabbidhā **sandhi**. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Tathā padatthassa padatthantarena sambandho

1. Ekalakkhaṇattā pana sīlanādisīlasseva (Ka)

2. ...pariyāpannāya (?)

padatthasandhi. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa ca pubbāparasambandho **niddesasandhi**, yā Aṭṭhakathāyaṃ pucchānusandhi-ajjhāsayaṃanusandhiyathānusandhivasena tividhā vibhattā, tā panetā tissopi sandhiyo Aṭṭhakathāyaṃ vicāritā eva. **Suttasandhi** ca paṭhamam nikkhepavasena amhehi pubbe dassitāyeva. Ekissā desanāya desanāntarena saddhim saṃsandanam **desanāsandhi**, sā evam veditabbā—“mamaṃ vā bhikkhave -pa- na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti ayaṃ desanā “ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okkanteyyum, tatrapī yo mano padūseyya na me so tena sāsanakaro”ti¹ imāya desanāya saddhim saṃsandati. “Tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti “kammassakā māṇava sattā -pa- dāyādā bhavissanti”ti² imāya desanāya saṃsandati. “Api tumhe -pa- ājāneyyāthā”ti “kuddho attham -pa- sahate naran”ti³ imāya desanāya saṃsandati.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇam -pa- na cetaso ubbilāvitattam karaṇīyan”ti “dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā”⁴. Kullūpamaṃ vo bhikkhave dhammam desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti⁵ imāya desanāya saṃsandati. “Tatra ce tumhehi -pa- ubbilāvitā, tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti “luddho attham -pa- sahate naran”ti⁶ “kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachādītā”ti⁷ imāhi desanāhi saṃsandati.

“Appamattakam -pa- sīlamattakan”ti “paṭhamam jhānam upasappajja viharati. Ayaṃ kho brāhmaṇa yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisamsataro cā”ti-ādikāya⁸ desanāya saṃsandati paṭhamajjhānassa sīlato mahapphalamahānisamsatarabhāvavacanena jhānato sīlassa appabhāvadīpanato.

1. Ma 1. 181 piṭṭhe.

3. Am 2. 471; Khu 7. 12, 283, 374 piṭṭhesu.

5. Ma 1. 187 piṭṭhe.

6. Khu 1. 252; Khu 7. 12, 283, 374; Khu 8. 251 piṭṭhesu.

7. Khu 1. 172; Khu 10. 32, 107, 184 piṭṭhesu.

2. Am 3. 495, 6, 7 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 188 piṭṭhe.

8. Dī 1. 140 piṭṭhe.

“Pāṇātipātaṃ pahāyā”ti-ādi “samaṇo khalu bho Gotamo sīlavā -pa- kusalasīlena samannāgato”ti-ādikāhi¹ desanāhi saṃsandati.

“Aññeva dhammā gambhīrā”ti-ādi “adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro”ti-ādi² Pāḷiyā saṃsandati.
Gambhīratādivisesayuttadhammapaṭivedhena hi ñāṇassa gambhīrādibhāvo viññāyatīti.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā”ti-ādi “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā -pa- abhivadanti, sassato attā ca loko ca, idameva saccam, moghamaññanti ittheke abhivadanti, asassato, sassato ca asassato ca, neva sassato ca nāsassato ca, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavā ca attā ca loko ca idameva saccam, moghamaññanti ittheke abhivadanti”ti-ādikāhi³ desanāhi saṃsandati.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā”ti-ādi “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā -pa- abhivadanti saññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti asaññī, nevasaññīnāsaññī ca attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti sato vā pana sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti”ti-ādikāhi⁴ desanāhi saṃsandati. “Vedanānaṃ -pa- Tathāgato”ti “tayidaṃ saṅkhatam oḷārikaṃ, atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho, atthetanti iti veditvā tassa nissaraṇadassāvī Tathāgato tadupātivatto”ti-ādikāhi⁵ desanāhi saṃsandati.

“Tadapi tesam -pa- vipphanditamevā”ti idaṃ “tesam bhavataṃ aññatreva chandāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattamyeva ñāṇam bhavissati parisuddham pariyodātanti netam ṭhānam vijjati. Paccattam kho pana Bhikkhave ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha

1. Dī 1. 108 piṭṭhe.

2. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 22 piṭṭhe.

4. Ma 3. 18 piṭṭhe.

5. Ma 3. 23 piṭṭhe.

ñāṇabhāgamattameva pariyodāpentī, tadapī tesaṃ bhavataṃ
samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāyatī”ti-ādīkāhi¹ desanāhi saṃsandati.

“Tadapī phassapaccayā”ti idaṅca “cakkhuṅca paṭicca rūpe ca uppajjati
cakkhuviññāṇaṃ, tiṅṅaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā,
vedanāpaccayā taṅhā, taṅhāpaccayā upādānaṃ”ti², “chandamūlakā ime
āvuso dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā
vedanāsamosaṇā”ti³ ca ādikāhi desanāhi saṃsandati.

“Yato kho Bhikkhave bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ”ti-ādi “yato
kho Ānanda bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassati, na saññaṃ, na
saṅkhāre, na viññāṇaṃ attānaṃ samanupassati, so evaṃ asamanupassanto
na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ
paccattaṃyeva parinibbāyatī”ti-ādīkāhi⁴ desanāhi saṃsandati.

“Sabbete imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā”ti-ādi “ye hi keci
Bhikkhave -pa- abhivadanti, sabbe te imāneva pañca kāyāni abhivadanti
etesaṃ vā aññatarānaṃ”ti-ādīkāhi⁵ desanāhi saṃsandati.

“Kāyassa bheda -pa- devamanussā”ti—

“Accī yathā vātavegena khittā, (Upasivāti Bhagavā,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ.
Evaṃ Munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ”ti-ādīkāhi⁶—

desanāhi saṃsandatīti ayaṃ cātubyūho hāro.

Āvattahāraṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacaṇena khantisoraṇṇānuṭṭhānaṃ. Tattha
khantiyā saddhāpaññāparāpakāradukkhahagatānaṃ saṅgaho, soraccena
sīlassa. Saddhādiggahaṇena ca saddhindriyādisakalabodhipakkhiyadhammā
āvattanti. Silaggahaṇena avipparādayo sabbepi silānisamsadhammā
āvattanti. Paṇātipātādīhi paṭivirativacaṇena appamādavihāro,

1. Ma 3. 23 piṭṭhe. 2. Saṃ 1. 301 piṭṭhe. 3. Am 3. 153 piṭṭhe thokaṃ visadisāṃ.
4. Pariyesitabbaṃ. 5. Ma 3. 22 piṭṭhe. 6. Khu 1. 440; Khu 8. 11, 110 piṭṭhesu.

tena sakalam sāsanabrahmacariyamāvattati.
 Gambhīratādivisesayuttadhammaggaṇena mahābodhipakittanam.
 Anāvaraṇañānapadaṭṭhānañhi āsavakkhayañāṇam,
 āsavakkhayañānapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇam mahābodhi, tena
 Dasabalādayo sabbe Buddhaguṇā āvattanti. Sassatādiditṭhiggaṇena
 taṇhāvijjāya saṅgaho, tāhi anamataggasaṃsāraṇaṃ āvattati. Vedanānam
 samudayādiyathābhūtavedanena Bhagavato pariññāttayavisuddhi, tāya
 paññāpāramimukhena sabbapāramiyo āvattanti. “Ajānataṃ apassatan”ti
 avijjāggahaṇena ayonisomanasikārapariggaho, tena ca
 ayonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti. “Taṇhāgatānam
 paritassitavipphanditan”ti taṇhāggahaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā
 āvattanti, “tadapi phassapaccayā”ti-ādi sassatādipaññāpanassa paccayādhīna
 vuttidassanam, tena aniccatādilakkhaṇattayaṃ āvattati. Channam
 phassāyatanānam yathābhūtaṃ pajānanena vimuttisampadāniddeso, tena
 sattapi visuddhiyo āvattanti. “Ucchinnabhavanettiko Tathāgatassa kāyo”ti
 taṇhāpahānam, tena Bhagavato sakalasaṃkilesappahānam āvattatīti ayam
āvatto hāro.

Vibhattihāraṇā

Āghātānandādayo akusalā dhammā, tesam ayonisomanasikārādi
 padaṭṭhānam. Yehi pana dhammehi āghātānandādīnam akaraṇam appavatti,
 te abyāpādādayo kusalā dhammā, tesam yonisomanasikārādi padaṭṭhānam.
 Tesu āghātādayo kāmāvacarāva, abyāpādādayo catubhūmakā. Tathā
 pāṇātipātādīhi paṭivirati kusalā vā abyākatā vā, tassā hirottappādayo
 dhammā padaṭṭhānam. Tattha kusalā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā,
 abyākatā lokuttarāva. “Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā”ti
 vuttadhammā siyā kusalā, siyā abyākatā, tattha kusalānam
 vuṭṭhānagāminivipassanā padaṭṭhānam. Abyākatānam maggadhammā,
 vipassanā, āvajjanā vā padaṭṭhānam. Tesu kusalā lokuttarā, abyākatā siyā
 kāmāvacarā, siyā lokuttarā, sabbāpi diṭṭhiyo akusalāva kāmāvacarāva, tāsam
 avisesena micchābhinivese ayonisomanasikāro padaṭṭhānam. Visesto pana
 santatighanavinibbhogābhāvato ekattanayassa

micchāgāho atītajāti-anussaraṇatakkasahito sassatadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Hetuphalabhāvena sambandhabhāvassa aggahaṇato nānattanayassa micchāgāho tajjāsamannāhārasahito ucchedadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Evam sesadiṭṭhīnampi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ. “Vedanānaṃ”ti ettha vedanā siyā kusalā, siyā abyākatā, siyā kāmāvacarā, siyā rūpāvacarā, siyā arūpāvacarā, phasso tāsāṃ padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ maggañāṇaṃ, anupādāvimutti phalaṃ, tesāṃ “aññeva dhammā gambhīrā”ti ettha vuttanayena dhammādivibhāgo netabbo. “Ajānataṃ apassatan”ti-ādīsu avijjātaṇhā akusalā kāmāvacarā, tāsū avijjāya āsavā, ayonisomanasikāro eva vā padaṭṭhānaṃ. Taṇhāya saṃyojanīyesu dhammesu assādadassanaṃ padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassassa vedanāya viya dhammādivibhāgo veditaṃ. Iminā nayena phassāyatanādīnampi yathārahaṃ dhammādivibhāgo netabboti ayaṃ **vibhattihāro**.

Parivattahāraṇaṇā

Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ khantisoraccāni anubrūhetvā paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhiyā ubhayaḥhitapaṭipattīṃ āvahati. Āghātādayo pana pavattiyamānā dubbaṇṇataṃ dukkhaseyyaṃ bhogahāniṃ akittīṃ parehi durupasaṅkamanatañca nipphādentā nirayādīsu mahādukkhaṃ āvahanti. Paṇātipātādīhi paṭivirati avipphaṭisārādīkalyāṇaṃ paramparaṃ āvahati. Paṇātipātādi pana vipphaṭisārādī-akalyāṇaṃ paramparaṃ, gambhīratādivisesayuttaṃ ñāṇaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ vijjābhīññādiguṇavisesaṃ āvahati sabbañeyyaṃ yathāsabhāvāvabodhato. Tathā gambhīratādivisesarahitaṃ pana ñāṇaṃ ñeyyesu sāvaraṇato yathāvuttaguṇavisesaṃ nāvahati. Sabbāpi cetā diṭṭhiyo yathārahaṃ sassatucchedabhāvato antadvayabhūtā sakkāyatīraṃ nātivattanti anīyānikasabhāvattā. Nīyānikasabhāvattā pana sammādiṭṭhi sapaṅkhaṇā majjhīmapaṭipadābhūtā atikkamma sakkāyatīraṃ pāraṃ āgacchati. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ anupādāvimuttiṃ āvahati maggabhāvato. Vedanānaṃ samudayādi-asappaṭivedho saṃsāracāraḥārodhaṃ āvahati saṅkhārānaṃ paccayabhāvato. Vedayitasabhāvapaṭicchādako sammoho tadabhinandanaṃ

āvahati. Yathābhūtāvabodho pana tattha nibbedam virāgañca āvahati. Micchābhinivese ayonisomanasikārasahitā taṇhā anekavihitam diṭṭhijālam pasāreti. Yathāvuttataṇhāsamucchedo paṭhamamaggo tam diṭṭhijālam saṅkoceti. Sassatavādādipaṇṇāpanassa phasso paccayo hoti asati phasse tadabhāvato. Diṭṭhibandhanabandhānam phassāyatanādīnam anirodhena phassādi-anirodho saṃsāradukkhassa anivattiyeva, yāthāvato phassāyatanādipariṇṇā sabbadiṭṭhidassanāni ativattati, phassāyatanādi-apariṇṇā tam diṭṭhigahaṇam¹ nātivattati. Bhavanettisamucchedo āyatim attabhāvassa anibbattiyā saṃvattati, asamucchinnāya bhavanettiyā anāgate bhavappabandho parivattatiyevāti ayam **parivatto hāro**.

Vevacanaḥāraṇṇā

“Mama mayham me”ti pariyāyavacanam. “Bhikkhave samaṇā tapassino”ti pariyāyavacanam. “Pare aññe paṭiviruddhā”ti pariyāyavacanam. “Avaṇṇam akittim nindan”ti pariyāyavacanam. “Bhāseyyum bhaṇeyyum kareyyun”ti pariyāyavacanam. “Dhammassa vinayassa Satthusāsanassā”ti pariyāyavacanam. “Saṃghassa samūhassa gaṇassā”ti pariyāyavacanam. “Tatra tattha tesū”ti pariyāyavacanam. “Tumhehi vo bhavantehi”ti pariyāyavacanam. “Āghāto doso byāpādo”ti pariyāyavacanam. “Appaccayo domanassam cetasikadukkhan”ti pariyāyavacanam. “Cetaso anabhiraddhi cittassa byāpatti manopadoso”ti pariyāyavacanam. “Na karaṇiyā na uppādetabbā na pavattetabbā”ti pariyāyavacanam. Iti iminā nayena sabbapadesu vevacanam vattabbanti ayam **vevacano hāro**.

Paññattihāraṇṇā

Āghāto vatthivasena dasavidhena ekūnavīsatividhena vā paññatto. Appaccayo upavicārasena chadhā paññatto. Ānando pīti-ādivasena navadhā paññatto. Pīti sāmāññato khuddikādivasena pañcadhā paññattā. Somanassam upavicārasena chadhā paññattam. Silam vārittacārittādivasena anekadhā paññattam. Gambhīratādivisesayuttam ṇāṇam cittuppādasena catudhā, dvādasavidhena vā, visayabhedato anekadhā ca paññattam. Diṭṭhi

---

1. Apariṇṇātaḥāraṇṇāyatanādidiṭṭhigahaṇam (bahūsu)

sassatādivasena dvāsaṭṭhiyā bhedehi, tadantogadhavibhāgena anekadhā ca paññattā. Vedanā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Tassā samudayo pañcadhā paññatto, tathā atthaṅgamo. Assādo duvidhena paññatto. Ādīnavo tividhena paññatto. Nissaraṇaṃ ekadhā catudhā ca paññattaṃ -pa- anupādāvimutti duvidhena paññattā.

“Ajānataṃ apassatan”ti vuttā avijjā visayabhedena catudhā aṭṭhadhā ca paññattā. “Taṇhāgatānaṃ”ti-ādinā vuttā taṇhā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Phasso nissayavasena chadhā paññatto. Upādānaṃ catudhā paññattaṃ. Bhavo dvidhā anekadhā ca paññatto. Jāti vevacanavasena chadhā paññattā. Tathā jarā sattadhā paññattā. Maraṇaṃ aṭṭhadhā navadhā ca paññattaṃ. Soko pañcadhā paññatto. Paridevo chadhā paññatto. Dukkhaṃ catudhā paññattaṃ, tathā domanassaṃ. Upāyāso catudhā paññatto. “Samudayo hoti”ti pabhavapaññatti, “yathābhūtaṃ pajānātī”ti dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa cacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti.

“Antojālīkatā”ti-ādi sabbadiṭṭhīnaṃ saṅgahapaññatti. “Ucchinnabhavanettiko”ti-ādi duvidhena parinibbānapaññatti. Evaṃ āghātādīnaṃ akusalakusalādidhammānaṃ yathā pabhavapaññatti-ādivasena, tathā “āghāto”ti byāpādassa vevacanapaññatti, “appaccayo”ti domanassassa vevacanapaññattīti-ādinā nayena paññattibhedo vibhajitabboti ayaṃ **paññattihāro**.

Otaraṇahāraṇṇā

Āghātaggahaṇena saṅkhārakkhandhasaṅgaho, tathā anabhiraddhigahaṇena. Appaccayaggahaṇena vedanākkhandhasaṅgahoti idaṃ **khandhamukhena otaraṇaṃ**. Tathā āghātādiggahaṇena dhammāyatanaṃ dhammadhātu dukkhasaccaṃ samudayasaccaṃ vā gahitanti idaṃ **āyatanaṃ mukhena dhātumukhena saccamukhena ca otaraṇaṃ**. Tathā āghātādīnaṃ sahaṅgātā avijjā hetu sahaṅgātā aññamañña nissaya sampayutta atthi avigata paccayehi paccayo hoti, asahaṅgātā pana anantara samanantara anantarūpanissaya natthivigatāsevanapaccayehi paccayo hoti, ananantarā upanissayavaseneva paccayo

hoti. Taṇhā upādānādīnaṃ, phassādīnampi tesāṃ sahaajātānaṃ asahajātānaṃca yathārahaṃ paccayabhāvo vattabbo. Koci panettha adhipativasena, koci kammavasena, koci āhārasena, koci indriyavasena, koci jhānavasena, koci maggavasenapi paccayo hotīti ayampi viseso veditabboti idaṃ **paṭṭicasamuppādamukhena otaraṇaṃ**. Ānandādīnampi imināva nayena khandhādīmukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ.

Tathā sīlaṃ pāṇātipātādīhi viraticetanā, abyāpādādicetasikadhammā ca, pāṇātipātādayo cetaṇāva, tesāṃ, tadupakāraḥkandhammānaṃca lajjādayādīnaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanādīsaṅgaho¹, purimanayeneva khandhādīmukhena ca otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ. Esa nayo nāṇādiṭṭhivedanā-avijjātaṇhādīggahaṇesu. Nissaraṇa-anupādāvīmuttigahaṇesu asaṅkhataḥkātuvasenapi **dhātumukhena otaraṇaṃ** vibhāvetabbaṃ. Tathā “vedanānaṃ -pa- anupādāvīmutto”ti etena Bhagavato sīlādayo pañca dhammakhandhā, satipaṭṭhānādayo ca bodhipakkhiyadhammā pakāsītā hontīti taṃmukhenapi otaraṇaṃ veditabbaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti diṭṭhipaññāpanassa paccayādhīnavuttitādīpanena **aniccatāmukhena otaraṇaṃ**, tathā evaṃdhammatāya **paṭṭicasamuppādamukhena otaraṇaṃ**, aniccassa dukkhānattabhāvato **appaṇihitamukhena suññatāmukhena ca otaraṇaṃ**. Sesapadesupi eseva nayoti ayaṃ **otaraṇo hāro**.

Sodhanahāraṇaṇā

“Mamaṃ vā -pa- bhāseyyun”ti **ārambho**. “Dhammassa -pa-. Saṅghassa -pa- bhāseyyun”ti **padasuddhi, no ārambhasuddhi**. “Tatra tumhehi -pa- karaṇīyā”ti **padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca**. Dutīyanayādīsipi eseva nayo. Tathā “appamattakaṃ kho panetan”ti-ādi **ārambho**. “Katamaṃ”ti-ādi **pucchā**. “Pāṇātipātaṃ pahāyā”ti-ādi **padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi**. “Idaṃ kho”ti-ādi **pucchāsuddhi ceva padasuddhi ca ārambhasuddhi ca**.

Tathā “atthi bhikkhave”ti-ādi **ārambho**. “Katame ca te”ti-ādi **pucchā**. “Santi bhikkhave”ti-ādi **ārambho**. “Kin”ti-ādi **ārambhapucchā**.

1. Saṅkhārakkhandhadhammāyatanādīsū saṅgahato (Abhinavaṭī)

“Yathāsamāhite”ti-ādi **padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi.**
 “Ime kho te”ti-ādi **padasuddhi ceva pucchāsuddhi ca ārambhasuddhi ca.**
 Iminā nayena sabbattha ārambhādayo veditabbāti ayam **sodhano hāro.**

Adhiṭṭhānahāraṇṇā

“Avaṇṇan”ti **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ,** taṃ avikappetvā **visesavacanaṃ**
 “mamaṃ vā dhammassa vā saṃghassa vā”ti. Sukkapakkhepi eseva nayo.

Tathā “sīlan”ti **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ,** taṃ avikappetvā
visesavacanaṃ “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādi.

“Aññeva dhammā”ti-ādi **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ,** taṃ avikappetvā
visesavacanaṃ “tayidaṃ bhikkhave Tathāgato pajānāti”ti-ādi.

Tathā “pubbantakappikā”ti-ādi **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ,** taṃ
 avikappetvā **visesavacanaṃ** “sassabhavādā”ti-ādi. Iminā nayena sabbattha
 sāmaññaviseso niddhāretabboti ayam **adhiṭṭhāno hāro.**

Parikkhārahāraṇṇā

Āghātādīnaṃ “anattaṃ me acari”ti-ādīni¹ ca ekūnavīsati
 āghātavatthūni **hetu.** Ānandādīnaṃ ārammaṇe abhisineho **hetu.** Silassa hiri-
 ottappaṃ appicchatādayo ca **hetu.** “Gambhīrā”ti-ādīnā vuttadhammassa
 sabbāpi pāramiyo **hetu,** visesena paññāpāramī. Diṭṭhīnaṃ
 asappurisūpassayo, asaddhammassavanaṃ, micchābhinivesena
 ayonisomanasikāro ca avisesena **hetu,** visesena pana sassatavādādīnaṃ
 atītajāti-anussaraṇādi **hetu.** Vedanānaṃ avijjātaṇhākammāni phasso ca **hetu.**
 Anupādāvimuttiyā ariyamaggo **hetu.** Paññāpanassa ayonisomanasikāro **hetu.**
 Taṇhāya saṃyojanīyesu assādānupassanā **hetu.** Phassassa chaḷāyatanāni,
 chaḷāyatanassa nāmarūpaṃ **hetu.** Bhavanettisamucchedassa visuddhibhāvanā
hetūti ayam **parikkhāro hāro.**

1. Abhi 1. 244; Abhi 2. 376 piṭṭhādīsu.

Samāropanahāraṇṇanā

Āghātādīnam akaraṇīyatāvacaṇena khantisampadā dassitā hoti. “Appamattakaṃ kho panetan”ti-ādinā soraccasampadā, “atthi bhikkhave”ti-ādinā nāṇasampadā, “aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā”ti, “vedanānaṃ -pa- yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto”ti etehi samādhisampadāya saddhiṃ vijjāvimuttivasībhāvasampadā dassitā hoti. Tattha khantisampadā paṭisaṅkhānabalasiddhito soraccasampadāya **padaṭṭhānaṃ**. Soraccasampadā pana atthato sīlameva, tathā pāṇātipātādīhi paṭivirakivacaṇaṃ sīlassa pariyāyavibhāgadassanattamaṃ. Tattha sīlaṃ samādhissa **padaṭṭhānaṃ**, samādhi paññāya **padaṭṭhānaṃ**. Tesu sīlena **vītikkaṃappahānaṃ duccharitasāṅkilesappahānaṃ** sijjhati, samādhina **pariyuṭṭhānappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, taṇhāsāṅkilesappahānaṃ** sijjhati. Paññāya **diṭṭhisāṅkilesappahānaṃ, samucchedaṭṭhānaṃ, anusayappahānaṃ** sijjhatīti sīlādīhi tīhi dhammakhandhehi samathavipassanābhāvanāpāripūrī, pahānattayasiddhi cāti ayaṃ **samāropano hāro**.

Soḷasahāraṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

Nandiyāvattānayaṇṇanā

Āghātādīnam akaraṇavacaṇena taṇhāvijjāsāṅkoco dassito hoti. Sati hi attattaniyavatthūsu sinehe sammose ca “anattamaṃ me acari”āti-ādinā¹ āghāto jāyatīti, tathā “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādivacaṇehi, “paccattaññeva nibbuti viditā, anupādāvimutto, channaṃ phassayatanānaṃ -pa- yathābhūtaṃ pajānāti”ati-ādīhi vacanehi ca taṇhāvijjānaṃ accantappahānaṃ dassitaṃ hoti. Tāsaṃ pana pubbantakappikādīpadehi “ajānataṃ apassatan”ti-ādīpadehi ca sarūpato dassitānaṃ taṇhāvijjānaṃ rūpadhammā arūpadhammā ca **adhiṭṭhānaṃ**. Yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca **paṭipakko**. Tesāṃ cetovimutti paññāvimutti ca **phalaṃ**.

1. Abhi 1. 244; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.

Tattha taṇhā, taṇhāvijjā vā samudayasaccam, tadadhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccam, tesam appavatti nirodhasaccam, nirodhapajānanā samathavipassanā maggasaccanti evam catusaccayojanā veditabbā. Taṇhāggahaṇena cettha māyāsāṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatā-ahirikānottappādivasena sabbo akusalapakkho netabbo. Tattha avijjāggahaṇena viparītamanasikārakodhupanāhamakkhapalāsa-issamacchariyasārambhadovasacassatābhavadiṭṭhivibhavaditṭhādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyena amāyā-asāṭheyyādi-aviparītamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānam saddhindriyādīnam, vipassanāpakkhiyānañca aniccasaññādīnam vasena kusalapakkho netabboti ayam **nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmi.**

Tipukkhalanayavaṇṇanā

Āghātādīnam akaraṇavacanena adosassiddhi, tathā pāṇātipātapharusavācāhi paṭivirativacanena. Ānandādīnam akaraṇavacanena alobhasiddhi, tathā abrahmacariyato paṭivirativacanena. Adinnādānādīhi pana paṭivirativacanena ubhayasiddhi. “Tayidaṃ bhikkhave Tathāgato pajānāti”ti-ādīnā amohasiddhi. Iti tīhi akusalamūlehi gahitehi tappaṭipakkhato, āghātādi-akaraṇavacanena ca tīhi kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Tattha tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasamkilesamalavisamākusalasaññāvitakkāsaddhammādi vasena sabbo akusalapakkho vitthāretabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritavodānasamakusalasaññāvitakkapaññāsaddhammasamādhivim okkhamukha vimokkhādivasena sabbo kusalapakkho vibhāvetabbo. Etthāpi ca saccayojanā veditabbā. Kathaṃ? Lobho sabbāni vā kusalākusalāmūlāni samudayasaccam, tehi pana nibbattā tesam adhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādīnā nayena saccayojanā veditabbāti ayam **tipukkhalassa nayassa bhūmi.**

Sīhavikkīṭitanayavaṇṇanā

Āghātānandanādīnam akaraṇavacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjanavajje, tattha ca ādīnavānisamse sallakkhetvā sāvajjam pahāya

anavajjam samādāya vattatīti. Tathā micchājīvā paṭivirativacanena vīriyasiddhi. Vīriyena hi kāmabyāpādavihimsāvitakke vinodeti, vīriyasādhanañca ājīvapārisuddhisīlanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje, tattha ca ādīnavānisaṃse sallakkhetvā sāvajjam pahāya anavajjam samādāya vattati. Tathā hi sā “visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā”ti ca vuccati. “Tayidaṃ bhikkhave Tathāgato pajānātī”ti-ādinā samādhipaññāsiddhi. Paññāya hi yathābhūtāvabodho, samāhito ca yathābhūtaṃ pajānātīti. Tathā “nicco dhuvo”ti-ādinā anicce “niccan”ti vipallāso, “arogo paramā maraṇā, ekantasukhī attā diṭṭhadhammanibbānappatto”ti ca evamādīhi asukhe “sukhan”ti vipallāso, “pañcahi kāmagaṇehi samappito”ti-ādinā asubhe “subhan”ti vipallāso, sabbeheva ca diṭṭhidīpakapadehi anattani “attā”ti vipallāsoti evamettha cattāro vipallāsā siddhā honti, tesam paṭipakkhato cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā.

Katham? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo ca tikkhindriyo cāti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo asubhe “subhan”ti vipallattadiṭṭhi satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutīyo asukhe “sukhan”ti vipallattadiṭṭhi “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī”ti-ādinā¹ vuttena vīriyasamvarasaṅkhātena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamati. Tatiyo anicce “niccan”ti ayāthāvagāhī samathabalena samāhitabhāvato saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvaṃ yathābhūtaṃ paṭivijjhati. Catuttho santatisamūhakiccārammaṇaghanavicittattā phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti micchābhinivesī catukoṭīkasuññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhamseti. Catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayoga kāyagantha agatī taṇhuppādupādāna sattaviññāṇaṭṭhiti apariññādivasena sabbo akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāna-iddhip-ādādivasena sabbo vodānapakkho netabboti ayaṃ **sīhavikkīṭitassa nayassa bhūmi**. Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi, catūhipi vā vipallāsehi

---

1. Ma 1. 14; Am 1. 323; Am 2. 342 piṭṭhesu.

samudayasaccam, tesam adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti-ādinā saccayojanā veditabbā.

Disālocana-aṅkusanayadvayaṇṇanā

Iti tiṇṇam atthanayānam siddhiyā vohāranayadvayampi siddhameva hoti. Tathā hi atthanayadisābhūtadhammānam samālocanam **disālocanam**, tesam samānayanam **aṅkusoti** niyuttā pañca nayā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idam suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṅkilesavāsanāsekkhabhāgiyam, saṅkilesanibbedhāsekkhabhāgiyameva vā. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaram sattadhammādhiṭṭhānam ñāṇañeyyadassanabhāvanam sakavacanaparavacanam vissajjanīyāvissajjanīyam kusalākusalam anuññātapāṭikkhittañcāti veditabbam.

Pakaraṇanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāmaññaphalasutta

Rājāmaccaḥāvaṇṇanā

150. **Rājagaheti** ettha duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitanti **Rājagahanti** āha “**Mandhātu -pa-vuccatī**”ti. Tattha Mahāgovindena mahāsattena pariggahitaṃ reṇu-ādīhi rājūhi pariggahitameva hotīti Mahāgovindaggahaṇaṃ. **Mahāgovindoti** mahānubhāvo eko purātano rājāti keci. **Pariggahitattāti** rājadhānībhāvena pariggahitattā. **Pakāreti** nagaramāpanena raññā kārītasabbagehattā **Rājagahaṃ**, Gijjhakūḍādihi parikkhittattā pabbatarājehi parikkhittagehasadisanti **Rājagahaṃ**, sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehantipi **Rājagahaṃ**, saṃvihitārakkhatāya anattābhābhābhāvena upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gehabhūtantipi **Rājagahaṃ**, rājūhi disvā sammā paṭiṭṭhāpittattā tesāṃ gahaṃ gehabhūtantipi **Rājagahaṃ**, ārāmarāmaṇeyyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati pariggayhatīti vā **Rājagahanti** edise pakāre. So padeso ṭhānavisesabhāvena uḷārasattaparibhogoti āha “**taṃ panetan**”ti-ādi. **Tesanti** yakkhānaṃ. **Vasāvananti** āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ.

Avisesenāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī¹, paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharatī², mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharatī,³ sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim samāpajjitvā viharatī”ti-ādīsu⁴ viya saddantarasannidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Iriyāya kāyikakiriyāya pavattanūpāyabhāvato pathoti **iriyāpatho**. Ṭhānādīnañhi gatinivatti-ādi-avatthāhi vinā na kañci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Viharati pavattati etena, viharāṇācāti vihāro, dibbabhāvāvaho vihāro **dibbavihāro**, mahaggatajjhānāni. **Nettiyaṃ** pana “catasso āruppasamāpattiyo āneñjā vihārā”ti

1. Ma 1. 43; Ma 3. 53; Abhi 2. 253 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 69; Saṃ 1. 412; Am 1. 441; Vi 1. 5 piṭṭhādīsu.

3. Dī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263, 269, 405, 422; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 372 piṭṭhe.

vuttam, tam tāsam mettājhānedīnam brahmavihāratā viya bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttam. **Aṭṭhakathāsu** pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā. Hitūpasamhārādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā viharāti **brahmavihārā**, mettājhānadikā. Anaññasādhāraṇattā ariyānam viharāti **ariyavihārā**, catassopi phalasaṃpattiyo. **Samaṅgīparidīpananti** samaṅgībhāvaparidīpanam. **Iriyāpathasaṃyogaparidīpanam** itaravihārasaṃyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato, iriyāpathasaṃyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā. **Viharatīti** ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano, **haratīti** neti, pavattetīti attho. Tattha kassa kena vicchindanam, katham kassa pavattananti antolīnacodanam sandhāyāha “**so hī**”ti-ādi.

Gocaragāmadassanattham “Rājagahe”ti vatvā Buddhānam anurūpanivāsanaṭṭhānadassanattham “Ambavane”ti vuttanti āha “**idamassā**”ti-ādi. **Etanti** etam “Rājagahe”ti **bhumavacanam samīpatthe** “Gaṅgāya gāvo caranti, kūpe gaggakulan”ti ca yathā. Kumārena bhatoti kumārabhato, so eva **Komārabhacco** yathā bhisaggameva bhesajjam. **Dosābhisannanti** vātapittādivasena ussannadosam. **Virecetvāti** dosapakopato vivecetvā.

Aḍḍhateḷasahīti aḍḍhena terasahi aḍḍhaterasahi bhikkhusatehi. Tāni pana paññāsāya ūnāni terasabhikkhusatāni hontīti āha “**aḍḍhasatenā**”ti-ādi.

Rājatīti dibbati, sobhatīti attho. **Rañjetīti** rameti. **Raññoti** pitu Bimbisārarañño. Sasanaṭṭhena hiṃsanaṭṭhena **sattu**.

Bhāriyeti garuke, aññesam asakkuṇeyye vā. **Suvaṇṇasatthakenāti** suvaṇṇamayena satthakena. Ayomayañhi rañño sarīram upanetuṃ ayuttanti vadati. **Suvaṇṇasatthakenāti** suvaṇṇaparikkhatena satthakena. **Bāhum phālāpetvāti** sirāvedhavasena bāhum phālāpetvā. **Udakena sambhindivā pāyesi** kevalassa lohitassa gabbhinittiyā dujjīrabhāvato. **Dhurāti** dhurabhūtā gaṇassa, dhorayhāti attho. **Dhuram nīharāmīti** gaṇadhuram gaṇabandhiyam nibbattemi. “**Pubbe kho**”ti-ādi Khandhakaṇṇāli eva.

Potthaniyanti churikaṃ, yaṃ “nakharan”tipi¹ vuccati. **Divā divassāti** divassapi divā, majjhanhikavelāyanti attho.

Tassā sarīraṃ lehitvā yāpeti attupakkamena maraṇaṃ na yuttanti. Na hi ariyasāvaka attānaṃ vinipātentīti. **Maggaphalasukhenāti** maggaphalasukhāvahena sotāpattimaggaphalasukhūpasañhitena **caṅkamena yāpeti**. **Cetiyaṅgaṇeti** gandhapupphādīhi pūjanaṭṭhānabhūte cetiyaṅgaṇe. **Nisajjanatthāyāti** bhikkhusaṅghanisīdanatthāya. **Cātumahārājikadevaloke -pa- yakkho hutvā nibbatti** tattha bahulaṃ nibbattapubbatāya ciraparicitanikantivasena.

Khobhetvāti puttasinehassa balavabhāvato, saha jātapīvegassa ca savipphāratāya taṃsamuṭṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloletvā. Tenāha “**aṭṭhimiñjam āhacca aṭṭhāsi**”ti. **Pituguṇanti** pitu attani sinehaguṇaṃ. **Muñcāpetvāti** ettha **iti**-saddo pakārattho, tena “abhimārapurisasapanādippakārenā”ti vutte eva pakāre paccāmasati. **Vitthārakathānāyoti** Ajātasattupasādanādivasena vitthārato vattabbāya kathāya nayamattaṃ. Kasmā panettha vitthāranayā kathā na vuttāti āha “**āgatattā pana sabbaṃ na vuttan**”ti.

Kosalaraññoti Mahākosalarañño. **Paṇḍitādhivacananti** paṇḍitavevacanaṃ. **Vidantīti** jānanti. **Vedena** ñāṇena karaṇabhūtena **īhati** pavattatīti **vedehī**.

Etthāti etasmim divase. **Anasanena vāti vā**-saddo aniyamattho, tena ekaccamanoduccaritadussīlyādīni saṅgaṇhāti. Tathā hi gopālakūposatho abhijjhāsahagatacittassavasena vutto, nigaṇṭhuposatho mosavajjādivasena. Yathāha “so tena abhijjhāsahagatena cetasā divasaṃ atināmetī”ti², “iti yasmim samaye sacce samādapetabbā, musāvāde tasmim samaye samādapenti”ti³ ca ādi. **Etthāti** uposathasadde. **Atthuddhāroti** vattabba-atthānaṃ uddhāraṇaṃ.

1. Pothanikanti churikaṃ, yaṃ kharantipi (Sārattha-Ṭī 3. 414 piṭṭhe.) pothanikanti churikaṃ, kharantipi (Vimati-Ṭī 2. 253 piṭṭhe.)

2. Am 1. 206 piṭṭhe.

3. Am 1. 207 piṭṭhe.

Nanu ca atthamattam̐ pati saddā abhinivisantīti na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametam̐ saddavisese apekkhite, tesam̐ pana atthānam̐ uposathasaddavacanīyatāsāmaññam̐ upādāya vuccamāno ayam̐ vicāro uposathasaddassa atthuddhāroti vutto. Heṭṭhā “evam̐ me sutan”ti-ādīsu āgate atthuddhārepi eseva nayo. Kāmañca pātimokkhuddesādivisayopi uposatha-saddo sāmaññarūpo eva visesasaddassa avācakabhāvato, tādisam̐ pana sāmaññam̐ anādiyivā ayamatttho vuttoti veditabbam̐. Sīlasuddhivasena upetehi samaggehi vasīyati anuṭṭhīyatīti **uposatho**, pātimokkhuddeso. Samādānavasena adhiṭṭhānavasena vā upecca ariyavāsādi-attham̐ vasitabbato **uposatho**, sīlam̐. Anasanādivasena upecca vasitabbato anuvasitabbato **uposatho**. **Upavāsoti** samādānam̐. Uposathakulabhūtātāya navamahatthinikāyapariyāpanne hatthināge kiñci kiriyam̐ anapekkhitvā ruḷhivasena sāmāññamattam̐ uposathoti āha “**uposatho nāgarājāti-ādīsu paññatti**”ti. Divase pana uposathasaddappavatti Aṭṭhakathāyam̐ vuttā eva. **Suddhassa ve sadā phaggūti** ettha pana **suddhassāti** sabbaso kilesamalābhāvena suddhassa. **Veti** nipātamattam̐, **veti** vā byattanti attho. **Sadā phaggūti** niccakālampi phagguṇanakkhattameva. Yassa hi phagguṇamāse uttaraphagguṇadivase titthanhānam̐ karontassa samvaccharikapāpapavāhanam̐ hotīti laddhi, tam̐ tato vivecetum̐ idam̐ Bhagavatā vuttam̐. **Suddhassuposatho sadāti** yathāvuttasuddhiyā suddhassa uposathaṅgāni vatasamādānāni ca asamādiyatopi niccam̐ uposatho, uposathavāso evāti attho. Pañcadasannam̐ tithīnam̐ pūraṇavasena **pannaraso**.

Bahuso, atisayato vā kumudāni ettha santīti kumudavatī, tissam̐ **kumudavatiyā**. Catunnam̐ māsānam̐ pāripūribhūtāti **cātumāsī**. Sā eva Pāḷiyam̐ cātumāsīnīti vuttāti āha “**idha pana cātumāsīnīti vuccati**”ti. Tadā kattikamāsassa puṇṇatāya **māsapuṇṇatā**. Vassānassa utuno puṇṇatāya **utupuṇṇatā**. Kattikamāsasalakkhitassa samvaccharassa puṇṇatāya **samvaccharapuṇṇatā**. “**Mā**”ti **cando vuccati** tassa gatiyā divasassa minitabbato. **Ettha puṇṇoti** etissā rattiyā sabbakalāpāripūriyā puṇṇo. Tadā hi cando sabbaso paripuṇṇo hutvā dissati. Ettha ca

“tadahuposathe pannarase”ti padāni divasavasena vuttāni, “komudiyā”ti-
ādāni rattivasena.

Rājāmaccaparivutoti rājakulasamudāgatehi amaccehi parivuto. Atha vā
anuyuttakarājūhi ceva amaccehi ca parivuto. **Caturupakkilesāti** abbhā
mahikā dhūmarajo rāhūti imehi catūhi upakkilesehi. **Sanniṭṭhānaṃ kataṃ**
Aṭṭhakathāyaṃ.

Pītivacananti pītisamuṭṭhānaṃ vacanaṃ. Yañhi vacanaṃ
paṭiggāhakanirapekkhaṃ kevalaṃ uḷārāya pītiyā vasena sarasato sahasāva
mukhato niccharati, taṃ idha “udānaṃ”ti adhippetāṃ. Tenāha “**yaṃ**
pītivacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti”ti-ādi.

Dosehi itā gatā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā yathā “kilese
jito vijitāvīti jino”ti. **Anīya**-saddo kattu-atthe veditabboti āha “**manaṃ**
ramayatīti ramaṇīyā”ti yathā “niyyānikā dhammā”ti. Juṇhavasena rattiyā
surūpatāti āha “**vuttadosavimuttāyā**”ti-ādi. Tattha abbhādayo vuttadosā,
tabbigameneva cassā **dassanīyatā**, tena, utusampattiyā ca **pāsādikatā**
veditabbā. **Lakkhaṇaṃ bhavituṃ yuttāti** etissā rattiyā yutto divaso māso utu
saṃvaccharoti evaṃ divasamāsa-utusāṃvaccharānaṃ sallakkhaṇaṃ
bhavituṃ yuttā **lakkhaṇā**, lakkhaṇīyāti attho.

“Yaṃ no payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā”ti vuttattā “samaṇaṃ vā
brāhmaṇaṃ vā”ti ettha paramatthasamaṇo ca paramatthabrāhmaṇo ca
adhippeto, na pabbajjāmatasamaṇo, na jātimattabrāhmaṇo cāti āha
“**samītapāpatāya samaṇaṃ. Bāhitapāpatāya brāhmaṇaṃ**”ti. Bahuvacane
vattabbe ekavacanaṃ, ekavacane vā vattabbe bahuvacanaṃ **vacanabyatayo.**
Aṭṭhakathāyaṃ pana ekavacanaseneva byatayo dassito. Attani,
garuṭṭhāniye ca ekasmimpi bahuvacanappayogo niruḷhoti. **Sabbenapīti**
“ramaṇīyā vatā”ti-ādīnā sabbena vacanena. **Obhāsanimittakammanti**
obhāsabhūtanimittakammaṃ, paribyattaṃ nimittakaraṇanti attho. **Devadatto**
cāti ca-saddo attupanayane, tena yathā rājā Ajātasattu attano pitu
ariyasāvakaṃ Satthu-upaṭṭhākaṃ ghātanena

mahāparādho, evaṃ Bhagavato mahā-anatthakarassa Devadattassa avassayabhāvenapīti imamattham upaneti. **Tassa piṭṭhichāyāyāti** tassa jīvakassa piṭṭhi-apassayena, tam pamukham katvā tam apassāyāti attho. **Vikkhepapacchedanatthanti** bhāvinīyā attano kathāya uppajjanakavikkhepanassa pacchindanattham, anuppatti-atthanti adhippāyo. Tenāha “**tassam hī**”ti-ādi.

151. “**So kirā**”ti-ādi Porāṇaṭṭhakathāya āgatanayo. Eseva nayo parato Makkhalipadanibbacanepi. **Upasaṅkamantīti** upagatā. **Tadeva pabbajjam aggahesīti** tadeva naggarūpaṃ pabbajjam katvā gaṇhi.

Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅghoti pabbajitasamūhatāmattena saṅgho, na niyyānikadiṭṭhisuvisuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti adhippāyo. **Assa atthīti** assa Satthupaṭiñṇassa parivārabhūto atthi. **Svevāti** pabbajitasamūhasaṅkhātova. Keci pana “pabbajitasamūhasena **saṅghī**, gahaṭṭhasamūhasena **gaṇī**”ti vadanti, tam tesaṃ matimattam gaṇe eva loke Saṅgha-saddassa niruḥhattā. **Ācārasikkhāpanavasenāti** acelakavatacariyādi-ācārasikkhāpanavasena. **Pākaṭoti** saṅghī-ādibhāvena pakāsito. “Appiccho”ti vatvā tattha labbhamānam appicchattam dassetum “**appicchatāya vatthampi na nivāseti**”ti vuttam. Na hi tasmim sāsānīke viya santagaṇanīgūhaṇalakkhaṇā appicchatā labbhatīti. **Yasoti** kittisaddo. “Taranti etena saṃsāroghan”ti evaṃ sammatattā **tittham** vuccati laddhīti āha “**titthakaroti laddhikaro**”ti. **Sādhusammato**ti “sādhū”ti sammato, na sādhūhi sammatoti āha “**ayam sādhu**”ti-ādi. “Imāni me vatasamādānāni ettakam kalam suciṇṇānī”ti **pabbajitato paṭṭhāya atikkantā bahū rattiyo jānātīti rattaññū**. Tā panassa rattiyo cirakālabhūtāti katvā **ciram pabbajitassa assāti cirapabbajito**. Tattha cirapabbajitatāgahaṇena buddhisīlatam dasseti, rattaññūtāgahaṇena tattha sampajānataṃ. **Addhānanti** dīghakālam. Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivaṭṭe**”ti, dvinnam tiṇṇam rājūnam rajjamanusāsanaṇapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagato”ti vatvā katam vayogahaṇam osānavayāpekkhanti āha “**pacchimavayam anuppatto**”ti. **Ubhayanti** “addhagato, vayo-anuppatto”ti padadvayam.

Pubbe pitarā saddhiṃ Satthu santikaṃ gantvā desanāya sutapubbataṃ sandhāyāha “**jhānābhiññādi -pa- sotukāmo**”ti. **Dassanenāti** na dassanamattaṃ, disvā pana tena saddhiṃ ālāpasallāpaṃ katvā tato akiriyavādaṃ sutvā tesam¹ anattamano ahosi. **Guṇakathāyāti** abhūtaguṇakathāya. Tenāha “**suṭṭhutarāṃ anattamano hutvā**”ti. Yadi anattamano, kasmā tuṅhī ahosīti āha “**anattamano samānopī**”ti-ādi.

152. **Gosālāyāti** evaṃnāmake gāme. Vassānakāle gunnaṃ tiṭṭhanasālāti eke.

153. **Paṭikiṭṭhataranti** nihīnatarāṃ. **Tantāvutānīti** tante pasāretvā vītāni. “**Sīte sīto**”ti-ādinā chahākārehi tassa nihīnassa nihīnatarataṃ dasseti.

154. **Vaccaṃ katvāpīti pi-**saddena bhojanaṃ bhuñjitvāpi kenaci asucinā makkhitopīti imamattaṃ sampiṇḍeti. **Vālikathūpaṃ katvāti** vattavasena vālikāya thūpaṃ katvā.

156. **Palibundhanakilesoti** saṃsāre palibundhanakicco rāgādikilesa khettavatthuputtadārādivisayo.

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. Na yathādhippāyaṃ vattatīti katvā vuttaṃ “**anatto vata me**”ti. Jīvakassa tuṅhībhāvo mama adhippāyassa maddanasadisso, tasmā taṃ pucchitvā kathāpanena mama adhippāyo pūretabboti ayamettha rañño ajjhāsayoti dassento “**hatthimhi nu kho panā**”ti-ādimāha. **Kim tuṅhīti** kimkāraṇā tuṅhī, kim taṃ kāraṇaṃ, yena tuvaṃ tuṅhīti vuttaṃ hoti. Tenāha “**kena kāraṇena tuṅhī**”ti.

Kāmaṃ sabbāpi Tathāgatassa paṭipatti anaññasādhāraṇā acchariya-abbhutarūpā ca, tathāpi gabbhokkanti abhijāti abhinikkhamana abhisambodhi dhammacakkappavattana² yamakapāṭihāriya devorohaṇāni sadevake loke

1. Tassa (?)

2. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

ativiya supākaṭāni, na sakkā kenaci paṭibāhitunti tāniyevettha uddhaṭāni.
Itthambhūtākhyānattheti itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃkathanatthe.
Upayogavacananti “abhuggato”ti ettha abhīti upasaggo
 itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato “taṃ kho pana Bhagavantān”ti
 idaṃ sāmī-atthe upayogavacanāṃ, tenāha “**tassa kho pana Bhagavatoti
 attho**”ti. **Kalyāṇaguṇasamannāgatoti** kalyāṇehi guṇehi yutto, tannissito
 tabbisayatāyāti adhippāyo. **Setṭhoti** etthāpi eseva nayo. Kittetabbato **kitti**, sā
 eva saddanīyato **saddoti** āha “**kittisaddoti kittiyevā**”ti. Abhitthavanavasena
 pavatto saddo **thutighoso**. Anaññasādhāraṇaguṇe ārabba pavattattā
 sadevakāṃ lokāṃ **ajjhottharivā** abhibhavitvā **uggato**.

So Bhagavāti yo so samatimsapāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjivā
 anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo Sakkānaṃ
 atisakko brahmānaṃ atibrahmā Lokanātho Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi
 sadevake loke “Bhagavā”ti sabbattha patthaṭakittisaddo, so Bhagavā.
 “**Bhagavā**”ti ca idaṃ Satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā
 Dhammasenāpati “Bhagavāti netāṃ nāmaṃ mātarā katan”ti-ādī¹. Parato
 pana **Bhagavāti** guṇakittanaṃ.

Yathā kammaṭṭhānikena “Arahan”ti-ādīsu navaṭṭhānesu paccekāṃ iti-
 saddaṃ yojetvā Buddhaguṇā anussariyanti, evaṃ
 Buddhaguṇasamkittakenāpīti dassento “**itipi Arahaṃ, itipi
 Sammāsambuddho -pa- itipi Bhagavā**”ti āha. “Itipetaṃ abhūtaṃ, itipetaṃ
 atacchan”ti-ādīsu² viya idha **iti**-saddo āsannapaccakkhakarāṇattho, **pi**-saddo
 sampiṇḍanattho, tena ca tesāṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito. Tāni ca
 samkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā samkittetabbānīti
 dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti**”ti āha. Evañhi
 nirūpetvā kittente yassa samkitteti, tassa Bhagavati ativiya abhippasādo hoti.
Ārakattāti suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa
 arānaṃ. **Hatattāti** vihatattā. **Paccayādīnanti**

1. Khu 7. 162 piṭṭhe Mahāniddese.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

cīvarādīpaccayānañceva pūjāvīsesānañca. **Tatoti** Visuddhimaggato. Yathā ca Visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanatopi nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Yasmā Jīvako bahuso Satthusantike Buddhaguṇe sutvā ṭhito, diṭṭhasaccatāya ca Satthusāsane vigatakathāmkatho vesārajappatto, tasmā āha “**Jīvako panā**”ti-ādi. **Pañcavaṇṇāyāti** khuddikādivasena pañcappakārāya. **Nirantaraṃ phuṭaṃ ahoṣi** katādhikārabhāvato. Kammantarāyavasena hissa rañño guṇasarīraṃ khatupahataṃ ahoṣi.

158. “Uttaman”ti vatvā na kevalaṃ seṭṭhabhāvo evettha kāraṇaṃ, atha kho appasaddatāpi kāraṇanti dassetuṃ “**assayānarathayānāni**”ti-ādi vuttaṃ. Hatthiyānesu nibbisevanameva gaṇhanto hatthinivova kappāpesi. Rañño āsaṅkānivattanatthaṃ āsannacārībhāvena tattha itthivova nisajjāpitā. Rañño paresaṃ durupasāṅkamanabhāvadassanattamaṃ tā purisavesaṃ gāhāpetvā āvudhahatthā kāritā. **Paṭivedesīti** ñāpesi. **Tadevāti** gamaṇaṃ, agamaṇameva vā.

159. **Mahañcāti** karaṇatthe paccattavacananti āha “**mahatā cā**”ti. **Mahaccāti** mahatiyā, liṅgavipallāsavasena vuttaṃ, mahantenāti vuttaṃ hoti. Tenāha “**rājānubhāvenā**”ti. “**Dvinnam mahāraṭṭhānaṃ issariyasiri**”ti Aṅgamagadharatṭhānaṃ ādhipaccamāha. **Āsattakhaggānīti** aṃse olambanavasena sannaddha-asīni. Kulabhoga-issariyādivasena mahatī mattā etesanti **mahā mattā**, mahānubhāvā rājapurisā. **Vijjā dharataruṇā viyāti** vijjā dharakumārā viya. **Raṭṭhiyaputtāti** bhojaputtā. **Hatthighaṭāti** hatthisamūhā. **Aññamaññasaṅghaṭṭanāti** avicchedavasena gamaṇena aññamaññasambandhā.

Cittutrāso sayam bhāyanaṭṭhena **bhayaṃ** yathā tathā bhāyatīti katvā. **Ñāṇaṃ** bhāyitabbe eva vatthusmiṃ bhayato upaṭṭhite “bhāyitabbamidaṃ”ti bhayato tīraṇato **bhayaṃ**. Tenevāha “bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ pana bhāyati nabhāyatīti? Na bhāyati. Tañhi atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissanti tīraṇamattameva hoti”ti¹.

---

1. Visuddhi 2. 283 piṭṭhe.

Ārammaṇaṃ bhāyati etasmāti **bhayaṃ**. **Ottappaṃ** pāpato bhāyati etenāti **bhayaṃ**. **Bhayānakanti** bhāyanākāro. **Bhayanti** nāṇabhayaṃ. **Saṃveganti** sahattappañāṇaṃ. **Santāsanti** sabbaso ubbijjanaṃ. Bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ bhīmabhāvena bheravanti **bhayabheravaṃ**, bhītabbavattu. Tenāha “**āgacchati**”ti.

Bhīruṃ pasaṃsanti pāpato bhāyanato uttasanato bhīruṃ pasaṃsanti paṇḍitā. **Na hi tattha sūranti** tasmim̐ pāpakaraṇe sūraṃ pagabbhadham̐sinaṃ na hi pasaṃsanti. Tenāha “**bhayā hi santo na karonti pāpan**”ti. Tattha **bhayāti** pāputrāsato, ottappahetūti attho. **Sarīracalananti** bhayavasena sarīrasaṃkampo. **Eketi** uttaravihāravāsino. “**Rājagaha**”ti-ādi tesam̐ adhippāyavivaraṇaṃ. Kāmaṃ vayatulyo “vayasso”ti vuccati, ruḥhireso, yo koci pana sahāyo vayasso, tasmā **vayassābhilāpoti** sahāyābhilāpo. **Na vippalambhesīti** na visam̐vādesi. **Vinasseyyāti** cittavighātena vihañṇeyya.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. **Bhagavato tejoti** Buddhānubhāvo. **Raṇṇo sarīraṃ phari** yathā taṃ Soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa Bhagavato santikaṃ gacchantassa antovanasaṇḍagatassa. **Eketi** uttaravihāravāsino.

161. **Yena, tenāti** ca bhummatthe karaṇavacananti āha “**yattha Bhagavā, tattha gato**”ti. Tadā tasmim̐ bhikkhusaṃghe tuṇhībhāvassa anavasesato byāpibhāvaṃ dassetum̐ “tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ”ti vuttanti āha “**yato yato -pa- mevāti attho**”ti. Hatthassa kukatattā asaṃyamo asampajaññakiriya **hatthakukkucanti** veditabbo. **Vā-saddo** avuttavikappattho, tena tadañño asaṃyamabhāvo vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ. Tattha pana cakkhu-asaṃyamo sabbapaṭṭhamo, dunnivāro cāti tadabhāvaṃ dassetum̐ “**sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitaṇ**”ti-ādi vuttaṃ. Kāyikavācasikena upasamena laddhena itaropi anumānato laddho eva hotīti āha “**mānasikena cā**”ti. **Upasamanti** saṃyamaṃ, ācārasampattinti attho. **Pañcaparivaṭṭeti** pañcapurisaparivaṭṭe. **Pañcahākārehīti**

“iṭṭhāniṭṭhe tādi”¹ti evamādinā āgatehi, pañcavidha-ariyiddhisiddhehi ca pañcahi pakārehi. **Tādilakkhaṇeti** tādibhāve.

162. **Na me pañhavissajjane bhāro atthīti** Satthu sabbattha appaṭihatañānacāratādassanaṃ. **Yadākaṅkhasīti na vadanti**, kathaṃ pana vadantīti āha “**sutvā vedissāmā**”ti padesañāṇe ṭhitattā. Buddhā pana sabbaññupavāraṇaṃ pavārentīti sambandho.

“**Yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājānan**”ti idaṃ “pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti-ādīni² suttapadāni pucchantānaṃ yesaṃ puggalānaṃvasena āgatāni, taṃdassanattamaṃ. “**Pucchāvuso yadākaṅkhasī**”ti idaṃ Āḷavakassa yakkhassa okāsakaraṇaṃ, sesāni narindādīnaṃ. **Manasicchasi**ti manasā icchasi. **Pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathāti** bāvarissa saṃsayāṃ manasā pucchavho. Tumhākaṃ pana sabbesaṃ yaṃ kiñci sabbasaṃsayāṃ manasā, aññathā ca yathā icchatha, tathā pucchavhoti adhippāyo.

Sādhurūpāti sādhusabhāvā. **Dhammoti** pavenīdhammo. **Vuddhanti** sīlādīhi vuddhippattāṃ, garunti attho. **Esa bhāroti** esa saṃsayūpacchedanaśākhāto bhāro, āgato bhāro avassaṃ āvahitabboti adhippāyo. **Ñatvā sayanti** parūpadesena vinā sayameva ñatvā.

Suciratenāti evaṃnāmakena brāhmaṇena. **Tagghāti** ekaṃsena. **Yathāpi kusalo tathāti** yathā sabbadhammakusalo sabbavidū jānāti katheti, tathā ahamakkhissaṃ. **Rājā ca kho taṃ yadi kāhati vā na vāti** ho taṃ idha pucchitum pesesi, so rājānaṃ tayā pucchitaṃ karotuvā mā vā, ahaṃ pana te akkhissaṃ akkhissāmi, ācikkhissāmīti attho.

163. Sippaṇaṭṭhena, sikkhitabbatāya ca sippameva **sippāyatanāṃ** jīvikāya kāraṇabhāvato. **Seyyathidanti** nipāto, tassa te katameti attho. Puthusippāyatanānīti hi sādharāṇato sippāni uddisitvā upari taṃtaṃsippūpajīvino niddiṭṭhā puggalādhiṭṭhānakathāya papañcaṃ pariharitum. Aññathā yathādhippetāni tāva sippāyatanāni dassetvā puna taṃtaṃsippūpajīvīsu dassiyamānesu papañco siyāti. Tenāha “**hatthārohā**”ti-ādi.

1. Khu 7. 88, 365 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 209, 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

Hatthim ārohani, ārohāpayanti cāti **hatthārohā**. Yehi payogehi puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa tam payogaṃ vidhāyatam sabbesampetesam gahaṇam. Tenāha “**sabbepī**”ti-ādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino hatthārohakānañca sikkhāpakā. **Hatthivejjā** nāma hatthibhisakkā. **Hatthimeṇḍā** nāma hatthīnam pādarakkhakā. **Ādi**-saddena hatthīnam yavasādāyakādike saṅgaṇhāti. **Assārohā rathikā**ti etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā **rathikā**. **Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṃ gaṇhanti, gaṇhāpentī cāti **dhanuggahā**, issāsā, dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha “**dhanu-ācariyā issāsā**”ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakā**ti āha “**ye yuddhe jayadhajam gahetvā purato gacchantī**”ti. Yathā tathā ṭhite senike byūhakarāṇavasena tato calayanti uccālentīti **calakā**. Sakuṇagghi-ādayo viya maṃsapiṇḍam parasenāsamūham sāsahikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppativā uppativā gacchantīti **piṇḍadāyakā**, dutiyavikappe piṇḍe dayanti janasammade uppatantā viya gacchantīti piṇḍadāyakāti attho vedītabbo. **Uggatuggatā**ti thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā uggāti attho. **Pakkhandantī**ti attano vīrasūrabhāvena, asajjamānā parasenam anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā **mahānāgā viya mahānāgā**. **Ekantasūrā**ti¹ ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. **Sajjalikā**ti savammikā. **Saraparittāṇacammanti** cammaparisibbitam khetakam, cammamayam vā phalakam. **Gharadāsayodhā**ti antojātayodhā.

Ālāram vuccati mahānasam, tattha niyuttāti **ālārikā**, bhattakārā. **Pūvikā**ti pūvasampādakā, ye pūvameva nānappakārato sampādetvā vikkiṇantā jīvanti. Kesanakhalikhanādivasena manussānam alaṅkāraavidhim kappenti samvidahantīti **kappakā**. **Nhāpakā**ti cuṇṇavilepanādīhi malaharaṇavaṇṇasampādanavidhinā nhāpentīti nhāpakā. Navantādividhinā pavatto gaṇanagantho antarā chiddābhāvena acchiddakoti vuccati, tam gaṇanam upanissāya jivantā **acchiddakapāṭhakā**. Hatthena adhippāyaviññāpanam

---

1. Ekasūrāti (bahūsu), yuttam viya dissati.

hatthamuddā, **hattha**-saddo cettha tadekadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo “na bhuñjamāno sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipissāmī”ti-ādīsu viya, tasmā aṅgulisaṅkocanādinā gaṇanā **hatthamuddāya gaṇanā**. **Cittakārādīnīti ādi-**saddena bhamakārakoṭṭakalekhakavilīvakārādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve. **Sandiṭṭhikamevāti** asamparāyikatāya sāmāṃ daṭṭhabbaṃ, sayāṃ anubhavitabbaṃ attapaccakkhaṃ diṭṭhadhammikiṃ attho. **Sukhitanti** sukhappattaṃ. **Uparīti** devaloke. So hi manussalokato uparimo. Kammassa katattā nibbattanato tassa phalaṃ tassa aggisikhā viya hoti, tañca uddhaṃ devaloketi āha “**uddhaṃ aggamassā atthīti uddhaggikā**”ti. **Saggaṃ arahatīti** attano phalabhūtaṃ saggaṃ arahati, tattha sā¹ nibbattanārahātī attho. **Sukhavipākāti** iṭṭhavipākavipaccanīkā. **Suṭṭhu aggeti** ativiya uttame uḷāre. **Dakkhanti** vaḍḍhanti etāyāti **dakkhiṇā**, pariccāgamayaṃ puññanti āha “**dakkhiṇaṃ dānaṃ**”ti.

Maggo sāmāññaṃ samitapāpasamaṇabhāvoti katvā. Yasmā ayaṃ rājā pabbajitānaṃ dāsakassakādīnaṃ lokato abhivādanādilābho sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalanti cintevā “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā īdisamatthaṃ jānanto”ti vīmaṃsanto pūraṇādike pucchitvā tesāṃ kathāya anārādhitaṃ Bhagavantampi tamatthaṃ pucchi, tasmā vuttaṃ “**upari āgataṃ pana dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchati**”ti.

Kaṇhapakkhanti yathāpucchite atthe labbhamānaṃ diṭṭhigatūpasañhitaṃ saṃkilesapakkhaṃ. **Sukkapakkhanti** tabbidhuraṃ uparisuttāgataṃ vodānapakkhaṃ. **Samaṇakolāhalanti** samaṇakotūhalaṃ taṃtaṃsamaṇavādānaṃ aññamaññavirodhaṃ. **Samaṇabhaṇḍananti** teneva virodhena “evaṃvādīnaṃ tesāṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ayaṃ doso, evaṃvādīnaṃ ayaṃ doso”ti evaṃ taṃtaṃvādassa paribhāsanaṃ. **Raṇṇo bhāraṃ karonto** attano desanākosallenāti adhippāyo.

164. **Paṇḍitapatirūpakānanti** āmaṃ viya pakkānaṃ paṇḍitābhāsanaṃ.

1. Tatthassa (bahūsu)

Pūraṇakassapavādaṇṇanā

165. **Ekamidāhanti** ekaṃ ahaṃ, **idha-saddo** cettha nipātamattaṃ, ekaṃ ahaṃ samayanticceva attho. **Saritabbayuttanti** anussaraṇānucchavikaṃ.

166. **Sahatthā karontassāti** sahattheneva karontassa.

Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnīti** hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanāṃ vibādhananti āha “**daḍḍena uppīlentassa**”ti. **Papañcasūdaniyaṃ** “tājjentassa vā”ti attho vuttho, idha pana tajjanaṃ paribhāsaṇaṃ daḍḍeneva saṅgahetvā “daḍḍena uppīlentassa” icceva vuttaṃ. **Sokaṃ sayāṃ karontassāti** parassa sokakāraṇaṃ sayāṃ karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehīti** attano vacanakarehi. **Sayampi phandatoti** parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. “**Atipātāpayato**”ti padaṃ suddhakattu-atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha “**hanantassāpi hanāpentassāpi**”ti. **Kāraṇavasenāti** kāraṇapanavasena.

Gharassa bhitti anto, bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho**. **Pāpaṃ na kariyati** pubbe asaṅṅato uppādetuṃ sakuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe paṭipajantīti āha “**sattā pana pāpaṃ karomāti evaṃsaṅṅino hontī**”ti. Evaṃ kirassa hoti—imesaṅṅhi sattānaṃ hiṃsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikāraṭṭā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmim vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuranemināti** nisitakhuramayanaṃ.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyena “dakkhiṇaṃ ce”ti-ādi vuttanti āha “**dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā**”ti-ādi. **Mahāyāganti** mahāvijitayaṅṅasadisamaṃ mahāyāgaṃ. **Uposathakammena vāti** uposathakammena ca. **Dama-saddo** hi indriyasamvarassa uposathasīlassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana “**uposathakammenā**”ti idaṃ indriyadamaṇassa visesaṇaṃ, tasmā ‘uposathakammabhūtena indriyadamaṇenā’ti” atthaṃ vadanti. **Sīlasaṃyamenāti**

kāyikavācasikasamvarena. **Saccavajjenā**ti saccavācāya, tassā visum vacanam loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evam puññadhammesu saccavācā. Tenāha Bhagavā “ekadhammam atītassā”ti-ādi¹. **Pavattī**ti yo “karotī”ti vuccati, tassa santāne phaluppattipaccayabhāvena uppatti. **Sabbathā**ti “karoto”ti-ādinā vuttena sabbappakārena. **Kiriya**eva **paṭikkhipati**, na raññā puṭṭham sandiṭṭhikam sāmāññaphalam byākarotīti adhippāyo. Idam avadhāraṇam vipākapaṭikkhepanivattanattham. Yo hi kammam paṭikkhipati, tena atthato vipākopi paṭikkhitto eva nāma hoti. Tathā hi vakkhati “kammam paṭibāhantenāpi”ti-ādi².

Paṭirājūhi anabhibhavanīyabhāvena visesato jītanti **vijitam**, ānāpavattideso. “Mā mayham vijite vasathā”ti apasādanā pabbajitassa viheṭhanā pabbājanāti katvā vuttam “**apasādetabbanti viheṭhetabban**”ti. Ugaṇhanam tena vuttassa atthassa “evametan”ti upadhāraṇam sallakkhaṇam, nikujjanam tassa addhaniyabhāvāpādanavasena cittena sandhāraṇam, tadubhayaṇam paṭikkhipanto āha “**anuggaṇhanto anikkujjanto**”ti. Tenāha “**sāravasena aggaṇhanto**”ti-ādi.

Makkhaligosālavadavaṇṇanā

168. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhanavacanena. **Samkilesapaccayanti** samkilissanassa malīnabhāvassa kāraṇam. **Visuddhipaccayanti** samkilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇam. **Attakāro**ti tena tena sattena attanā kātabbakammaṇam attanā nipphādetabbapayogo. **Parakāranti** parassa vāhasā³ ijghanakapayojanam. Tenāha “**yenā**”ti-ādi. **Mahāsattanti** antimabhavikamahābodhisattam, paccekabodhisattassapi etheva saṅgaho veditabbo. **Manussasobhagayatanti** manussesu subhagabhāvam. **Evanti** vuttappakārena. Kammavādassa kiriyavādassa paṭikkhipanena “atthi bhikkhave kammam kaṇham kaṇhavipākan”ti-ādi⁴nayappavatte **jinacakke pahāram deti nāma**. **Natthi purisakāreti** yathāvutta-attakāraparakārābhāvato eva sattānam paccatapurisakāro nāma koci natthīti attho.

1. Khu 1. 217 piṭṭhe Itivuttake.

3. Vāyameṇa (Ka)

2. Dī-Ṭṭha 1. 150 piṭṭhe.

4. Am 1. 553 piṭṭhe.

Tenāha “**yenā**”ti-ādi. **Natthi balanti** sattānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikanibbāna sampatti-āvahaṃ balaṃ nāma kiñci natthi. Tenāha “**yamhī**”ti-ādi. Nidassanamattañcetam, saṅkilesikampi cāyaṃ balaṃ paṭikkhipateva. Yadi vīriyādīni purisakāravevacanāni, kasmā visum gahaṇanti āha “**idaṃ no vīriyenā**”ti-ādi. Saddatthato pana tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balam**. Sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyam**. Tadeva dalhabhāvato, porisadhuraṃ vahantena pavattetabbato ca **purisathāmo**. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappavattiyā **purisaparakkamoti** vuttoti veditabbam.

Sattayogato rūpādīsu sattavisattatāya **sattā**. Pāṇanato assanapassasanasena pavattiyā **pāṇā**. Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha “**ekindriyo**”ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato “**bhūtā**”ti vuccantīti āha “**aṇḍakosa -pa- vadatī**”ti. Jīvanato pāṇam dhārentā viya vadḍhanato **jīvā**. Tenāha “**sāliyavā**”ti-ādi. Natthi etesaṃ saṅkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi nesaṃ balaṃ vīriyañcāti **abalā avīriyā**. **Niyatāti** acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyāmo. **Tattha tattha gamananti** channaṃ abhijātīnaṃ tāsū tāsū gatīsu upagamaṇaṃ samavāyena samāgamo. **Sabhāvoyevāti** yathā kaṇṭakassa tikhiṇatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassāpi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo sayam sabhāvo eva akittimoyeva¹. Tenāha “**yena hī**”ti-ādi. Chaḷābhijātiyo parato vitthāriyanti. “**Sukhañca dukkhañca paṭisamvedenti**”ti vadanto adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbam na jānātīti ulliṅganto “**aññā adukkhamasukhabhūmi natthīti dasseti**”ti āha.

Pamukhayonīnanti manussatiracchānādīsu khattiyabrāhmaṇādīsīhabyagghādivasena padhānayanīnaṃ. **Saṭṭhisatānīti** chasahassāni. “Pañca ca kammuno satānī”ti padassa atthadassanaṃ “**pañcakammasatāni cā**”ti. “**Eseva nayo**”ti iminā “kevalam takkamattakena niratthakam diṭṭhīm dīpetī”ti imamevattham atidisati. Ettha ca “**takkamattakenā**”ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṃ kiñci attano parikappitaṃ

---

1. Akuttimoyeva (Abhinavaṭī)

sārato maññamanā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesam diṭṭhivatthusmim viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecīti** uttaravihāravāsino. Te hi “pañca kammāni”ti cakkhusotaghānajivhākāyā imāni pañcendriyāni ‘pañca kammāni’ti paññāpentī”ti vadanti. **Kammanti laddhīti** oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. **Manokammaṃ** anoḷārikattā **upaḍḍhakammanti** laddhīti yojanā. **Dvaṭṭhipaṭipadāti** “dvāsaṭṭhi paṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttim ajānanto “dvaṭṭhipaṭipadā”ti vadati. **Ekasmim kappeti** ekasmim mahākappe, tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññite ekasmim asaṅkhyeyyakappe.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddāti** aññepi ye keci māgavikanesādā. Te pāpakammapasutatāya “**kaṇhābhijātī**”ti vadati. **Bhikkhūti** Buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** “sachandarāgā paribhuñjantī”ti adhippāyena “**catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti**”ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā “te paṇitapaṇite paccaye paṭisevantī”ti tassa micchāgāho, tasmā ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti apare. **Eke pabbajitā**, ye savisesam attakilamathānuyogam anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti “**kaṇṭakavuttikā**”ti vuttā. Thatvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā**. “**Acelakasāvakā**”ti ājīvakasāvake vadati. **Te kira** ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā**. Nandādayo hi tathārūpani ājīvakapaṭipattim ukkaṃsam pāpetvā ṭhitā. Tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā paramasukkābhijātīti ayaṃ tassa laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampi tā bhūmiyo icchanteva. “**Bhikkhu ca pannako**”ti-ādi tesam Pāḷiyeva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vicaraṇako, tesam vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jinoti** jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na kathesi. Tenāha “**na kiñci āhā**”ti. Oṭṭhavadanādivippakāre katepi khamanavasena na kiñci vadatītipi vadanti. **Ālābhinti** “so na kumbhimukhā

paṭiggaṇhātī”ti-ādinā¹ nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṃ, tatoyeva jighacchādubbaparetatāya sayanaparāyanam “**samaṇam pannabhūmi**”ti vadati.

Ājīvavuttisatānīti sattānam ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. Pasuggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. Bahū devāti Cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena, tesam antarabhedavasena bahū devā. Tattha Cātumahārājikānam ekaccabhedo Mahāsamayasuttavasena² dīpetabbo. Manussāpi anantāti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva pesācā. Te aparapetādayo mahantamahantā. Chaddantadahamandākiniyo kuvāḷiyamucalindanāmena³ vadati.

Pavutāti pabbagaṇṭhikā. Paṇḍitopi -pa- uddham na gacchati, kasmā? Sattānam saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato. Aparipakkam saṃsaraṇanimittam sīlādinā paripāceti nāma sīghamyeva visuddhippattiyā. Paripakkam kammam phussa phussa patvā patvā kālena paripakkabhāvānāpādanena byantiṃ karoti nāma.

Suttaḡeḷeti suttavaṭṭiyam. “Nibbeṭhiyamānameva paletī”ti upamāya sattānam saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhatīti dasseti paricchinnarūpattā.

Ajitakesakambalavādavaṇṇanā

171. Dinnanti deyyadhammasīsenā dānam vuttanti āha “**dinnassa phalābhāvam vadati**”ti, dinnam pana annādivatthum katham paṭikkhipati. Eseva nayo yiṭṭham hutanti etthāpi. Mahāyāgoti sabbasādhāraṇam mahādānam. Pāhunakasakkāroti⁴ pāhunabhāvena kātabbasakkāro. Phalanti ānisaṃsaphalam, nissandaphalaṇca. Vipākoti sadisaphalam. Paraloke ṭhitassa ayam loko natthīti paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayam loko na hoti. Idhaloke ṭhitassāpi paraloko natthīti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha

1. Dī 1. 157 piṭṭhe.

3. Kataliyamucalindanāmena (Ka)

2. Dī 2. 203 piṭṭhe.

4. Pahonakasakkāroti (bahūsu)

“sabbe tattha tattheva ucchijjantī”ti, ime sattā yattha yattha bhave, yoni-ādisu ca ṭhitā, tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena vinassanti. **Phalābhāvavasenā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchapaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavasena “natthi mātā, natthi pitā”ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu idāni kayiramānasakkārāsakkārānaṃ abhāvavasena tesam lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesam sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na cavitvā āgamanapubbakoti dassanattam “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha “cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadati”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci kiñci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti āha “ye imaṅca -pa- pavedentī”ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtiko**. Yathā pana mattikāya nibbattaṃ bhājanam mattikāmayam, evamayam catūhi mahābhūtehi nibbattoti āha “cātumahābhūtamayo”ti. **Ajjhattikapathavīdhātū**ti sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhirapathavīdhātū**ti bahiddhā mahāpathaviṃ. **Upagacchatī**ti bāhirapathavikāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā sattabhāvena saṅṭhitā idāni ghaṭṭadigatapathavī viya tameva bāhirapathavikāyam upeti upagacchati sabbaso tena nibbisesataṃ ekībhāvameva gacchati. **Āpādīsūpi eseva nayoti** ettha pajjunnena mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddameva, sūriyarasmito gahita-indaggisaṅkhātatejo viya puna sūriyarasmiṃ, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāto viya tameva vāyukhandham upeti upagacchati diṭṭhigatikassa adhippāyo. **Manacchatṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti** tesam visayābhāvāti vadanti. Visayigahaṇena hi visayāpi gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānī**ti guṇadosakoṭṭhāsā. **Sarīrameva padānī adhippetam** sarīrena taṃtaṃkiriyaṃ pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, mūḷhapuggalā. Tehi **dattūhi bālamanussehi**. “Paraloko atthī”ti matī yesam, te atthikā, tesam vādoti atthikavādo, tam **atthikavādam**.

Kammaṃ paṭibāhati akiriyavādibhāvato. **Vipākaṃ paṭibāhati** sabbena sabbam āyatim upapattiyā paṭikkhipanato. **Ubhayaṃ paṭibāhati** sabbaso hetupaṭibāhaneneva phalassapi paṭikkhittatā. Ubhayanti hi kammaṃ vipākañcāti ubhayaṃ. So hi “ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti, visujjhanti cā”¹ti vadanto kammaṃ viya vipākassāpi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kamme vipākābhāvato. **Kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti** asati vipāke kammaṃ niraṭṭhakabhāvāpattito. **Atthatoti** sarūpena. **Ubhayappaṭibāhakāti** visum visum taṃtaṃdiṭṭhidīpakabhāvena Pāḷiyam āgatāpi paccekam tividhadiṭṭhikā eva ubhayapaṭibāhakattā. Ubhayappaṭibāhakāti hi hetuvacanam. “**Ahetukavādā cevā**”ti-ādi paṭiññāvacanam. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko ucchedavādī, so atthato kammaṃ paṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

Sajjhāyantīti taṃ diṭṭhidīpakagantham uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantīti** tassa attham vicārenti. “**Tesan**”ti-ādi vīmaṃsanākāradassanam. **Tasmim ārammaṇeti** yathāparikappitakammaphalābhāvādike “karoto na karīyati pāpan”ti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatīti** “karoto na karīyati pāpan”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunam tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvītakkena samādiyamānā micchāvāyāṃupatthambhitā taṃsabhāvaṃ “taṃsabhāvaṃ”ti gaṇhanti micchāsati laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṃhā santiṭṭhati. **Cittam ekaggam hotīti** yathāsakam vitakkādīpaccayaḷābhena tasmim ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggatam pahāya ekaggam appitam viya hoti. Cittasīsena micchāsamādhi eva vutto. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccaroyeva vāḷavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbam. **Javanāni javantīti** anekakkhattum tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu

---

1. Dī 1. 50; Ma 2. 70, 185; Saṃ 2. 172 piṭṭhesu.

pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhame javane satekicchā honti. Tathā dutiyādīsūti** dhammasabhāvadassanamattametaṃ, na pana tasmim̄ khaṇe tesam̄ tikicchā kenaci sakkā kātum̄.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekam̄ dassanam̄ okkamati**ti yassa ekasmim̄yeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekam̄ eva dassanam̄ okkamati. Yassa pana dvīsu tīsupi vā abhiniveso āsevanā ca pavattā, so dve tīnīpi okkamati, etena yā pubbe ubhayapaṭibāhakatāmukhena dīpitā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkantibhūtā, sā yathāsakam̄ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānam̄ viya visesādhigamānam̄ ekajjham̄ anuppattiyā asam̄kiṇṇā evāti dasseti. **“Ekasmim̄ okkantepi”**ti-ādinā tissannampi diṭṭhīnam̄ samānabalataṃ samānaphalataṃca dasseti. Tasmā tissepī cetā ekassa uppanā abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikāyo honti. **“Vaṭṭakhāṇu nāmesā”**ti idam̄ vacanam̄ neyyattham̄, na nītattham̄. Tathā hi **papañcasūdaniyam̄** “kim panesa ekasmim̄ yeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Ekasmim̄ yeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi tam̄ tam̄ diṭṭhīm̄ rocetiyevā”ti¹ vuttam̄. Akusalañhi nāmetam̄ abalam̄ dubbalam̄, na kusalam̄ viya sabalam̄ mahābalam̄. Tasmā “ekasmim̄ yeva attabhāve niyato”ti vuttam̄. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā, na ca accantiko. Yadi evam̄ vaṭṭakhāṇujotanā kathanti āha “āsevanavasena panā”ti-ādi. Tasmā yathā “sakim̄ nimuggopi nimuggo eva bālo”ti vuttam̄, evam̄ vaṭṭakhāṇujotanā. Yādise hi paccaye paṭicca ayam̄ tam̄ tam̄ dassanam̄ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkipanamassa na hotīti na vattabam̄, tasmā² **“yebhuyyena hi evarūpassa bhavato vuṭṭhānam̄ nāma natthī”**ti vuttam̄.

Tasmāti yasmā evam̄ saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo apanṇakajāto, tasmā. **Bhūtikāmoti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānam̄ vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo.

1. Ma-Ṭṭha 3. 85 piṭṭhe.

2. Kasmā (Ka)

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

174. **Akatā**ti samena visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti **akatavidhānā**. Padadvayenāpi loke kenaci hetupaccayena nesam anibbattanabhāvaṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmāpitā** kassaci animmāpitā¹. **Vuttatthamevā**ti Brahmajālavaṇṇanāyaṃ² vuttatthameva. **Vañjhā**ti vañjhapasuvañjhatalādayo viya aphalā, kassaci ajanakāti attho, etena pathavikāyādīnaṃ rūpādijanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavikāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Pabbatakūṭaṃ viya ṭhitāti **kūṭaṭṭhā**, yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ, kassaci ca anibbattakaṃ, evametepīti adhippāyo. Yamidaṃ “bījato aṅkurādi jāyatī”ti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati, na avijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. **Ṭhitattā**ti nibbikārābhāvena ṭhitattā. **Na calantī**ti vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesam sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyitṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha “**na vipariṇamanti**”ti. Avipariṇāmadhammattā eva hi te aññamaññaṃ na byābādheti. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ Pāliyaṃ “**nālan**”ti-ādi vuttaṃ. Pathavī eva kāyekadesattā **pathavikāyo**. Jivasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato na hantabbatā, na ghātetabbatā cāti neva koci hantā vā ghātetā vā, tenevāha “**sattannaṃ tveva kāyānaṃ**”ti-ādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ sathappahāroti āha “**yathā muggarāsi-ādīsū**”ti-ādi. **Kevalaṃ saññāmatameva hoti**, hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo.

Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā

177. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmā, catuyāmā eva cātuyāmā. Bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā “rattiyā paṭhamo

1. Animmāṭāti kassaci animmāpakā, (bahūsu)

2. Dī-Ṭṭha 1. 97 piṭṭhe.

yamo”ti. So panettha bhāgo saṁvaralakkhaṇoti āha “**cātuyāmasaṁvutoti catukoṭṭhāsenā saṁvarena saṁvuto**”ti. **Paṭikkhittasabbasītodakoti** paṭikkhittasabbasītodakaparibhogo. **Sabbena pāpavāraṇena yuttoti** sabbappakārena saṁvaralakkhaṇena samannāgato. **Dhutapāpoti** sabbena nijjaralakkhaṇena pāpavāraṇena vidhutapāpo. **Phuṭṭhoti** aṭṭhannampi kammānaṁ khepanena mokkhappattiyā kammakkhayalakkhaṇena sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho taṁ patvā ṭhito. **Koṭippattacittoti** mokkhādhigameneva uttamamariyādappattacitto. **Yatattoti** kāyādīsu indriyesu saṁyametaḥḥassa abhāvato saṁyatacitto. **Suppatitṭhitacittoti** nissesato suṭṭhu patiṭṭhitacitto. **Sāsanānulomaṁ** nāma pāpavāraṇena yuttatā. Tenāha “dhutapāpo”ti-ādi. **Asuddhaladdhitāyāti** “atthi jīvo, so ca siyā nicco, siyā anicco”ti evamādi-asuddhaladdhitāya. **Sabbāti** kammaḥḥativihāgādivisayā sabbā nijjhānakkhantiyo. **Diṭṭhiyevāti** micchādiṭṭhiyo eva jātā.

Sañcayabelatṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. **Amarāvikkhepe vuttanayo evāti** Brahmajāle amarāvikkhepavādasaṁvaṇṇanāyaṁ¹ vuttanayo eva vikkhepabyākaraṇabhāvato, tatheva cettha vikkhepavādassa āgatattā.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

183. **Yathā te ruḥceyyāti** idāni mayā pucchiyamāno attho yathā tava citte roceyya. Gharadāsīyā kucchismim jāto **antojāto**. Dhanena kīto **dhanakkīto**. Bandhaggāhagahito **karamarānīto**. **Sāmanti** sayameva. **Dāsabyanti** dāsabhāvaṁ. Koci dāsopi samāno alaso kammaṁ akaronto “kammakāro”ti na vuccatīti āha “**analaso kammakaraṇasīloyevā**”ti. **Paṭhamamevāti** āsannataratṭhānūpasāṅkamanato pageva puretameva. **Pacchāti** sāmikassa nipajjāya pacchā. **Sayanato avuṭṭhiteti** rattiyā vihāyanavelāya seyyato avuṭṭhite. **Paccūsakālato paṭṭhāyāti**

1. Dī-Ṭṭha 1. 106, 7 piṭṭhādīsu.

atītāya rattiyā paccūsakālato paṭṭhāya. **Yāva sāmīno rattim niddokkamananti** aparāya padosavelāyaṃ yāva niddokkamanam. **Kim kāranti** kim karaṇīyaṃ, kim kārabhāvato pucchitvā kātabbaveyyāvaccanti attho.

Devo viyāti ādhipaccaparivārādisampattisamannāgato padhānadevo viya. **So vatassāhanti** so vata assam aham. So rājā viya ahampi bhaveyyam, katham puññāni kareyyam, yadi puññāni ulārāni kareyyanti yojanā. **“So vatassa’ssan”**ti pāṭhe so rājā assa aham assam vata, yadi puññāni kareyyanti yojanā. Tenāha **“ayamevattho”**ti. **Assanti** hi uttamapurisappayoge **aham-**saddo appayuttopi payutto eva hoti. **Yāvajīvam na sakkhissāmi dātunti** yāvajīvam dānatthāya ussāham karontopi yaṃ rājā ekam divasaṃ deti, tato satabhāgampi dātum na sakkhissāmi. Tasmā pabbajissāmīti pabbajjāyaṃ ussāham katvāti yojanā.

Kāyena saṃvutoti kāyena saṃvaritabbaṃ kāyadvārena pavattanakapāpadhammaṃ saṃvaritvā vihareyyāti ayamettha atthoti āha **“kāyena pihito hutvā”**ti-ādi. **Ghāsacchādanena paramatāyāti** ghāsacchādanapariyesane sallekhasena paramatāya, ukkaṭṭhabhāve saṅḍito ghāsacchādanameva vā paramaṃ parā koṭi etassa, na tato paraṃ kiñci āmisajātaṃ pariyesati paccāsisati cāti ghāsacchādanaparamo, tabbhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassā **ghāsacchādanaparamatāya.**

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikato pavivitte ṭhitakāyānam.

Nekkhammābhiratānanti jhānābhiratānam. Tāya eva jhānābhiratiyā paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ visuddhim pattatāya **paramavodānappattānam.**

Kilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhīnam accantavigamena **nirupadhīnam.**

Visāṅkhāragatānanti adhigatanibbānānam. Ettha ca paṭṭhamo viveko itarehi dvīhi vivekehi sahāpi pattabbo vināpi, tathā dutiyo. Tatiyo pana itarehi dvīhi saheva pattabbo, na vināti daṭṭhabbam. Gaṇe janasaṃāgame sannipatanaṃ **gaṇasaṅgaṇikā,** taṃ **pahāya eko viharati** carati puggalavasena asahāyattā.

Citte kilesānam sannipatanaṃ **cittakilesasaṅgaṇikā,** taṃ **pahāya eko viharati** kilesavasena asahāyattā.

Maggassa ekacittakkhaṇikattā, gotrabhu-ādīnañca ārammaṇamattattā na tesam vasena sātisayā nibbutisukhasamphusanā, phalasangāhānānirodhasamāpattivasena sātisayāti āha “**phalasangāhānānirodhasamāpattim vā nirodhasamāpattim vā pavisitvā**”ti. Phalapariyosāno hi nirodhoti.

184. **Abhiharitvā**ti abhimukhībhāvena netvā. “Aham cīvarādīhi payojanam sādhesamī”ti vacanaseso. **Sappāyanti** sabbagelaññapaharaṇavasena upakāravahaṇam. Bhāvinā anattato paripālanavasena gopānā **rakkhāgutti**. Paccuppanassa nisedhavasena **āvaraṇagutti**.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

186. **Kasatī**ti kasim karoti. **Gahapatikoti** ettha ka-saddo appatthoti āha “**ekagehamatte jetṭhako**”ti, tena anekakulajetṭhakabhāvaṃ paṭikkhipati. **Karam karotī**ti karam sampādeti. **Vaḍḍhetī**ti uparūpari sampādanena vaḍḍheti. Evaṃ appampi pahāya pabbajitum dukkaranti ayamatto laṭukikopamasuttena¹ dīpetabbo. Tenāha “seyyathāpi Udāyi puriso daliddo assako anāḷhiyo tassassa ekaṃ agāraṇam oluggaviluggaṃ kākātidāyim naparamarūpan”ti¹ vitthāro. Yadi appampi bhogaṃ pahāya pabbajitum dukkaraṃ, kasmā dāsavāre bhogaggahaṇam na katanti āha “**dāsavāre panā**”ti-ādi. Yathā ca dāsassa bhogāpi abhogā parāyattabhāvato, evaṃ nātayopīti dāsavāre nātīparivaṭṭaggahaṇampi na katanti daṭṭhabbāṃ.

Pañītataraśamaññaphalavaṇṇanā

189. **Evarūpāhī**ti yathāvuttadāsakassakūpamāsadisāhi upamāhi sāmāññaphalaṃ dīpetum pahoti Bhagavā sakalampi rattindivaṃ tato bhīyopī anantapaṭibhānatāya vicittanayadesanabhāvato. **Tathāpī**ti satīpi desanāya uttaruttarādhiṇānānāyavicittabhāve.

Ekattametam padam sādhusaddasseva ka-kārena vaḍḍhitvā vuttattā, teneva **sādhuka**-saddassa attham vadantena atthuddhārasena **sādhū**-saddo udāhaṭo. **Āyācaneti** abhimukhayācane, abhipatthanāyanti attho. **Sampaṭicchāneti**

paṭiggaṇhane. **Sampahaṃsaneti** saṃvijjamānaguṇavasena haṃsane tosane, udaggaṭākaraṇeti attho. **Dhammarucīti** puñṇakāmo. **Paññāṇavāti** paññavā. **Addubbhōti** adūsako, anupaghātakoti attho. **Idhāpīti** imasmiṃ sāmāññaphalepi. **Ayaṃ** sādhu-saddo. **Dalīkammeti** sakkaccakiriyaṃ. **Āṇattiyanti** āṇāpane. “Suṇohi sādhukaṃ manasi karohī”ti hi vutte sādhu-kasaddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyaṃ viya tadāṇāpanampi jotitaṃ hoti, āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā. **Sundarepīti** sundaratthepe. Idāni yathāvuttena sādhu-kasaddassa atthattayena pakāsitaṃ visesaṃ dassetuṃ “**dalīkammatthena hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Manasi karohīti ettha manasikāro na ārammaṇapaṭipādanalakkhaṇo, atha kho vīthipaṭipādanajavanapaṭipādanamanasikārapubbakaṃ citte ṭhapanalakkhaṇoti dassento “**āvajjā**”ti-ādimāha. **Sotindriyavikkhepavāraṇaṃ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahāti attho. **Manindriyavikkhepavāraṇaṃ** aññacintāpaṭisedhanato. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ** “sādhu-kaṃ”ti visesetvā vuttattā. Pacchimassa attavipallāsaggāhavāraṇepi eseva nayo. **Dhāraṇūpaparikkhādīsūti** ādi-saddena tulanatīraṇādike, ditṭhiyā suppaṭividhe ca saṅgaṇhāti. **Sabyañjanoti** ettha yathādhippetaṃ matthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. **Sātthoti** araṇiyato upagantabbato anudhātābbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Tena saha atthenāti sāttho, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīroti**-ādīsū **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavattāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā, tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadeśanā-atthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “**yasmā ayaṃ dhammo -pa- sādhu-kaṃ manasi karohī**”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyatāya, ñāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanaṃ**

nāma uddisanaṃ, tassa niddisanaṃ **bhāsananti**¹ idhādhippetanti āha “**vitthārato bhāsisāmī**”ti. Paribyattaṃ kathanañhi bhāsanam, tenāha “**desessāmī -pa- vitthāradīpanan**”ti.

Yathāvuttamattham suttapadena samatthetum “**tenāhā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sālikāyiva nigghosoti** sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇiyo. **Paṭibhānanti** saddo. **Udirayīti** uccāriyati, vuccati vā.

Evam vutte ussāhajātoti evam “suṇohi sādhuḥkaṃ manasi karohi bhāsisāmī”ti vutte “na kira Bhagavā saṅkhepeveva desessāti, vitthārenapi bhāsisāti”ti sañjātussāho haṭṭhatuṭṭho hutvā.

190. “**Idhā**”ti iminā vuccamānaṃ adhikaraṇaṃ Tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ adhippetanti āha “**desāpadese nipāto**”ti. “**Svāyan**”ti sāmāññato idha-saddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddaṃ. Tathā hi vakkhati “katthaci padapūraṇamattamevā”ti². **Lokaṃ upādāya vuccati** loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttatā. Sesapadadvaye pana padantarassannidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. **Idha Tathāgato loketi** hi jātikhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavālo “loko”ti adhippeto. **Samaṇoti** sotāpanno. **Dutiyo samaṇoti** sakadāgāmī. Vuttañhetam “katamo ca bhikkhave samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”ti-ādi³, “katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā”ti-ādi⁴. **Okāsanti** kañci padesaṃ. **Idheva tiṭṭhamānassāti** imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭhamānassa.

Padapūraṇamattameva okāsāpadisanassāpi asambhavato atthantarassa abodhanato. Arahanti-ādayo saddā vitthāritāti yojanā. Atthato vitthāraṇaṃ saddamukheneva hotīti saddaggahaṇaṃ. Yasmā “aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato”ti-ādinā Udānaṭṭhakathādīsu⁵, Arahanti-ādayo Visuddhimaggaṭīkāyaṃ⁶ aparehi pakārehi

1. Bhāsanam, taṃ (?)

3. Am 1. 560 piṭṭhe.

5. Udāna-Ṭṭha 117; Itivuttaka-Ṭṭha 115 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 156 piṭṭhe.

4. Am 2. 561 piṭṭhe.

6. Visuddhi-Ṭṭha 1. 225 piṭṭhesu.

vitthāritā, tasmā tesu vuttanayenapi so attho veditabbo. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “idha pana sattaloko adhippeto”ti vatvā tatthāyaṃ yasmim̄ sattanikāye yasmiñca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ **“sattaloke uppajjamānopi cā”**ti-ādi vuttaṃ. **“Tathāgato na devaloke uppajjati”**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Sārappattāti** kulabhogissariyādivasena sārabhūtā. **Brāhmaṇagahapatikāti** Brahmāyupokkharasāti-ādibrahmaṇā ceva Anāthapiṇḍikādīgahapatikā ca.

“Sujātāya”ti-ādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo Buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyā ṭhito “uppajjati”ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Duttiyo Buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo Buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya Buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ uppattibhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi. Catuttho Buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvappattito pabhuti hi viññūhi “Buddho uppajjati”ti vattuṃ sakkā uppādassa ekantikattā. Yathā pana sandanti nadiyoti sandanakiriyāya avicchedamupādāya vattamānappayogo, evaṃ uppādattāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsu vikappesu “uppajjati nāmā”ti vuttaṃ. **Sabbapaṭhamam̄ uppānabhāvanti** catūsu vikappesu sabbapaṭhamam̄ vuttaṃ Tathāgatassa uppānatāsankhātāṃ atthibhāvāṃ. Tenāha **“uppanno hotīti ayañhettha attho”**ti.

So Bhagavāti yo “Tathāgato Arahan”ti-ādinā kittitagūṇo, so Bhagavā. “Imaṃ lokan”ti nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ “sadevakan”ti-ādi vuttaṃ, tenāha **“idāni vattabbaṃ nidasseti”**ti **pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇam̄** pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. Sadevakanti ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇam̄** paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto, taṃnivāsī ca. **Brahmakā yikādibrahmaggaṇanti** etthāpi eseva nayo.

Paccatthika -pa- samaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ, asamitābhāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇī-vacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevakan”ti-ādivisesanānaṃ vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi ayam samāso labbhatīti byabhicāradassanato **pajāgahaṇanti** āha “**pajāvacanena sattalokaggahaṇan**”ti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imam nibbacanaṃ labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti. Tenāha “Ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahaḃyatan”ti¹.

Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito tassa savisesaṃ mārasa vase vattanato. **Rūpī brahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa visum gahitattā. **Catuparisavasena**ti khattiyādicatuparisavasena, itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasabbasattaloko** nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā ca bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “**api cetthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedatoti** ukkaṃsagativijānana. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhatāya, santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya, atidīghāyukatāyāti evamādīhi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. “**Brahmā mahānubhāvo**”ti-ādi dasasahassiyam mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttaṃ. **Anuttaranti** seṭṭhaṃ navalokuttaraṃ. **Bhāvānukkamoti** bhāvavasena paresaṃ ajjhāsayavasena “sadevakan”ti-ādīnaṃ padānaṃ anukkamo.

Tihākārehīti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesu**ti “sadevakan”ti-ādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenāti** sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinnanti porāṇā panāhūti yojanā.

---

1. Am 1. 270 piṭṭhe.

Abhiññāti ya-kāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumāna-upamāna-atthāpatti-ādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihataññācārātāya hi sabbapaccakkhā Buddhā Bhagavanto.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasaṃpattisukhaṃ, tena ṭhitimissāpi¹ kadāci Bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpīti pi-saddaggaṇaṃ**. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmim̄ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasaṃpattim̄ saṃpajjati, yathāparicchedaṇca saṃpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Ugghaṭitaññussa vasena **appaṃ vā** vipaṇcitaññussa, neyyassa vā vasena **bahum̄ vā desento**. Dhammassa kalyāṇatā niyyānikatāya, niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha “**anavajjameva katvā**”ti. Desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanāti sā pariyaṭṭidhammavasena veditabbāti āha “**desanāya tāva catuppadikāyapi gāthāyā**”ti-ādi. Nidānanigamanānipi Satthuno desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha “**nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyoṣānaṃ**”ti.

Sāsitaṃbappuggalagatena yathāparādhādisāsitaṃbabbhāvena anusāsaṇaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayaṇaṃ sāsanaṃti taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha “**sīlasaṃmādhivipassanā**”ti-ādi. **Kusalānaṃ dhammānaṃti** anavajjadhammānaṃ sīlassa, samathavipassanānaṃca sīladiṭṭhinaṃ ādibhāvo taṃmūlakattā uttarimanussadhammānaṃ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhimaṃpaṭipadābhāvo viya saṃmāpaṭipattiyā ārabbanipphattinaṃ vemajjhataṃpi majjhabhāvoti vuttaṃ “**atthi bhikkhave -pa- majjhaṃ nāma**”ti. **Phalaṃ pariyoṣānaṃ nāma** sa-upādisesatāvasena, **nibbānaṃ pariyoṣānaṃ nāma** anupādisesatāvasena. Idāni tesam̄ dvinnampi sāsanaṃsa pariyoṣānataṃ āgamaṇa dassetuṃ “**etadatthamidānaṃ**”ti²ādimaṃha. **Idha desanāya ādimajjhapariyoṣānaṃ adhippetam̄** “sabyañjanaṃ”ti-ādivacanato. Tasmim̄ tasmim̄ atthe katāvadhisaṃdappabandho gāthāvasena, suttavasena ca vavattṭhito pariyaṭṭidhammo,

1. Vīthimissāpi (Sārattha-Ṭī 1. 233 piṭṭhe.) dhitimissāpi (Ka)

2. Tasmātiha tvanti (bahūsu)

yo idha “desanā”ti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha “**Bhagavā hi dhammaṃ desento -pa- dasseti**”ti. Tattha **sīlaṃ dassetvāti sīlaggaḥaṇena** sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ, tathā **maggaḥaṇena** sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyatti-atthaṃ pariyādiyati. **Tenāti** sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasaṅṭhīti** kathikassa saṅṭhānaṃ kathanavasena samavaṭṭhānaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya.

Ekabyañjanādiyuttā vāti sithilādibhedeṣu byañjaneṣu ekappakāreṇeva, dvipakāreṇeva vā byañjanena yuttā vā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aḥusāpetvā uccāretabbato **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** kirātabhāsā viya. Sabbasseva¹ vissajjanīyayuttatāya **sabbavissaṭṭhabyañjanā vā** savarabhāsā² viya. Sabbasseva¹ sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādimalakkhubhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavasena pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “**abyañjanā**”ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi **sithilaṃ**. Tāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ vaggesu dutiyacatutthanti evamādi **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ**. Ekamattakālaṃ **rassaṃ**. Tadeva **lahukaṃ**. Lahukameva saṃyogaparaṃ, dīghaṃca **garukaṃ**. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbaṃ **niggahitaṃ**. Pareṇa sambandhaṃ katvā uccāretabbaṃ **sambandhaṃ**. Tathā nasambandhaṃ **vavattitaṃ**. Ṭhānakaraṇāni nissaṭṭhāni katvā uccāretabbaṃ **vimuttaṃ**. **Dasadhāti** evaṃ sithilādivasena **byañjanabuddhiyā** akkharuppādakacittassa sabbākāreṇa **pabhedo**. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthaṃ byañjanato byañjanāni cāti.

Amakkhetvāti amilecchetvā, avināsetvā, ahāpetvāti vā attho. Bhagavā yamatthaṃ nīpetuṃ ekaṃ gāthaṃ, ekaṃ vākyam vā deseti, tamatthaṃ tāya desanāya parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha “**paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti**”ti. Idha **kevala-**saddo anavasesavācako, na avomissakādivācakoti āha “**sakalādhivacanan**”ti. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇam, taṃ pana kenaci ūnam, adhikaṃ vā na

1. Sabbattheva (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.)

2. Yavanabhāsā (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.)

hotīti “**anūnādhikavacanan**”ti vuttaṃ. Tattha yadatthaṃ desito, tassa sādhakattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. Sakalanti sabbabhāgavantaṃ. Paripuṇṇanti sabbaso paripuṇṇameva, tenāha “**ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī**”ti. **Aparisuddhā desanā hoti** taṇhāya saṃkiliṭṭhattā. Lokāmisam cīvarādayo paccayā, tattha agadhitacittatāya **lokāmisānirapekkho. Hitapharaṇenāti** hitūpasamhārena. **Mettābhāvanāya** karaṇabhūtāya **muduhadayo. Ullumpanasabhāvasaṅghitenāti** sakalasaṃkilesato, vaṭṭadukkhatō ca uddharaṇākārāvaṭṭhitena cittena, karuṇādhippāyenāti attho.

“Ito paṭṭhāya dassameva, evaṅca dassāmī”ti samādātabbaṭṭhena **vataṃ**. Paṇḍitapaññattatāya seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ, brahmānaṃ vā cariyanti **brahmacariyaṃ**, dānaṃ. Macchariyalobhādiniggaṇhanena **suciṇṇassa. Iddhīti** deviddhi. **Jutīti** pabhā, ānubhāvo vā. **Balavīriyūpapattīti** evaṃ mahatā balena ca vīriyena ca samannāgamo. **Puññanti** puññaphalaṃ. **Veyyāvaccam brahmacariyaṃ** seṭṭhācariyāti katvā. Esa nayo sesepi.

Tasmāti yasmā sikkhattayasaṅgahaṃ sakalāsānaṃ idha “brahmacariyaṃ”ti adhippetam, tasmā. “Brahmacariyaṃ”ti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento “**so dhammaṃ deseti -pa- pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo**”ti āha.

191. **Vuttappakārasampadanti** yathāvutta-ādikalyāṇatādiguṇasampadaṃ, dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānajātikassāti āha “**nihatamānattā**”ti. **Ussannattāti** bahulabhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā suppa heyyā honti nimittassa anavatthānato, na tathā kulavijjāmadā, tasmā khattiyabrāhmaṇakulānaṃ pabbajitānampijātivijjā nissāya mānajappanaṃ duppajahanti āha “**yebhuyyena hi -pa- mānaṃ karontī**”ti. **Vijātitāyāti** nihīnajātitāya. **Paṭiṭṭhātum na sakkontīti** suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhitum na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane paṭiṭṭhā, **paṭiṭṭhātunti** vā saccapaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya paṭiṭṭhātum. Sā hi nippariyāyato sāsane paṭiṭṭhā nāma, yebhuyyena ca upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso parisuddham. **Saddham paṭilabhatī** pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññūjātikānañhi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhāsiddhi¹ dhammappamānadhammappasannabhāvato. “Sammāsambuddho vata so Bhagavā, yo evaṃ svākkhātadhammo”ti saddham paṭilabhati. **Jāyampatikā**ti gharaṇīpatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutte gharasāmikagharasāminīvasena dvinnāmyeva gahaṇaṃ viññāyati, yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo, tattha kiṃ vattabbaṃ, ekāyāpi saṃvāso sambādhoti dassanattaṃ “**dve**”ti vuttaṃ. Rāgādīnā sakiñcanaṭṭhena, khettavatthu-ādīnā sapaḷibodhaṭṭhena rāgarajādīnaṃ āgamanapathatāpi uṭṭhānaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ nānaṃ. **Alaggaṇaṭṭhenā**ti assajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesāṃ taṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ.

Saṅkhepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā samāsato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍikaṃ katvā. **Kilesamaleṇa amalīnanti** taṇhāsāṅkilesādīnā asaṅkiliṭṭhaṃ katvā. Pariyodātaṭṭhena nimmalabhāvena saṅkhaṃ viya likhitaṃ dhotanti **saṅkhalikhitaṃ** āha “**dhotasaṅkhasappaṭibhāgan**”ti. “Ajjhāvasatā”ti padappayogena “agāraṇ”ti bhummatthe upayogavacananti āha “**agāramajjhe**”ti. Kasāyena rattāni vatthāni **kāsāyānī**ti āha “**kāsāyarasapītātāyā**”ti. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhi-āvahaṃ **agārassa hitaṃ**.

192. **Bhogakkhandhoti** bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti “putto natta”ti-ādīnā pemavasena sapaṛicchedaṃ bandhanaṭṭhena. “Amhākamete”ti nāyanti **ñāti**. Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo**.

193. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro, tathābhūto ca yasmā tena saṃvarena upeto nāma

---

1. Satthusiddhi (bahūsu)

hoti, tasmā vuttam **“pātimokkhasamvarena samannāgato”**ti.
“Ācāragocarasampanno”ti-ādi tasseva pātimokkhasamvarasamannāgamassa paccayadassanam. **Appamattakesūti** asañicca āpanna-anukhuddakesu ceva sahasā uppanna-akusalacittuppādesu ca. **Bhayadassāvīti** bhayadassanasīlo. **Sammā ādiyitvāti** sakkaccaṃ yāvajīvaṃ avitikkamavasena ādiyitvā. **Tam tam sikkhāpadanti** tam tam sikkhākoṭṭhāsam. **Etthāti** etasmim **“pātimokkhasamvarasamvuto”**ti pāṭhe. **San̄khepoti** san̄khepavaṇṇanā. **Vitthāro Visuddhimagge¹ vutto**, tasmā so tattha, tam samvaṇṇanāya² ca vuttanayena veditabbo.

Ācāragocaraggahaṇenevāti “ācāragocarasampanno”ti vacaneneva. Tenāha **“kusale kāyakammavacīkamme gahitepi”**ti. Adhikavacanam aññamattham bodhetīti katvā **tassa** ājīvapārisuddhisīlassa **uppattidvāradassanattham -pa- kusalenāti vuttam**, sabbaso anesanappahānena anavajjenāti attho. Yasmā “katame ca thapati kusalā sīlā. Kusalam kāyakammaṃ kusalam vacīkamman”ti³ sīlassa kusalakāyavacībhāvam dassetvā “ājīvapārisuddhampi kho aham thapati sīlasmim vadāmi”ti³ evam pavattāya Muṇḍikasuttadesanāya **“kāyakammavacīkammena samannāgato kusalena, parisuddhājīvo”**ti ayam desanā ekasaṅgahā aññadatthu saṃsandati sametīti dassento āha **“Muṇḍikasuttavasena vā evam vuttan”**ti. **Sīlasmim vadāmīti** “sīlan”ti vadāmi, “sīlasmim antogadham pariyāpannan”ti vadāmīti vā attho. **Pariyādānatthanti** pariggahattham.

Tividhena sīlenāti cūlasīlam majjhimasīlam mahāsīlanti evam tividhena sīlena. **Manacchaṭṭhesu indriyesu**, na kāyapañcomesu. Yathālābhayathābalayathāsārappapakāravasena **tividhena santosena**.

Cūḷa-majjhima-mahāsīlavaṇṇanā

194-211. “Sīlasmim”ti idam niddhāraṇe bhumanti āha **“ekam sīlam hotīti attho”**ti. **Ayameva atthoti** paccattavacanattho eva. **Brahmajāleti** Brahmajālavaṇṇanāyam⁴.

1. Visuddhi 1. 16 piṭṭhādīsu.

3. Ma 2. 218 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 38 piṭṭhādīsu.

4. Dī-Ṭṭha 1. 68 piṭṭhādīsu.

212. Attānuvādaparānuvādadaṇḍabhayādīni **asamvaramūlakāni**. **Sīlassāsamvaratoti** sīlassa asamvaraṇato, sīlassamvarābhāvatoti attho. **Bhaveyyāti** uppajjeyya. **Yathāvidhānavihitenāti** yathāvidhānasampāditena. Avippaṭisārādinimittam uppannacetasikasukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi phuṭṭhasarīrassa uḷāram kāyikam sukham bhavatīti āha “**avippaṭisāra**. **Paṭisamvedetī**”ti.

Indriyasamvarakathāvaṇṇanā

213. Viseso kammattāpekkhatāya sāmāññassa na tehi¹ paricattoti āha “**cakkhusaddo katthaci Buddhacakkhumhi vattati**”ti. Vijjamānameva hi abhidheyye visesattham visesantaranivattanavasena visesasaddo vibhāveti, na avijjamānam. Sesapadesupi eseva nayo. Aññehi asādhāraṇam Buddhānamyeva cakkhu dassananti **Buddhacakkhu**, āsayānusayaññam, indriyaparopariyattaññāṇa. Samantato sabbaso dassanaṭṭhena **Samantacakkhu**, Sabbaññutaññāṇam. **Ariyamaggattayapaññāti** heṭṭhime ariyamaggattaye paññā. **Idhāti** “cakkhunā rūpan”ti imasmim pāṭhe. **Ayam** cakkhu-saddo **pasāda -pa- vattati** nissayavohāre nissitassa vattabbato yathā “mañcā ukkuṭṭhim karontī”ti. **Asammissanti** kilesadukkheṇa avomissam. Tenāha “**parisuddhan**”ti. Sati hi suvisuddhe indriyasamvare padhānabhūtapāpadhammavigamena adhicittānuyogo hatthagato eva hotīti āha “**adhicittasukham paṭisamvedetī**”ti.

Satisampajaññakathāvaṇṇanā

214. Samantato, pakaṭṭham vā savisesam jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññam, tathāpavattaññam. Tassa vibhajanam sampajaññabhājanīyam, tasmim **sampajaññabhājanīyamhi**. Abhikkamanam **abhikkantanti** āha “**abhikkantam vuccati gamanan**”ti. Tathā paṭikkamanam **paṭikkantanti** āha “**paṭikkantam nivattanan**”ti. **Nivattananti** ca nivattimattam. Nivattivā pana gamanam gamanameva. **Abhiharantoti** gamanavasena kāyam upanento. Ṭhānanisajjāsyanesu yo gamanavidhuro kāyassa purato abhihāro, so **abhikkamo**, pacchato apaharaṇam **paṭikkamoti** dassento “**ṭhānepī**”ti-ādīmāha.

---

1. Tena (?)

Āsanassāti pīṭhakādi-āsanassa. **Purima-aṅgābhimukhoti** aṭanikādipurimāvayavābhimukho. **Saṃsarantoti** saṃsappanto. **Paccāsaṃsarantoti** paṭi-āsappanto. “**Eseva nayo**”ti iminā nipannasseva abhimukhasaṃsappanapaṭi-āsappanāni nidasseti.

Sammā pajānanam sampajānam, tena attanā kātabbakicassa karaṇasīlo **pampajānakārī**ti āha “**sampajāññaena sabbakiccakārī**”ti. Sampajānasaddassa sampajāññapariyāyatā pubbe vuttā eva. **Sampajāññaṃ karotevāti** abhikkantādīsu asammoham uppādeti eva. Sampajāññassa vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**. Dhammato vaḍḍhisankhātena saha atthēna vattatīti sātthakam, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānanam **sātthakasampajāññaṃ**. Sappāyassa attano hitassa sampajānanam **sappāyasampajāññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasankhāte gocare sampajāññaṃ **gocarasampajāññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajāññaṃ **asammohasampajāññaṃ**. **Pariggahetvāti** tuletva tīretvā, paṭisankhāyāti attho. Saṃghadassaneneva uposathapavāraṇādi-attham gamanam saṅgahitam. **Asubhadassanādīti ādi-**saddena kaṣiṇaparikkammādīnam¹ saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamattham vivarituṃ “**cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hī**”ti-ādi vuttam. **Arahattam pāpuṇātīti** ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vaḍḍhiyeva. **Kecīti** abhayagirivāsino.

Tasmim panāti sātthakasampajāñnavasena pariggahita-atthe. “Atthoti dhammato vaḍḍhī”ti yaṃ sātthakanti adhippetam, tam sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanattham “**cetiyaḍassanam tāvā**”ti-ādi āradham. **Cittakammārūpakāni viyāti** cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāyo viya. **Asamapekkhanam** gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇam. Yaṃ sandhāya vuttam “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhassa puthujjanassā”ti-ādi². Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo**. Visabhāgarūpadassanādīnā **brahmacariyantarāyo**.

1. ...paṭikammādīnam (Ka)

2. Ma 3. 261 piṭṭhe.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha “**dve kathā nāma na kathitapubbā**”ti. **Evanti** “sace panā”ti-ādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsubhan”ti-ādikaṃ vuccamānaṃ.

Yogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ “kammaṭṭhānaṃ”ti vuccatīti āha “**kammaṭṭhānaṃsaṅkhātāraṃ gocaraṃ**”ti. **Uggahetvāti** yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatīti** āhārūpayogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṇineti. **Sarīraparikammanti** mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇḥasānāni. Tenāha “**usumaṃ gāhāpento**”ti. **Kammaṭṭhānaṃsīsenevāti** kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva, tena “pattopi acetano”ti-ādina¹ vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti. **Tathevāti** tikkhattuṃ eva. Paribhogacetiyo sārīrikacetiyaṃ garutaranti katvā “**cetiyaṃ vanditvā**”ti pubbakālakiriyaṃ vasena vuttaṃ. Tathā hi Aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiyaṃ paṇipātakaraṇanti āha “**Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā**”ti. **Gāmasamīpeti** gāmassa upacāraṭṭhāne. **Janasaṅgahatthanti** “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahatthaṃ. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā nāma kathetabbā evā”ti Aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānaṃsīsenevāti** attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanto tadanuguṇāmyeva dhammakathaṃ kathetvā. **Anumodanaṃ vatvāti** etthāpi “kammaṭṭhānaṃsīsenevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Sampattaparicchadenevāti “paricito aparicito”ti-ādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhayeti** paracakkādibhaye.

---

1. Di-Ṭṭha 1. 178 piṭṭhe.

“**Kammajatejo**”ti gahaṇim sandhāyāha. **Kammaṭṭhānam vīthim nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāneti** yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanametam, yathā poṅkhānupoṅkham pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, evametassapīti.

Nikkhattadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā**. “Kāmesu avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadattham udarāvadehakam bhuñjitvā seyyasukham passasukham middhasukham anuyutto viharati, aññataram devanikāyam paṇidhāya brahmacariyam caratī”¹ti evam vuttapañcavidhacetokhilavinibandhacitto. **Caritvāti** pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsahitamyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamanam etassa atthīti gatapaccāgatikam, tadeva vattam, tassa vasena. **Attakāmāti** attano hitasukham icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammoti hi hitam tannimittakaṇca sukhanti. Atha vā viññūnam nibbisesattā, attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, tam kāmenti icchantīti **attakāmā**.

Usabham nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyāti** tāya pāsāṇasaññāya, ettakam ṭhānamāgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayoti** “ayam bhikkhū”ti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānam chinnabhatabhāvabhayenapi yonisomanasikāram paribrūheti. **Maddantāti** dhaññakaraṇaṭṭhāne sālīsāni maddantā.

Mahāpadhānam pūjessāmīti amhākam atthāya Lokanāthena chavassāni katham dukkaracariyam evāham yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi Satthupūjā, na āmisapūjāti. “**Ṭhānacaṅkamamevā**”ti adhiṭṭhātabba-iriyāpathavasena vuttam, na bhojanādikālesu avassam kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthim otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yam sandhāya

---

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

vuccati “pāsādikena abhikkantenā”ti, taṃ dassetuṃ “**tattha cā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā**”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti** “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā¹ vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. “**Neva davāyā**”ti-ādi paṭikkhepadassanaṃ.

Paccakabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupī. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni, sataśahassaṅca tajjāpuññaṅgaṇasambharaṇaṃ. Sāvakabodhiyā aggasāvakaṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasataśahassaṅca, mahāsāvakaṇaṃ² sataśahassameva tajjāpuññaṅgaṇasambharaṇaṃ. Itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyoti** Bāhiyavisaye sañjātasamvaḍḍhatāya Bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā “tasmātiha te Bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti, evañhi te Bāhiya sikkhitabbaṃ. Yato kho te Bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ Bāhiya na tena. Yato tvaṃ Bāhiya na tena, tato tvaṃ Bāhiya na tattha. Yato tvaṃ Bāhiya na tattha, tato tvaṃ Bāhiya nevidha na hurāṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā”ti³ ettakāya desanāya arahattaṃ sacchakāsi. Evaṃ Sāriputtattherādīnaṃ mahāpaññatādīpanāni suttapadāni⁴ vitthārato veditabbāni.

Tanti asammyhanaṃ. Evanti idāni vuccamānakāreṇeva veditabbaṃ. “**Attā abhikkamati**”ti iminā andhaputhujjanassadiṭṭhigāhasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, “**ahaṃ abhikkamāmi**”ti pana iminā mānagāhasena. Tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhagāhasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti. “Tathā asammyuhanto”ti vatvā taṃ asammyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento “**abhikkamāmi**”ti-ādimāha.

1. Ma 1. 12; Aṃ 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

2. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

3. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

4. Ma 3. 75; Saṃ 1. 63 piṭṭhādīsu.

Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti. Uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “**ekekapāduddharaṇe -pa- balavatiyo**”ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiaraṇānaṃ paccayo. Tiriyaṅatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiaraṇesu sātisayo byāpāroti. Tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “**tathā atiharaṇavītiaraṇesū**”ti āha. Satipi anugamaka-anugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya **tathā-saddaggaṇaṃ**. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ**, ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**, khāṇu-ādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vītiaraṇaṃ**. Yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vītiaraṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti. Vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsā dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento āha “**vossajjane -pa- balavatiyo**”ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirujjanassa sijjanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttam “**tathā sannikkhepanasannirujjhanesū**”ti.

Tatthāti tasmim abhikkamane, tesu¹ vā vuttesu uddharaṇādīsu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca.

---

1. Tasmim (bahūsu)

Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi. **“Pabbaṃ pabbaṃ”**ti-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādānaṃ, devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca bandhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhiyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanattamaṃ **“paṭapaṭāyantā”**ti vuttam. Uppannā hi ekantato bhijjantīti. **“Saddhiṃ rūpenā”**ti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttam, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyūṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti-ādivacanehi virodho siyā, tathā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattam, yathayidaṃ cittaṃ”¹ evamādiṭṭhāsiyā. Cittacetāsikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattamaṃ vibhāventā eva uppajjantīti tesam taṃsabhāvanipphatti-anantaram nirodho. Rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesam pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasaḥi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesam icchitā, lahuviññāṇavisayaṅgatimattappaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtaññaṃ² kho pana Tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tatthevāti³ rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nurujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādiṭṭhāsiyā evaṃ nirujjhatīti tathā laddhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesam antaro labbheyyāti? Noti āha **“Avīci manuppabandho”**ti, yathā vīci antaro na labbhati, “tadevetan”ti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**.

1. Am 1. 9 piṭṭhe.

2. Yathābhūtaṃ nānādhātuññaṃ (Abhinavaṭṭi)

3. Tassevāti (bahūsu)

Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha “**puratopekkhanan**”ti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati, tiṭṭhati, nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhananāṃ ālokitanāṃ, tasmā tadanugatavidisālokananāṃ vilokitanti āha “**vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanan**”ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsū ullokitassa, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsū apalokitassa siyā sambhavoti āha “**iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā**”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantāṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvāratanāṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ Satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ, yadidaṃ Nando”ti¹ etadagge ṭhapesi.

Sāttakātā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmāti** kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthāṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanāṃ kātabbāṃ**, khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānananāṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”ti-ādi vuttanāṃ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphārasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānāya vāyodhātuyā calanākārappavattivasena. **Adho sīdatīti** adho gacchati. **Uddhaṃ laṅghetīti** laṅghanāṃ viya upari gacchati.

Aṅgakkiccanā sādhamānanti padhānabhūta-aṅgakkiccanā nipphādentāṃ hutvāti attho. “**Paṭhamajavanepi -pa- na hotī**”ti idaṃ pañcadvāravīthiyāṃ “itthī puriso”ti rajjanādīnanāṃ abhāvanāṃ sandhāya vuttanāṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena itṭhe itthirūpādīmhi lobhamattāṃ,

---

1. Am 1. 26 piṭṭhe.

aniṭṭhe ca paṭiḥhamattaṃ uppajjati, manodvāre pana “itthī puriso”ti rajjanādi hoti. Tassa pañcadvārajavanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbaṃ bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantūkatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena, ittarabhāvavasena ca vuttā. “**Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū**”ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṃ, tassa ayuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāvato.

Udayabbayaparicchinnō tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etaṃ asammoahasampajaññaṃ. **Samavāyeti** sāmaggiaṃ. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi**.

“**Upanissayapaccayo**”ti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametaṃ aññaṃañña sampayutta atthi avigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāle samañchi tuṃ yuttakāle **samañchantassa**. Tathā **pasārentassāti** etthāpi. **Maṇisappo** nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laḷananti** kampanaṃ, līlākaraṇaṃ vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlavidūsanena ahitāvahattā **micchājīvasasena uppannaṃ asappāyaṃ**. “**Cīvarampi acetanaṃ**”ti-ādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññatāvibhāvanena “abbhantare”ti-ādinā vuttamevatthaṃ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti, tenāha “**tasmā**”ti-ādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā āhato tathā¹.

---

1. Hatasobho (Ka)

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso Mahāsivattheravādavasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”¹ti-ādinā¹ nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmim pakkhe “**neva davāyāti-ādinā¹ nayenā**”¹ti pana paṭikkhepaṅgadassanamukhena desanāya āgatattā vuttanti daṭṭhabbam.

Pathavisandhāarakajalassa taṃsandhāarakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avatṭhānanti āha “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati**”¹ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyam vimissam karonto harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāram atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigatam passato harati, **parivattetī**ti aparāparam cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti yathā vāyodhātu-ādīhi aññehi visosanam na hoti, tathā allattañca anupāleti. **Tejodhātū**ti gahaṇīsankhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭham āhāram paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavesanādīnam maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajinṇajinṇatādīpaṭīsamvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtamvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo “sammāpayogo”¹ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogam** sammāpaṭipattimanvāya āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttam.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmam uddissa gamanato. **Pariyesanatoti** gocaragāme bhikkhattham āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñjanato. **Āsayatoti** pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjham pavattamānopi kammaphalavavattitho hutvā mariyādavasena aññamaññam asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti

---

1. Ma 1. 12, 341; Ma 2. 339; Am 2. 341; Am 3. 15; Abhi 1. 262; Abhi 1. 258; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

āsayo, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. **Nidhānanti** yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** gahaṇīsāṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nipphattito. **Nissandatoti** ito cito ca nissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro¹ pana Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya² gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasaṃdhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāneti** manussāmanussa pariggahite ayuttaṭṭhāne khattadevāyatanādike. Kuddhā hi amanussā, manussāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Nissaṭṭhattā **neva attano**, kassaci anissajjitattā, jigucchanīyattā ca **na parassa**. **Udakatumbatoti** veḷunāli-ādi-udakabhājanato. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

Addhāna-iriyāpathā ciratarappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhimā** bhikkhācaraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇiya-iriyāpathā** vihāre, aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. “Gateti gamane”ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā Mahāsivattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti taṃ sampajāññavipassanācāravasena veditabbari. Tena vuttaṃ “**tayidaṃ Mahāsivattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ Mahāsatiṭṭhānasutte adhippetan**”ti. **Imasmim̐ pana sāmāññaphale sabbampi catubbidhaṃ sampajāññaṃ labbhati** yāvadeva sāmāññaphalavisesadassanaparattā imissā desanāya. “**Satisampayuttassevā**”ti idaṃ yathā sampajāññassa kiccato padhānatā gahitā, evaṃ satiyāpīti dassanattamaṃ vuttaṃ, na satiyā sabbhāvamattadassanattamaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. “**Etassa hi padassa ayaṃ vitthāro**”ti iminā satiyā ñāṇena samadhuratāmyeva vibhāveti.

1. Vitthārato (bahūsu)

2. Visuddhi-Ṭī 1. 417 piṭṭhe.

Etāni padānīti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”ti-ādīni padāni. **Vibhattānevāti** visum katvā vibhattāniyeva, imināpi sampajāññassa viya satiyāpettha padhānataṃ eva vibhāveti.

Majjhimabhāṇakā pana bhaṇanti—eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto -pa- nisīdanto -pa- sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṃ otarivā ca caṅkamanakoṭiyam ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyam pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭim appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyam pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭim appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇe pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjam appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otarati. Uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu gatādīsu sampajānakārī nāma hotīti. Evampi na sotte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañco na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane mañce sayito”ti evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅge otāreti. Pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ sotte sampajānakārī nāma hoti. Kāyādikiriyānibbattanena tammayattā, āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyamayapavattaṃ nāma. Tasmim sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto jāgarite sampajānakārī nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṃ kathentopi bhāsīte sampajānakārī nāma. Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ

samāpannopi tuṅhībhāve sampajānakārī nāma. Dutīyañhi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato viśesato tuṅhībhāvo nāmāti. **Evanti** vuttappakārena, sattasupī ṭhānesu catudhāti attho.

Santosakathāvaṇṇanā

215. Yassa santosassa attani atthitāya bhikkhu “santuṭṭho”ti vuccati, taṃ dassento “**itaritarapaccayasantoseṇa samannāgato**”ti āha. Cīvarādi¹ yattha katthaci paccaye santussanena samaṅgībhūtoti attho. Atha vā **itarāṃ** vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā, tathā paṇītaṃ **itarāṃ** hīnato aññattā. Apekkhāsiddhā hi itaratāti. Iti yena dhammena hīnena vā paṇītena vā cīvarādīpaccayena santussati, so tathā pavatto alobho **itaritarapaccayasantoso**, tena **samannāgato**. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesadvayepi eseṇa nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābhaṃ, tena santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalaṃ. **Sārūppanti** pakatidubbalaḍḍhānaṃ anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāyapi pavattī-ākāroti tato vinivattitameva santosassa sarūpaṃ dassento “**labhantopi na gaṇhāti**”ti āha. **Taṃ parivattetvāti** pakatidubbalaḍḍhānaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ, sarīrakhedāvahaṇca hotīti payojanavasena, na atricchatādivasena taṃ parivattetvā. Lahukacīvaraparibhogo na santosavīrodhīti āha “**lahukena yāpentopisantuṭṭhova hotī**”ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsārūppanaye ṭhitattā na santosavīrodhīti āha “**tesaṃ -padhārentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Evaṃ sesapaccayepi yathābalayathāsārūppaniddhesu api-saddaggaṇe adhippāyo veditabbo.

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ harītakaṃ. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttahesajjaṃ nissāya pabbajjā”ti-ādinā²

1. Cīvarādīke (?)

2. Vi 3. 73, 133 piṭṭhe.

Sammāsambuddhādīhi pasatthaṃ. Appicchatāsantuṭṭhīsu bhikkhū niyojento **paramasantuṭṭhova hoti** paramena ukkaṃsagatena santosena samannāgatattā.

Kāyaṃ pariharanti posentīti **kāyaparihārikā**. Tathā **kucchiparihārikā** veditabbā. Kucchiparihārikatā ca ajjhoharaṇena sarīrassa ṭhitiyā upakāraṇatāvasena icchitīti bahiddhāva kāyassa upakāraṇatāvasena kāyaparihārikatā daṭṭhabbā.

Parikkhāramattāti parikkhāraggaṇaṃ. **Tatratṭhakapaccattharaṇanti** attanā anadhiṭṭhahitvā tattheva tiṭṭhanakapaccattharaṇaṃ. Paccattharaṇādīnañcetta navamādhībhāvo yathāvuttapaṭipāṭiyā daṭṭhabbo, na tesāṃ tathā patiniyatabhāvato. Kasmā? Tathā nadhāraṇato. Dupposabhāvena mahāgajā viyāti **mahāgajā**. Yadi itarepi appicchatādisabhāvā, kiṃ tesampi vasena ayaṃ desanā icchitīti? Noti āha **“Bhagavā panā”**ti-ādi. Kāyaparihāro payoṇaṃ etenāti kāyaparihārikaṃ. Tenāha **“kāyaṃ pariharaṇamattakenā”**ti.

Catūsu disāsu sukhavihāratāya sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā etassāti catuddiso, catuddiso eva **cātuddiso**. Tāsu eva katthaci satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihanati, sayāṃ vā tena na paṭihaññatīti **appaṭigho**. **Santussamāno itarītarenāti** uccāvacena paccayena sakena, santena, samameva ca tussanako. Paricca sayanti, kāyacittāni parisayanti abhibhavanti **parissayā**, sīhabyagghādayo, kāmacchandādayo ca, te parissaye adhvāsānakhantiyā vinayādīhi ca **sahitā** khantā, abhibhavitā ca. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī**. **Eko caretī** ekākī hutvā caritūṃ sakkuṇeyya. **Khaggavisāṇakappoti** tāya eva ekavihāritāya khaggamigasiṅgasamo.

Asañjātavātābhigātehi siyā sakuṇo apakkhakoti **“pakkhī sakuṇo”**ti viresetvā vutto.

Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā

216. **Vatṭabbataṃ āpajjatīti** “asukassa bhikkhuno araṇṇe tiracchānagatānaṃ viya, vanacarakānaṃ viya ca nivāsamattameva, na pana

araññāvāsānucchavikā kāci sammāpaṭipattī”ti apavādasena vattabbatāṃ, āraññakehi vā tiracchānagatehi, vanacaravisabhāgajanehi vā saddhim vippaṭipattivasena vatthabbatāṃ āpajjati. Kāḷakasadisattā **kāḷakam**, thullavajjāṃ. Tilakasadisattā **tilakam**, aṇumattavajjāṃ.

Vivittanti janavivittāṃ. Tenāha “**suññan**”ti. Taṃ pana janasaddaghosābhāveneva veditabbāṃ saddakaṇṭakattā jhānassāti āha “**appasaddam appanigghosanti attho**”ti. **Etadevā**ti nissaddatāmyeva. **Vihāro** pākāraparicchinnō sakalo āvāso. **Aḍḍhayogoti** dīghapāsādo, “garuḷasaṅṭhānapāsādo”tipi vadanti. **Pāsādoti** caturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭho** paṭirājūnaṃ paṭibāhanayoggo catupañcabhūmako patissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparō nayo **vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassachadanakasenāsanāṃ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatārā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekapassachadanakāṃ hoti. **Pāsādo** nāma āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanakāṃ candikaṅgaṇayuttāṃ. **Guhā** nāma kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ pabbhāraṃ. Sesāṃ vuttanayameva. **Maṇḍapoti** sākhamāṇḍapo.

Vihārasenāsananti patissayabhūtasenāsanāṃ. **Mañcapīṭhasenāsananti** mañcapīṭhañceva mañcapīṭhasambandhasenāsanāṃ. Cimilikādi santharitabbato **santhatsenāsanāṃ**. Abhisankharaṇābhāvato sayanassa nisajjāya ca kevalāṃ okāsabhūtaṃ senāsanāṃ. “Vivittāṃ senāsanāṃ”ti iminā **senāsanaggahaṇena saṅgahitameva** sāmāññajotanābhāvato.

Yadi evaṃ kasmā “araññan”ti-ādi vuttanti āha “**idha panā**”ti-ādi. “**Bhikkhunīnaṃ vasena āgatan**”ti idāṃ vinaye tathā āgatataṃ sandhāya vuttāṃ, abhidhammepi pana “araññanti nikkhamitvā bahi indakhilā, sabbametaṃ araññan”ti¹ āgatameva. Tattha hi yaṃ na gāmapadesantogadhaṃ, taṃ “araññan”ti nippariyāyavasena tathā vuttāṃ. Dhutaṅganiddese² yaṃ vuttāṃ, taṃ yuttāṃ, tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. **Rukkhamūlanti** rukkhasamīpaṃ. Vuttañhetāṃ

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 69 piṭṭhe.

“yāvatā majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni nipatanti, ettāvata rukkhamūlan”ti. **Sela**-saddo avisesato pabbatariyāyoti katvā vuttaṃ “**pabbatanti selan**”ti, na silāmayameva, paṃsumayādiko tividhopi pabbato evāti. **Vivaranti** dvinnam pabbatānam mitho āsannatare ṭhitānam ovarakādisadisam vivaram, ekasmim yeva vā pabbate. **Umaṅgasadisanti** suduṅgāsadisam. **Manussānam anupacāraṭṭhānanti** pakatisaṅcārasena manussehi na saṅcaritabbaṭṭhānam. **Ādi**-saddena “vanapatthanti vanasaṅṭhānametaṃ senāsanānam adhivacanam, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyaṅtānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ, vanapatthanti durabhisambhavānametaṃ senāsanānam adhivacanam”ti¹ imam Pāḷisesam saṅgaṇhāti. **Acchannanti** kenaci chadanena antamaso rukkhasākhāyapi na chāditaṃ. **Nikkaḍḍhitvāti** nīharitvā. **Pabbhāraleṇasadiseti** pabbhārasadise leṇasadise ca.

Piṇḍapātapariyesanam piṇḍapāto uttarapadalopenāti āha “**piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto**”ti. **Pallaṅkanti** ettha **pari**-saddo “samantato”ti etassa atthe, tasmā vāmoruṅca dakkhiṇoruṅca samam ṭhapetvā ubho pāde aññamaññaṃ sambandhitvā nisajjā palaṅkanti āha “**samantato ūrubaddhāsanan**”ti. Ūrūnam bandhanavasena nisajjā **pallaṅkam**. **Ābhujitvāti** ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evam ubho pāde ābhugge bhañjite katvā, taṃ pana ubhinnaṃ pādānam tathāsambandhatākaraṇanti āha “**bandhitvā**”ti. Heṭṭhimakāyassa ca anujukam ṭhapanam nisajjāvacaneneva bodhitanti “ujum kāyan”ti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha “**uparimam sarīram ujum ṭhapetvā**”ti. Taṃ pana ujukaṭhapanam sarūpato, payojanato ca dassetuṃ “**aṭṭhārasā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na paṇamantīti** na onamanti. **Na paripatati** na vigacchati vīthim na laṅgheti. Tato eva pubbenāparam visesappattiyā kammaṭṭhānam **vuḍḍhim phātirī vepullam upagacchati**. **Parimukhanti** ettha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha “**kammaṭṭhānābhimukhan**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānamyeva purakkhatvāti attho. Samīpattho vā **pari**-saddoti dassento “**mukhasamīpe vā katvā**”ti āha. Ettha ca yathā “vivittam senāsanam

---

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

bhajati”ti-ādinā bhāvanānurūpaṃ senāsanam dassitam, evaṃ “nisīdati”ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. “Pallaṅkaṃ ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. **Parīti pariggahaṭṭho** “pariṇāyikā”ti-ādīsu viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** “suññatavimokkhamukhaṃ”ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato niggamaṇaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā pariggahitaniyyānanti sabbathā gahitāsammosaṃ paricattasammosaṃ **satim katvā**, paramaṃ satinepakkhaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

217. Abhijjhāyati gijjhati abhikaṅkhati etāyāti **abhijjhā**, lobho. **Lujjanaṭṭhenāti** bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti attho. **Vikkhambhanavasenāti** ettha **vikkhambhanaṃ** anuppādanaṃ appavattanaṃ, na paṭipakkhānaṃ suppahīnatā. **“Pahīnattā”**ti ca pahīnasadisataṃ sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhigatattā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuviññānaṃ viya sabbhāvato vigatābhijjhaṃ, atha kho bhāvanāvasena, tenāha **“na cakkhuviññānasadisena”**ti. **Eseva nayoti** yathā imassa cittassa bhāvanāya paribhāvittā vigatābhijjhātā, evaṃ abyāpannaṃ vigatathinamiddhaṃ anuddhataṃ nibbicikicchañcāti attho. **Purimapakatinti** parisuddhapaṇḍarasabhāvaṃ. “Yā cittassa akalyatā”ti-ādinā¹ thinassa, “yā kāyassa akalyatā”ti-ādinā¹ ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttaṃ **“thinam cittaḡelaññaṃ, middham cetasikagelaññaṃ”**ti. Satipi aññaṃañña-avippayoge cittakāyalahutādīnaṃ viya cittacetasikānaṃ yathākkamaṃ taṃtaṃvisesassa yā tesam akalyatādīnaṃ visesappaccayatā, ayametesam sabbhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Ālokasaññīti** ettha atisayatthavisiṭṭha-atthi-atthāvabodhako ayamīkaroṭi dassento āha **“rattimpi -pa- samannāgato”**ti. **Idam ubhayanti** satisampajaññaṃāha. **Atikkamitvā** vikkhambhanavasena pajahitvā. “Kathamidan”ti pavattiyā kathaṃkathā, vicikicchā. Sā etassa atthīti kathaṃkathī, na kathaṃkathīti **akathaṃkathī**, nibbicikiccho. **Lakkaṇādibhedatoti** ettha **ādi**-saddena paccayapahānapahāyākādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi bhedato vattabbāti.

---

1. Abhi 1. 233; Abhi 2. 263 piṭṭhe.

218. **Tesanti** iṇavasena gahitadhanānaṃ. **Pariyantoti** dātabbaseso. **So balavapāmojjaṃ labhati** “iṇapalibodhato muttomhī”ti. **Somanassaṃ adhigacchati** “jīvikānimittam atthī”ti.

219. **Visabhāgavedanuppattiyāti** dukkhavedanuppattiyā. Dukkavedanā hi sukhavedanāya kusalavipākasantānassa virodhitāya visabhāgā. **Caturiyāpatham chindantoti** catubbidhampi iriyāpathappavattiṃ pacchindanto. Byādhiko hi yathā ṭhānagamanesu asamatto, evaṃ nisajjādīsupi asamatto hoti. **Ābādhētī** pīleti. Vātādīnaṃ vikāro visamāvattā byādhīti āha “**taṃsamuttāhāna dukkhena dukkhito**”ti. Dukkavedanāya pana byādhibhāve mūlabyādhinā **ābādhiko** ādito bādhatīti katvā. Anubandhabyādhinā **dukkhito** aparāparam sañjātadukkhoto katvā. **Gilānoti** dhātusankhayena parikkhīṇasarīro. Appamattakaṃ vā balan **balamattā**. **Tadubhayanti** pāmojjaṃ, somanassaṃ. Tattha **labhetha pāmojjaṃ** “rogato muttomhī”ti. **Adhigaccheyya somanassaṃ** “atthi me kāye balan”ti.

220. **Sesanti** “tassa hi ‘bandhanā muttomhī’ti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tana vuttan”ti evamādi. **Vuttanayenevāti** paṭhamadutiyaṇṇesu vuttanayeneva. **Sabbapadesūti** avasiṭṭhapadesu tatiyādīsū koṭṭhāsesu.

221-222. **Na attani adhīnoti** na attāyatto. **Parādhīnoti** parāyatto. Aparādhīnatāya bhujō¹ viya attano kicce esitabboti **bhujisso**, savasoti āha “**attano santako**”ti. Anudakatāya kaṃ pānīyaṃ tārenti etthāti **kantāroti** āha “**nirudakaṃ dīghamaggaṃ**”ti.

223. **Tatrāti** tasmim dassane. **Ayanti** idāni vuccamānā **sadisaṭā**. Yena iṇādīnaṃ upamābhāvo, kāmacchandādīnaṃ upameyyabhāvo hoti, so nesaṃ upamopameyyasambandho sadisaṭāti daṭṭhabbaṃ. **Yo yamhi kāmacchadena rajjatīti** yo puggalo yamhi kāmarāgassa vatthubhūte puggale kāmacchandavasena ratto hoti. **Tam vatthum gaṇhātīti** taṃ taṇhāvattum “mametam”ti gaṇhāti.

---

1. Bhujāni (bahūsu)

Uppaddavethāti upaddavaṃ karotha.

Nakkhattassāti mahassa. **Muttoti** bandhanato mutto.

Vinaye apakataññunāti vinayakkame akusalena. So hi kappiyākappiyaṃ yāthāvato na jānāti. Tenāha “**kismiñcidevā**”ti-ādi.

Gacchatipīti thokaṃ thokaṃ gacchatipi. Gacchanto pana tāya eva ussaṅkitaparisaṅkitatāya tattha tattha **tiṭṭhatipi**, īdise kantāre gato “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti **nivattatipi**, tasmā **gataṭṭhānato agataṭṭhānameva bahutaram hoti. Saddhāya gaṇhitum** saddheyyaṃ vatthum “idamevan”ti saddahitum **na sakkoti. Atthi natthī**ti “atthi nu kho, natthi nu kho”ti. Araññaṃ pavitṭhassa ādimhi eva sappannaṃ **āsappannaṃ**. Pari vadati. Tenāha “**apariyogāhanan**”ti. **Chambhitattanti** araññasaññāya uppannaṃ chambhitabhāvaṃ, utrāsanti attho.

224. **Tatrāyaṃ sadisatā**ti etthāpi vuttanayānusārena sadisatā veditabbā. Yadaggena hi kāmaccchandādayo iṇḍadisadisā tadaggena tesam pahānaṃ āṇaṇyādisadisam abhāvoti katvā. **Cha dhammeti** asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Bhāvetvāti** brūhetvā. **Mahāsatiṭṭhāne**¹ **vaṇṇayissāma** tatthassa anuppannānuppādana-uppannapahānādivibhāvanavasena savisesam Pāḷiyā āgatattā. Esa nayo byāpādādippahānakabhāvepi. **Paravatthumhī**ti ārammaṇabhūte parasmim vatthusmim.

Anatthakaroti attano parassa ca anattbhāvaho. **Cha dhammeti** mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Tatthevāti** mahāsatiṭṭhāneyeva². Cārittasīlam uddissa paññattasikkhāpadam **ācārapaṇṇatti**.

1. Dī 2. 231 piṭṭhe.

2. Dī 2. 231 piṭṭhe.

Bandhanāgāraṃ pavesitattā aladdhanakkhattānubhavo puriso “**nakkhattadivase bandhanāgāraṃ pavesito puriso**”ti vutto, nakkhattadivase eva vā tadanānubhavanattham tathā kato. **Mahā-anatthakaranti** diṭṭhadhammikādi-atthahāpanamukhena mahato anattassa kārakam. **Cha dhammeti** atibhojane nanimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme.

Udhaccakukkucce **mahā-anatthakaranti** parāyattatāpādanato vuttanayena mahato anattassa kārakanti attho. **Cha dhammeti** bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme.

Balavāti paccatthikavidhamanasamatthena balena balavā. **Sajjāvudhoti** sannaddhadhanu-ādi-āvudho. Sūravīrasevakajanavasena **saparivāro**. **Tanti** yathāvuttam purisam. Balavantatāya, sajjāvudhatāya, saparivāratāya ca **corā dūratova disvā palāyeyyūm**. **Anatthakārikāti** sammāpaṭipattiyā vibandhakarāṇato vuttanayena anatthakārikā. **Cha dhammeti** bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Yathā bāhusaccādīni udhaccakukkucassa pahānāya samvattanti, evam vicikicchāyapīti idhāpi bahussutatādayo gahitā. Kalyāṇamittatā sappāyakathā viya pañcannaṃ, tasmā tassa tassa anucchavikasevanatā veditabbā. Sammāpaṭipattiyā appaṭipattinimittatāmukhena vicikicchā micchāpaṭipattimeva paribrūhetīti tassā pahānaṃ duccharitavidhūnanūpāyoti āha “**duccaritakantāraṃ nittharivā**”ti-ādi.

225. **Pāmojjaṃ** nāma taruṇapīti, sā kathañcīpi¹ tuṭṭhāvattthāti āha “**pāmojjaṃ jāyatīti tuṭṭhākāro jāyatī**”ti. **Tuṭṭhassāti** okkantikabhāvappattāya pītiyā vasena tuṭṭhassa. Attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapanāṇitarūpuppattiyā ca **sakalasarīraṃ khobhayamānā** pharaṇalakkhaṇā **pīti jāyati**. Pītisahitam pīti uttarapadalopena, kim pana

---

1. Kathamapi (bahūsu)

taṃ? Mano. Pīti mano etassāti pītimano, tassa **pītimanassa**. Tayidaṃ atthamattameva dassetto “**pītisampayuttacittassā**”ti āha. **Kāyoti** idha arūpakalāpo adhippeto, na vedanādikkhandhattayamevāti āha “**nāmakāyo passambhatī**”ti, passaddhidvayassa pītivasenettha passambhanaṃ adhippetam. **Vigatadarathoti** pahīna-uddhaccādikilesadaratho. Vuttappakārāya pubbabhāgabhāvanāya vasena cetasikasukhaṃ paṭisaṃvedentoyeva taṃsamuṭṭhānapañītarūpaphuṭṭhasarīratāya kāyikampi sukhaṃ vedetīti āha “**kāyikampi cetasikampi sukhaṃ vedayati**”ti. **Imināti** “sukhaṃ paṭisaṃvedetī”ti evaṃ vuttana. Saṃkilesapakkhato nikkhantattā, paṭhamajjhānapakkhikattā ca **nekkhammasukhena**. **Sukhitassāti** sukhino.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

226. “Cittaṃ samādhīyati”ti etena upacāravasenapi appanāvasenapi cittassa samādhānaṃ kathitaṃ. Evaṃ sante “so vivicceva kāmehi”ti-ādikaṃ desanā kimatthiyāti āha “**so vivicceva kāmehi -pa- vuttan**”ti. Tattha **uparivisesadassanatthanti** paṭhamajjhānādi-uparivattabbavisesadassanattham. Na hi upacārasamādhisamadhigamena vinā paṭhamajjhānādiviseso samadhigantum sakkā. Pāmojjuppādādīhi kāraṇaparamparā dutiyajjhānādisamadhigamepi icchi tabbāva paṭipadāññadassanavisuddhi viya dutiyamaggādisamadhigameti daṭṭhabbam. **Tassa samādhinoti** “sukhino cittaṃ samādhīyati”ti evaṃ sādharmaṇavasena vutto yo appanālakkhaṇo, tassa samādhino. **Pabhedadassanatthanti** dutiyajjhānādivibhāgassa ceva abhiññādivibhāgassa ca bhedadassanattham. Karo vuccati pupphasambhavaṃ gabbhāsāye karīyatīti katvā, karato jāto kāyo karajakāyo, tadupasannissayo catusantatirūpasamudāyo. Kāmaṃ nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladhupakāro, “abhisandeti”ti-ādivacanato pana rūpakāyo idhādhippetoti āha “**imam karajakāyan**”ti. **Abhisandeti**ti abhisandanam karoti. Tam pana jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanam, sabbatthakameva lūkhabhāvāpanayananti āha “**temeti**”ti-ādi, tayidaṃ abhisandanam atthato yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi pañītarūpehi kāyassa parippharaṇam daṭṭhabbam. “**Parisandeti**”ti-ādīsipi eseva nayo. Sabbam etassa atthīti sabbāvā, tassa **sabbāvato**. Avayavāvayavisambandhe avayavini

sānivacananti avayavīvisayo **sabba-saddo**, tasmā vuttam
“sabbakoṭṭhāsavato”ti. **Aphuṭam nāma na hoti** yattha yattha kammajarūpaṃ,
 tattha tattha cittajarūpassa abhibyāpanato. Tenāha **“upādinna-kasantati”**ti-ādi.

227. **Chekoti** kusalo. Tam panassa kosallam nhāniyacuṇṇānam sannane
 piṇḍīkarane ca samatthatāvasena veditabbanti āha **“paṭibalo”**ti-ādi. **Kamsa-**
 saddo “mahatīyā kamsapātiyā”ti-ādīsu suvaṇṇe āgato. “Kamsa upahato
 yathā”ti-ādīsu¹ kittimalohe, katthaci paṇṇattimatte “upakamsa nāma rājāpi
 mahākamsassa atrajo”ti-ādī², idha pana yattha katthaci loheti āha **“yena
 kenaci lohena katabhājane”**ti. **Snehānugatāti** udakasinehena
 anupavisanavasena gatā upagatā. **Snehaparetāti** udakasinehena parito gatā
 samantato phuṭṭhā, tato eva santarabāhirā phuṭṭhā sinehena, etena sabbaso
 udakena temitabhāvamāha. **“Na ca paggharaṇī”**ti etena tintassapi tassa
 ghanathaddhabhāvaṃ vadati. Tenāha **“na ca bindum bindun”**ti-ādi.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

229. Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjatīti ubbhidaṃ, ubbhidaṃ udakaṃ
 etassāti **ubbhidodako**. **Ubbhinna-udakoti** nadīṭire khatakūpako viya
 ubbhijjanaka-udako. **Uggacchanaka-udakoti** dhārāvasena uṭṭhahana-udako.
 Kasmā panettha ubbhidodakova rahado gahito, na itaroti āha **“heṭṭhā
 uggacchana-udakañhī”**ti-ādi. **Dhārānipātapubbuḷakehī**ti dhārānipātehi
 udakapubbuḷakehi ca, “pheṇapaṭalehi cā”ti vattabbaṃ. **Sannisinnamevāti**
 aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. **Sesanti**
 “abhisandeti”ti-ādikaṃ.

Tatijajjhānakathāvaṇṇanā

231. **Uppalānīti** uppalagacchāni. **Setarattanīlesūti** uppalesu,
 setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yam kiñci uppalam uppalameva**

---

1. Khu 1. 33 piṭṭhe Dhammapade. 2. Jātaka-Ṭṭha 4. 80 piṭṭhe. (Atthato samānam)

sāmaññagahaṇato. **Satapattanti** ettha **sata**-saddo bahupariyāyo “satagghī”ti-
ādisu viya, tena anekasatapattassapi saṅgaho siddho hoti. Loke pana “rattam
padumam, setam puṇḍarīkan”tipi vuccati. Yāva aggā, yāva ca mūlā udakena
abhisandanādisambhavadassanattam **udakānuggataggahaṇam**. Idha
uppalādīni viya karajakāyo, udakam viya tatiyajjhānasukham.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

233. Yasmā “parisuddhena cetasā”ti catutthajjhānacittamāha, tañca
rāgādi-upakkilesāpagamanato nirupakkilesam nimmalam, tasmā āha
“**nirupakkilesaṭṭhena parisuddhan**”ti. Yasmā pana parisuddhiyā eva
paccayavisesena pavattiviseso pariyodātātā suvaṇṇassa nighamsanena
pabhassaratā viya, tasmā āha “**pabhassaratṭhena pariyodātanti veditabban**”ti.
Idanti odātavacanam. **Utupharanattanti** uṇha-utuno pharaṇadassanattam.
Utupharanam na hoti savisesanti adhippāyo, tenāha “**taṅkhaṇa -pa- balavam
hoti**”ti. **Vattham viya karajakāyoti** yogino karajakāyo vattham viya
daṭṭhabbo utupharanasadisena catutthajjhānasukhena pharitabbatā.
Purisassa sarīram viya catutthajjhānam daṭṭhabbam utupharanattāhāniyassa
sukhassa nissayabhāvato, tenāha “**tasmā**”ti-ādi. Ettha ca “parisuddhena
cetasā”ti ceto-gahaṇena jhānasukham vuttanti daṭṭhabbam, tenāha
“**utupharanam viya catutthajjhānasukhan**”ti. Nanu ca catutthajjhāne
sukhameva natthīti? Saccam natthi, sātalaṅkhaṇasantasabhāvattā panettha
upekkhā “sukhan”ti adhippetā. Tena vuttam **sammohavinodaniyam**
“upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti¹.

Na arūpajjhānalābhīti na veditabbo avinābhāvato, tenāha “**na hī**”ti-ādi.
Tattha **cuddasahākārehīti** kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato,
kasiṇānulomapaṭilomato, jhānānulomato, jhānapaṭilomato,
jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kasiṇukkantikato,
jhānakasiṇukkantikato, aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito,
aṅgārammasaṅkantito,

1. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe, Visuddhi 2. 203; Paṭisam-Ṭṭha 1. 322;
Mahāniddeśa-Ṭṭha 198 piṭṭhesupī.

aṅgavavattānato, ārammaṇavavattānatoti imehi cuddasahākārehi. Satipi jhānesu āvajjanādivasībhāve ayaṃ vasībhāvo abhiññānibbattane ekantena icchi tabboti dassento āha **“na hi -pa- hoti”**ti. Svāyaṃ nayo arūpasamāpattīhi vinā na ijjatīti tāyapettha avinābhāvo veditabbo. Yadi evaṃ kasmā Pāḷiyāṃ na āruppajjhānāni āgatānīti? Visesato ca rūpāvacaracatutthajjhānapādakattā sabbābhiññānaṃ tadantogadhā katvā tāya desitā, na arūpāvacarajjhānānaṃ idha anupayogato, tenāha **“arūpajjhānāni āharitvā kathetabbānī”**ti.

Vipassanāññānakathāvaṇṇanā (1)

234. **Sesanti** “evaṃ samāhite citte”ti-ādīsu vattabbaṃ. Ñeyyaṃ jānātīti ñāṇaṃ, taṃ pana ñeyyaṃ paccakkhaṃ katvā passatīti dassanaṃ, ñāṇameva dassananti ñāṇadassanaṃ. Tayidaṃ ñāṇadassanapadaṃ sāsane aññattha ñāṇavisese niruḷhaṃ, taṃ sabbaṃ atthuddhārasena dassento **“ñāṇadassananti maggaññāmpī vuccatī”**ti-ādīmāha. Yasmā vipassanāññānaṃ tebhūmakasaṅkhāre aniccādito jānāti, bhaṅgānupassanato paṭṭhāya paccakkhato ca te passati, tasmā āha **“idha pana -pa-ñāṇadassananti vuttan”**ti.

Abhinīharatīti vuttanayena aṭṭhaṅgasamannāgate tasmim citte vipassanākkamena jāte vipassanābhimukhaṃ peseti, tenāha **“vipassanā -pa-karotī”**ti. Tadabhimukhabhāvo eva hissa tanninnatādīkaratā. **Vuttoyeva**brahmajāle. Odanakummāsehi upacīyatīti **odanakummāsūpacayo**. **Aniccadhammoti** pabhaṅgutāya addhuvasabhāvo. **Duggandhavighātathāyāti** sarīre duggandhassa vigamāya. **Ucchādanadhammoti** ucchādetabbatāsabhāvo. Ucchādanena hi sarīre sedagūthapittasemhādīdhātukkabhāgarubhāvaduggandhānaṃ apagamo hoti. Mahāsambāhanaṃ mallādīnaṃ bāhuvaḍḍhanādi-atthaṃ hotīti **“khuddakasambāhanenā”**ti vuttam. **Parimaddanadhammoti** parimadditabbatāsabhāvo. **Bhijjati ceva vikirati cāti** aniccatāvasena bhijjati ca, bhinnaṅca kiñci payojanaṃ asādhentaṃ vippakiṇṇaṅca hoti. **Rūpīti** attano paccayabhūtena utu-āhāralakkhaṇena rūpavāti ayamettha attho icchitoti āha **“chahi padehi samudayo kathito”**ti. Samsagge hi ayamīkāro. **Sanṭhānasampādanampi** tathārūparūpuppādaneneva hotīti

ucchādanaparimaddanapadehipi samudayo kathitoti vuttaṃ. Evaṃ navahi yathārahaṃ kāye samudayavayadhammānupassitā dassitā. **Nissitañca** chaṭṭhavatthunissitattā vipassanāññāṇassa. **Paṭibaddhañca** tena vinā appavattanato, kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca.

235. Suṭṭhu bhāti obhāsati **subho**, pabhāsampattiyāpi maṇino bhaddatāti āha “**subhoti sundaro**”ti. Kuruvindajāti-ādijātivisesopi maṇino ākaraparisuddhimūlako evāti āha “**parisuddhākaraṣamuttḥito**”ti. Dosaniharaṇavasena parikammanipphattīti āha “**suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo**”ti. Chaviyā saṅhabhāvenassa acchatā, na saṅghātassāti āha “**acchoti tanucchavi**”ti, tenāha “**vippasanno**”ti. **Dhovanavedhanādīhī**ti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kālakādi-apaharaṇatthāya suttana āvunanatthāya ca vijjhanena. Tāpa saṅhakarāṇādīnaṃ saṅgaho **ādi**-saddena. **Vaṇṇasampattinti** suttassa vaṇṇasampattiṃ. **Maṇi viya karajakāyo** paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṃ viya vipassanāññānaṃ** anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu** sammadeva dassanato. **Tadārammaṇānanti** rūpadhammārammaṇānaṃ. Phassapañcamakacittacetasiaggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppādapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evañhi tesam vipassanāññāṇagatikattā “āvutasuttaṃ viya vipassanāññāṇaṃ”ti vacanaṃ avirodhitam hoti. Kim panete ñāṇassa āvi bhavanti, udāhu puggalassāti? Ñāṇassa. Tassa pana āvibhāvattā puggalassa āvibhūtā nāma honti. **Ñāṇassāti** ca paccavekkhaṇāññāṇassa.

Maggaññāṇassa anantaraṃ, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṃ vipassanāññānaṃ. **Evaṃ santepīti** yadipāyaṃ ñāṇānupubbī, evaṃ santepi. **Etassa antarāvāro natthīti** pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu Ākañkheyyasuttādīsu¹ viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāññāṇassa tāsam antarāvāro na hoti. **Tasmā** tattha avasarābhāvato **idheva**

---

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

rūpāvacaracatutthajjhānānantarameva **dassitaṃ** vipassanāñāṇaṃ. **Yasmā cāti ca-saddo** samuccayattho, tena na kevalaṃ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāñāṇassa idheva dassaneti imamatthaṃ dīpeti. **Dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passatoti** ettha “iddhividhañāṇena bheravaṃ rūpaṃ nimminivā cakkhunā passato”tipi vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino apariññātavatthukassa bhayaṃ santāso uppajjati uccāvālikavāsimahānāgattherassa viya. **Pāṭi yekkaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ**. Tenāha Bhagavā—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti-ādi¹.

Manomayiddhiñāṇakathāvaṇṇanā (2)

236-7. **Manena nibbattitanti** abhiññāmanena nibbattitaṃ. Hatthapādādi-aṅgehi **ca** kapparajaṇṇu-ādipaccaṅgehi **ca**. **Sanṭhānavasenaṭi** kamaladalādisadisasaṅṭhānamattavasena, na rūpābhighātārahabhūtappasādindriyavasena. **Sabbākārehīti** vaṇṇasaṅṭhānavayavavisesādisabbākārehi. **Tena** iddhitatā. **Sadisabhāvadassanattamevāti** saṅṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanattameva. **Sajātiyaṃ ṭhito**, na nāgiddhiyā aññajātirūpo.

Iddhividhañāṇādikathāvaṇṇanā (3-7)

239. **Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṃ** vikubbanakiriyaṃ nissayabhāvato.

241. **Sukhanti** akicchena, akasirenāti attho.

243. Mando uttānaseyyakadārakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesanatthaṃ “**yuvā**”ti vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanako amaṇḍanajātiko hotīti tato visesanatthaṃ “**maṇḍanakajātiko**”ti-ādi vuttaṃ, tenāha “**yuvāpi**”ti-ādi. Kālatilappamāṇā bindavo **kālatilakāni**. **Kālā** vā kammāsā, tilappamāṇā bindavo **tilakāni**. **Vaṅgaṃ** nāma viyaṅgaṃ. Yobbanapīlakādayo **mukhadūsipīlakā**.

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

Mukhagato doso **mukhadoso**, lakkhaṇavacanañcetaṃ mukhe adosassāpi pākaṭabhāvassa adhippetatā. Yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena. Mukhadoso ca mukhadoso ca **mukhadosoti** ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi “paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotī”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

245. **Pubbenivāsañāṇūpamāyanti** pubbenivāsañāṇassa dassita-upamāyaṃ. Taṃ divasaṃ katakiriyaṃ nāma pākatikasattassapi yebhuyyena pākaṭā hotīti dassanatthaṃ **taṃdivasa-ggahaṇaṃ** kataṃ. **Taṃdivasagatagāmattaya-ggahaṇeneva** mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsañāṇalābhīnaṃ tīsu bhavesu katakiriyaṃ yebhuyyena pākaṭā hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ.

247. **Aparāparaṃ sañcaranteti** taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcarante. Yathāvuttapāsādo **viya bhikkhuno karajakāyo daṭṭhabbo** tattha paṭiṭṭhitassa daṭṭhabbadassanasiddhito. Cakkhumato hi dibbacakkhusamadhigamo. Yathāha “maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno”ti¹. **Cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhum patvā ṭhito bhikkhu** daṭṭhabbassa dassanato. **Gehaṃ pavisantā viya** etaṃ attabhāvagehaṃ okkamantā, upapajjantāti attho. **Gehā nikkhamantā viya** etasmā attabhāvagehato pakkantā, cavantāti attho. Evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Aparāparaṃ sañcaraṇakasattāti** pana punappunaṃ saṃsāre pariḷhamantā sattā. “**Tattha tattha nibbattasattā**”ti pana iminā tasmim bhave jātasamvaddhe satte vadati. Nanu cāyaṃ dibbacakkhuñāṇakathā, tattha kasmā “tīsu bhavesū”ti catuvokārabhavassāpi saṅgaho katoti āha “**idañcā**”ti-ādi. Tattha **idanti** “tīsu bhavesu nibbattasattānaṃ”ti idaṃ vacanaṃ. **Desanāsukhatthamevāti** kevalaṃ desanāsukhatthaṃ, na catuvokārabhave nibbattasattānaṃ dibbacakkhuno āvibhāvasabbhāvato. Na hi “ṭhapetvā arūppabhavan”ti vā “dvīsu bhavesū”ti vā viccamāne desanā sukhāvabodhā ca hotīti.

---

1. Khu 1. 231 piṭṭhe.

Āsavakkhayaññakathavaṇṇanā (8)

248. **Vipassanāpādakanti** vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedenā. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayaññāsaṃvaddhitā sayambhuññābhūtā, itaresaṃ sutamayaññāsaṃvaddhitā¹ paropadesasambhūtā nāma. Sā “ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādīnā anekadhā, arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesāṃ tesāṃ dhātupariggahamukhānañca aññataramukhavasena anekadhā ca visuddhimagge nānāyato vibhāvītā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññutaññāsaṃnissayassa ariyamaggaññāsaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbhāgaññāgabbhaṃ gaṇhāpentāṃ pariṇataṃ gacchantāṃ paramagambhīraṃ saṅhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāññānaṃ hoti, yaṃ Aṭṭhakathāsu “mahāvajiraññānaṃ”ti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ Satthu vaḷaṅjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ Buddhānaṃ vipassanācāro **paramatthamaññusāyaṃ** Visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ² uddesato dassito. Atthikehi tato gahetabbo, idha pana sāvakaṇaṃ vipassanā adhippetā.

Āsavānaṃ khayaññāyāti āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhayaṃ, ariyamaggo. Tattha ñānaṃ āsavānaṃ khayaññānaṃ, tadatthaṃ, tenāha “**āsavānaṃ khayaññānaṃ nibbattanatthāyā**”ti. Āsavā ettha khīyantīti **āsavānaṃ khayo**, nibbānaṃ. Khepeti pāpadhammeti **khayo**, maggo. So pana pāpakkhayaṃ āsavakkhayaṃ vinā natthīti “khaye ñānaṃ”ti ettha khaya-ggahaṇena āsavakkhayaṃ vuttoti āha “**khaye ñānaṃ**”ti-ādi. Samitapāpo samaṇoti katvā āsavānaṃ khīṇattā samaṇo nāma hotīti āha “**āsavānaṃ khayo samaṇo hotīti ettha phalaṃ**”ti. Āsavavaḍḍhiyā saṅkhāre vaḍḍhento visaṅkhārato suvidūra vidūroti³ “ārā so āsavakkhayaṃ”ti ettha āsavakkhayaṃ padamaṃ visaṅkhārādhivacananti āha “**āsavakkhayaṃ ettha nibbānaṃ vuttan**”ti.

1. ...vaddhitattā (bahūsu)

2. Visuddhi-Ṭī 1. 259 piṭṭhe.

3. ...vidūreti (Ka)

Bhaṅgoti āsavānaṃ khaṇanirodho “āsavānaṃ khayoti”ti vuttoti yojanā.

“**Idaṃ dukkhaṃ**”ti dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhuno paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. “**Ettakaṃ dukkhaṃ**”ti tassa paricchijjaggahitabhāvadassanaṃ. “**Na ito bhiyyo**”ti tassa anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ, tenāha “**sabbampi dukkhasaccan**”ti-ādi.

Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena, **asammohapaṭivedhoti** ca yathā tasmim̐ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti, tenāha “**yathābhūtaṃ pajānāti**”ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti dukkhasamudayo, taṇhāti āha “**tassa cā**”ti-ādi. **Yaṃ tḥānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgama, “**patvā**”ti ca tadubhayavato puggalassa patti tadubhayassa patti viyāti katvā vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattī**ti appavattinimittaṃ, te vā nappavattanti etthāti **appavatti**, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikaraṇavasena sammadeva pāpakam̐.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānaṅca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ “**pariyāyato**”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ “āsavānaṃ khayañāṇāyā”ti āraddhattā. Tathā hi “**kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī**”ti-ādinā¹ āsavavimuttisīseneva sabbakilesavimutti vuttā. “**Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti**”ti-ādinā missakamaggo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesī**”ti vuttaṃ. “**Jānato passato**”ti iminā pariññāsacchi kiriyābhāvanābhisamayā vuttā. “**Vimuccatī**”ti iminā pahānābhisamayo vuttoti āha “**iminā maggakkhaṇaṃ dassetī**”ti. “**Jānato passato**”ti vā hetuniddesoyam̐. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatīti yojanā. Dhammānaṃhi samānakālikānampi paccayappaccayuppannatā sahaṅgatakoṭiyā labbhatīti. Bhavāsava-ggahaṇena cettha bhavarāgassa viya bhavaditṭhiyāpi samavarodhoti

1. Di 1. 79; Ma 1. 347; Ma 3. 16 piṭṭhesu.

diṭṭhāsavassāpi saṅgaho daṭṭhabbo. **Khīṇā jāṭīti-ādihi** padehi. **Tassāti** paccavekkhaṇāñāṇassa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ.

Yenādhippāyena “katamā panassā”ti-ādinā codanā katā, taṃ vivaranto “**na tāvassā**”ti-ādimāha. Tattha **na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**”ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti, tenāha “**anāgate vāyāmābhāvato**”ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva, tenāha “**yā pana maggassā**”ti-ādi. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattaya-ggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanatthaṃ. **Tanti** yathāvuttaṃ jātiṃ. **Soti** khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma ukkaṭṭhaniddesena maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**parivutthan**”ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikkiccasādhana vasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānugunā pavatti, itarasaccesu ca nesam pahānābhisamayādipavatti pākaṭā eva, tena vuttaṃ “**catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā**”ti. Dukkhanirodhamaggesu pariññāsacchikiriyābhāvanā yāvadeva samudayappahānatthāyāti āha “**tena tena maggena pahātabbakilesā pahīnā**”ti. **Itthattāyāti** ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti, te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “**evaṃ soḷasakiccabhāvāyā**”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha “**kilesakkhayabhāvāyā vā**”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā evaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe **itthattāyāti** nissakke sampadānavacananti āha “**itthabhāvato**”ti¹. **Aparanti** anāgataṃ. **Ime pana** carimakattabhāvasaṅkhātā **pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti**, etena tesam appaṭiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlikā hi paṭiṭṭhā. Yathāha “kabaḷikāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī

---

1. Itthambhāvatoti (?)

atthi taṇhā, paṭiṭṭhitam tattha viññāṇam viruḷhan”ti-ādi¹. Tenevāha
“chinnamūlakā rukkhā viyā”ti-ādi.

249. **Pabbatamatthaketi** pabbatasikhare. Tañhi yebhuyyena saṅkhittam saṅkucitam hotīti Pāḷiyam “pabbatasāṅkhepe”ti vuttam. Pabbatapariyāpanno vā padeso **pabbatasāṅkhepo**. **Anāviloti** akālusiyō², sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha **“nikkaddamo”**ti. **Sippiyoti** suttīyo. **Sambukāti** saṅkhalikā. **Ṭhitāsūpi nisinnāsūpi** gāvīsu. **Vijjamānāsūti** labbhamānāsu, itarā ṭhitāpi nisinnāpi “carantī”ti vuccanti sahaaraṇayena. **Ṭiṭṭhantameva**, na pana kadācīpi carantam. **Dvayanti** sippisambukam, macchagumbanti idam ubhayam. **Ṭiṭṭhantanti vuttam** carantampīti adhippāyo. **“Itarañca dvayan”**ti ca yathāvuttameva sippisambukādīdvayam vadati. Tañhi caratīti. Kim vā imāha sahaariyāya, yathālābhaggaṇam panettha daṭṭhabbam. Sakkharakathalassa hi vasena ṭiṭṭhantanti. Sippisambukassa macchagumbassa ca vasena ṭiṭṭhantampi carantampīti yojanā kātabbā.

Tesam dasanam nāṇānam. **Tatthāti** tasmim ārammaṇavibhāge, tesu vā nāṇesu. Bhūmibhedato, kālabhedato, santānabhedato cāti **sattavidhārammaṇam vipassanāñāṇam**. **“Rūpāyatanamattamevā”**ti idam tassa nāṇassa abhinimmiyamāne manomaye kāye rūpāyatanamevārabbha pavattanato vuttam, na tattha gandhāyatanādīnam abhāvato. Na hi rūpakalāpo gandhāyatanādirahito atthi. Parinipphannameva nimmitarūpaṃ, tenāha **“paritappaccuppannahiddhārammaṇam”**ti. Āsavakkhayañāṇam nibbānārammaṇameva samānam paritattikavasena appamānārammaṇam, ajjhattattikavasena bahiddhārammaṇam, atīttattikavasena navattabbārammaṇaṅca hotīti āha **“appamānabahiddhānavattabbārammaṇam”**ti. Kūṭo viya kūṭāgarassa Bhagavato desanāya arahattam uttamaṅgabhūtanti āha **“arahattanikūṭenā”**ti. **Desanam niṭṭhāpesīti** tīttakaramataharavibhāvinim nānāvidhakuhanalapanādīmicchājīvaiddhamsinim tividhasīlālaṅkataparamasallekha paṭipattidīpanim jhānābhiññādi-uttarimanussadhammavibhūsitam cuddasavidhamahāsāmaññaphalapaṭimaṇḍitam anaññasādhāraṇam desanam niṭṭhāpesi.

1. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

2. Akālusō (bahūsu)

Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

250. **Ādimajjhapariyosānanti** ādiñca majjhañca pariyosānañca.
Sakkaccam sagāraṃ. **Āraddham** dhammasaṅgāhakehi.

Abhikkantā vigatāti atthoti āha “**khaye dissatī**”ti. Tathā hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti upari vuttam. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissatī**”ti. **Koti** vedanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena parivārena, parijanena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kamañyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsam ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** uḷārarūpe sampannarūpe.

“Coro coro, sappo sappo”ti-ādīsu **bhaye āmeditam**, “vijjha vijjha, pahara paharā”ti-ādīsu **kodhe**, “sādhu sādhu”ti-ādīsu¹ **pasamsāyam**, “gaccha gaccha, lunāhi lunāhī”ti-ādīsu **turite**, “āgaccha āgacchā”ti-ādīsu **kotūhale**, “Buddho Buddhoti cintento”ti-ādīsu² **acchare**, “abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto”ti-ādīsu³ **hāse**, “kaham ekaputtaka kaham ekaputtakā”ti-ādīsu⁴ **soke**, “aho sukham aho sukhan”ti-ādīsu⁵ **pasāde**. **Ca-**saddo avuttasamuccayattho, tena garahā-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”ti-ādīsu **garahāyam**, “abhirūpaka abhirūpakā”ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbam.

Nayidaṃ āmeditavasena dvikkhattuṃ vuttam, atha kho atthadvayavasenāti dassento “**atha vā**”ti-ādīmāha. “Abhikkantan”ti vacanaṃ apekkhitvā napuñsakaliṅgavasena vuttam. Tam pana Bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti

1. Ma 1. 267; Saṃ 1. 389; Saṃ 2. 29; Saṃ 3. 374 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 12; Aṃ 3. 181 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 98, 99; Dī 3. 183; Vi 4. 339, 340 piṭṭhesu.

2. Khu 4. 310 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

katvā tathā vuttaṃ. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasenettha liṅgavibhattipariṇāmo veditabbo. Dutiyaṃ padepi eseva nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādikilesavidhamanato. **Guṇādhigamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampādanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṃ “**saddhājananato paññājananato**”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādi-atthasampattiyā **sāttthato**. Sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato**. Saṅhasukhumabhāvena dubbhiññeyyatthātāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasukhato**. Vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato**. Thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyappavattiyā, paresaṃ rāgapariḷhādivūpagamanena ca **karuṇāsītalato**. Kilesandhakāravidhamanena **paññāvādātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇiyato**. Pubbāparāvīruddhasuvisuddhatāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇiyatāya eva **suyyamānasukhato**. Vimaddakkhamatāya, hitajjhāsayappavattitāya ca **vīmaṃsiyamānahitato**. **Evamādīhīti ādi**-saddena saṃsāracakkanivattanato saddhammacakkappavattanato, micchāvādaṃ vidhamāsanato sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato saggamaggadvāravivaraṇato, pariyaṭṭhānavūpasamanato anusayasamugghāṇatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvā** “puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā nissandehaṃ katvā “esa maggo, evaṃ gacchā”ti dasseyya. **Kālapakkhacātuddasīti** kālapakkhe cātuddasī. **Nikkujjitaṃ** ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārahāvāpādanavasena **ukkujjeyya**. Aññānaṃsa abhimukhattā heṭṭhāmukhajātātāya **saddhammavimukhaṃ** adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme patitanti** evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāmaccandādayo paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhīnivesanavasenāti

āha “micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan”ti. Tenāha Bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti¹. Sabbo apāyagāmi maggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā micchāmaggā. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā**”ti vuttaṃ. Sappi-ādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjota**-ggahaṇaṃ. **Etehi pariyaeyehī**ti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi nānāvidhakuhanalapanādīmichchājīvaividhamaṇādivibhāvanapariyaeyehi. Tenāha “**anekapariyaeyena dhammo pakāsito**”ti.

Pasannakāraṇanti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ, tenāha “**parāyaṇan**”ti. Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanaena, atthasampaṭipādanena ca hotīti āha “**aghasa tātā, hitassa ca vidhātā**”ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nissakke cetāṃ sāmivacaṇaṃ. Ettha ca nāyaṃ **gamu**-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajāṃ gāmaṃ netī”ti vuccati, evaṃ “Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti vattum na sakkā, “saraṇanti gacchāmi”ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassa cāyamattho. Gamanaṅca tadadhippāyena bhajanaṃ jānanaṃ vāti dassento “**iminā adhippāyena**”ti-ādīmāha. Tattha “**bhajāmi**”ti-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacaṇaṃ, **bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ, **sevanaṃ** santikāvacaṇatā, **payirupāsanaṃ** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “**Gacchāmi**”ti padassa bujjhāmīti ayamattho kathaṃ labbhatīti āha “**yesañhī**”ti-ādi.

“**Adhigatamagge sacchikatanirodhe**”ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā**”ti-ādīmāha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjati”ti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nipariyaeyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itaro niyāmokkamaṇābhāvato. Tathā hi te eva vuttā “**apāyesu apatamāne dhāreti**”ti. Sammattaniyāmokkamaṇena hi

---

1. Pariyesitabbaṃ.

apāyavinimuttasambhavo. **Akkhāyatī**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī”ti¹

suttapadaṃ saṅgaṇhāti, **“vitthāro”**ti vā iminā. Ettha ca **ariyamaggo** niyyānikatāya, **nibbānaṃ** tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena “dhammo”ti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi. Tathāpi yasmā ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”ti-ādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭipassaddhippahanakiccatāya, niyyānānugūnatāya, niyyānapariyosānatāya ca, pariyattidhammassa pana “niyyānadhammassa samadhigamanahetutāyā”ti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento **“na kevalan”**ti-ādimāha.

“Kāmarāgo bhavarāgo”ti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya, antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ**. **Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītaṃti vā attho. Paṅṇarūpena pavattitattā, pakatṭhaguṇavibhāvanato vā **paṅṇaṃ**. Yathāha “vihimsasaññī paṅṇaṃ na bhāsīṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”ti². Sabbadhammakkhandaḥ³ kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasamghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti⁴ evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni silāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti⁵ evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṃhatoti** ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā

1. Khu 1. 254; Am 1. 343 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 226; Ma 2. 293; Vi 3. 10 piṭṭhesu.

3. Dhammakkhanda (Ṭṭha)

4. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

eva. **Aṭṭha ca puggala dhammasā teti** te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni “saraṇan”ti gamanena, tikkhattum gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivedesīti** attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasamkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “**saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇam-pa-veditabbo**”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametaṃ, taṃ pana samkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesam samkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbena sabbaṃ anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti. Hiṃsatthassa sara-saddassa vasenetam padam daṭṭhabbanti “hiṃsatīti saraṇan”ti vatvā taṃ pana hiṃsanam kesam katham kassa vāti codanaṃ sodhento “**saraṇagātānaṃ**”ti-ādimāha. Tattha **bhayanti** vaṭṭabhayaṃ. **Santāsanti** cittutrāsaṃ teneva cetasikadukkhassa gahitattā. **Dukkhanti** kāyikadukkhāṃ. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhāṃ, tayidaṃ sabbaṃ parato phalakathāyaṃ āvi bhavissati. **Etanti** “saraṇan”ti padam.

Evam avisesato saraṇa-saddassa atthaṃ dassetvā idāni visesato dassetum “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Hite pavattanenāti** “sampannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādinā¹ atthe niyojanaena. **Ahitā ca nivattanenāti** “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāyan”ti-ādinā ādīnavadassanādīmukhena anathato nivattanena. **Bhayaṃ hiṃsatīti** hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggasāṅkhāto dhammo, itaro assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. **Kārānanti** dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā,

---

1. Ma 1. 39, 43 piṭṭhe.

anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyenāti** imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

“Sammāsambuddho Bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru, tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā, tāhi **tappasādataggarutāhi**. Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyāditāya **vihatakilesa**. Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ parāgati tāṇaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā **tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanam** saraṇanti gacchati etenāti. **Taṃsamaṅgīti** tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetīti** bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca **pasāda**-ggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ. **Garutā**gahaṇena lokuttaram. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññatāya pāsānacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti. Tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakilesa, taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbaṃ agāravakaraṇahetūnaṃ samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamanam gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti **pasāda**-ggahaṇena aveccappasādassa, itarassa ca gahaṇaṃ, tathā **garutā**-gahaṇenāti ubhayenāpi ubhayaṃ saraṇagamanam yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. “**Nibbānārammaṇam hutvā**”ti etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattam sādheti. Buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasamghaguṇā, tenāha “**kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī**”ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyam viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā pavattati. Maggassādhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamanam siyā, na lokuttaram, tañca ayuttam duvidhassāpi icchi tabbattā.

Tanti lokiyaṃ saraṇagamanāṃ. **Saddhāpaṭilābho** “Sammāsambuddho Bhagavā”ti-ādinā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā sammādiṭṭhi Buddhasubbuddhataṃ, dhammasudhammataṃ, saṅghasuppaṭipattiṅca lokiyāvabodhavaseneva sammā ṇāyena dassanato. “**Saddhāmūlikā sammādiṭṭhī**”ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti, tenāha “**diṭṭhijukammanti vuccati**”ti diṭṭhi eva attano paccayehi uju karīyatīti katvā, diṭṭhi vā uju karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ**, tathāpavatto cittuppādo. Evañca katvā “tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo”ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. “**Saddhāpaṭilābho**”ti iminā mātādihi ussāhitadārakādīnaṃ viya ṇāṇavippayuttasaraṇagamanāṃ dasseti, “**sammādiṭṭhī**”ti iminā ṇāṇasampayuttasaraṇagamanāṃ. **Tayidaṃ** lokiyaṃ saraṇagamanāṃ. Attā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātaṇaṃ**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā. Tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, yathāvuttaṃ diṭṭhijukammameva. “Saraṇaṃ”ti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamaṇaṃ**. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo.

Attapariccajananti saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. Eseva nayo sesesupi. **Buddhādīnaṃyevāti** avadhāraṇaṃ attasanniyyātanādīsupi tattha tattha vattabbaṃ. Evañhi tadaññanivattanaṃ kataṃ hoti.

Evam attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āradhāṃ, tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanādi katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Āḷavakādīnanti ādi**-saddena Sātāgīrahemavatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete Āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṃ tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamanāṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi “so ahaṃ vicarissāmi -pa- sudhammataṃ¹, te mayam

1. Sam 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagam -pa- sudhammatan”¹ tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttam.

So panesa ñāti -pa- vassenāti ettha ñativasena, bhayavasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenāti paccekam yojetabbam. Tattha **ñativassenāti** ñatibhāvavasena. Evaṃ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenāti** dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena. **Itarehīti** ñatibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. “Itarehī”^{ti}-ādinā saṅkhepato vuttamattham vitthārato dassetuṃ “**tasmā**”^{ti}-ādi vuttam. **Vandatīti** paṇipātassa lakkhaṇavacanam. “**Evarūpan**”^{ti} diṭṭhadhammikam sandhāya vadati. Samparāyikañhi niyyānikam vā anusāsanim paccāsianto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo.

Saraṇagamanappabhedoti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttarasaraṇagamananti “**cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalan**”^{ti} vuttam. **Sabbadukkhakkhayoti** sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Etanti** “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”^{ti} evam vuttam ariyasaccassa dassanam.

Niccādito anupagamanādivassenāti “niccan”^{ti} aggahaṇādivasena. **Atthānanti** hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā samannāgato sotāpanno. **Kaṅci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** “nicco”^{ti} gaṇheyya. “**Sukhato upagaccheyyā**”^{ti} “ekantasukhī attā hoti arogo param maraṇā”^{ti}² evam attadiṭṭhivasena sukhato gāham sandhāyetam vuttam. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhavūpasamanattham mattahatthiparittāsito viya cakkhabrahmaṇo ukkārahūmim **kaṅci saṅkhāram sukhato upagacchati**. Attavāre kasiṇādipaññattisaṅgahattham “saṅkhāran”^{ti} avatvā “**kaṅci dhamman**”^{ti} vuttam. Imesupi vāresu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo, tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāham viniveṭheti.

1. Khu 1. 305 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Dī 1. 29 piṭṭhe.

“**Mātaran**”ti-ādīsu janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ, ariyasāvakassa ca phaladassanattamaṃ evaṃ vuttamaṃ. **Duṭṭhacittoti** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Sarīghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṃghaṃ “kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā”ti¹ evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ Satthāranti** aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ gaṇheyya², netamaṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. **Na te gamissanti apāyabhūminti**³ te Buddhaṃ saraṇaṃ gatā taṃnimittamaṃ apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressantīti attho.

Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantīti** abhibhavanti. **Velāmasuttādivasenāpīti** ettha karīsassa catutthabhāgappamaññaṃ caturāsītisahassasankhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ, caturāsītiyā assasahassānaṃ, caturāsītiyā rathasahassānaṃ, caturāsītiyā dhenusahassānaṃ, caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni sattasaṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa Paccekabuddhassa, tato Sammāsambuddhassa, tato Buddhappamukhassa saṃghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisasaṃghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataranti imamatthaṃ pakāsentassa Velāmasuttassa⁴ vasena. Vuttañhetamaṃ “yaṃ gahapati Velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

3. Apāyanti (bahūsu)

2. Gaṇheyyāti (bahūsu)

4. Am 3. 195 piṭṭhe.

mahapphalataran”ti-ādi¹. **Velāmasuttādīti ādi-saddena** aggappasādasuttādīnam² saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññānam vatthuttayassa guṇānam ajānanam tattha sammoho. “Buddho nu kho, na nu kho”ti-ādīnā vicikicchā **saṃsayo. Micchāññānam** tassa guṇānam aguṇabhāvaparikkappanena viparītaggāho. **Ādi-saddena** anādarāgarāvādīnam saṅgaho. **Na mahājutikanti** na ujjalam³, aparisuddham apariyodātanti attho. **Na mahāvippḥaranti** anulāram. **Sāvajjoti** taṇhādīṭṭhādivasena sadoso, lokiyasaraṇagamanam sikkhāsamādānam viya aggahitakālaparicchadam jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha “**anavajjo kālakiriyāyā**”ti. **Soti** anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha “**aphalo**”ti. **Kasmā? Avipākattā.** Na hi tam akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, kiṃ lakkhaṇo upāsakoti vuttam hoti. **Kasmāti** hetupucchā, tena kena pavattinimittena upāsaka-saddo tasmim puggale niruḥhoti dasseti, tenāha “**kasmā upāsakoti vuccati**”ti. Saddassa abhidheyye pavattinimittam tadatthassa tabbhāvakāraṇam. **Kimassa sīlanti** kīdisam assa upāsakassa sīlam, kittakena sīlenāyam sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** ko assa sammā-ājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjyati. **Kā vipattīti** kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Sampattīti** etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci, tena saraṇagamanameva kāraṇam, na jāti-ādivisesoti dasseti.

Upāsanatoti teneva saraṇagamanena, tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanato.

1. Am 3. 196 piṭṭhe.

2. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Mahujjalam (Abhinavaṭī)

Veramaṇiyoti veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyam, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratipadhānattā tassa sīlassa, tenevāha “**paṭivirato hotī**”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena, tena aññampi adhammikaṃ jīvikam paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena, tena kāyavisamādiduccaritam vajjetvā kāyasamādinā sucaritena jīvikam dasseti. **Satthavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍam katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti** manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsam sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjam yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** visam yojetvā vā visam gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavaṇijjā vadhaḥetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. **Vipattīti** bhedo, pakopo ca. **Yāyāti** yāya paṭipattiyā. **Caṇḍāloti** upāsakacaṇḍālo. **Malanti** upāsakamalam. **Paṭikiṭṭhoti** upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipattī-ājīvavipattivasena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādīnā idam nāma maṅgalam hotī”ti evam bālajanaparikkappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalam paccetīti** diṭṭhamaṅgalādibhedam maṅgalameva pattiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Ito ca bahiddhāti** ito Sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bahirakasamaye. **Dakkhīṇeyyam pariyesatīti** duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāram karotīti** dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataram karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyam vuttavipariyāyena **sampatti** veditabbā. Ayaṃ pana viseso—catunnampi parisānam ratijjananaṭṭhena upāsakova ratanam **upāsakaratanam**.

Guṇasobhākittisaddasugandhatāya upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**.
Tathā **upāsakapuṇḍarīkaṃ**¹.

Ādimhīti-ādi-atthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyam. **Vihāraggenāti**
ovarakakoṭṭhāsena, “imasmim gabbhe vasantānaṃ idaṃ nāma panasaphalam
pāpuṇāti”ti-ādinā taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. Ajjatagganti vā
ajjadagganti vā ajja icceva attho.

“Pāṇehi upetan”ti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ
dassento “yāva me jīvitam pavattati”ti-ādini vatvā puna jīvitenāpi taṃ
vatthuttayaṃ paṭipūjento “saraṇagamanam rakkhāmi”ti uppannam tassa
rañño adhippāyam vibhāvento “**ahañhi**”ti-ādimāha. **Pāṇehi upetanti** hi²yāva
me pāṇā dharanti, tāva saraṇam upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na
ekavāram cittuppādamattena, atha kho pāṇānam pariccajanavasena
yāvajīvam upetanti evamettha attho veditabbo.

Accayanaṃ sādhumariyādam madditvā vītikkamanaṃ **accayoti** āha
“**aparādhō**”ti. Acceti atikkamati etenāti vā **accayo**, vītikkamassa pavattanako
akusaladhammo. So eva aparajjhati etenāti **aparādhō**. So hi aparajjhantaṃ
purisaṃ abhibhavitvā pavattati, tenāha “**atikkamma abhibhavitvā pavatto**”ti.
Caratīti ācarati karoti. **Dhammenevāti** dhammato anapetena payogena.
Paṭiggaṇhātūti adhivāsanavasena sampañicchatūti atthoti āha “**khamatū**”ti.

251. Sadevakena lokena “saraṇan”ti araṇiyato **ariyo**, Tathāgatoti āha
“**ariyassa vinaye Buddhassa Bhagavato sāsane**”ti. **Puggalādhiṭṭhānam**
karontoti kāmaṃ “vuddhi hesā”ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyam
āraddham, tathāpi desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānam karonto saṃvaram
āpajjatīti āhāti yojanā.

253. Imasmim yeva attabhāve nippajjanakānam³ attano kusalamūlānam
khaṇanena **khato**, tesamyeva upahananena **upahato**, ubhayenāpi tassa
kammāparādhameva vadati. Pahiṭṭhāti sammattaniyāmokkamaṃ

1. Upāsakapuṇḍarīko (bahūsu)

2. Upetanti (bahūsu)

3. Vipaccanakānam (Abhinavaṭī)

etāyāti patiṭṭhā, tassa upanissayasampadā. Sā kiriyāparādhena bhinnā vināsitā etenāti **bhinnapatiṭṭho**, tenāha “**tathā**”ti-ādi. **Dhammesu cakkhunti** catusaccadhammesu tesam dassanaṭṭhena cakkhu. **Aññesu ṭhānesūti** aññesu suttapadesu. **Muccissatīti** saṭṭhivassasahassāni paccitvā Lohakumbhīnarakato muccissati.

Yadi anantare attabhāve narake paccati, imaṃ pana suttam sutvā rañño ko ānisaṃso laddhoti āha “**mahānisaṃso**”ti-ādi. So pana ānisaṃso niddalābhasīsenā vutto tadā kāyikacetasikadukkhāpagamo, tiṇṇam ratanānam mahāsakkārakiriyā, sātisayo pothujjanikasaddhāpaṭilābhoti evaṃpakāro diṭṭhadhammiko, samparāyiko pana aparāparesupi bhavesu aparimāṇoyevāti veditabbo.

Etthaha—yadi rañño kammantarāyābhāve tasmim yeva āsane dhammacakkhu uppajjissati, katham anāgate Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati. Atha Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati, katham tadā dhammacakkhu uppajjissati, nanu ime sāvakabodhipaccekabodhi-upanissayā bhinnanissayāti? Nāyam virodho ito parato evassa paccekabodhisambhārānam sambharaṇīyato. Sāvakabodhiyā bujghanakasattāpi hi asati tassā samavāye kālantare paccekabodhiyā bujjhissanti katābhinihārasambhavato. Apare pana bhaṇanti “paccekabodhiyāyevāyam katābhinihāro. Katābhinihārāpi hi tattha niyatim appattā tassa ñāṇassa paripākam anupagatattā Satthu sammukhībhāve sāvakabodhim pāpuṇissantīti Bhagavā ‘sacāyam bhikkhave rājā’ti-ādimāha. Mahābodhisattānam eva ca ānantariyaparimutti, na itarabodhisattānam. Tathā hi paccekabodhiyam niyato samāno Devadatto cirakālasambhūtena Lokanāthe āghātena garutarāni ānantariyāni pasavi, tasmā kammantarāyenāyamidāni asamavetadassanābhisamayo rājā paccekabodhiniyāmena anāgate Paccekabuddho hutvā parinibbāyissatī”ti daṭṭhabbam.

Sumaṅgalavilāsiniyā Sāmaññaphalasuttavaṇṇanāya

Līnatthappakāsanā.

3. Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā

Addhānagamanavaṇṇanā

254. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. “Hitvā punappunāgatamatthan”¹ti hi vuttaṃ. **Janapadinoti** janapadavanto, janapadassa vā issarā **rājakumārā** gottavasena **kosalā nāma**. Yadi eko janapado, kathañ bahuvacananti āha “**ruḷisaddenā**”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisaliṅgavacanāni² icchanti, ayamettha ruḷhi yathā aññatthapi “kurūsu viharati, aṅgesu viharati”³ti ca. Tabbisesanepi **janapada**-sadde jāti-sadde³ ekavacanameva. **Porāṇā panāti pana**-saddo visesatthajotano, tena puthu-atthavisayatāya evañcetaṃ puthuvacananti vakkhamānavisesaṃ joteti. Bahuppabhedo hi so padeso tiyojanasataparimāṇatāya. **Naṅgalānipi chaḍḍetvā**ti kammappahānavasena naṅgalānipi pahāya, nidassanamattañcetaṃ. Na kevalaṃ kassakā eva, atha kho aññepi manussā attano attano kiccaṃ pahāya tattha sannipatiṃsu. “**So padeso**”ti padesasāmaññato vuttaṃ, vacanavipallāsesa vā, te padesāti attho. **Kosalāti vuccati** kusalā eva kosalāti katvā.

Carikanti caraṇaṃ, caraṇaṃ vā cāro, so eva cārikā. Tayidaṃ maggagamaṇaṃ idhādhippetāṃ, na cuṇṇikagamanamattanti āha “**addhānagamaṇaṃ gacchanto**”ti. Taṃ vibhāgena dassetuṃ “**cārikā ca nāmesā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dūrepī**ti nātidūrepi. **Sahasā gamananti** sīghagamaṇaṃ. Mahākassapapaccuggamaṇādim⁴ ekadesena vatvā Vanavāsītissasāmaṇerassa⁵ vatthuṃ vitthāretvā janapadacārikaṃ kathetuṃ “**Bhagavā hī**”ti-ādi āraddhaṃ. Ākāsaḡāmīhi eva saddhiṃ gantukāmo “**chaḷabhiññānaṃ ārocehī**”ti āha.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 2 piṭṭhe.

2. Salīṅgavacanāni (Majjhimāgamaṭīkāyaṃ, Aṅguttaraṭīkāyaṇca)

3. Jātisaddattā (Ka)

4. Saṃ-Ṭṭha 2. 181 piṭṭhe.

5. Dhammapada-Ṭṭha 1. 340 piṭṭhe vithāro.

Saṅghakammavasena sijjhamānāpi upasampadā Satthu āṇāvaseneva sijjhanato “**Buddhadāyajjam te dassāmī**”ti vuttanti vadanti. Apare pana aparipuṇṇavāsisativassasseva tassa upasampadam anujānanto “**dassāmī**”ti avocāti vadanti. **Upasampādetvā**ti Dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikampi ṭhānaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhippetaṃ turitacārikāvasena agamanato. **Samantā**ti gatagataṭṭhānassa catūsu passesu samantato. **Aññenapi kāraṇenā**ti bhikkhūnaṃ samathavipassanātaruṇabhāvato aññenapi **majjhimamaṇḍale** veneyyānaṃ nāṇapariṇāpādikāraṇena majjhimamaṇḍalaṃ **osarati**. “**Sattahi vā**”ti-ādi “ekamāsaṃ vā”ti-ādinā vuttānukkamena yojetabbaṃ.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmimyeva ṭhāne nibaddhavāsavasena ussannadhātukassa sarīrassa vicaraṇena phāsukatthāya. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyā**ti **Aggikkhandhopamasutta**¹, **Maghadevajātakā**²desanānaṃ viya dhammadesanāya aṭṭhuppattikālaṃ ākaṅkhamānena. Surāpānasikkhāpadapaññāpane³ viya **sikkhāpadapaññāpanatthāya**. **Bodhaneyyasatte** Aṅgulimālādike⁴ **bodhanatthāya**. Kañci, katipaye vā puggale uddissa cārikā **nibaddhacārikā**. Tadaññā **anibaddhacārikā**.

Dasasahasilokadhātuyāti jātikhettabhūte dasasahassacakkavāle. Tattha hi satte paripakkindriye passituṃ Buddhañāṇaṃ abhinīharitvā ṭhito Bhagavā nāṇajālaṃ pattharatīti vuccati. **Sabbaññutaññāṇajālassa anto pavitṭhoti** tassa nāṇassa gocarabhāvaṃ upagato. Bhagavā kira mahākaruṇāsamāpattim samāpajjitvā tato vuṭṭhāya “ye sattā bhabbā paripākaññā aṅga mayā vinetabbā, te mayhaṃ nāṇassa upaṭṭhahantū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharati, tassa sahasamannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā nāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha **Buddhānubhāvo**. Evampi āpāthamāgatānaṃ pana nesam upanissayaṃ pubbacariyaṃ pubbahetuṃ sampati vattamānañca

1. Am 2. 495 piṭṭhe.

3. Vi 2. 146 piṭṭhe.

2. Khu 5. 3 piṭṭhe.

4. Ma 2. 301 piṭṭhe vitthāro.

paṭipattim oloketi, tenāha “**atha Bhagavā**”ti-ādi. **Vādapaṭivādam katvāti** “evaṃ nu te Ambaṭṭhā”ti-ādinā mayā vuttavacanassa “ye ca kho te bho Gotama muṇḍakā samaṇakā”ti-ādinā paṭivacanaṃ katvā tikkhattum ibbhavādanipātanavasena **nānappakāraṃ asambhivākyam** sādhusabhāvāya vācāya vattum ayuttavacanaṃ **vakkhati**. **Nibbisevananti** vigatatudanaṃ, mānadabbavasena apagataparipphandaṃ attho.

Avasaritabbanti upagantabbaṃ. “**Īcchānaṅgale**”ti idaṃ tadā Bhagavato gocaraḡamanidassanaṃ samīpetthe bhumanti katvā. “**Īcchānaṅgalavanasaṅḡe**”ti nivāsanaṭṭhānadassanaṃ adhikaraṇe bhumanti. Tadubhayaṃ vivaranto “**icchānaṅgalaṃ upanissāya**”ti-ādimāha. Dhammarājassa Bhagavato sabbaso adhammaniggaṇḡhanaparā paṭipatti, sā ca sīlasamādhīpaṇṇāvaseṇāti taṃ dassetuṃ “**sīlakhandhāvāraṇ**”ti-ādi vuttaṃ. **Yathābhirucitenāti** dibbavihārādīsū yena yena attano abhirucitena vihārena.

Pokkharasātivatthuvaṇṇanā

255. **Manteti** irubbedādimantasatthe. Pokkhare kamale sayamāno nisīdīti **Pokkharasāti**. Sāti vuccati samasaṇṭhānaṃ, pokkhare saṇṭhānāvayave jātoti¹ “**Pokkharasāti**”tipi vuccati. **Setapokkharasadisoti** setapadumavaṇṇo. **Suvaṭṭitāti** vaṭṭabhāvassa yuttaṭṭhāne suṭṭhu vaṭṭhulā. Kāḡavaṅgatīlakādīnaṃ abhāvena **suparisuddhā**.

Imassa brāhmaṇassa kīdiso pubbayogo, yena naṃ Bhagavā anuggaṇḡhitum taṃ ṭhānaṃ upagatoti āha “**ayaṃ panā**”ti-ādi. **Padumagabbhe nibbatti** tenāyaṃ saṃsedajo jāto. **Na pupphatīti** na vīkasati. **Rajatabimbakanti** rūpiyamayaṃ rūpakaṃ.

Ajjhāvasatīti ettha **adhi**-saddo issariyatthadīpano, **ā**-saddo mariyādatthoti dassento “**abhibhavitvā**”ti-ādimāha. Tehi yuttatā hi **ukkaṭṭhanti** upayogavacanaṃ, tenāha “**upasaggavasena**”ti-ādi. **Yāya mariyādāyāti yāya avatthāya**. **Nagarassa vatthunti** “ayaṃ khaṇo, sumuhuttaṃ mā atikkamī”ti rattivibhāyanaṃ anurakkhantā rattiyam

1. Sādī vuccati samasaṇṭhānaṃ, pokkharena sādī samasaṇṭhānāvayavo etassāti (?)

ukkā ṭhapetvā ukkāsu jalamānāsu nagarassa vatthum aggahesum, tasmā ukkāsu ṭhitāti **ukkaṭṭhā**, ukkāsu vijjotayantīsu ṭhitā patitṭhitāti mūlavibhujādipakkhepena¹ saddasiddhi veditabbā, niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiyā, upakaraṇasampattiyā, manussasampattiyā ca tam nagaram ukkaṭṭhaguṇayogato **ukkaṭṭhāti** nāmaṃ labhī”ti. **Tassāti** “ukkaṭṭhan”ti upayogavasena vuttapadassa. **Anupayogattāti** visesanabhāvena anupayuttattā. **Sesapadesūti** “sattussadan”ti-ādipadesu. Yathāvidhi hi anupayogo purimasmiṃ. **Tatthāti** “upasaggavasenā”ti-ādinā vuttavidhāne. **“Saddasatthato pariyesitabban”**ti etena saddalakkhaṇānugatovāyaṃ saddappayogoti dasseti. Upa-anu-adhi-ā-iti-evampubbake vasanakiriyāṭhāne upayogavacanameva pāpuṇātīti saddavidū icchanti.

Ussadatā nāmettha bahulatāti tam bahulataṃ dassetuṃ **“bahujanam”**ti-ādi vuttam. Gahetvā posetabban **posāvaniyam**. **Āvijjhivvāti** parikkhipivvā.

Raññā viya bhiñjitabbanti vā **rājabhogam**. **Rañño dāyabhūnti** kulaparamparāya yogyabhāvena rājato laddhadāyabhūtam, tenāha **“dāyajjanti attho”**ti. Rājanīhārena paribhuñjitabbato uddham paribhogalābhassa seṭṭhadeyyatā nāma natthīti āha **“chattam ussāpetvā rājasānkhepena bhūñjitabban”**ti. **“Sabbam chejjabhejjan”**ti sarīradaṇḍadhadanaḍḍādibhedam sabbam daṇḍamāha. **Nadītitthapabbatādīsūti** nadītitthapabbatapādagamadvāra-aṭṭavimukhādīsu. **“Rājadāyan”**ti imināva rañño dinnabhāve siddhe **“raññā Pasenadinā Kosalena dinnan”**ti vacanam kimatthiyanti āha **“dāyakarājadīpanatthan”**ti-ādi. **Nissatṭhapariccattanti** muttacāgavasena pariccattam katvā. Evañhi tam seṭṭhadeyyam uttamadeyyam jātam.

Upalabhīti savanavasena upalabhīti imamattham dassento **“sotadvārā -pa- aññāsī”**ti āha. Avadhāraṇaphalattā sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇanti āha **“padapūraṇamatte nipāto”**ti. **“Avadhāraṇatthe”**ti pana iminā iṭṭhatovadhāraṇattham kho-saddaggahaṇanti

1. Pāṇinī 3, 2, 5 suttaṃ passitabban.

dasseti. “**Assosī**”ti padam̄ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitam̄ viya hontam̄ puritam̄ nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmim̄ aggahiteti āha “**padapūraṇena pana byañjanasiliṭṭhatāmattamevā**”ti. **Matta**-saddo visesanivatti-attho, tenassa anattantaratāpanatā dassitā hoti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikatā.

Samitapāpattāti accantam̄ anavasesato savāsanam̄ samitapāpattā. Evañhi bāhirakavirāgasekkhāsekkhapāpasamanato Bhagavato pāpasamanam̄ visesitam̄ hoti, tenāha “**vuttañhetan**”ti-ādi. Anekatthattā nipātānam̄ idha anussavattho adhippetoti āha “**khalūti anussavatthe nipāto**”ti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanamattam̄. Piyasamudāhāro hete “**bho**”ti vā “**āvuso**”ti vā “**devānam̄ piyā**”ti vā. **Gottavasenā**ti ettha gam̄ tāyatīti gottam̄. Gotamoti hi pavattamānam̄ vacanam̄, Buddhiñca tāyati ekamsikavisayatāya rakkhatīti gottam̄. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evam̄ abhidhānam̄ abhidheyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇam̄ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṅkulapariyāpannasādhāraṇam̄ sāmāññarūpanti daṭṭhabbam̄. Ettha ca “**samaṇo**”ti iminā sarikkhakajanehi Bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato. “**Gotamo**”ti iminā lokiyajanehi uḷarakulasambhūtatādiṇato.

Uccākulapariḍipanam̄ uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷaratamaṃ Sakyarājakulam̄. **Kenaci pārijuññenā**ti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena pārihāniyā. **Anabhibhūto** anajjhotthato. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuññam̄ lokanāthassa abhijātiyam̄, atha kho vuḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññāto. Iti “**Sakyakulā pabbajito**”ti idam̄ vacanam̄ Bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanam̄ vuttam̄ mahantam̄ ñātiparivaṭṭam̄, mahantañca bhogakkhandham̄ pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Sundaranti** bhaddakam̄. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbāti

āha “**atthāvahanṃ sukhāvahan**”ti. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasamhitahitāvahanṃ. **Sukhāvahanti** yathāvuttatividhasukhāvahanṃ. **Tathārūpānanti** tādisānaṃ. Yādisehi pana guṇehi Bhagavā samannāgato. Tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantāya saddhāya pasādaniyo tesam yathābhūtasabhāvattāti dassento “**yathārūpo**”ti-ādimāha. Tattha “**yathābhūta -pa- arahatan**”ti iminā dhammappamāṇānaṃ, lūkhappamāṇānaṃca sattānaṃ Bhagavato pasādāvahataṃ dasseti. Tamdassaneneva ca itaresampi atthato pasādāvahataṃ dassitā hotīti daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. **Dassanamattampi sādhu hotīti** ettha Kosiyasakuṇavatthu¹ kathetabbaṃ.

Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā

256. **Mante parivattetīti** vede sajjhāyati, pariyāpuṇātīti attho. **Mante dhāretīti** yathā-adhīte mante asammuṭṭhe katvā hadaye ṭhapeti oṭṭhapahatakaṇavasena, na atthavibhāvanavasena.

Sanighaṇḍukeṭubhānanti ettha vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddaṅca nikaḍati bhindati vibhajja dassetīti nikaḇḍu, sā eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā “Nighaṇḍū”ti vutto. Kiṭayati gameti ñāpeti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti keṭubhaṃ.

Vevacanappakāsakanti pariyāyasaddadīpakaṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenaṃ tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedaḍilakkhaṇā kiriyā kappīyati etenāti **kiriyaḱkappo**, so pana vaṇṇapadasambandha²padatthādivibhāgato bahuvikappoti āha “**kiriyaḱkappavikappo**”ti. Idaṅca mūlakiriyaḱkappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sataśahassaparimāṇo nayacariyādīpakaraṇaṃ³. Ṭhānakaraṇādivibhāgato, nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā**, sikkhāniruttiyo. **Etesanti** vedānaṃ.

1. Ma-Ṭṭha 1. 322; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 127 piṭṭhesu. 2. Vaṇṇapadabandha (Ka)

3. Nalacariyādīpakaraṇaṃ (Majjhimāgamaṭīkāyaṃ)

Te eva vede padaso kāyatīti **padako**. Taṃ taṃ saddaṃ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṃ**, saddasatthaṃ. Āyatim hitaṃ tena loko na yatati na ihatīti **lokāyatam**. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādentī.

Vayatīti **vayo**, ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilamanto avitthāyanto te ganthe sandhāreti pūretīti attho. Dve paṭisedhā pakatim gamentīti dassento “avayo na hotī”ti vatvā tattha avayaṃ dassetum “**avayo nāma -pa- na sakkotī**”ti vuttaṃ. “Anuññāto”ti padassa kammasādhanavasena, “paṭiññāto”ti pana padassa kattusādhanavasena attho veditabboti dassento “**ācariyenā**”ti-ādimāha. Ācariyaparamparābhataṃ **ācariyakam**. **Garūti** bhāriyaṃ attānaṃ tato mocetvā gamanaṃ dukkaraṃ hoti. **Anatthopi uppajjati** nindābyārosa-upārambhādi.

257. “Abbhuggato”ti ettha abhi-saddayogena **itthambhūtākhyānatthavaseneva upayogavacanaṃ**.

258. **Lakkhaṇānīti** lakkhaṇadīpanāni mantapadāni. **Antaradhāyantīti** na kevalaṃ lakkhaṇamantāniyeva, atha kho aññānīpi brāhmaṇānaṃ ñāṇabalābhāvena anukkamena antaradhāyanti. Tathā hi vadanti “ekasataṃ addhariyaṃ sākā sahasavattako sāmā”ti-ādi¹. **Paṇidhi -pa- mahatoti** ettha paṇidhimahato samādānamahatoti-ādinā paccekaṃ mahanta-saddo yojetabbo. Paṇidhimahantatādi cassa Buddhavaṃsacariyāpiṭakavaṇṇanādivasena veditabbo. **Niṭṭhāti** nipphattiyo. **Bhavabhedeti** bhavaviseṣe. Ito ca etto ca byāpetvā ṭhitatā **visaṭabhāvo**.

Jātisāmaññatoti lakkhaṇajātiyā lakkhaṇabhāvamattena samānabhāvato. Yathā hi Buddhānaṃ lakkhaṇāni suvisadāni, supariyattāni, paripuṇṇāni ca honti, na evaṃ cakkavattīnaṃ, tenāha “**na teheva Buddho hotī**”ti. Abhirūpatā, dīghāyukatā, appātānkatā, brāhmaṇādīnaṃ piyamanāpatāti imehi **catūhi** acchariyasabhāvehi. Dānaṃ, piyavacanaṃ, atthacariyā,

1. Ekasataṃ addhariyaṃ dipaññāsamattato sāmāti-ādi. (Majjhimāgamaṭīkāyaṃ)

samānattatāti imehi **catūhi saṅgahavatthūhi. Rañjanatoti** pītijananato. Cakkam cakkaratanaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī**. Sampatticakkehi sayam vattati, tehi ca param sattanikāyam vatteti pavattetīti **cakkavattī**. Parahitāvaho iriyāpathacakkānaṃ vatto vattanaṃ etassa, etthāti vā **cakkavattī**. Appaṭihatam vā āṇāsankhātam cakkam vatteti **cakkavattī** khattiyamaṇḍalādisaññītam cakkam samūhaṃ attano vase vatteti **cakkavattī**. Cakkavattivattasaṅkhātam dhammaṃ carati, cakkavattivattasaṅkhāto dhammo etasmim atthīti vā **dhammiko**. Dhammato anapetattā dhammo rañjanaṭṭhena rājāti **dhammarājā**. “Rājā hoti cakkavattī”ti vuttattā “**caturanto**”ti padaṃ catudīpissarataṃ vibhāvetīti āha “**catusamudda-antāyā**”ti-ādi. Tattha “catuddīpavibhūsitāyā”ti avatvā “catubbidhā”ti **vidha**-ggahaṇam taṃtaṃparittadīpānampi saṅgahatthanti daṭṭhabbam. **Kopādīti ādi**-saddena kāmamohamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijitāvīti** vijitavā. Kenaci akampiyatthena janapade thāvareyappatto, daḷhabhattibhāvato vā, janapado thāvareyam patto etthāti **janapadatthāvareyappatto**.

Cittikatabhāvādināpi¹ cakkassa ratanaṭṭho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Ratinimittatāya vā cittikatādibhāvassa ratijanaṇṭhena ekasaṅgahatāya visum aggahaṇam. Imehi pana ratanehi rājā cakkavattī yaṃ yamattham paccanubhoti, taṃ taṃ dassetuṃ “**imesu panā**”ti-ādi vuttam. **Ajitaṃ jināti** mahesakkhataṣaṃvattaniyakammanissanda bhāvato. **Vijite yathāsukhaṃ anuvicarati** hatthiratanam assaratanañca abhiruhitvā tesam ānubhāvena antopātarāseyeva samuddapariyantam pathaviṃ anusamyāyitvā rājadhānim eva paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tena tattha tattha kātabbakiccassa saṃvidhānato. **Avaseshīti** maṇiratana-itthiratanagahapatiratanehi. Tattha maṇiratanena yojanappamāṇe padese andhakāram vidhamitvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratanena atikkantamānusakarūpasampattidassanādivasena, gahapatiratanena icchiticchitamaṇikanakaraṇatādīdhanapaṭilābhavasena.

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhesu.

Ussāhasattiyogo tena kenaci appaṭihatāṇācakkabhāvasiddhito. **Pacchimenā**ti pariṇāyakaratanena. Tañhi sabbarājajiccesu kusalaṃ avirajjhanayogaṃ, tenāha “**mantasattiyogo**”ti. Hatthi-assaratanānaṃ mahānubhāvātāya kosasampattiyāpi pabhāvasampattisiddhito “**hatthi -pa-yogo**”ti vuttam. (Koso hi nāma sati ussāhasampattiyam duggam tejam kusumoraṃ parakkamaṃ pabbatomukhaṃ amosapaharaṇaṃ.)¹ Tividhasattiyogaphalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti sambandho. **Sesehī**ti sesehi pañcahi ratanehi.

Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenāti adosasaṅkhātena kusalamūlena saha-jātādipaccayavasena uppāditakammassa ānubhāvena **sampajjanti** sommatararatanajātikattā. **Majjhimāni** maṇi-itthigahagatiratanāni. **Alobha -pa- kammānubhāvena sampajjanti** uḷārassa dhanassa, uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchimanti** pariṇāyakaratanam. Tañhi **amoha -pa- kammānubhāvena sampajjanti** mahāpaññeneva cakkavattirājajiccessa pariṇetabbattā. **Upadeso** nāma savisesaṃ sattannaṃ ratanānaṃ vicāraṇavasena pavatto kathābandho².

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā**, tenāha “**abhīrukajātikā**”ti. Asure vijjintvā ṭhitattā vīro, Sakko Devānamindo. Tassa aṅgaṃ devaputto senaṅgabhāvātoti vuttam “**vīraṅgarūpāti devaputtasadisakāyā**”ti. “**Eke**”ti sārasamāsācariyamāha. **Sabhāvoti** sabhāvabhūto attho. **Vīrakāraṇanti** vīrabhāvakāraṇam. **Vīriyamayasārīrā viyāti** saviggahavīriyasadisā, saviggahaṃ ce vīriyam siyā, taṃsadisāti attho. Nanu rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, ya’massa puttā pamaddeyyum, atha kasmā “parasenappamaddanā”ti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**sace**”ti-ādi, tena parasenā hotu vā mā vā, te pana evaṃ mahānubhāvāti dasseti. **Dhammenā**ti katupacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyam sabbarājāno paccuggantvā “svāgataṃ te mahārājā”ti-ādiṃ vatvā attano rajjaṃ rañño cakkavattissa niyyātentī, tena vuttam “so imaṃ -pa-ajjhāvasatī”ti.

1. ( ) Vīmaṃsitabbamidaṃ ṭhānaṃ.

2. Nayo (Abhinavaṭī)

Aṭṭhakathāyaṃ pana tassa yathāvuttassa dhammassa ciratarāṃ vipaccitūṃ paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ “**pāṇo na hantabboti-ādinā pañcasīladhammena**”ti vuttaṃ. Evañhi “adaṇḍena asatthenā”ti idaṃ vacanaṃ suṭṭhutarāṃ samatthitaṃ hotīti. Yasmā rāgādayo pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyanandhitvā tiṭṭhanti kusalappavattiṃ nivārenti, tasmā te “chadanā, chadā”ti ca vuttā. **Vivaṭṭetvā**ti vigamtvā. **Pūjārahata vuttā** “arahatīti Arahāna”ti. **Tassāti** pūjārahataya. **Yasmā Sammāsambuddho**, tasmā Arahanti. **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadata vuttā** savāsanasabbakilesappahānapubbakattā Buddhabhāvassa.

Arahaṃ vaṭṭābhāvenāti phalena hetu-anumānadassanaṃ. **Sammāsambuddho chadanābhāvenā**ti hetunā phalānumānadassanaṃ. **Hitudvayaṃ vuttaṃ** “vivaṭṭo vicchado cā”ti. **Dutiyena vesārajjenā** “khīṇāsavassa te paṭijānato”ti-ādinā¹ vuttena vesārajjena. **Purimasiddhīti** purimassa padassa atthasiddhīti attho. **Paṭhamenā**ti “Sammāsambuddhassa te paṭijānato”ti-ādinā¹ vuttena vesārajjena. **Dutiyasiddhīti** dutiyassa padassa atthasiddhi, Buddhatthasiddhīti attho. **Tatīyacatutthehīti** “ye kho pana te antarāyikā dhammā”ti-ādinā², “yassa kho pana te atthāyā”ti-ādinā¹ ca vuttehi tatīyacatutthehi vesārajjehi. **Tatīyasiddhīti** vivaṭṭacchadanatāsiddhi. Yāthāvato antarāyikanīyānikadhammāpadesena hi Satthu vivaṭṭacchadanabhāvo loke pākaṭo ahosi. **Purimaṃ dhammacakkhanti** purimapadaṃ Bhagavato dhammacakkhuṃ **sādhenti** kilesārīnaṃ, saṃsāracakkassa ca arānaṃ hatabhāvādīpanato. **Dutiyam padam** **Buddhacakkhuṃ sādhenti** Sammāsambuddhasseva taṃsabbhāvato³. **Tatīyam padam samantacakkhuṃ sādhenti** savāsanasabbakilesappahānadīpanato. “Sammāsambuddho”ti hi vatvā “vivaṭṭacchado”ti vacanaṃ Buddhabhāvāvahameva sabbakilesappahānaṃ vibhāveti, “**sūrabhāvan**”ti lakkhaṇavibhāvane visadañānataṃ.

1. Ma 1. 103; Aṃ 1. 315 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 103; Aṃ 1. 315 piṭṭhesu.

3. Taṃsambhāvato (Abhinavaṭī)

259. **Evaṃ bhōti** ettha **evanti** vacanasampañcchane nipāto. Vacanasampañcchanañcettha “tathā mayāṃ taṃ bhavantaṃ Gotamaṃ vedissāma, tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā”ti ca evaṃ pavattassa Pokkharasātino vacanassa sampañiggahoti āha “**sopi tāyā**”ti-ādi. Tattha **tāyāti** tāya yathāvuttāya samuttejanāya. **Ayānabhūminti** yānassa abhūmiriṃ. **Divāpadhānikāti** divāpadhānānuyuñjanakā.

260. Yadipi pubbe Ambaṭṭhakulaṃ appaññātaṃ, tadā pana paññāyatīti āha “**tadā kirā**”ti-ādi. **Aturitoti** avegāyanto.

261. **Yathā khamaṇīyādīni pucchantoti** yathā Bhagavā “kacci vo māṇavā khamaṇīyaṃ, kacci yāpaṇīyaṃ”ti-ādinā khamaṇīyādīni pucchanto tehi māṇavehi saddhiṃ paṭhamāṃ pavattamodo ahosi pubbhāsītāya tadanukaraṇena, evaṃ tepi māṇavā Bhagavatā saddhiṃ samappavattamodā ahesunti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ “**sītodakaṃ viyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ. **Khamaṇīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ kacci khamituṃ sakkuṇeyyaṃ”ti pucchanti, **yāpaṇīyanti** āhārādipaccayapaṭibaddhavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādi-ābādihābhāvena **kacci appābādham**, dukkhañjīvīkābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**, taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**, tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**, sukhavihārasabbhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodanīyaṃ**. Sammoditabbato **sammodanīyanti** idaṃ pana atthaṃ dassetuṃ vuttaṃ “**sammodituṃ yuttabhāvato**”ti. Saritabbabhāvato anussaritabbabhāvato “saraṇīyaṃ”ti vattabbe “**sāraṇīyaṃ**”ti dīghaṃ katvā vuttaṃ. “**Suyyamaṇasukhato**”ti āpāthamadhurataṃ āha, “**anussariyamaṇasukhato**”ti vimaddaramaṇīyataṃ. “**Byañjanaparisuddhatāyā**”ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturīyamāha, “**atthaparisuddhatāyā**”ti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kāraṇehi.

Apasādessāmīti maṅkuṃ karissāmi. **Kaṇṭhe olambetvā**ti ubhosu khandhesu sātakaṃ āsajjetvā kaṇṭhe olambitvā¹. **Dussakaṇṇaṃ gahetvā**ti nivatthasātakassa dasākoṭṭiṃ ekena hatthena gahetvā. **Caṅkamaṃ abhiruhitvā**ti caṅkamituṃ ārabhitvā. **Dhātusamatā**ti rasādīdhātūnaṃ samāvattatā, arogatāti attho. **Anācārabhāvasāraṇīyanti** anācārabhāvena saraṇīyaṃ “anācāro vatāyan”ti saritabbakaṃ.

262. “**Bhavaggaṃ gahetukāmo viyā**”ti-ādi asakkuṇeyyattā dukkaraṃ kiccaṃ ārabhatīti dassetuṃ vuttaṃ. Asakkuṇeyyañhetuṃ sadevakenāpi lokena, yadidaṃ Bhagavato apasādanaṃ, tenāha “**aṭṭhāne vāyamaṭī**”ti. Ayam bālo “mayi kiñci akathente mayā saddhiṃ kathetumpi na visahatī”ti mānameva paggaṇhissati, kathente pana kathāpasaṅgenassa jātigotte vibhāvite mānaniggaho bhavissatīti Bhagavā “evaṃ nu te”ti-ādimāha. Tena vuttaṃ “atha kho Bhagavā”ti-ādi. Ācārasamācārasikkhāpanena ācariyā, tesam pana ācariyānaṃ pakatṭhā ācariyāti pācariyā yathā “papitāmaho”ti, tenāha “**ācariyehi ca tesam ācariyehi² cā**”ti.

Paṭhama-ibbhavādavaṇṇanā

263. **Tisu iriyāpathesūti** ṭhānagamananisajjāsu. **Kathāpaḷāsanti³** kathāvasena yugaggāhaṃ. Sayānena ācariyena saddhiṃ sayānassa kathā nāma ācāro na hoti, taṃ itarehi sadisaṃ katvā kathanam idha kathāpaḷāso.

Tassa pana yaṃ anācārabhāvavibhāvanaṃ Satthārā Ambaṭṭhena saddhiṃ kathentena kataṃ, taṃ saṅgīti-anāruḷam⁴ paramparābhatanti upari Pāḷiyā sambandhabhāvena dassento “**tato kirā**”ti-ādimāha. **Muṇḍakā samaṇakā**ti ca garahāyaṃ ka-saddo, tenāha “**hīḷento**”ti. Ibhassa payogo ibho uttarapadalopena, taṃ ibham arahantīti **ibbhā**. Kim vuttaṃ hoti? Yathā ibho hatthivāhanabhūto parassa vasena vattati, na attano, evametepi brāhmaṇānaṃ sussusakā suddā parassa

1. Khandhe āsajjetvā ubho khandhe olambitvā (bahūsu)

2. Pācariyehi (Ka)

3. Kathāsallāpaṃ (Ṭṭha), kathāpaḷāsanti (bahūsu)

4. Saṅgīti-anāruḷhampi (Abhinavaṭī)

vasena vattanti, na attano, tasmā ibhasadisapayogatāya ibbhāti. Te pana kuṭumbikatāya gharavāsino gharassāmikā hontīti āha “**gahapatikā**”ti. **Kaṇhāti** kaṇhajātikā. Dijā eva hi suddhajātikā, na itareti tassa adhippāyo, tenāha “**kālakā**”ti. **Mukhato nikkhantāti** brāhmaṇānam pubbapurisā brahmuno mukhato nikkhantā, ayaṃ tesam paṭhamuppattīti adhippāyo. Sesapadesupi eseva nayo. “**Samaṇā piṭṭhipādato**”ti idaṃ panassa “mukhato nikkhantā”ti-ādivacanatopi ativiya asamavekkhitavacanam catuvaṇṇapariyāpannasseva samaṇabhāvasambhavato. **Aniyametvāti** avisesetvā, anuddesikabhāvenāti attho.

Mānussayavasena kathetīti mānussayaṃ avassāya attānam ukkaṃsento, pare ca vambhento “muṇḍakā”ti-ādiṃ katheti. **Jānāpemīti** jātigottassa pamāṇam yāthāvato vibhāvanena pamāṇam jānāpemīti. **Attho etassa atthīti atthikam** daṇḍikañāyena.

“**Yāyeva kho panatthāyā**”ti itthilingavasena vuttanti vadanti, taṃ parato “purisalingavasenevā”ti vakkhamānattā yuttam. **Yāya atthāyāti** vā pullingavaseneva tadatthe sampadānavacanam, yassa atthassa atthāyāti attho. **Assāti** Ambaṭṭhassa dassetvāti sambandho. **Aññesanti** aññesam sādhurūpanam. **Santikam āgatānanti** guruṭṭhāniyānam santikam upagātānam. **Vattanti** tehi caritabba-ācāram. **Asikkhitoti** ācāram asikkhito. Tato eva **appassuto**. Bāhusaccañhi nāma yāvadeva upasamattham icchitabham, tadabhāvato Ambaṭṭho appassuto asikkhito “avusito”ti viññāyati, tenāha “**etassa hī**”ti-ādi.

264. Kodhavasacittatāya **asakamano**. **Mānanimmadanatthanti** mānassa nimmadanattham. **Uggiletvāti** sinehapānena kilinam ubbamanam katvā. **Gottena gottanti** tena vuttena purātanagottena idāni taṃ taṃ anavajjasaññitam gottam sāvajjato uṭṭhāpetvā uddharitvā. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha **gottam** ādipurisavasena, **kulāpadoso** tadanvaye uppanna-abhiññātapurisavasena veditabbo yathā “ādikko, Maghadevo”ti. Gottamūlassa gārayhatāya amānavatthubhāvapavedanato “**mānaddhajaṃ mūle chetvā**”ti vuttam. **Ghaṭṭentoti** omasanto.

Yasmim mānussayakodhussayā aññamaññūpatthaddhā, so “caṇḍo”ti vuccatīti āha “**caṇḍātimānanissitakodhayuttā**”ti. **Kharāti** cittena, vācāya ca kakkhaḷā. **Lahukāti** taruṇā. **Bhassāti** “sāhasikā”ti keci vadanti, “sārambhakā”ti apare. **Samānāti** hontā, bhavamānāti atthoti āha “**santāti purimapadasseva vevacanan**”ti. **Na sakkarontīti** sakkāraṃ na karonti. **Apacitikammanti** paṇipātakammaṃ. **Nānulomanti** attano jātiyā na anucchavikanti attho.

Dutiya-ibbhapādavaṇṇanā

265. Kāmaṃ Sakyarājakule yo sabbesaṃ Buddhataro samattho ca, so eva abhisekaṃ labhati, ekacco pana abhisitto samāno “idaṃ rajjaṃ nāma bahukiccaṃ bahubyāpāraṇ”ti tato nibbijja rajjaṃ vayasā anantarassa niyyātetī, kadāci sopi aññassāti tādise sandhāyāha “**sakyāti abhi sittarājāno**”ti. **Kulavaṃsaṃ jānantīti** kaṇhāyanato paṭṭhāya paramparāgatam anussavavasena jānanti. Kulābhimānino hi yebhuyyena paresaṃ uccāvacaṃ kulaṃ tathā tathā udāharanti, attano ca kulavaṃsaṃ jānanti, evaṃ Ambaṭṭhopi. Tathā hi so parato Bhagavatā pucchito vajirapāṇibhayena yāthāvato kathesi.

Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā

266. **Khettaledḍḍūnanti** khette kasanavasena naṅgalena uṭṭhāpitaledḍḍūnaṃ. “Laṭukikā” icceva paññātā **khuddakasakuṇikā laṭukikopamaṇṇanāyaṃ** “cātakasakuṇikā”ti¹ vuttā. **Kodhavasena laggitunti** upanayhituṃ, āghātaṃ bandhitunti attho. “**Amhe haṃsakoṇcamorasame karoti**”ti iminā “na taṃ koci haṃso vā”ti-ādivacanaṃ saṅgītiṃ anāruḷhaṃ tadā Bhagavatā vuttamevāti dasseti. “Evaṃ nu te”ti-ādivacanaṃ, “avusitavāyevā”ti-ādivacanaṃca mānavasena samaṇena Gotamena vuttanti maññatīti adhippāyenāha “**nimmāno dāni jātoti maññamāno**”ti.

1. Ma-Ṭṭha 3. 116 piṭṭhe.

Dāsiputtavādavaṇṇanā

267. **Nimmādetī**ti a-kārassa ā-kāraṃ katvā niddesoti āha “**nimmadetī**”ti. Kāmaṃ gottaṃ nāmetaṃ pitito laddhabbaṃ, na mātito. Na hi brāhmaṇānaṃ sagottāya āvāhavivāho icchito, gottanāmaṃ pana yasmā jātisiddhaṃ, na kittimaṃ, jāti ca ubhayasambandhinī, tasmā “**mātāpettikanti mātāpitūnaṃ santakan**”ti vuttaṃ. **Nāmagottanti** gottanāmaṃ, na kittimanāmaṃ, na guṇanāmaṃ vā. Tattha “kaṇhāyano”ti niruḷhā yā nāmapaṇṇatti, taṃ sandhāyāha “**paṇṇattivasena nāman**”ti. Taṃ pana kaṇha-isiso paṭṭhāya tasmim̃ kulaparamparāvasena āgataṃ, na etasmim̃ yeva niruḷham¹, tena vuttaṃ “**paveṇivasena gottan**”ti. **Gotta**-padassa pana attho heṭṭhā² vuttoyeva. **Anussaratoti** ettha na kevalaṃ anussaraṇaṃ adhippetam̃, atha kho kulasuddhivīmaṃsanavasenāti āha “**kulakoṭim̃ sodhentassā**”ti. **Ayyaputtāti** ayyikaputtāti āha “**sāmino puttā**”ti. Disā okkākaraṇṇo antojātā dāsīti āha “**gharadāsīyā putto**”ti. Ettha ca yasmā Ambaṭṭho jātim̃ nissāya mānatthaddho, na cassa yāthāvato jātiyā avibhāvitāya mānaniggaho hoti, mānaniggahe ca kate aparabhāge ratanattaye pasīdissati, na “dāsī”ti vācā pharusavācā nāma hoti cittassa saṇhabhāvato. **Abhayasutta**³ñcettha nidassanaṃ. Keci ca sattā agginā viya lohādayo kakkhaḷāya vācāya mudubhāvaṃ gacchanti, tasmā Bhagavā Ambaṭṭhaṃ nibbisevanaṃ kātukāmo “**ayyaputtā sakyā bhavanti, dāsiputto tvamasi sakyānan**”ti avoca.

Ṭhapentīti paññapenti, tenāha “**okkāko**”ti-ādi. **Pabhāniccharati** dantānaṃ ativiya pabhassarabhāvato.

Paṭhamakappikānanti paṭhamakappassa ādikāle nibbattānaṃ. **Kira-**saddo anussavatthe, tena yo vuccamānaya rājaparamparāya kesañci matibhedo, taṃ ulliṅgeti. **Mahāsammata**ssāti “**ayaṃ no rājā**”ti mahājanena sammannitvā ṭhapitattā “**mahāsammato**”ti evaṃ sammatassa. Yaṃ sandhāya vadanti—

1. Ekasmim̃ yeva niruḷham̃ (Ka) 2. 290 piṭṭhe. 3. Ma 2. 54; Am̃ 1. 493 piṭṭhe.

“Ādiccakulasambhūto, suvisuddhaguṇākaro.
 Mahānubhāvo rājāsi, mahāsammatanāmako.
 Yo cakkhubhūto lokassa, guṇaramsisamujjalo.
 Tamonudo virocittha, dutiyo viya bhāṇumā.
 Ṭhapitā yena mariyādā, loke lokahitesinā.
 Vavatthitā sakkuṇanti, na vilaṅghayitum jānā.
 Yasassinam tejjassinam, lokasīmānurakkhakam¹.
 Ādibhūtam mahāvīram, kathayanti ‘manū’ti yan”ti.

Tassa ca puttapaputtaparamparam sandhāya—

“Tassa putto mahātejo, Rojo nāma mahīpati.
 Tassa putto Vararojo, pavaro rājamaṇḍale.
 Tassāsi² kalyāṇaguṇo, kalyāṇo nāma atrajo.
 Rājā tassāsi²tanayo, varakalyāṇanāmako.
 Tassa putto mahāvīro, Mandhātā kāmabhoginam.
 Aggabhūto mahindena, aḍḍharajjena pūjito.
 Tassa sūnu mahātejo, Varamandhātunāmako.
 ‘Uposatho’ti nāmena, tassa putto Mahāyaso³.
 Varo nāma mahātejo, tassa putto Mahāvaro⁴.
 Tassāsi² Upavaroti, putto rājā Mahābalo.
 Tassa putto Maghadevo, devatulyo mahīpati.
 Caturāsītisahassāni, tassa puttaparamparā.
 Tesam pacchimako rājā, ‘Okkāko’iti vissuto.
 Mahāyaso mahātejo, akhuddo rājamaṇḍale”ti-ādi.

**Tesam pacchatoti tesam Maghadevaparamparabhūtānam
 kaḷāra⁵janakapariyosānānam anekasatasahassānam rājūnam aparabhāge
 Okkāko**

1. Lokasīmānurakkhitam (Ka)

2. Tassāpi (Ka)

3. Mahāratho (Ka)

4. Mahāharo (Ka)

5. Kālāra (Ka)

nāma rājā ahoṣi, tassa paramparabhūtānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ aparabhāge aparō Okkāko nāma rājā ahoṣi, tassa paramparabhūtānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ aparabhāge punāparo Okkāko nāma rājā ahoṣi, taṃ sandhāyāha “**tayo okkākavaṃsā ahesuṃ. Tesu tatiya-okkākassā**”ti-ādi.

Sahasā varam adāsinti puttadassanena somanassappatto sahasā avīmaṃsitvā tuṭṭhiyā vasena varam adāsim “yaṃ icchasi, taṃ gaṇhā”ti. **Rajjam pariṇāmetum icchatīti** sā Jantukumārassa mātā mama taṃ varadānaṃ antaram katvā imam rajjam pariṇāmetum icchatīti.

Nappasaheyyāti na pariyatto bhaveyya.

Nikkhammāti gharāvāsato, kāmehi ca nikkhamitvā. **Heṭṭhā cāti ca-**saddena “asītihatthe”ti idam anukaḍḍhati. **Tehīti** migasūkarehi, maṇḍūkamūsikehi ca. **Teti** sīhabyagghādayo, sappabilārā ca.

Avasesāhi attano attano kaniṭṭhāhi.

Vaḍḍhamānānanti anādare sāmivacanaṃ. **Iṭṭharogo** nāma sāsamasūrōgā viya yebhuyyena saṅkamanasabhāvoti vuttam “**ayaṃ rogo saṅkamatīti cintetvā**”ti.

Migasūkarādīnanti ādi-saddena vanacarasoṇādike saṅgaṇhāti.

Tasmiṃ nisinni sambandho. Khattiyamāyārocana **attano khattiyabhāvaṃ jānāpetvā.**

Nagaraṃ māpehīti sāhāraṃ nagaraṃ māpehīti adhippāyo.

Kesaggahaṇanti kesaveṇibandhanaṃ. **Dussaggahaṇanti** vatthassa nivāsanākāro.

268. **Attano upārambhamocanathāyāti** ācariyena Ambaṭṭhena ca attano attano upari pāpetabba-upavādassa apanayanattham. **Asmiṃ vacaneti** “cattārome to Gotama vaṇṇā”ti-ādinā attanā vutte, bhotā ca Gotamena vutte “jātivāde”ti imasmiṃ yathādhikate vacane. Tattha pana yasmā vede vuttavidhināva tena paṭimantetabban

hoti, tasmā vuttam̐ “vedattayavacane”ti, “etasmim̐ vā dāsiputtavacane”ti ca.

270. **Dhammo** nāma kāraṇam̐ “dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu¹ viya, saha dhammenāti sahadhammo, sahadhammo eva **sahadhammikoti** āha “sahetuko”ti.

271. **Tasmā** tadā paṭiññātattā. **Tāsetvā pañham̐ vissajjāpessāmīti āgato** yathā tam̐ saccakasamāgame². “Bhagavā ceva passati Ambaṭṭho cā”ti ettha itaresam̐ adassane kāraṇam̐ dassetuṃ “yadi hī”ti-ādī vuttam̐. **Āvāhetvāti** mantabalena ānetvā. **Tassāti** Ambaṭṭhassa. **Vādasan̐ghaṭṭeti** vācāsan̐ghaṭṭe.

272. **Tāṇanti gavesamānoti** “ayameva samaṇo Gotamo ito bhayato mama tāyako”ti Bhagavantam̐yeva “tāṇan”ti pariyesanto upagacchanto. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tāyatīti** yathā-upaṭṭhitabhayato pāleti, tenāha “**rakkhatī**”ti, etena tāṇa-saddassa kattusādhanatamāha. Yathupaṭṭhitena bhayena upadduto nilīyati etthāti **leṇam̐**, upalayanam̐, etena leṇa-saddassa adhikaraṇasādhanatamāha. “**Sarati**”ti etena saraṇa-saddassa kattusādhanatamāha.

Ambaṭṭhavamsakathāvaṇṇanā

274. **Gaṅgāya dakkhiṇatoti** Gaṅgāya nadiyā dakkhiṇadisāya. **Āvudham̐ na parivattatīti** saram̐ vā satti-ādīm̐ vā parassa upari khipitukāmassa hattham̐ na parivattati, hatthe pana aparivattente kuto āvudhaparivattananti āha “**āvudham̐ na parivattatī**”ti. So kira “katham̐ nāmāham̐ disāya dāsīyā icchimhi nibbato”ti tam̐ hīnam̐ jātim̐ jigucchanto “handāham̐ yathā tathā imam̐ jātim̐ sodhessāmī”ti niggato, tenāha “**idāni me manoratham̐ pūressāmī**”ti-ādī. Vijjābalena rājanam̐ tāsetvā tassa dhītuyā laddhakālato paṭṭhāya myāyam̐

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Ma 1. 294 piṭṭhe.

jātisodhitā bhavissatīti tassa adhippāyo. **Ambaṭṭhaṃ nāma vijjanti** sattānaṃ sarīre abbhaṅgaṃ¹ ṭhapeṭīti Ambaṭṭhāti evaṃ laddhanāmaṃ vijjaṃ, mantanti attho. Yato Ambaṭṭhā etasmim atthīti Ambaṭṭhoti kaṇho isi paññāyittha, taṃvaṃsajātātāya ayaṃ māṇavo “Ambaṭṭho”ti voharīyati.

Seṭṭhamante vedamanteti adhippāyo. Mantānubhāvena rañño bāhukkhambhamattaṃ jātāṃ, tena panassa bāhukkhambhena rājā “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti bhīto ussaṅkī utrāso ahosi, tenāha “**bhayena vedhamāno atṭhāsī**”ti. **Sotthi bhaddanteti-ādivacanaṃ² avocum** “ayaṃ mahānubhāvo isi”ti maññamānā.

Undriyissatīti vippakiriyaṃ, tenāha “**bhijjissatī**”ti. **Mante parivattiteti** bāhukkhambhakamantassa paṭippassambhakavijjāsāṅkhāte mante “saro otaratū”ti³ parivattite. Evarūpānañhi mantānaṃ ekaṃseneva paṭippassambhakavijjā hontiyeva yathā taṃ kusumārakavijjānaṃ. Attano dhīto apavādamocanattaṃ tassa bhujjissakaraṇaṃ. Tassānurūpe issariye ṭhapanattaṃ **uḷāre ca naṃ ṭhāne ṭhapesi**.

Khattiyaseṭṭhabhāvavaṇṇanā

275. Samassāsanatthamāha karuṇāyanto, na kulīnabhāvadassanattham, tenāha “**atha kho Bhagavā**”ti-ādi. **Brāhmaṇesūti** brāhmaṇānaṃ samīpe, tato brāhmaṇehi laddhabbaṃ āsanādīm sandhāya “**brāhmaṇānaṃ antare**”ti vuttaṃ. Kevalaṃ saddhāya kātappaṃ **saddhaṃ**, paralokagate sandhāya na tato kiñci apatthentena kātappaṃ attho, tenāha “**matake uddissa katabhatte**”ti. **Maṅgalādibhatteti ādi**-saddena ussavadevatārādhanādīm saṅgaṇhāti. **Yaññabhatteti** pāpasaññamādivasena katabhatte. **Pāhunakānanti** atithīnaṃ. **Khattiyabhāvaṃ appatto** ubhato sujātātābhāvato, tenāha “**aparissuddhoti attho**”ti.

276. **Itthim karitvāti** ettha karaṇaṃ kiriyaṃ sāmaññavisayanti āha “**itthim pariyesitvā**”ti. Brāhmaṇakaññaṃ itthim khattiyakumārassa

1. Ammaṅgaṃ (Ka)

2. Bhanteti-ādivacanaṃ (Ka)

3. Osaratūti (Ka)

bhariyābhūtaṃ gahetvāpi khattiyāva seṭṭhā, hīnā brāhmaṇāti yojanā.
Purisena vā purisaṃ karitvāti etthāpi eseva nayo. **Pakaraṇeti** rāgādivasena paduṭṭhe pakkhalite kāraṇe, tenāha “**dose**”ti. Bhassati niratthakabhāvena khipīyatīti **bhassam**, chārikā.

277. **Janitasminti** kammakilesehi nibbatte. Jane etasminti vā **janetasmim**, manussesūti attho, tenāha “**gottapaṭisārino**”ti. **Samsanditvāti** ghaṭetvā, aviruddhaṃ katvāti attho.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā

278. **Idaṃ vaṭṭatīti** idaṃ ajjhenādi kattuṃ labbhati. **Jātivādavinibaddhāti** jātisannissitavāde vinibaddhā. Brāhmaṇasseva ajjhenajjhāpanayajanayājanādayoti evaṃ ye attukkamsanaparavambhanavasena pavattā, tato eva te **mānavādapaṭibaddhā** ca honti. Ye pana **āvāhavivāhavinibaddhā**, te eva sambandhattayavasena “arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasī”ti evaṃ pavattanakā.

Yatthāti yassaṃ vijjācaraṇasampattiyaṃ. **Laggissāmāti** olaggā antogadhā bhavissāmāti **cintayimha**. Paramatthato avijjācaraṇāniyeva “vijjācaraṇāni”ti gahetvā ṭhito paramatthato vijjācaraṇesu vibhajiyamānesu so tato dūrato apanīto nāma hotīti āha “**dūrameva avakkhipī**”ti. **Samudāgamato pabhutīti**-ādisamuṭṭhānato paṭṭhāya.

279. **Tividhaṃ sīlanti** khuddakādibhedhaṃ tividhaṃ sīlaṃ. **Sīlavasenevāti** sīlapariyāyeneva. **Kiñci kiñcīti** ahimsanādiyamaniyamalakkhaṇaṃ kiñci kiñci **sīlaṃ atthi**. **Tattha tattheva laggeyyāti** tasmim tasmimyeva brāhmaṇasamayasiddhe sīlamatte “caraṇaṃ”ti laggeyya. **Aṭṭhapi samāpattiyo caraṇanti niyyātītā honti** rūpāvacaracatutthajjhānaniddeseneva arūpajjhānānampi niddiṭṭhabhāvāpattito niyyātītā nidassitā.

Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā

280. **Asampāpuṇantoti** ārabhitvā sampattum asakkonto. **Avisahamānoti** ārabhitumeva asakkonto. **Khārinti** parikkhāram. Tam pana vibhajivā dassetum “**araṇī**”ti-ādi vuttam. Tattha **araṇī**ti aggidhamanakam araṇīdvayam. **Sujāti** dabbi. **Ādi**-saddena tidaṇḍatighaṭikādim saṅgaṇhāti. **Khāribharitanti** khārīhi puṇṇam. Nanu upasampannassa bhikkhuno sāsānikopi yo koci anupasampanno atthato paricārakova, kimaṅgam pana bāhirakapabbajiteti tattha visesam dassetum “**kāmañco**”ti-ādi vuttam. **Vuttanayenāti** “kappiyakaraṇa -pa- vattakaraṇavasena”ti evam vuttana nayena. **Paricārako hoti** upasampannabhāvassa visiṭṭhabhāvato. “Navakoṭisahasānī”ti-ādinā¹ vuttappabhedānam anekasahasānam samvaravinayānam samādiyivā vattanena uparibhūtā aggabhūtā sampadāti hi “upasampadā”ti vuccatīti. **Guṇādhikopīti** guṇehi ukkaṭṭhopi. **Ayam panāti** vuttalakkhaṇo tāpasō.

Tāpasā nāma kammavādikiriyāvādinō, na sāsānassa paṭānībhūtā, yato nesam pabbajitum āgatānam titthiyaparivāsena vināva pabbajjā anuññātāti katvā “**kasmā panā**”ti codanam samuṭṭhapeti codako. Ācariyo “**yasmā**”ti-ādinā codanam pariharati. “Osakkissatī”ti saṅkhepato vuttamattham vivaritum “**imasmiñhi**”ti-ādi vuttam. **Khuradhārūpamanti** khuradhārānam matthakeneva akkamitvā gamanūpamam. **Aññeti** aññe bhikkhū. **Aggisālanti** aggihuttasālam. **Nānādārūhīti** palāsadaṇḍādinānāvīdhasamidhādārūhi.

Idanti “catudvāram āgāram katvā”ti-ādinā vuttam. **Assāti** assa catutthassa puggalassa. **Paṭipattimukhanti** kohaññapaṭipattiyā mukhamattam. So hi nānāvīdheṇa kohaññeṇa lokam vimhāpento tattha acchati, tenāha “**iminā hi mukhena so evam paṭipajjati**”ti.

Khalādīsu manussānam santike upatiṭṭhitvā vīhimuggatīlamāsādīni bhikkhācariyāniyāmena saṅkaḍḍhitvā uñchanam uñchā, sā eva cariyā vutti etesanti **uñchācariyā**. Aggipakkena jīvantīti aggipakkikā, na aggipakkikā

1. Visuddhi 1. 44; Paṭisam-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhesu.

anaggipakkikā. Uñchācariyā hi khalesu gantvā khalaggaṃ nāma manussehi diyyamānaṃ dhaññaṃ gaṇhanti, taṃ ime na gaṇhantīti anaggipakkikā nāma jātā. **Asāmapākā**ti asayampācakā. Asmamuṭṭhinā muṭṭhipāsāṇena vattantīti **asmamuṭṭhikā**¹. Dantena uppāṭitaṃ vakkalaṃ rukkhattaco dantavakkalam, tena vattantīti **dantavakkalikā**. Pavattaṃ rukkhādito pātitaṃ phalaṃ bhujjantīti **pavattaphalabhojino**². Jiṇṇapakkatāya paṇḍubhūtaṃ palāsaṃ, taṃsadisaṇca paṇḍupalāsaṃ, tena vattantīti **paṇḍupalāsikā**, sayampatitapupphaphalapavattabhojino.

Idāni te aṭṭhavidhepi sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Saṅkaḍḍhitvā**ti bhikkhācariyāvasena laddhadhaññaṃ ekajjhaṃ katvā.

Pariyeṭṭhi nāma dukkhāti paresaṃ gehato gehaṃ gantvā pariyeṭṭhi nāma dīnavuttibyāvena dukkhā. Pāsāṇassa pariggaho dukkho pabbajitassāti vā danteheva uppāṭetvā khādanti.

Imāhi catūhiyevāti “khārividhamādāyā”ti-ādinā vuttāhi catūhi eva tāpasapabbajjhāti.

282. Apāye vināse niyutto **āpāyiko**. Tabbhāvaṃ paripūretuṃ asakkonto tena aparipuṇṇo **aparipūramāno**, karaṇe cetāṃ paccattavacanaṃ, tenāha “**āpāyikenāpi aparipūramānenā**”ti.

Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā

283. Dīyatīti datti, dattiyeva **dattikanti** āha “**dinnakan**”ti. Yadi brāhmaṇassa sammukhībhāvo rañño na dātabbo, kasmāssa upasaṅkamaṇaṃ na paṭikkhittanti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. **Khetta vijjāyāti**³nītisatthe. **Payātanti** saddhaṃ, sassatikam⁴ vā, tenāha “**abhiharitvā dinnan**”ti. Kasmā Bhagavā “rañño Pasenadissa Kosalassa dattikaṃ bhujjati”ti-ādinā brāhmaṇassa mammavacanaṃ avocāti tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**idaṃ pana kāraṇan**”ti-ādi vuttaṃ.

1. Ayamūṭṭhinā -pa- ayamūṭṭhikā. (bahūsu)

3. Khattavijjāya (Ṭṭha)

2. Bhojanā (Ṭṭha)

4. Tassanikaṃ (?)

284. **Rathūpatthareti** rathassa upari attharitamadesa. **Pākāṭamantananti** pakāsabhūtaṃ mantanaṃ. Tañhi suddādīhi nāyatīti na rahassamantanaṃ. **Bhaṇatīti** api nu bhaṇati.

285. **Pavattāroti** pāvacaṇabhāvena vattāro, yasmā te tesam mantānaṃ pavattakā, tasmā āha “**pavattayitāro**”ti. Sudde bahi katvā raho bhāsitaḥḥaṇḥena mantā eva taṃtaṃatthapaṭipattihetutāya padanti **mantapadaṃ**, anupaṇitāsādhāraṇatāya vā rahassabhāvena vattabbaṃ hitakiriyaṃ adhigamupāyaṃ. **Sajjhāyanti** gāyanaṃ sajjhāyitaṃ, taṃ pana udattānudattādīnaṃ sarānaṃ sampādanavaseneva icchitanti āha “**sarasampattivaseṇā**”ti. **Aññesaṃ vuttanti** pāvacaṇabhāvena aññesaṃ vuttaṃ. **Samupabyūḥanti** saṅgahetvā uparūpari saññūḥaṃ. **Rāsikanti** iruvedayaḥḥavedasāṃvedādivasena, tatthāpi paccekaṃ mantabrahmādivasena¹, ajjhāyānuvākādivasena² ca rāsikataṃ.

Tesanti mantānaṃ kattūnaṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvāti** dibbacakkhupariḥḥaṇḥena yathākammūpagaññaṇaṃ sattānaṃ kammassakatādīṃ, paccakkhato dassanaḥḥena dibbacakkhusadisena pubbenivāsaññaṇaṃ atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiṇca oloketvā. **Pāvacaṇena saha saṃsanditvāti** Kassapasammāsambuddhassa yaṃ vacanaṃ vaṭṭasannissitaṃ, tena saha aviruddhaṃ katvā. Na hi tesam vivaṭṭasannissito attho paccakkho³ hoti. **Aparāpare panāti** aṭṭhakādīhi aparā pare pacchimā Okkākarājakālādīsū uppannā. **Pakkhipitvāti** aṭṭhakādīhi ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pade pakkhipanaṃ katvā. **Viruddhe akaṃsūti** Brāhmaṇadhammikasuttādīsū⁴ āgatanayena saṃkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu. **Idhāti** “tyāhaṃ mante adhīyāmi”ti etasmiṃ ṭhāne. **Paṭiññaṃ aggahetvāti** “taṃ kiṃ maññasi”ti evaṃ paṭiññaṃ aggahetvāva.

286. **Nirāmagandhāti** kilesāsucivasena vissagandharahitā. **Anitthigandhāti** itthīnaṃ gandhamattassapi avisahanena itthigandharahitā. Ettha ca

1. Mantabrahmaṇādivasena (bahūsu)
3. Paccakkhāto (Abhinavaṭī)

2. Ajjhāyānuvākādivasena (bahūsu)
4. Khu 1. 322 piṭṭhe Suttanipāte.

“**nirāmagandhā**”ti etena tesam porāṇānam brāhmaṇānam vikkhambhitakilesataṃ dasseti, “**anitthigandhā brahmacārino**”ti etena ekavihāritam, “**rajojalladharā**”ti etena maṇḍanavibhūsanānuyogābhāvaṃ, “**araññāyatane pabbatapādesu vasimsū**”ti etena manussūpacāraṃ pahāya vivittavāsaṃ, “**vanamūlaphalāhārā vasimsū**”ti etena sālīmaṃsodanādīpaṇīṭāhārapaṭikkhepaṃ, “**yadā**”ti-ādinā yānavāhanapaṭikkhepaṃ, “**sabbadisāsū**”ti-ādinā rakkhāvaraṇapaṭikkhepaṃ, evañca vadanto micchāpaṭipadāpakkhikaṃ sācariyassa Ambaṭṭhassa vuttim upādāya sammāpaṭipadāpakkhikāpi tesam brāhmaṇānam vutti ariyavinaye sammāpaṭipattim upādāya micchāpaṭipadāyeva. Kutassa sallekhaṇapaṭipattiyuttatāti. “Evaṃ sute”ti-ādinā Bhagavā Ambaṭṭham santajjento niggaṇhātīti dasseti.

Veṭhakehīti veṭhakapaṭṭakāhi. **Samantānagaranti** nagarassa samantato. **Katasudhākammaṃ** pākārassa adhobhāge ṭhānaṃ vuccatīti adhīppāyo.

Dvelakkhaṇadassanavaṇṇanā

287. **Na sakkoti** saṅkucite iriyāpathe anavasesato tesam dubbibhāvanato. **Gavesīti** ñāṇena pariyesanaṃ akāsi. **Samānayaīti** ñāṇena saṅkalento sammā ānayaṃ samāhari. “**Kaṅkhatī**”ti padassa ākaṅkhatīti ayamatthoti āha “**aho vata passeyyanti patthanaṃ uppādeti**”ti. **Kicchātīti** kilamati. “**Kaṅkhatī**”ti padassa pubbe āsīsanatthataṃ vatvā idānissa saṃsayatthameva vikappantaravasena dassento “**kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā**”ti āha. **Tīhi dhammehīti** tippakārehi saṃsayadhammehi. **Kālusiyabhāvoti** appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo.

Yasmā Bhagavato kosohitaṃ sabbabuddhānaṃ āveṇikaṃ aññehi asādhāraṇaṃ vattaguyhaṃ suvisuddhakañcanaṃmaṇḍalasannikāsaṃ, attano saṅghānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgaparamacārubhāvaṃ, vikasamānatapaniyā’ravindasamujjalakesarāvattavilāsaṃ, saṅghāpabhānurañjitalavanantarābhilakkhitasampuṇṇacandamaṇḍalasobhaṇaṃ ca attano siriyaṃ abhibhuyya virājati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya, cirakālaṃ supericitabrahmacariyādhikāratāya, susaṅghitasāṅghānasampattiyā

ca kopīnampi santam akopīnameva, tasmā vuttam **“Bhagavato hī”**ti-ādi. **Pahūtabhāvanti** puthulabhāvam. Ettheva hi tassa samsayo, tanumudusukumāratādīsu panassa guṇesu vicāraṇā eva nāhosi.

288. **Hirikaraṇokāsanti** hiriyitabbaṭṭhānam. **Chāyanti** paṭibimbam. Katham kīdisanti āha **“iddhiyā”**ti-ādi. **Chāyārūpakamattanti** Bhagavato paṭibimbarūpaṃ. Tañca kho Buddhāsantānato vinimuttattā rūpakamattam Bhagavato sarīravaṇṇasaṅghānāvayavam iddhimayam bimbakamattam. Tam pana rūpakamattam dassento Bhagavā yathā attano Buddharūpaṃ na dissati, tathā katvā dasseti. **Ninnetvā**ti nīharitvā. **Kallosī**ti pucchāvissajjane kusalo cheko asi. **Tathākaraṇenā**ti kathinasūcim viya karaṇena. **Etthāti** pahūtajivhāya. **Mudubhāvo pakāsito** amuduno ghanasukhumabhāvāpādanattham asakkuṇeyyattā **dīghabhāvo, tanubhāvo** cāti daṭṭhabbam.

291. **“Atthacarakenā”**ti iminā byatirekamukhena anattacarakatamheva vibhāveti. **Na aññatrā**ti na aññasmiṃ sugatiyanti attho. **Upanetvā upanetvā**ti tam tam dosam upanetvā upanetvā, tenāha **“suṭṭhu dāsādibhāvam āropetvā”**ti. **Pātesī**ti pavaṭṭanavasena pātesi.

Pokkharasātibuddhūpasāṅkamanavaṇṇanā

293-6. **Āgamā nūti** āgato nu. **Khoti** nipātamattam. **Idhāti** ettha, tumhākam santikanti attho. **Adhivāsetū**ti sādīyatu, tam pana sādīyanam manasā sampaṭiggaho hotīti āha **“sampaṭicchatū”**ti.

297. **Yāvadatthanti** yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti attho. **Oñittanti**¹ āmisāpanayanena sucikatam, tenāha **“hatthe ca pattañca dhovivā”**ti.

298. **Anupubbim kathanti** anupubbam kathetabbakatham, tenāha **“anupaṭipāṭikathan”**ti. Kā pana sā? Dānādikathāti āha **“dānānantaram sīlan”**ti-ādi. Tena dānakathā tāva pacurajanesupī pavattiyā sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle paṭiṭṭhānassa upāyabhāvato ca

---

1. Onittam (Ṭṭha)

ādito kathetabbā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahitavattḥūsu nissaṅgabhāvato sukheveva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggāhahasuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetum vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaraṃ sīlakathā** kathetabbā, tañce dānasīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayam bhavasampatti tassa phalanti dassanatthaṃ, imehi ca dānasīlamayehi paṇītaṇītataraḍībhedaḅhinnehi puññakiriyavattḥūhi etā cātumahārājikādīsū paṇītaṇītataraḍībhedaḅhinna aparimeyyā dibbabhogasampattiyo laddhabbāti dassanatthaṃ tadanantaraṃ saggakathā. Svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathānupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṃ **saggānantaraṃ maggo** kathetabbo. Maggañca kathentena tadadhigamupāyasandassanatthaṃ saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariñāmadhammāti **kāmānaṃ ādīnavo**, hīnā gammā pothujjanikā anariyā anattasañhitāti tesam **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhātāti **tattha saṅkilesa**, sabbasaṅkilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamattho bodhitoti veditabbo. **Maggoti** cettha **iti**-saddena ādi-atthadīpanato “kāmānaṃ ādīnavo”ti evamānaṃ saṅgahoti evamayam atthavaṇṇanā katāti veditabbā. “Tassa uppatti-ākāradassanatthan”ti kasmā vuttaṃ, nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha “**tañhī**”ti-ādi. Tattha **paṭivijjhantanti** asammoḅapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ, tenāha “**kiccavasena**”ti.

Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

299. Ettha ca “**diṭṭhadhammo**”ti-ādi Pāḷiyaṃ dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthi¹, tannivattanatthaṃ “pattadhammo”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññampi vijjatīti tato visesadassanatthaṃ “viditadhammo”ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā ekadesatopi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetum “pariyogāḷhadhammo”ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisaḅodhamnyeva dīpeti. Maggañāṇaṃhi ikābhisaḅamayavasena pariññādikiccaṃ sādheṃtaṃ

1. Atthīti (?)

nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogālhaṃ nāma hoti, tenāha “**diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo**”ti. **Tiṇṇā vicikicchāti** sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā, aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vitiṇṇā vicikicchā. **Vigatā kathamkathāti** pavatti-ādīsu “evam nu kho, na nu kho”ti evam pavattikā vigatā samucchinnā kathamkathā. **Vesārajjappattoti** sārājajakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā, tappaṭipakkhesu ca silādiguṇesu suppaṭiṭṭhitattā vesārajjaṃ visāradabhāvaṃ veyyattiyam patto adhigato. Sāyaṃ vesārajjappatti suppaṭiṭṭhitabhāvoti katvā āha “**Satthusāsane**”ti. Attanā paccakkhato diṭṭhattā adhigatattā na param pacceti, na tassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo**. Yaṃ panettha vattabbaṃ avuttaṃ, taṃ parato āgamissati. Sesam suviññeyyameva.

Ambaṭṭhasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsānā.

4. Soṇadaṇḍasutta

300. Sundarabhāvena sātisayāni aṅgāni etesaṃ atthīti aṅgā, rājakumārāti āha “**aṅgā nāma aṅgapāsādikatāyā**”ti-ādi. **Idhāpi adhippetā**, na Ambaṭṭhasutte eva. **Āgantum na dassantīti** āgamane ādinavaṃ dassetvā paṭikkhipanavasena āgantum na dassanti, nānujānissantīti adhippāyo. Nīlāsokakaṇikāarakoviḷārakundarājarukkhehi sammisatāya taṃ Campakavanaṃ “**nīlādipaṅcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitaṇ**”ti daṭṭhabbam, na campakarukkhānaṃyeva nīlādipaṅcakusumatāyāti vadanti. “**Bhagavā Kusumagandhasugandhe Campakavane viharatī**”ti iminā na māpanakāle eva tasmim nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāgepīti dasseti. Māpanakāle hi campakānaṃ ussannatāya sā nagarī¹ “Campā”ti nāmaṃ labhi. **Issarattāti** adhipatibhāvato. Senā etassa atthīti seniko, seniko eva **seniyo**, atthitā cettha bahubhāvavisiṭṭhāti vuttam “**mahatiyā senāya samannāgatattā**”ti.

301-2. **Samhatāti** sannipatitā, “samghino”ti vattabbe “**samghī**”ti puthutthe ekavacanaṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ adhippetattā, tenāha “**etesan**”ti. Rājarājaññādīnaṃ bhaṇḍadharā purisā khatā, nesaṃ tāyanato **khattā**. So hi yehi yattha pesito, tattha tesam dosam pariharanto yuttapattavasena pucchitamattham katheti, tenāha “**pucchitapaṅhe byākaraṇasamattho**”ti. Kulāpadesādīnā mahatī mattā etassāti **mahāmatto**.

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā

303. Visiṭṭham rajjam virajjam, virajjameva verajjam yathā “vekataṃ vesayan”ti, nānāvidham verajjam **nānāverajjam**, tattha jātāti-ādinā sabbam vuttanayeneva veditabbam. **Uttamabrāhmaṇoti** abhijanasampattiyā vittasampattiyā vijjāsampattiyā uggatataro, uḷāro vā brāhmaṇo. **Asannipātoti**² lābhamaccharena nippīlitatāya asannipāto viya bhavissati.

1. Tam nagaram (Ka)

2. Sannipāto na (Ṭṭha)

Aṅgeti gameti nāpetīti **aṅgam**, hetūti āha “**imināpi kāraṇenā**”ti. “Ubhato sujāto”ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātata viññāyeyya, sujāta-saddo ca “sujāto cārudassano”ti-ādīsu¹ ārohasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṃ vibhāvetuṃ “**mātito ca pītito cā**”ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenāpi loke mātupitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “**samsuddhagahaṇiko**”ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, gabbhāsayaśaṇṇito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato ahaḍḍanato **gahaṇī**, kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesam yugo dvando **pitāmahayugo**, tasmā, yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti. So Aṭṭhakathāyaṃ visuṃ na uddhaṭo. Yuga-saddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo “yugo ca yugo ca yugā”ti. Evañhi tattha tattha dvandaṃ gahitameva hoti, tenāha “**tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā**”ti. Purisaggahaṇaṇcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi “mātito”ti Pāḷivacaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhittoti** appattakhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālipākādīsu² na avakkhitto na chaḍḍito. **Jātivādenāti** hetumhi karaṇavacaṇanti dassetuṃ “**kena kāraṇenā**”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca “**ubhato -pa- pitāmahayugā**”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito samsuddhagahaṇikabhāvakittanato, “**akkhitto**”ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. “**Anupakkuṭṭho**”ti iminā ayuttasamsaggābhāvo. Ayuttasamsaggampi hi paṭicca sattā akkosam labhanti.

Issaroti ādhipateyyasaṃvattaniyakammabalena īsanasiḷo, sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākāṭā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāveneva vadanto “**aḍḍhoti issaro**”ti āha. Mahantaṃ dhanamassa bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañcāti **mahaddhano**. **Tassāti**³ tassa

1. Khu 2. 331 piṭṭhe.

2. Sabbathālipākādīsu (Ka)

3. Tassa tassāti (Ṭṭha)

tassa. **Vadanti** “anvayato, byatirekato ca anupasaṅkamanakāraṇaṃ kitemā”ti.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassanīyo**, tenāha “**dassanayoggo**”ti. Pasādaṃ āvahaṭīti **pāsādiko**, tenāha “**cittappasādajananato**”ti. **Vaṇṇassāti** vaṇṇadhātuyā. **Sarīranti** sannivesavisiṭṭhaṃ karacaraṇagīvāsīsādi-avayavasamudāyaṃ, so ca saṅṭhānamukhena gayhaṭīti “**paramāya vaṇṇapokkharatāyāti -pa- sampattiyā cā**”ti vuttaṃ. Sabbavaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti vuttaṃ “**setṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato**”ti. Tathā hi Buddhā, cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. **Brahmavacchasīti**¹ uttamasarīrābho, suvaṇṇābho icceva attho. Imameva hi atthaṃ sandhāya “**mahābrahmuno sarīrasadiseneva sarīrena samannāgato**”ti vuttaṃ, na brahmujugattataṃ. **Akhuddāvakaṣo dassanāyāti** ārohapariṇāhasampattiyā, avayavapāripūriyā ca dassanāya okāso na khuddako, tenāha “**sabbānevā**”ti-ādi.

Yamaniyamalakkhaṇaṃ **sīlamassa atthīti sīlavā**. Taṃ panassa rattaññutāya **vuddhaṃ vaḍḍhitaṃ atthīti vuddhasīlī**. Tena ca sabbadā sammāyogato **vuddhasīlena samannāgato**. **Sabbametaṃ pañcasīlamattameva sandhāya vadanti** tato paraṃ sīlassa tattha abhāvato, tesaṅca ajānanato.

Thānakaraṇasampattiyā, sikkhāsampattiyā ca kattacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atha vā pajjati attho etenāti padaṃ, nāmādi. Yathādhippetamatthaṃ byañjetīti byañjanaṃ, vākyam. Tesam paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atthañāpane sādhanatāya vācāva² karaṇanti **vākkaraṇaṃ**, udāhāraghoso. **Guṇaparipuṇṇabhāvena** tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitaḥḥa-atthassa. **Pūre** puṇṇabhāve. **Pūreti** ca purimasmiṃ atthe ādhāre bhummaṃ, dutiyasmiṃ visaye. “**Sukhumālattanena**”ti iminā tassā vācāya mudusaṅhabhāvamāha. **Apalibuddhāya** pittasemhādīhi. **Sandiṭṭhaṃ** sabbaṃ dassetvā viya ekadesakathanam. **Vilambitaṃ** saṅikaṃ cirāyitvā kathanam. “Sandiddha³vilambitādi”ti vā pāṭho. Tattha **sandiddhaṃ** sandehajanakaṃ. **Ādi**-saddena

1. Brahmavaccasī (?)

2. Vācāya (bahūsu)

3. Sanniddha (Ka)

dukkhalitānukaḍḍhitādiṃ saṅgaṇhāti. “**Ādimajjhapariyosānaṃ pākataṃ katvā**”ti iminā tassā vācāya atthapāripūriṃ vadanti.

“**Jiṇṇo**”ti-ādīni padāni suviññeyyāni, heṭṭhā vuttatthāni ca. Dutīyanaye pana **jiṇṇoti** nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāti āha “**jiṇṇoti porāṇo**”ti-ādi, tena tassa brāhmaṇassa kulavasena uditoditabhāvamāha. Jātivuddhiyā “vayo-anuppatto”ti vakkhamānattā, guṇavuddhiyā tato sātīsayattā ca “**vuddhoti sīlācārādiḡuṇavuddhiyā yutto**”ti āha. Tathā jātimahallakatāya vakkhamānattā “**mahallako**”ti padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipannoti** brāhmaṇānaṃ paṭipattivīthiṃ upagato taṃ avokkamma caraṇato. **Antimavayanti** pacchimavayaṃ.

Buddhaguṇakathāvaṇṇanā

304. Tādisehi mahānubhāvehi saddhiṃ yugaggāhavasenapi dahanāṃ na mādisānaṃ anucchavikaṃ, kuto pana ukkaṃsananti idaṃ brāhmaṇassa na yuttarūpanti dassento āha “**na kho pana metaṃ yuttan**”ti-ādi. **Sadisāti** ekadesena sadisā. Na hi Buddhānaṃ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. **Itareti** attano guṇehi asadisaguṇe. **Idanti** idaṃ atthajātāṃ. **Gopadakanti** gāviyā pade ṭhita-udakaṃ.

Saṭṭhikulāsatasahassanti saṭṭhisahassādhikaṃ kulasatasahassaṃ. **Kulapariyāyenāti** Suddhodanamahārājassa kulānukkamena **āgataṃ**. **Tesupīti** tesupi catūsu nidhīsu. **Gahitagahitanti** gahitaṃ gahitaṃ ṭhānaṃ pūratīyeva dhanena paṭipākatikameva hoti. **Aparimāṇoyevāti** “ettako eso”ti kenaci paricchindituṃ asakkuṇeyyatāya aparicchinno eva.

Tatthāti mañcake. **Sīhaseyyaṃ kappesīti** yathā rāhu asurindo āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca Bhagavato rūpakāyassa paricchedaṃ gahetuṃ na sakkoti, tathā rūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharonto sīhaseyyaṃ kappesi.

Kilesehi ārakattā parisuddhaṭṭhena **ariyanti** āha “**ariyaṃ uttamaṃ parisuddhan**”ti. **Anavajjaṭṭhena kusalaṃ**, na sukhavipākaṭṭhena. Katthaci **caturāsītipāṇasahassāni** katthaci **aparimāṇāpi devamanussā** yasmā catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā devamanussā **maggaḥāmatāṃ** pivimsu, koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva, **tasmā** anuttarācārasikkhāpanavasena Bhagavā **bahūnaṃ ācariyo**. Teti kāmaraḡato aññe Bhagavato pahīnakilese. **Keḷanāti** keḷāyanā dhanāyanā.

Apāpapurekkhāroti apāpe pure karoti, na vā pāpaṃ purato karotītipi apāpapurekkhāroti imamatthaṃ dassetuṃ “**apāpe navalokuttaradhamme**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **apāpeti** pāpapaṭipakkhe, pāparaḥite ca. Brahmani seṭṭhe Buddhē Bhagavati bhavā tassa dhammadeśanāvasena ariyāya jātiyā jātatā, brahmuno vā Bhagavato hitā¹ garukaraṇādinā, yathānusitṭhapaṭipattiyā ca, brahmaṃ vā seṭṭhaṃ ariyamaggaṃ jānātīti **brahmaññā**, ariyasāvakaṃ bhāṭā pajā, tenāha “**Sāriputtā**”ti-ādi. Pakatibrāhmaṇajātivaseṇāpi “brahmaññāya pajāyā”ti padassa attho veditabboti dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tiroraṭṭhā tirojanapadāti ettha rajjaṃ **raṭṭhaṃ** rājanti rājāno etenāti, tadekadesabhūtā padesā pana **janapado** janā pajjanti ettha sukhajīvikāṃ pāpuṇantīti. Pucchāya vā dosaṃ sallakkhetvāti sambandho. **Asamatthantati** attano asamatthataṃ. **Bhagavā vissajjeti** tesāṃ upanissayasampattim, ñāṇaparipākāṃ, cittācāraṇa nātvāti adhippāyo.

“**Ehi svāgatavādī**”ti iminā sukhasambhāsapubbakāṃ piyavāditaṃ dasseti, “**sakhilo**”ti iminā saṅhavācataṃ, “**sammodako**”ti iminā paṭisandhāraḡusalataṃ, “**abhākuṭiko**”ti iminā sabbattheva vipasannaṃ mukhataṃ, “**uttānamukho**”ti iminā sukhālāpataṃ, “**pubbabhāsī**”ti iminā dhammānuggahassa okāsaḡaraṇato hitajjhāsayataṃ Bhagavato vibhāveti.

Yattha kirāti kira-saddo arucisūcanattho, tena Bhagavatā adhvutthapadesa na devatānubhāvena manussānaṃ anupaddavatā, atha kho Buddhānubhāvenāti dasseti. Tenāha “**apicā**”ti-ādi.

---

1. Bhagavato apaccāṃ (Abhinavāṭī)

Anusāsitabboti vineyyajanasamūho gayhatīti nibbattitaṃ ariyasamghameva dassetuṃ “**sayam vā**”ti-ādi vuttaṃ. Anantarassa vidhi paṭisedhovāti katvā “**tādisovā**”ti iminā “sayam vā”ti-ādinā vuttavikappo eva paccāmaṭṭhoti “purimapadasseva vā”ti vikappantaraggahaṇaṃ. **Bahūnaṃ tithakarānanti** pūraṇādīnaṃ anekesaṃ tithakarānaṃ, niddhāraṇe cetam sāmivacanāṃ. **Kāraṇenāti** appicchasantuṭṭhatādisamāropanalakkhaṇena kāraṇena. **Āgantukā navakāti** abhinavā āgantukā abbhāgatā¹. **Pariyāpuṇāmīti** paricchindituṃ jānāmi sakkomi, tenāha “**jānāmī**”ti. “**Kappampi ce aññamabhāsamāno**”ti abhūtaparikappanavacanametam tathā bhāsamānassa abhāvato.

305. Alam-saddo arahatthopi hoti “alameva nibbinditun”ti-ādīsu² viyāti āha “**alamevāti yuttamevā**”ti. Puṭena netvā asitabbato paribhuñjitabbato puṭosaṃ vuccati pātheyyam. **Puṭamsena** purisena.

Soṇadaṇḍaparivitakkavaṇṇanā

307. **Ubhatopakkhikāti** micchādiṭṭhisammādiṭṭhīnaṃ vasena ubhayapakkhikā. **Kerāṭikāti** saṭhā.

Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā

309. **Vighātanti** cittadukkhaṃ.

311-3. **Sujanti** homadabbim. **Paggaṇhantesūti** juhanatthaṃ gaṇhanakesu, irubbijjesūti attho. **Paṭhamo vāti** tatha sannipatitesu yajanakiriyāyam sabbapadhāno vā. **Dutiyo vāti** tadanantaro vā. “**Sujan**”ti karaṇe etaṃ upayogavacananti āha “**sujāyā**”ti. Aggihuttapamukhatāya yaññassa yaññe diyyamānaṃ sujāmukhena dīyatīti āha “**sujāya diyyamānan**”ti. **Porāṇāti** Aṭṭhakathācariyā. **Visesatoti** vijjācaraṇavisesato, na brāhmaṇehi icchi tavijjācaraṇamattato. **Uttamabrāhmaṇassāti** anuttaradakkhiṇeyyatāya ukkaṭṭhabrāhmaṇassa. **Brāhmaṇasamayanti** brāhmaṇasiddhantaṃ. **Mā bhindi mā** vināsesi.

1. Tamabbhāhatā na abbhāgatā (Ka)

2. Sam 1. 387 piṭṭhe.

316. **Samasamoti** samoyeva hutvā samo. Hīnopamavasenapi samatā vuccatīti taṃ nivattento “**ṭhapetvā ekadesasamattan**”ti-ādimāha. **Kulakoṭiparidīpananti** kula-ādiparidīpanaṃ. **Athāpi siyāti** athāpi tumhākaṃ evaṃ parivitakko siyā. **Brāhmaṇabhāvaṃ sādheti**¹ vaṇṇo. **Mantajātīsupi** eseva nayo. **Sīlameva sādhesati** brāhmaṇabhāvaṃ. Kasmāti ce? Āha “**tasmiṃhissā**”ti-ādi. **Sammohamattaṃ vaṇṇādayoti** vaṇṇamantajātiyo hi brāhmaṇabhāvassa aṅganti sammohamattametam̐ asamavekkhitābhimānabhāvato.

Sīlapaññākathāvaṇṇanā

317. **Kathito brāhmaṇena pañhoti** “sīlavā ca hotī”ti-ādinā dvinnaṃ eva aṅgānaṃ vasena yathāpucchito pañho yāthāvato vissajjito. **Etthāti** etasmim̐ yathāvissajjite atthe. **Tassāti** Soṇadaṇḍassa. **Sīlaparisuddhāti** sīlasampattiyā sabbaso suddhā anupakkiliṭṭhā. **Kuto dussīle paññā** asamāhitattā tassa. **Jale eḷamūge kuto sīlanti** jale eḷamūge duppaññe kuto sīlaṃ sīlavibhāgassa, sīlaparisodhanūpāyassa ca ajānanato. Pakaṭṭhaṃ ukkaṭṭhaṃ ñāṇaṃ paññāṇanti pākatikaṃ ñāṇaṃ nivattetuṃ “paññāṇaṃ”ti vuttanti tayidaṃ pakārehi jānanato **paññā**’vāti āha “**aññāṇanti paññāyevā**”ti.

Sīlenadhotāti samādhipadaṭṭhānena sīlena sakalasaṃkilesamalavisuddhiyā dhotā visuddhā, tenāha “**kathaṃ panā**”ti-ādi. Tatha **dhovatīti** sujjhati. **Mahāsaṭṭhivassatthero viyāti** saṭṭhivassamahāthero viya. **Vedanāpariggahamattampīti** ettha **vedanāpariggaho** nāma yathā-uppannaṃ vedanaṃ sabhāvarasato upadhāretvā “ayaṃ vedanā phassaṃ paṭicca, so phasso anicco dukkho vipariṇāmadhammo”ti lakkhaṇattayaṃ āropetvā pavattitavipassanā. Evaṃ vipassantena hi sukkena sakkā sā vedanā adhvāsetuṃ “vedanā eva vedayati”ti. **Vedanaṃ vikkhambhetvāti** yathā-uppannaṃ dukkhavedanaṃ ananuvattitvā vipassanaṃ ārabhitvā vīthim̐ paṭipannāya vipassanāya taṃ vinodetvā. **Samsumārapatitenāti** kumbhīlena viya

---

1. Sādhenti (Ṭṭha)

bhūmiyaṃ urena nipajjanena. **Paññāya sīlaṃ dhovivāti** akhaṇḍādibhāvāpādanena sīlaṃ ādimajjhapariyosānesu paññāya suvisodhitam katvā.

318. “**Kasmā āhā**”ti uparidesanāya kāraṇam pucchati. **Lajjā** nāma “sīlassa jātiyā ca guṇadosapakāsanena samaṇena Gotamena pucchitapañham vijjāyessī”ti parisāya paññātata. **Ettakaparamā**ti ettaka-ukkamsakoṭikā pañca sīlāni, vedattayavibhāvanam paññañca lakkhaṇādito niddhāretvā jānanam natthi, kevalam tattha vacīparamā mayanti dasseti āha “**sīlapaññānti vacanameva paramam amhākan**”ti. “**Ayam pana viseso**”ti idam niyyātanāpekkham sīlaniddese, tenāha “**sīlamicceva niyyātitan**”ti. Sāmaññaphale pana “Sāmaññaphalam”icceva niyyātitaṃ, paññānidese pana jhānapañnam adhiṭṭhānam katvā vipassanāpaññāvaseneva paññāniyyātanam kataṃ, tenāha “**paṭhamajjhānādīni**”ti.

Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

321-2. **Nattāti** puttaputto. Agāravam nāma natthi, na cāyam Bhagavati agāravena “ahañceva kho panā”ti-ādimāha, atha kho attalābhaparihānibhayena. Ayañhi yathā tathā attano mahājanassa sambhāvanam uppādetvā kohaññena pare vimhāpetvā lābhuppādam nijjigisanto vicarati, tasmā tathā avoca, tenāha “**iminā kirā**”ti-ādi.

Taṅkhaṇānurūpāyāti yādisi tadā tassa ajjhāsayaṃpavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivaṭṭasannissitassa ñāṇassa paripākassa abhāvato kevalam abbhudayanissito eva attho dassitoti āha “**diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ attham sandassetvā**”ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhammeti** tebhūmake kusale dhamme, “catubhūmake”tipi vattum vaṭṭatiyeva, tenevāha “āyatim nibbānatthāya vāsanābhāgiyā vā”ti¹. **Tatthāti** kusaladhamme yathā samādapite. **Nanti** brāhmaṇam. **Samuttejetvāti** sammadeva uparūpari nisānetvā puññakiriyaṃ tikkhavisadabhāvam āpādetvā. Tam pana atthato tattha ussāhajanam hoti āha “**sa-ussāham**”

1. Vāsanābhāgiyāya cāti (Ṭṭha)

katvā”ti. Evaṃ puññakiriyāya sa-ussāhatā, evarūpaṇasamaṅgitā ca niyamato diṭṭhadhammikā atthasampādanīti evaṃ **sa-ussāhatāya, aññehi ca** tasmim̐ **vijjamānagaṇehi sampahamsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvam āpādetvā.

Yadi Bhagavā dhammaratanavassam̐ vassi, atha kasmā so visesam̐ nādhiḡacchatīti āha “**brāhmaṇo paṇā**”ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā Bhagavā tassa tathā dhammaratanavassam̐ vassīti āha “**kevalamassā**”ti-ādi. Na hi Bhagavato niratthakā desanā hotīti.

Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

5. Kūṭadantasutta

323. **Purimasuttadvayeti** Ambaṭṭhasonādaṇḍasuttadvaye.

Vuttanayamevāti yaṃ tattha āgatasadisam idhāgataṃ, taṃ atthavaṇṇanato vuttanayameva, tattha vuttanayeneva veditabbanti attho. “Taruṇo ambarukkho ambalaṭṭhikā”¹ Brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanti āha “**ambalaṭṭhikā Brahmajāle vuttasadisāvā**”ti.

Yaññāvāṭaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññāṇakāni, aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni upaṭṭhapitānīti vuttaṃ Pāliyaṃ “mahāyañño upakkhaṭo”ti, taṃ upakkharaṇaṃ tesam tathāsajjananti āha “**upakkhaṭoti sajjito**”ti. **Vaccharasatānīti** yuvabhāvappattāni balavavacchasatāni, te pana vacchā eva honti, na dammā balibaddā cāti āha “**vacchasatānī**”ti. **Eteti** usabhādayo urabbhāpariyosānā. **Anekesanti** anekajātikānaṃ. Saṅkhyāvasena anekatā sattasataggahaṇeneva paricchinnā. **Migapakkhīnanti** mahiṃsa ruru pasada kuruṅga gokaṇṇamigānañceva mora kapiṅjara tittira kapotādipakkhīnañca.

328. Yaññasaṅkhātassa puññassa yo saṅkilesō, tassa nivāraṇato nisedhanato **vidhā** vuccanti vippaṭṭisaravinodanā. Tato eva tā taṃ puññābhisandaṃ avicchinditvā ṭhapentīti “**ṭhapanā**”ti vuttā. Tāsam pana yaññassa ādimajjhāpariyosānavasena tisu kālesu pavattiyā yañño tiṭṭhapanoti āha “**tiṭṭhapananti attho**”ti. Parikkharonti abhisāṅkharontīti **parikkhārā**, parivārāti vuttaṃ “**soḷasaparikkhāranti soḷasaparivāran**”ti.

Mahāvijitarājayaññakathāvaṇṇanā

366. **Pubbacaritanti** attano purimajātisambhūtaṃ bodhisambhārabhūtaṃ puññacariyaṃ. Tathā hissa anugāminova nidhissa thāvaro nidhi nidassito. Aḍḍhatā nāma vibhavasampannatā, sā taṃ taṃ upādāyupādāya vuccatīti āha “**yo koci attano santakena vibhavana aḍḍho**

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 42 piṭṭhe.

hotī"ti. Tathā mahaddhanatāpīti taṃ ukkaṃsagataṃ dassetuṃ "**mahatā aparimāṇasaṅkhyena dhanena samannāgato**"ti vuttaṃ. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato kāmā **bhogo** nāmāti āha "**pañcakāmaguṇavasenā**"ti. **Piṇḍapiṇḍavasenā**ti bhājanālaṅkāradivibhāgaṃ ahutvā kevalaṃ khaṇḍakhaṇḍavasena.

Māsakādīti ādi-saddena thālakādīm saṅgaṇhāti. **Bhājanādīti ādi**-saddena vatthaseyyāvasathādīm saṅgaṇhāti. Suvanṇarajatamaṇimuttāveḷuriyavajirapavāḷāni "**sattaratanānī**"ti vadanti. Sālivīhi-ādi **pubbaṇṇaṃ** purakkhataṃ sassaphalanti katvā. Tabbipariyāyato muggamāsādi **aparāṇṇaṃ**. **Devasikaṃ -pa-** **vasenā**ti divase divase paribhuñjitabbadātabbavaḍḍhetabbādividhinā parivattanakadhanadhaññavasena.

Koṭṭhaṃ vuccati dhaññassa āṭhapanatṭhānaṃ, koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ **koṭṭhāgāraṃ**, tenāha "**dhaññena -pa- gāro cā**"ti. Evaṃ sārāgabbhaṃ "koso"ti, dhaññassa āṭhapanatṭhānañca "koṭṭhāgāraṃ"ti dassetvā idāni tato aññathā taṃ dassetuṃ "**atha vā**"ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā asino tikkhabhāvaparihārato paricchado "koso"ti vuccati, evaṃ rañño tikkhabhāvaparihāraṇattā caturaṅginī senā "koso"ti āha "**catubbidho koso hatthī assārathāpattī**"ti. **Vatthakoṭṭhāgāra**-ggahaṇeneva sabbassāpi bhaṇḍatṭhapanatṭhānassa¹ gahitattā tividhaṃ koṭṭhāgāranti vuttaṃ "**idaṃ evaṃ bahun**"ti-ādi. Rājā tamatthaṃ jānantova bhaṇḍāgārikaṇa kathāpetvā parisāya nissaddabhāvāpādanatthañcāha evaṃ me pakatikkhobho na bhavissatīti.

337-8. **Brāhmaṇo cintesi** janapadassa anupaddavatthañceva yaññassa ca cirānupavattanatthañca, tenāha "**ayaṃ rājā**"ti-ādi.

Sattānaṃ hitassa sukhasa ca vidūsanato ahitassa dukkhasa ca āvahanato corā eva kaṇṭakā, tehi **corakaṇṭakehi**. Yathā gāmaṃvāsīnaṃ ghātā gāmaghātā, evaṃ panthikānaṃ duhanā vibādhanā **panthaduhanā**. **Adhammakārī**ti dhammato apetassa ayuttassa karaṇasīlo, attano vijite janapadādīnaṃ tato anattato tāyānena

1. Kuppabhaṇḍatṭhapanatṭhānassa (Abhinavaṭī)

khattiyō yo khattadhammo, tassa vā akaraṇasīloti attho. Dassavo eva khīlasadisattā **dassukhīlaṃ**. Yathā hi khette khīlaṃ kasanādīnaṃ sukhappavattim, mūlasantānena sassassa buddhiṅca vibandhati, evaṃ dassavo rajje rājāṇāya sukhappavattim, mūlavirulhiyā janapadānaṃ paribuddhiṅca vibandhanti. Tena vuttaṃ “dassavo eva khīlasadisattā dassukhīlan”ti. **Vadha**-saddo himsanatthopi hotīti vuttaṃ “**māraṇena vā koṭṭanena vā**”ti. **Addubandhanādīnāti ādi**-saddena rajjubandhanasankhalikabandhanādīm saṅgaṇhāti. **Jāniyāti** dhanajāniyā, tenāha “**sataṃ gaṇhathā**”ti-ādi. **Pañcasikhamuṇḍakaraṇanti**¹ kākapakkhakarāṇaṃ. **Gomayasiñcananti** sīse chakaṇodakāvasecanaṃ. **Kudaṇḍakabandhananti** gaddulabandhanaṃ. **Evamādīnāti ādi**-saddena khuramuṇḍaṃ karitvā bhasmapuṭapothanādīm saṅgaṇhāti. **Ūhanissāmīti** uddharissāmi, apanessāmīti attho. **Ussahantīti** pubbe tattha kataparicayatāya ussāhaṃ kātuṃ sakkonti. **Anuppadetūti** anu anu padetu, tenāha “**dinne appahonte**”ti-ādi. Sakkhikaraṇapaṇṇāropanāni vaḍḍhiyā saha vā vinā vā puna gahetukāmassa, idha pana taṃ natthīti āha “**sakkhim akatvā**”ti-ādi, tenāha “**mūlacchejjavasena**”ti. Pakārato bhaṇḍāni ābharati sambharati paricayati etenāti **pābhatam**, bhaṇḍamūlaṃ.

Divase divase dātābhabhattaṃ **devasikabhattaṃ**. “Anumāsaṃ, anuposathan”ti-ādinā dātābbaṃ vetanaṃ **māsikādiparibbayaṃ**. Tassa tassa kulānurūpena² kammānurūpena sūrabhāvānurūpenāti paccekaṃ anurūpa-saddo yojetabbo. Senāpaccādi **ṭhānantaraṃ**. Sakakammapasutattā, anupaddavattā ca **dhanadhaññānaṃ rāsiko** rāsikārabhūto. **Khemena ṭhitāti** anupaddavena pavattā, tenāha “**abhayā**”ti, kutocipi bhayarahitāti attho.

Catuparikkhāraṇaṇā

339. Tasmim tasmim kicce anuyanti anuvattantīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā** yathā “anubhāvo eva ānubhāvo”ti. **Assāti** rañño. **Teti** ānuyantakhattiyādayo. **Attamanā na bhavissanti** “amhe ettha bahi karotī”ti. Nibandhavipulāgamo gāmo **nigamo**,

1. Pañcasikhamuṇḍikakarāṇaṃ (bahūsu)

2. Kusalānurūpena (ṭṭha)

vivaḍḍhitamahā-āyo mahāgāmoti attho. **Janapada**-saddo heṭṭhā¹ vuttattho eva. Channaṃ pakatīnaṃ vasena rañño hitasukhābhībuddhi, tadekadesā ca ānuyantādayoti vuttaṃ “**yaṃ tumhākaṃ anujānanaṃ mama bhaveyya dīgharattaṃ hitāya sukhāyā**”ti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā**, rajjakiccavosāsanakā. Te pana rañño piyā, sahapavattanakā ca hontīti āha “**piyasahāyakā**”ti. Rañño parisati bhavāti **pārisajjā**, te pana keti āha “**sesā āṇattikarā**”ti², yathāvutta-ānuyantakhattiyādīhi avasesā rañño āṇākarāti attho. Satipi deyyadhamme ānubhāvasampattiyā, parivārasampattiyā ca abhāve tādisaṃ dātum na sakkā, vuḍḍhakāle ca tādīsānampi rājūnaṃ tadubhayaṃ hāyatevāti āha “**mahallakakāle -pa- na sakkā**”ti. **Anumatiyāti** anujānana. **Pakkhāti** sapakkhā³ yaññassa aṅgabhūtā. Parikkharontīti **parikkhārā**, sambhārā. Ime tassa yaññassa aṅgabhūtā parivārā viya hontīti āha “**parivārā bhavantī**”ti.

Aṭṭhaparikkhāravaṇṇanā

340. **Yasasāti** ānubhāvena, tenāha “**āṇāṭhapanasamatthatāyā**”ti. **Saddahatīti** “dātā dānassa phalaṃ paccanubhotī”ti pattiyāyati. Dāne sūroti **dānasūro**, deyyadhamme īsakampi saṅgaṃ akatvā muttacāgo. Svāyamattho kammassakataññāṇassa tikkhavisadabhāvena veditabbo, tenāha “**na saddhāmattakenevā**”ti-ādi. Yassa hi kammassakatā paccakkhato viya upaṭṭhāti, so evaṃ vutto. **Yaṃ dānaṃ detīti** yaṃ deyyadhammaṃ parassa deti. **Tassa pati hutvāti** tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā deti anadhibhavanīyattā. “Na dāso, na sahāyo”ti vatvā tadubhayaṃ anvayato, byatirekato ca dassetuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dānassa dāsabyataṃ upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa viyabhāvānissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato

1. 317 piṭṭhe.

2. Āṇattikārakā (Ṭṭha)

3. Sāpekkhā (bahūsu)

attānaṃ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Sāniparibhogasadisā hetassāyaṃ pavattatīti.

Samitapāpā samaṇā, bāhitapāpā brāhmaṇā ukkaṭṭhaniddesena, pabbajjāṃmattasamaṇajātimattabrāhmaṇā pana **kapaṇā**diggaḥaṇenevettha gahitāti adhippāyo. **Duggatāti** dukkarajīvikāṃ upagatā kasiravuttikā, tenāha “**daliddamanussā**”ti. **Addhikāti** addhānamaggagāmino. **Vaṇibbakāti** dāyakanāṃ guṇakittanavasena, kammaphalakittanamukhena ca yācanakā seyyathāpi naggacariyādayo, tenāha “**iṭṭhaṃ dinnan**”ti-ādi. “**Pasatamattan**”ti vīhitaṇḍulādivasena vuttaṃ, “**sarāvamattan**”ti yāgubhattādivasena. Opānaṃ vuccati ogāhetvā pātabbato naditaḷākādīnaṃ sabbasādhāraṇatitthaṃ, opānaṃ viya bhūtoti **opānabhūto**, tenāha “**udapānabhūto**”ti-ādi. **Sutameva sutajātanti jāta**-saddassa anattantaravācakatāṃ āha yathā “kosajātan”ti.

Atītādi-atthacintanasamatthatā nāmassa rañño anumānavasena, itikattabbatāvasena ca veditabbā, na Buddhānaṃ viya tattha paccakkhadassitāyāti dassetuṃ “**atīte**”ti-ādi vuttaṃ. Aḍḍhatādayo tāva yaññassa parikkhārā hontu tehi vinā tassa asijjhanato, sujātātāsūrūpatā pana kathanti āha “**etehi kirā**”ti-ādi. Ettha ca keci “yathā aḍḍhatādayo yaññassa ekamsato aṅgāni, na evamabhijātātā, abhirūpatā cāti dassetuṃ **kira**-saddaggaḥaṇan”ti vadanti “ayaṃ dujjāto”ti-ādivacanassa anekantikataṃ maññamānā, tayidaṃ asāraṃ, sabbasādhāraṇavasena hesa yaññārambho tattha siyā kesañci tathāparivittakkoti tassāpi avakāsābhāvādassanattam¹ tathā vuttatā. **Kira**-saddo pana tadā brāhmaṇena cintitākārasūcanattho daṭṭhabbo. **Evamādīnīti ādi**-saddena “ayaṃ virūpo daliddo appesakkho assaddho appassuto anattaññū na medhāvī”ti etesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Catuparikkhārādivaṇṇanā

341. “**Suḥam paggaṇhantānan**”ti purohitassa sayameva kaṭacchuggaḥaṇajotanena² evaṃ sahatthā, sakkaccañca dāne yuttatā³ icchitabbāti

1. Avaharābhāvādassanattam (bahūsu)

2. ...codanena (bahūsu)

3. Yuttapayuttatā (Abhinavaṭi)

dasseti. **Evam dujjātassāti** etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

342. **Tiṇṇam ṭhānānanti** dānassa ādimajjhapariyosānabhūtāsu tīsu bhūmīsu, avatthāsūti attho. **Calantīti** kampanti purimākāre na tiṭṭhanti. **Karaṇattheti** tatiyāvibhatti-atthe. Kattari hetam sāmivacanam karaṇīyasaddāpekkhāya. “Paccānutāpo¹ na kattabbo”ti vatvā tassa akaraṇūpāyam dassetum “**pubbacetanā pana acalā patiṭṭhapetabbā**”ti vuttam. Tattha **acalāti** dalhā kenaci asaṃhīrā. **Patiṭṭhapetabbāti** supatiṭṭhitā kātabbā. Evam karaṇena hi yathā tam dānam sampati yathādhippāyam nippajjati, evam āyatimpi vipulaphalatāyāti āha “**evañhi dānam mahapphalam hotīti dasseti**”ti, vippaṭṭisārena anupakkiliṭṭhabhāvato. **Muñcacetanāti** pariccāgacetanā. Tassā niccalabhāvo nāma muttacāgatā pubbābhisaṅkhāravasena uḷārabhāvo, samanussaraṇacetanāya pana niccalabhāvo “aho mayā dānam dinnam sādhu suṭṭhū”ti tassa sakkaccam paccavekkhaṇāvasena veditabbo. **Tathā akarontassāti** muñcacetanam, tattha paccāsamanussaraṇacetanañca vuttanayena niccalam akarontassa vippaṭṭisāram uppādentassa. Khettaṃvisese pariccāgassa katattā laddhesupi **uḷāresu bhogesu cittam nāpi namati**. Yathā kathanti āha “**mahāroruam upapannassa seṭṭhigahapatino viyā**”ti.

So kira Tagarasikhim Paccekabuddham attano gehadvāre puṇḍāya ṭhitam disvā “imassa samaṇassa piṇḍapātam dehi”ti bhariyam āṇāpetvā rājupaṭṭhānattham pakkāmi. Seṭṭhibhariyā sappaññajātikā, sā cintesi “mayā ettakena kālena ‘imassa dethā’ti vacanamattampissa na sutapubbam, ayañca maññe ahosi paccekasambuddho, yathā tathā adatvā paṇitam piṇḍapātam dassāmī”ti upagantvā paccekasambuddham pañcapatiṭṭhitena vanditvā pattam ādāya antonivesane paññattāsane nisidāpetvā parisuddhehi sālitaṇḍulehi bhattam sampādetvā tadanurūpam khādanīyam, byañjanam, sūpeyyañca abhisāṅkharitvā bahi gandhehi alaṅkaritvā paccekasambuddhassa hatthesu patiṭṭhapetvā vandi. Paccekabuddho “aññesampi Paccekabuddhānam

---

1. Pacchānutāpo (Ṭṭha)

saṅgahaṃ karissāmī”ti aparibhuñjivāva anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sopi kho seṭṭhi rājupaṭṭhānaṃ katvā āgacchanto Paccekabuddhaṃ disvā ahaṃ “tumahākaṃ piṇḍapātānaṃ dethā”ti vatvā pakkanto, api vo laddho piṇḍapātoti. Āma seṭṭhi laddhoti. “Passāmā”ti gīvaṃ ukkhipitvā olokesi. Athassa piṇḍapātāgandho uṭṭhahitvā nāsapuṭaṃ pūresi. So “mahā vata me dhanabyayo jāto”ti cittaṃ sandhāretuṃ asakkonto pacchā vippaṭṭisārī ahoṣi. Vippaṭṭisārassa pana uppannākāro “varametan”ti-ādinā¹ Pāḷiyānaṃ āgatoyeva. Bhātu panāyaṃ ekaṃ puttakaṃ sāpateyyakāraṇā jīvitā voropesi, tena mahāroraṇaṃ upapanno. Piṇḍapātādānaṃ panesa sattakkhattuṃ suggaṭṭiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno, sattakkhattumeva ca seṭṭhikule nibbatto, na cāssa uḷāresu bhogesu cittaṃ nami. Tena vuttaṃ “nāpi uḷāresu bhogesu cittaṃ namati”ti.

343. Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṃ sapaṇicchedaṃ phalaṃ nibbattetīti **ākāro**, dāraṇanti āha “**dasahi ākārehiṭi dasahi kāraṇehi**”ti. **Paṭiggāhakatovā**ti balavataro hutvā uppajjamāno paṭiggāhakatova uppajjati, itaro pana deyyadhammato, parivārajanatopi uppajjeyyeva. **Uppajjitum yuttanti** uppajjanārahaṃ. **Tesamyeva** paṇātipātīnaṃ. Yajanaṃ nāmettha dānaṃ adhippetānaṃ, na aggijuhananti āha “**yajataṃ bhavanti detu bhavan**”ti. **Vissajjatū**ti muttacāgavasena vissajjatu. **Abbhantaranti** ajjhataṃ, sakasantāneti attho.

344. Heṭṭhā soḷasa parikkhārā vuttā yaññassa te vatthum katvā, idha pana sandassanādivasena anumodanāya āraddhattā vuttaṃ “**soḷasahi ākārehi**”ti. **Dassetvā** attano desanānubhāvena paccakkhato viya phalaṃ dassetvā, anekavāraṃ pana kathanato ca āmedītavacanaṃ. **Tamatthanti**² yathāvuttaṃ dānaphalavasena kammaphalasambandhaṃ. **Samādapetvā**³ sutamattameva akatvā yathā rājā tamatthaṃ sammadeva ādiyati citte karonto suggaḥitaṃ katvā gaṇhāti, tathā sakkaccaṃ ādāpetvā. Āmedītakāraṇaṃ heṭṭhā⁴ vuttameva.

1. Saṃ 1. 93 piṭṭhe.

3. Sammā ādāpetvā (bahūsu)

2. Bhaddatthaṃ (Tṭha)

4. 273 piṭṭhe.

“**Vip̄paṭisāravinodanēnā**”ti idaṃ nidassanamattaṃ. Lobhadosa-moha-issāmacchariyamānādayopi hi dānacittassa upakkilesā, tesāṃ vinodanēnapi taṃ samuttejitaṃ nāma hoti tikkhavisadabhāvappattito. Āsannatarabhāvato vā vip̄paṭisārassa tabbinodanameva gahitaṃ, pavattitepi hi dāne tassa sambhavato¹. Yāthāvato vijjamānehi guṇehi tuṭṭhapahaṭṭhabhāvāpādanam sampahaṃsananti āha “**sundaraṃ te -pa- thutiṃ katvā kathesi**”ti.

Dhammatoti saccato. Saccañhi dhammato anapetattā dhammaṃ, upasamacariyābhāvato samaṃ, yuttabhāvena kāraṇanti ca vuccatīti.

345. Tasmim̄ yaññe rukkhatiṇacchedopi nāma nāhosi, kuto pāṇavadhoti pāṇavadhābhāvasseva daḷhīkaraṇattham̄, sabbaso viparītagāhavidūsitatañcassa dassetuṃ Pāḷiyam̄ “neva gāvo haññimsū”ti-ādim̄ vatvāpi “na rukkhā chijjimsū”ti-ādi vuttaṃ, tenāha “**kiṃ pana gāvo**”ti-ādi. **Barihisatthāyāti** paricchedanatthāya. **Vanamālāsankhepenāti** vanapupphehi ganthitamālāniyāmena. **Bhūmiyam̄ vā pattharantīti** vedibhūmiṃ parikkhipantā tattha pattharanti. **Antogehadāsādayoti** antojātadhanakkītakaramānītasayaṃdāsā. **Pubbamevāti** bhatikaraṇato pageva. **Gahetvā karontīti** divase divase gahetvā karonti. **Tajjitāti** gajjitā. **Piyasamudācārenevāti** iṭṭhavacaneneva. **Phāṇitena cevāti** ettha ca-saddo avuttasamuccayattho, tena paṇītapāṇītānam̄ nānappakārānam̄ khādānīyabhojanīyādīnañceva vatthamālāgandhavilepanayānaseyyādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo, tenāha “**paṇītehi sappitelādisammissehevā**”ti-ādi.

346. Saṃ nāma dhanam̄, tassa patīti sapatī, dhanavā. Diṭṭhadhammikasamparāyikahitāvahattā tassa hitanti **sāpateyyam̄**, tadeva dhanam̄. Tenāha “**pahūtam̄ sāpateyyam̄ ādāyāti bahum̄ dhanam̄ gahetvā**”ti. **Gāmabhāgenāti** saṃkittanavasena gāme vā gahetabbabhāgena.

347. “**Yāguṃ pivitvā**”ti yāgusīsena pātarāsabhojanamāha. **Puratthimena yaññavāṭassāti** rañño dānasālāya nātidūre

1. Pavattite -pa- sambhavoti. (Abhinavaṭī)

puratthimadisābhāgeti attho, yato tattha pātarāsaṃ bhuñjitvā
akilantarūpāyeva sāyanhe sālaṃ pāpuṇanti. “**Dakkhiṇena yaññavāṭassā**”ti-
ādisupi eśeva nayo.

348. **Parihārenā**ti Bhagavantam garuṃ katvā agāravaparihārena.

Niccadāna-anukulayaññavaṇṇanā

349. **Uṭṭhāya samuṭṭhāyā**ti dāne uṭṭhānavīriyaṃ sakkaccaṃ katvā.
Appasambhārataroti¹ ativiya parittasambhāro. Samārabhīyati yañño etehīti
samārambhā, sambhārasambharaṇavasena² pavattasattapīlā. **Appatṭhataroti**
pana ativiya appakiccoti attho. Vipākasaññitaṃ atisayena mahantaṃ
sadisaphalaṃ etassāti **mahapphalataro**. Udayasaññitaṃ atisayena mahantaṃ
nissandādiphalaṃ etassāti **mahānisamsataro**. **Dhuvadānānī**ti dhuvāni thirāni
acchinnāni katvā dātabbadānāni. **Anukulayaññānī**ti anukulaṃ
kulānukkamaṃ upādāya dātabbadānāni, tenāha “**amhākan**”ti-ādi.
Nibaddhadānānīti nibandhetvā niyametvā paveṇivasena pavattitadānāni.

Hatthidantena pavattitā **dantamayasalākā**, yattha dāyakānaṃ nāmaṃ
aṅkanti. **Raññoti** setavāhanarañño.

Ādīnīti ādi-saddena “seno viya maṃsapesiṃ kasmā okkhanditvā
gaṇhāsī”ti evamādīnaṃ saṅgaho. Pubbacetanāmuñcacetanā-
aparacetanāsampattiyā dāyakassa vasena tīṇi aṅgāni,
vītarāgatāvītadosatāvīsamohatāpaṭipattiyā dakkhiṇeyyassa vasena tīṇīti evaṃ
chaḷaṅgasamannāgatāya dakkhiṇāya. Aparāparaṃ uppajjanakacetanāvasena
mahānadī viya, mahogho viya ca ito cito ca abhisanditvā okkhanditvā
pavattiyā puññameva **puññābhisando**.

350. **Kiccapariyosānaṃ natthi** divase divase dāyakassa
byāpārāpajjanato, tenāha “**ekenā**”ti-ādi. **Kiccapariyosānaṃ atthi**
yathāraddhassa āvāsassa katipayenāpi kālena parisamāpetabbato,

1. Appasamārambhataro (Tṭha)

2. Samāsambharaṇavasena (bahūsu)

tenāha “**paṇṇasālan**”ti-ādi. **Suttantapariyāyenā**ti suttantapāḷinayena¹. **Nava ānisaṃsā**ti sītaṭṭhādayo paṭisallānārāmapariyosānā nava udayā. Appamattatāya cete vuttā.

Yasmā āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayajātaṃ dinnameva hoti. Dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā patissaye muhuttaṃ nipajjitvā utṭhāya nisinnassa kāye balam āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nipannassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti. Bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādīparissayā ceva corabhayañca uppajjati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa sabbe te parissayā na honti, sajjhāyantassa dhammapīṭisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasi karontassa upasamasukhañca uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhīnaṃ pasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ “āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayajātaṃ dinnameva hoti”ti, tasmā ete yathāvuttā sabbepi ānisaṃsā veditabbā. Tena vuttaṃ “appamattatāya cete vuttā”ti.

Sītanti ajjhantaṃ dhātukkabhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmasena vā uppajjanakasītaṃ. **U**ṇhanti aggisantāpaṃ, tassa vanaḍāhādīsu² sambhavo veditabbo. **Pa**ṭihantīti paṭibāhati yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanam na hoti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahitum na sakkoti. **Vā**lamigānīti sīhabyagghādicāṇḍamige. Guttasenāsaṃhāni āraññakampi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na hontīti. **Sarīs**apeti ye keci sarante gacchante dīghajāṭike sappādike. **Mak**aseti nidassanamattametam, ḍaṃsādīnampi

1. Ma 1. 12; Am 2. 341 piṭṭhesu.

2. Vanadāhādīsu vā (Sārattha-Ṭī 3. 393 piṭṭhe)

etesveva¹ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisireti** sisirakālavasena, sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyoti** yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūla bhañjanādivasena pavattiyā ghero saraja-arajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghero sūriyātapo ca. **Paṭihaññatīti** paṭibāhīyati. **Leṇatthanti** nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhatthanti** vuttaparissayābhāvena phāsuviḥāratthaṃ. **Jhāyitunti** aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanibandhitvā upanijjhāyituṃ. **Vipassitunti** aniccādito saṅkhāre sammasituṃ.

Vihāreti patissaye. **Kārayeti** kārāpeyya. **Rammeti** manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussuteti** kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya, te nivāsento pana tesāṃ bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammakammaphalānaṃ, ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakāritaṃ dassetuṃ “te tassā”ti gāthamāha. Tattha **teti** bahussutā. **Tassāti** upāsakassa. **Dhammaṃ desentīti** sakalavaṭṭadukkhapanūdanaṃ saddhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyāti** so upāsako yaṃ saddhammaṃ imasmim̃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena **anāsavo** hutvā **parinibbāti** ekādasaggivūpasamena sīti bhavati.

Sītaṭṭhādayo vipassanāvasānā terasa, annādilābho, dhammassavanaṃ, dhammāvabodho, parinibbānanti evaṃ **sattarasa**.

351. **Attano santakāti** attaniyā. **Duppariccajanaṃ** lobhaṃ niggaṇhituṃ asakkontassa. Saṃghassa vā gaṇassa vā santiketīti yojanā.

---

1. Eteneva (Sārattha-Ṭī 3. 393 piṭṭhe)

Tatthāti yathāgahite saraṇe. **Natthi punappunam kattabbatā** viññūjātikassāti adhippāyo. “**Jīvitapariccāgamayam puññan**”ti¹ “sace tvaṃ na yathāgahitaṃ saraṇaṃ bhindissati, evāhaṃ taṃ māremī”ti yadipi koci tiṅhena satthena jīvitā voropeyya, tathāpi “nevāhaṃ Buddhaṃ na Buddhota, dhammaṃ na dhammoti, saṅghaṃ na saṅghota vadāmi”ti daḷhataraṃ katvā gahitasaraṇassa vasena vuttaṃ.

352. Saraṇaṃ upagatena kāyavācācittēhi sakkaccaṃ vatthuttayapūjā kātābbā, tattha ca saṅkilesa parihanitabbo, sikkhāpadāni pana samādānamattaṃ, sampattavattthuto viramaṇamattañcāti saraṇagamanato sīlassa appaṭṭhataratā, appasamārambhataratā ca veditabbā. Sabbesaṃ sattānaṃ jīvitadānādinaṃ daṇḍanidhānato, sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa mahapphalamahānisamsataratā daṭṭhabbā.

Vakkhamānanayena ca verahetutāya veram vuccati pāṇātipātādipāpadhammo, taṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasi”ti tajjentī viya nīharatīti “**veramaṇī**, tato vā pāpadhammato viramati eṭāyāti “viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena ikārassa ekāraṃ katvā “**veramaṇī**”ti vuttā. Asamādinnaṣīlassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Samādānavasena uppanā virati **samādānavirati**. Setu vuccati ariyamaggo, tappariyāpannā hutvā pāpadhammānaṃ samucchēdavasena ghātanavirati **setughātavirati**. Idāni tisso viratiyo sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pariharatīti** avītikkamavasena parivajjeti. **Na hanāmīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena “adinnaṃ nādiyāmi”ti evamādīnaṃ saṅgaho, **vā**-saddena vā, tenāha “**sikkhāpadāni gaṇhantassa**”ti.

Maggasampayuttāti sammādiṭṭhiyādimaggasampayuttā. Idāni tāsāṃ viratīnaṃ ārammaṇato vibhāgaṃ dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Purimā dveti** sampattasamādānaviratiyo. **Pacchimāti** setughātavirati. **Sabbānīpi bhinnāni honti** ekajjhaṃ samādinnaṭṭā. **Tadeva bhijjati** visuṃ visuṃ

---

1. Puññakammaṃ (Ṭṭha)

samādinattā. Gahaṭṭhavasena cetam vuttaṃ. **Bhedo nāma natthi** paṭipakkhasamucchinnaena akuppasabhāvattā, tenāha “**bhavantarepi**”ti. **Yonisiddhanti** manussatiracchānānaṃ uddham tiriyaeva dīghatā viya jātisiddhanti attho. Bodhisatte kucchigate bodhisattamātusīlaṃ viya dhammatāya sabhāveneva siddham **dhammatāsiddham**, maggadhammatāya vā ariyamaggānubhāvena siddham **dhammatāsiddham**. **Diṭṭhi-ujukaraṇaṃ nāma bhāriyaṃ** dukkham, tasmā saraṇagamanam sikkhāpadasamādānato mahatṭhatarameva, na appaṭṭhataranti adhippāyo. **Yathā tathā vā gaṇhantassāpi**ti ādaragāraṇam akatvā samādiyantassāpi. **Sādhukaṃ gaṇhantassāpi**ti sakkaccaṃ sīlāni samādiyantassāpi, na diguṇam, tiguṇam vā ussāho karaṇīyo.

Abhayadānatāya sīlassa dānabhāvo, anavasesam vā sattanikāyaṃ dayati tena rakkhatīti **dānam**, sīlam. “Aggāni”ti nātattā **aggaññāni**. Cirarattatāya nātattā **rattaññāni**. “Ariyānaṃ sādhuṇaṃ vaṃsāni”ti nātattā **vaṃsaññāni**. “**Porāṇāni**”ti-ādīsu purimānaṃ etāni **porāṇāni**. Sabbaso kenacipi pakārena sādhuhi na kiṇṇāni na khittāni na chaḍḍitānīti **asaṃkiṇṇāni**. Ayañca nayo nesaṃ yathā atīte, evaṃ etarahi, anāgate cāti āha “**asaṃkiṇṇapubbāni na saṅkiyanti na saṅkiyissanti**”ti. Tato eva **appaṭikuṭṭhāni** na paṭikkhittāni. Na hi kadācipi viññū samaṇabrāhmaṇā himsādipāpadhammaṃ anujānanti. **Aparimāṇaṃ sattānaṃ abhayaṃ detīti** sabbesu bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattanikāyassa bhayābhāvaṃ deti. Na hi ariyasāvakato kassaci bhayaṃ hoti. **Averanti** verābhāvaṃ. **Abyāpajjhanti** niddukkhatam.

Nanu ca pañcasīlaṃ sabbakālikam, na ca ekantato vimuttāyatanaṃ, saraṇagamanam pana Buddhuppādahetukam, ekantavimuttāyatanañca, tattha katham saraṇagamanato pañcasīlassa mahapphalatāti āha “**kiñcāpi**”ti-ādi. **Jiṭṭhakanti** uttamaṃ. “**Saraṇagamaneyaeva paṭiṭṭhāyā**”ti iminā tassa sīlassa saraṇagamanena abhisankhatatamāha.

353. **Īdisamevāti** evaṃ saṃkilesapaṭipakkhameva hutvā. **Heṭṭhā vuttehi guṇehīti** ettha heṭṭhā vuttaguṇā nāma saraṇagamanam, sīlasampadā, indriyesu guttadvāratāti evamādayo. Paṭhamajjhānaṃ nibbattento na

kilamatīti yojanā. **Tānīti** paṭhamajjhānādīni. **“Paṭhamajjhānan”**ti ukkaṭṭhaniddeso ayanti āha **“ekam kappan”**¹, ekam mahākappanti attho. Hīnam pana paṭhamajjhānam, majjhimañca asaṅkhyeyyakappassa tatiyam bhāgam, upaḍḍhakappañca āyūm deti. **“Dutiyam aṭṭhakappe”**ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo, mahākappavaseneva ca gahetabbaṃ. Yasmā vā pañītāniyevettha jhānāni adhippetāni mahapphalatarabhāvadassanaparattā desanāya, tasmā **“paṭhamajjhānam ekam kappan”**¹ ādi vuttaṃ. **Tadevāti** catutthajjhānameva. Yadi evaṃ katham āruppatāti āha **“ākāsānañcāyatanādī”**ti-ādi.

Sammadeva niccasaññādīpaṭipakkhavidhamanavasena pavattamānā pubbabhāgiye eva bodhipakkhiyadhamme sammānentī vipassanā vipassakassa anappakam pītisomanassam samāvahatīti āha **“vipassanā -pa-abhāvā”**ti. Tenāha Bhagavā—

“Yato yato sammasati, khandhānam udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”².

Yasmā ayam desanā iminā anukkamena imāni ñāṇāni nibbattentassa vasena pavattitā, tasmā **“vipassanāññāṇe paṭiṭṭhāya nibbattento”**ti heṭṭhimam heṭṭhimam uparimassa uparimassa paṭiṭṭhābhūtam katvā vuttaṃ. Samānarūpanimmānam nāma manomayiddhiyā aññehi asādhāraṇakiccanti āha **“attano -pa- mahapphalā”**ti. **Vikubbanadassanasamatthatāyāti** hatthi-assādivividharūpakaraṇam vikubbanam, tassa dassanasamatthabhāvena. **Ichchicchitattānam** nāma purimajātīsu icchicchito khandhappadeso. **Samāpentoti** pariyosāpento.

Kūṭadanta-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

354-8. **Sabbe te pāṇayoti** “satta ca usabhasatāni”ti-ādinā vutte sabbe pāṇino. **Ākulabhāvoti** Bhagavato santike dhammassa sutattā pāṇīsu anuddayam upaṭṭhapetvā ʾhitassa “kathañhi nāma mayā tāva bahū pāṇino māraṇatthāya bandhāpitā”ti citte

1. Ekakappam (Tṭha)

2. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

paribyākulabhāvo **udapādi**¹. **Sutvā**ti “bandhanato mocitā”ti sutvā.
 Kāmacchandavigamena kallacittatā arogacittatā, byāpādavigamena
 mettāvasena muducittatā akathinacittatā, uddhaccakukkuccappahānena
 vikkhepavigamanato vinīvaraṇacittatā tehi na pihitacittatā,
 thinamiddhavigamena udaggacittatā saṃpaggaṇhanavasena alīnacittatā
 vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā adhimuttatāya pasannacittatā ca hotīti
 āha “**kallacittanti-ādi anupubbikathānubhāvena vikkhambhitanīvaraṇataṃ
 sandhāya vuttan**”ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Kūṭadantasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

---

1. Atthi (T̥ha)

6. Mahālisutta

Brāhmaṇadūtavattuvaṇṇanā

359. **Punappunam visālībhāvūpagamanatoti** pubbe kira puttadhītuvasena dve dve hutvā soḷasakkhattum jātānam Licchavīrājakumārānam saparivārānam anukkameneva vaḍḍhantānam nivāsanaṭṭhānārāmuyyānapokkharāṇī-ādīnam patiṭṭhānassa appahonakatāya nagaram tikkhattum gāvutantarena gāvutantarena parikkhipimsu, tenassa punappunam visālībhāvam gatattā “Vesālī”tveva nāmam jātam, tena vuttam “**punappunam visālībhāvūpagamanato Vesālīti laddhanāmake nagare**”ti. **Sayanjātanti** sayameva jātam aropimam. **Mahantabhāvenevāti** rukkhaḡacchānam, ṭhitokāsassa ca mahantabhāvena, tenāha “**Himavantena saddhim ekābaddham hutvā**”ti. **Kūṭāgārasālāsankhepenāti** haṃsavaṭṭakacchannena kūṭāgārasālāniyāmena. Kosalesu jāta, bhavā vā, tam vā raṭṭham nivāso etesanti **Kosalakā**. Evaṃ **Māgadhakā** veditabbā. Yassa akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, tam karaṇam arahatīti karaṇīyam, tena **karaṇīyena**, tenāha “**avassam kattabbakammenā**”ti. **Tam kiccanti vuccati** sati samavāye kātabbato.

360. Yā Buddhānam uppajjanārahā nānattasaññā, tāsam vasena **nānārammaṇācārato**. Sambhavantasseva paṭisedho. **Paṭikkammāti** nivattivā tathā cittam anuppādetvā. **Sallīnoti** jhānasamāpattiyā ekattārammaṇam allīno.

Oṭṭhaddhalicchavīvatthuvaṇṇanā

361. **Addhoṭṭhatāyāti** tassa kira uttaroṭṭham appakatāya tiriyaṃ phāletvā apanītaddham viya khāyati cattāro dante, dve ca dāṭhā na chādeti, tena nam “**oṭṭhaddho**”ti voharanti. Ayam kira upāsako saddho pasanno dāyako dānapati Buddhamāmakō dhammamāmakō saṅghamāmakō, tenāha “**purebhattan**”ti-ādi.

362. **Sāsane yuttapayuttoti** bhāvanamanuyutto. Sabbattha sīhasamānavuttinopi Bhagavato parisāya mahatte sati tadajjhāsayanurūpaṃ pavattiyamānāya dhammadesanāya viseso hotīti āha “**mahantena ussāhena dhammaṃ desessatī**”ti.

“Vissāsiko”ti vatvā tamassa vissāsikabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**ayañhi**”ti-ādi vuttaṃ. Therassa khīṇāsavassa sato ālasiyabhāvo “appahīno”ti na vattabbo, vāsanālesam pana upādāyāha “**īsakaṃ appahīno viya hotī**”ti. Na hi sāvakanāṃ savāsanaṃ kilesā pahīyanti.

363. Vineyyajanānurodhena Buddhānaṃ pāṭihāriyavijambhanaṃ hotīti vuttaṃ “**atha kho Bhagavā**”ti-ādi, tenevāha “**sarīsūcitanikkhamano**”ti. Gandhakuṭīto nikkhamanavelāyañhi chabbaṇṇā Buddharasmiyo āveḷaveḷā yamalāyamalā hutvā savisesā pabhassarā viniccharimsu.

364. **Tato paranti** “hiyyo”ti vuttadivasato anantaraṃ paraṃ **purimataraṃ** atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu vavatthito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo. Evaṃ santepi yadettha “purimataran”ti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ, yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimataraṃ orapārabhāvassa viya purimapurimatarabhāvassa ca apekkhāsiddhito, tenāha “**tato paṭṭhāyā**”ti-ādi. **Mūladivasato paṭṭhāyāti**-ādidivasato paṭṭhāya. **Agganti** paṭṭhamam. Taṃ panettha parā atītā koṭī hotīti āha “**parakoṭim katvā**”ti. Yaṃ-saddayogena cāyaṃ “viharāmī”ti vattamānappayogo, attho pana atītakālavaseneva veditabbo, tenāha “**vihāsinti vuttaṃ hotī**”ti. Paṭṭhamavikappe “viharāmī”ti padassa “yadagge”ti iminā ujukaṃ sambandho dassito, dutiyavikappe pana “tīṇi vassāni”ti imināpi.

Piyajātikānīti iṭṭhasabhāvāni. **Sātajātikānīti** madhurasabhāvāni. Madhuraṃ viyāti hi “madhuran”ti vuccati manoramaṃ yaṃ kiñci. **Kāmūpasañhitānīti** ārammaṇaṃ karontena kāmena upasañhitāni, kāmanīyānīti attho, tenāha “**kāmassādayuttānī**”ti, kāmassādassa yuttāni yogyānīti attho. **Sarīrasaṅṭhāneti** sarīrabimbe, ādhāre cetam bhummaṃ. Tasmā

saddenāti taṃ nissāya tato uppanna saddenāti attho. **Madhurenāti** iṭṭhena. **Ettāvatāti** dibbasotañāṇassa parikammākathanamattena. “Attanā ñātampi na katheti, kimassa sāsane adhiṭṭhānenā”ti kujjhanto **āghātambandhitvā** saha kujjhaneneva jhānābhiññāhi pariyāyi. **Cintesīti** “kasmā nu kho mayhaṃ taṃ parikammaṃ na kathesī”ti parivitakkento ayoniso ummujjanavasena cintesi. **Anukkamenāti** Pāthikasutte āgatanayena taṃ taṃ ayuttameva cinto, bhāsanto, karonto ca anukkamena. Bhagavati baddhāghātātāya sāsane patiṭṭhaṃ alabhanto **gihibhāvaṃ patvā**.

Ekamsabhāvitasamādhivaṇṇanā

366-371. **Ekamsāyāti** tadattheyeva catutthī, tasmā ekamsatthanti attho. **Aṃsa**-saddo cettha koṭṭhāsapariyāyo, so ca adhiṅgato dibbarūpadassanadibbasaddassavanavasena veditabboti āha “**ekakoṭṭhāsāyā**”ti-ādi. **Anudisāyāti** puratthimadakkhiṇādibhedāya catubbidhāya anudisāya. **Ubhayakoṭṭhāsāyāti** dibbarūpadassanattāya, dibbasaddassavanattāya ca. **Bhāvitoti** yathā dibbacakkhuñāṇaṃ, dibbasotañāṇaṇca samadhigataṃ hoti, evaṃ bhāvito. Tayidaṃ visuṃ visuṃ parikammakaraṇena ijjhantīsu vattabbaṃ natthi, ekajjhaṃ ijjhantīsupi kameneva kiccāsiddhi ekajjhaṃ kiccāsiddhiyā asambhavato. Pāḷiyampi ekassa ubhayasamatthātāsandassanattameva “dibbānaṇca rūpānaṃ dassanāya, dibbānaṇca saddānaṃ savanāyā”ti vuttaṃ, na ekajjhaṃ kiccāsiddhisambhavato. “**Ekamsabhāvito samādhi hetū**”ti iminā sunakkhatto dibbacakkhuñāṇāya eva parikammaṃ katattā vijjamaṇampi dibbasaddaṃ nāssossīti dasseti. **Apaṇṇakanti** avirajjhanakaṃ, anavajjanti vā attho.

372. Samādhi eva bhāvetabbaṭṭhena **samādhibhāvanā**. “Dibbasotañāṇaṃ seṭṭhaṃ”ti maññamānenāpi mahālinā dibbacakkhuñāṇampi tena saha gahetvā “etāsaṃ nūna bhante”ti-ādinā pucchitanti “**ubhayamsabhāvitānaṃ samādhinanti attho**”ti vuttaṃ. **Bāhirā etā samādhibhāvanā** aniyyānikattā. Tā hi ito bāhirakānampi ijjhanti. **Na ajjhantikā**¹ Bhagavato

1. Na ajjhantā (bahūsu)

sāmukkaṃsikhābhāvena appaveditattā. **Yadatthanti** yesaṃ atthāya. **Teti**¹ te ariyaphaladhamme. Te hi sacchikātabbāti.

Catu-ariyaphalavaṇṇanā

373. **Tasmāti** vaṭṭadukkhe saṃyojanato. “**Maggasotaṃ āpanno**”ti phalaṭṭhassa vasena vuttaṃ. Maggaṭṭho hi maggasotaṃ āpajjati. Tenevāha “sotāpanne”ti, “sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne”ti¹ ca. **Apatanadhammoti** anuppajjana² sabhāvo. **Dhammaniyāmenāti** maggadhammaniyāmena. Heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjana³ dhammatāya vā niyato. **Param āyanam** parāgati.

Tanuttaṃ nāma pavattiyā mandatā, viralaṭā cāti āha “**tanuttā**”ti-ādi. **Heṭṭhābhāgiyānanti** heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena hitānaṃ. **Opaṭṭikoti** upaṭṭiko⁴ upapatane sādhuṅkāriti katvā. Vimuccatīti vimutti, cittameva vimutti **cetovimuttīti** āha “**sabbakilesa -pa- adhvācāna**”ti. Cittasīsenā cettha samādhi gahito “cittaṃ paññaṅca bhāvayan”ti-ādīsu⁵ viya. **Paññāvimuttīti** etthāpi eseva nayo, tenāha “**paññāva paññāvimuttīti**”ti. **Sāmaṅgīti** attanāva, aparappaccayenāti attho. **Abhiññāti** ya-kāralopena niddesoti āha “**abhijānitvā**”ti.

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

374-5. Ariyasāvako nibbānaṃ, ariyaphalaṅca paṭipajjati etāyāti paṭipadā, sā ca tassa pubbhāgo evāti idha “**pubbhāgapaṭipadāyā**”ti ariyamaggamāha. “Aṭṭha aṅgāni assā”ti aññapadatthasamāsaṃ akatvā aṭṭhaṅgāni assa santīti **aṭṭhaṅgikoti** padasiddhi daṭṭhabbā.

Sammā aviparītaṃ yāthāvato catunnaṃ ariyasaccānaṃ paccakkhato dassanasabhāvā **sammā dassanalakkhaṇā**. Sammadeva nibbānārammaṇe cittassa abhiniropanasabhāvo **sammā abhiniropanalakkhaṇo**. Caturaṅgasamānāgatā vācā janaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhāviraṭisabhāvā sammāvācā bhedaṅkamicchā

1. Tanti (Ṭṭha)

3. Anupapajjana (Abhinavaṭī)

5. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 298 piṭṭhe.

4. Upaṭṭako (Ka)

vācāpahānena jane sampayutte ca pariggaṇhanakiccavatī hotīti **sammā pariggaṇhalakkhaṇā**. Yathā cīvarakammādiko kammanto ekaṃ kātabbam samuṭṭhāpeti, taṃtaṃkiriyānipphādako vā cetanāsāṅkhāto kammanto hatthapādacalanādikaṃ kiriyāṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā hoti, sampayutte ca samuṭṭhāpento eva pavattatīti **sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo sammākammanto**. Kāyavācānaṃ, khandhasantānassa ca saṅkilesabhūtamicchājīvappahānena **sammā vodāpanalakkhaṇo sammā-ājīvo**. Kosajjapakkhato patitum adavā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanasabhāvoti **sammā paggaṇhalakkhaṇo sammāvāyāmo**. Sammadeva upaṭṭhānasabhāvāti **sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati**. Vikkhepaviddhaṃsanena sammadeva cittaṃ samādahasabhāvoti **sammā samādhānalakkhaṇo sammāsamādhī**.

Attano paccanīkakilesā diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo. **Passatīti** pakāseti kiccapaṭivedhena paṭivijjhati, tenāha “**tappaṭicchādaka -pa- asamohato**”ti. Teneva hi sammādiṭṭhisāṅkhātena aṅgena tattha paccavekkhaṇā pavattatīti. **Tathevāti** attano paccanīkalesehi saddhinti attho.

Kiccatoti pubbabhāgehi dukkhādiñāṇehi kātabbassa kiccassa idha sātisayaṃ nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Cattāri nāmāni labhati** catūsu saccesu kātabbakiccanipphattito. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasāṅkappādippahānakiccanipphattito. **Sikkhāpadavibhaṅge**¹ “viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadāni”ti vuccantīti tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “**viratīyopi honti, cetanāyopi**”ti āha. Musāvādādīhi viramaṇakāle vā viratīyo, subhāsītādivācābhāsanādīkāle ca cetanāyo yojetabbā. **Maggakkhaṇe viratīyova** cetanānaṃ amaggaṅgattā ekassa ñāṇassa dukkhādiñāṇatā viya, ekāya viratīyā musāvādādiviratībhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādīkiccattayasādhanasabhāvābhāvā sammāvācādībhāvāsiddhito, taṃsiddhiyaṅca aṅgattayattāsiddhito ca.

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

Sammappadhānasatipaṭṭhānavesenāti

catusammappadhānacatusatipaṭṭhānabhāvavasena.

Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyevāti yadipi samādhi-upakārakānaṃ abhiniropanānumajjanasampiyāyanabrūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādīsaññāpahānacatusatikiccaṃ eko samādhi catukkajjhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgapi catutthajjhānasamādhi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

Tasmāti paññāpajjotattā avijjandhakāraṃ vidhamitvā paññāsatthattā kilesacore ghātentō. Bahukārattāti yvāyaṃ anādimati saṃsāre iminā kadācīpi asamugghāṭitapubbo kilesagaṇo tassa samugghāṭako ariyamaggo. Tattha cāyaṃ sammādiṭṭhi pariññābhisamayādivasena pavattiyā pubbaṅgamā hotīti bahukārā, tasmā bahukārattā.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. “Bahukāro”ti vatvā taṃ bahukārataṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hrī**”ti-ādi vuttaṃ. Ayaṃ tambakaṃsādimayattā **kūṭo**. Ayaṃ samasāratāya mahāsāratāya **cheko. Evanti** yathā heraṇṇīkassa cakkhunā disvā kahāpaṇavibhāgajānane karaṇantaraṃ¹ bahukāraṃ yadidaṃ hattho, evaṃ yogāvacarassa paññāya oloketvā dhammavibhāgajānane dhammantaraṃ bahukāraṃ yadidaṃ vitakko vitakketvā tadavabodhato, tasmā sammāsaṅkappo sammādiṭṭhiyā bahukāroti adhippāyo. Dutiya-upamāyaṃ **evanti** yathā tacchako parena parivattetvā parivattetvā dinnāṃ dabbasambhāraṃ vāsiyā tacchetvā hegakaraṇakamme upaneti, evaṃ yogāvacarō vitakkena lakkhaṇādito vitakketvā dinnadhamme yāthāvato paricchinditvā pariññābhisamayādīkamme upanetīti yojanā. Vacībhedassa upakārako vitakko sāvajjānavajjavacībhedanivattanapavattanakarāya sammāvācāyapi upakārako evāti “**svāyan**”ti-ādi vuttaṃ.

---

1. Kahāpaṇantaraṃ (Ka)

Vacībhedassa niyāmikā **vācā** kāyikakiriyāniyāmakassa **kammantassa**¹ **upakārikā**. **Tadubhayānantaranti** duccharitadvayapahāyākassa sucaritadvayapāripūrihetubhūtaṣṣa sammāvācāsammākammantadvayassa anantaram. **Idam vīriyanti** catubbidham sammappadhānavīriyam. Indriyasamatādayo samādhissa upakāradhammā. Tabbipariyāyato apakāradhammā veditabbā. **Gatīyoti** nipphattiyo, kiccādisabhāve vā. **Samannesitvāti** upadhāretvā.

Dvepabbajitavattuvaṇṇanā

376-7. “Kasmā āradhan”ti anusandhikāraṇam pucchitvā tam vibhāvetum “**ayam kirā**”ti-ādi vuttam, tana ajjhāsayaṇusandhivasena upari desanā pavattāti dasseti. **Tenāti** tathāladhikattā. **Assāti** Licchavīraṇṇo. **Desanāyāti** saṇhasukhumāyam suṇṇatapaṭisaṇyuttāyam yathādesitadesanāyam. **Nādhimuccatīti** na saddahati na pasīdati. **Tantidhammam nāma kathentoti** yesam atthāya dhammo kathīyati, tasmim tesam asatipi maggapaṭivedhe kevalam sāsane tantidhammam katvā kathento. **Evarūpassāti** Sammāsambuddhattā aviparītadhammadesanatāya evampākaṭadhammakāyassa **Satthu**. **Yuttam nu kho etamassāti** assa paṭhamajjhānādisamadhigamena samāhitacittassa kulaputtassa etam “tam jīvan”ti-ādinā ucchedādigāhagahaṇam api nu yuttanti pucchati. Laddhiyā pana jhānādhigamamattena na tāva vivecitattā “**tehi yuttan**”ti vuttam. **Tam vādam paṭikkhipitvāti** jhānalābhinopi tam gahaṇam “ayuttamevā”ti tam ucchedavādam, sassatavādam vā paṭikkhipitvā. **Attamanā ahesunti** yasmā khīṇāsavo vigatasammoho tiṇṇavicikiccho, tasmā “tassa tathā vattum na yuttan”ti uppannicchayatāya tam **mama vacanam sutvā** attamanā ahesunti attho. **Sopi** Licchavī rājā te viya sañjātanicchayattā **attamano ahosi**. Yam panettha atthato avibhattam, tam suviññeyyameva.

Mahālisuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

---

1. Kāyakamassa (Tṭha)

7. Jāliyasutta

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

378. “Ghositena seṭṭhinā kate ārāme”ti vatvā tattha koyam Ghositaseṭṭhi nāma, kathañcānena ārāmo kārīto, katham vā tattha Bhagavā vihāsīti tam sabbam samudāgamato paṭṭhāya saṅkhepatova dassetuṃ “**pubbe kirā**”ti-ādi vuttam. **Tatoti** Allakapparaṭṭhato¹. **Tadāti** tesam tam gāmaṃ pavitṭhadivase. **Balavapāyāsanti** garutaram bahupāyāsam. **Asannihiteti** gehato bahi gate. **Bhussatīti** ravati. **Ghosakadevaputto tveva nāmaṃ ahosi** saraghosasampattiyā. **Veyyattiyenāti** paññāveyyattiyena. **Ghositaseṭṭhi nāma jāto** tāya eva cassa sarasampattiyā Ghositanāmatā.

Sarīrasantappanattanti Himavante phalamūlāhāratāya kilantasarīrā loṇambilasevanena tassa santappanattam pīnanattam. **Tasitāti** pipāsītā. **Kilantāti** parissantakāyā². Te kira tam vaṭarukkham patvā tassa sobhāsampattiṃ disvā mahānubhāvā maññe ettha adhivatthā devatā, “sādhu vatāyaṃ devatā amhākaṃ addhānaparissamaṃ vinodeyyā”ti cintesuṃ, tena vuttam “**tattha adhivatthā -pa- nisīdīmsū**”ti. **Soti** Anāthapiṇḍiko gahapati. **Bhatakānanti** bhatiyā veyyāvaccam karontānam dāsapesakammakarānam. **Pakatibhattavetananti** pakatiyā dātabbhattavetanam, tadā uposathikattā kammaṃ akarontānampi kammakaraṇadivasena dātabbhattavetanamevāti attho. **Kañcīti** kañcipi bhatakam.

Upecca parassa vācāya ārambhanam bādhanam **upārambho**, dosadassanavasena ghaṭṭananti attho, tenāha “**upārambhādhīppāyena vādam āropetukāmā hutvā**”ti. Vadanti nindanavasena kathenti etenāti hi vādo, doso. Tam āropetukāmā, paṭiṭṭhāpetukāmā yutvāti attho. “**Tam jīvam tam sarīran**”ti idha yaṃ vatthum jīvasaññitam, tadeva sarīrasaññitanti “rūpaṃ attato samanupassatī”ti vādam gahetvā vadanti. Rūpañca

1. Addilaraṭṭhato (bahūsu)

2. Parissamantakāyā (Ka)

attānañca advayaṃ katvā samanupassanavasena “satto”ti vā bāhirakaparikkappitaṃ attānaṃ sandhāya vadanti. **Bhijjati**ti nirudayavināsavasena vinassati. **Tena** jīvasarīraṇaṃ anaññattānujānanato, sarīrassa ca bhedadassanato. Na hettha yathā bhedavatā¹ sarīrato anaññattā aditṭhopi jīvassa bhedo vutto, evaṃ aditṭhabhedato anaññattā sarīrassāpi abhedoti sakkā viññātuṃ tassa bhedassa paccakkhasiddhattā, bhūtopādāyarūpavinimuttassa ca sarīrassa abhāvatoti āha “**ucchedavādo hoti**”ti.

“**Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ**”ti aññadeva vatthuṃ jīvasaññitaṃ, aññaṃ vatthuṃ sarīrasaññitanti “rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati”ti-ādinayappavattavādaṃ gahetvā vadanti. Rūpe bhedassa diṭṭhattā, attani ca tadabhāvato attā niccoti āpannamevāti āha “**tumhākaṃ -pa- āpajjati**”ti.

379-380. Tayidaṃ nesaṃ vañjhāsutassa dīgharassatāparikkappanasadisanti katvā ṭhapanīyoyaṃ pañhoti tattha rājanimīlanā katvā Sathā upari nesaṃ “tena hāvuso suṇāthā”ti-ādinā dhammedesanaṃ ārabhīti āha “**atha Bhagavā**”ti-ādi. **Tassāyevāti** majjhimāya paṭipadāya.

Saddhāpabbajitassāti saddhāya pabbajitassa “evamaham ito vaṭṭadukkhato nissarissāmi”ti evaṃ pabbajjāṃ upagatassa tadanurūpañca sīlaṃ pūretvā paṭhamajjhānena samāhitacittassa. **Etaṃ vattunti** etaṃ kilesavaṭṭaparibuddhidīpanaṃ “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti-ādikaṃ diṭṭhisamkilesanissitaṃ vacanaṃ vattunti attho. **Nibbicikiccho na hotīti** dhammesu tiṇṇavicikiccho na hoti, tattha tattha āsappanaparissappanavasena pavattatīti attho.

Etamevaṃ jānāmīti yena so bhikkhu paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, etaṃ sasampayuttadhammaṃ cittanti² evaṃ jānāmi. **No ca evaṃ vadāmīti** yathā diṭṭhigatīkā taṃ dhammajātaṃ sanissayaṃ abhedato gaṇhantā “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti vā tadubhayaṃ bhedato gaṇhantā “aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ”ti vā attano micchāgāhaṃ pavadenti, ahaṃ pana na evaṃ vadāmi tassa dhammassa supariññātattā, tenāha “**atha kho**”ti-ādi. Bāhirakā yebhuyyena

1. Diṭṭhabhedavatā (Abhinavaṭī)

2. Mahaggatācittanti (Abhinavaṭī)

kasiṇajjhānāni eva nibbattenti āha **“kasiṇaparikkammaṃ bhāvantessā”**ti.
 Yasmā bhāvanānubhāvena jhānādhiḡamo, bhāvanā ca
 pathavīkasiṇādisaṅjānanamukhena hotīti saṅṅāsīsena niddisīyati, tasmā āha
“saṅṅābalena uppannaṃ”ti. Tenāha “pathavīkasiṇameko saṅjānātī”ti-ādi.
“Na kallaṃ tassetan”ti idaṃ yasmā Bhagavatā tattha tattha “atha ca
 paṇāhaṃ na vadāmi”ti vuttaṃ, tasmā na vattaḡbaṃ kiretaṃ kevalinā
 uttamapurisenāti adhippāyenāha, tena vuttaṃ **“maṅṅamānā vadantī”**ti.
 Sesaṃ sabbattha suviṅṅeyyameva.

Jāliyasuttavaṅṅanāya Līnatthappakāsanā.

8. Mahāsīhanādasutta

Acelakassapavattuvaṇṇanā

381. Yasmiṃ raṭṭhe taṃ nagaraṃ, tassa raṭṭhassapi yasmiṃ nagare tadā Bhagavā vihāsi, tassa nagarassapi etadeva nāmaṃ, tasmā **Uruññāyanti** Uruññājanapade Uruññāsaṅkhāte nagareti attho. **Ramaṇīyoti** maṇoharabhūmibhāgatāya, chāyūdakasampattiyā, janavivittatāya ca manoramo. **Nāmantī** gottanāmaṃ. Tapanāṃ santapanāṃ kāyassa khedanāṃ tapo, so etassa atthīti tapassī, taṃ **tapassim**, yasmā tathābhūto tapanāṃ nissito, tapo vā taṃ nissito, tasmā āha “**tapanissitakaṃ**”ti. Lūkhāṃ vā pharusāṃ sādhusammatācāravirahato napasādanīyaṃ ājīvati vattatīti lūkhājīvī, taṃ **lūkhājivim**. **Muttācārādīti** ādi-saddena parato Pāḷiyā¹ āgatā hatthāpalekhanādayo saṅgahitā. **Uppaṇḍetīti** uhasanavasena aribhāsati. **Upavadatīti** avaññāpubbakāṃ apavadati, tenāha “**hīleti vambhetī**”ti. **Dhammassa ca anudhammanti** ettha **dhammo** nāma hetu “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭṭisambhidā”ti-ādīsu² viyāti āha “**kāraṇassa anukāraṇaṃ**”ti. **Kāraṇanti** cettha tathāpavattassa saddassa attho adhippeto tassa pavattihetubhāvato. Atthappayutto hi saddappayogo. Anukāraṇanti ca so eva parehi tathāvuccamāno. **Parehīti** “ye te”ti vuttasattehi parehi. **Vuttakāraṇenāti** yathā tehi vuttaṃ, tathā ce tumhehi na vuttaṃ, evaṃ sati tehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā tato paraṃ tassa anuvādo koci appamattakopi viññūhi garahitabbaṃ ṭhānaṃ kāraṇaṃ nāgaccheyya, kimevaṃ nāgacchatīti yojanā. “**Idaṃ vuttaṃ hotī**”ti-ādinā tamevatthaṃ saṅkhepato dasseti.

382. Idāni yaṃ vibhajjavadāṃ sandhāya Bhagavatā “na me te vuttavādino”ti saṅkhepato vatvā taṃ vibhajjivā dassetuṃ “idhāhaṃ Kassapā”ti-ādi vuttaṃ, taṃ vibhāgena dassento “**idhekacco**”ti-ādimāha.

1. Dī 1. 158 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

Bhagavā hi niratthakaṃ anupasamasamvattanikaṃ kāyakilamathaṃ “attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasamhito”¹ti-ādinā¹ garahati. Sātthakaṃ pana upasamasamvattanikaṃ “āraññiko hoti, paṃsukūliko hoti”²ti-ādinā vaṇṇeti. **Appapuññatāyāti** apuññatāya. **Tīṇi duccharitāni pūretvāti** micchādiṭṭhibhāvato kammaphalaṃ paṭikkhipanto “natthi dinnan”²ti-ādinā² micchādiṭṭhiṃ purakkhatvā tathā tathā tīṇi duccharitāni pūretvā. **Anesanavasena**ti kohaññe ṭhatvā asantaguṇasambhāvanicchāya micchājīvasasena. **Ime dve**ti “appapuñño, puññavā”³ti ca vutte duccharitakārino dve puggale sandhāya.

“**Ime dve sandhāyā**”³ti ettha pana dutiyanaye “appapuñño, puññavā”³ti ca vutte succharitakārinoti-ādinā yojetabbaṃ. Kammakiriyavādino³ hi ime dve puggalā. Iti paṭhamadutiyanayesu vuttanayeneva dutiyacatutthanayesu yojanā veditabbā.

Bāhirakācārayutto titthiyācārayutto, na vimuttācāro. **Attānaṃ sukhetaṃ**⁴ adhammikenā sukhena attānaṃ sukhetaṃ, tenāha “**duccaritāni pūretvā**”⁴ti. “**Na dāni mayā sadiso atthi**”⁴ti-ādinā tissannaṃ maññanānaṃ vasena duccharitapūraṇamāha. **Micchādiṭṭhivasena**ti “natthi kāmesu doso”⁴ti evaṃ pavattamicchādiṭṭhivasena. **Paribbājikāyāti** pabbajjāṃ upagatāya tāpasadārikāya. **Daharāyāti** taruṇāya. **Mudukāyāti** sukhumālāya. **Lomasāyāti** tanutambalomatāya appalomāya. **Kāmesūti** vatthukāmesu. **Pātabyatanti** paribhuñjitabbaṃ, **pātabyatanti** vā paribhuñjanakataṃ. **Āpajjantoti** upagacchanto. Paribhogattho hi ayaṃ **pā**-saddo, katthusādhanā ca **tabba**-saddo, yathārucci paribhuñjantoti attho. Kilesakāropi hi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva.

Idanti yathāvuttaṃ atthappabhedavibhajjanaṃ. **Titthiyavasena āgataṃ** Aṭṭhakathāyaṃ tathā vibhattatā. **Sāsanepīti** imasmim sāsanepi.

1. Saṃ 3. 369; Vi 3. 14; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 63, 64, 182; Ma 3. 72, 99; Saṃ 2. 169; Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhādīsu.

3. Kammavādīkiriyavādino (bahūsu)

4. Attānaṃ sukhe ṭhapetvāti (Ṭṭha)

Arahattaṃ vā attani asantaṃ “atthī”ti vipptaṭijānitvā. Sāmantajappanaṃ, paccayapaṭisevanaṃ, iriyāpathanissitanti imāni **tīpi vā kuhanavatthūni**. **Tādisovāti** dhutaṅga¹ samādānavasena lūkhājīvī eva. **Dullabhasukho bhavissāmi** duggatīsu upapattiyāti adhippāyo.

383. **Asukaṭṭhānato**ti asukabhavato. **Āgatāti** nibbattānavasena idhāgatā. **Idāni gantabbaṭṭhānanti** āyatim nibbattānaṭṭhānaṃ. **Puna upapattinti** āyatim anantarabhavato tatiyaṃ upapattim, **puna upapattīti** punappunaṃ nibbattim². **Kena kāraṇenāti** yathābhūtaṃ ajānanto hi icchādosavasena yaṃ kiñci garaheyya, ahaṃ pana yathābhūtaṃ jānanto sabbaṃ taṃ kena kāraṇena garahissāmi, taṃ kāraṇaṃ natthīti adhippāyo, tenāha “**garahitabbamevā**”ti-ādi. **Tamatthanti** garahitabbasseva garaṇaṃ, pasamsitabbassa ca pasamsanaṃ.

Na koci “na sādhu”ti vadati diṭṭhadhammikassa, samparāyikassa ca atthassa sādhanavaseneva pavattiyā bhaddakattā³. **Pañcavidhaṃ veranti** pāṇātipātādipañcavidhaṃ veraṃ. Tañhi pañcavidhassa sīlassa paṭisattubhāvato, sattānaṃ verahetutāya ca “veran”ti vuccati. Tato eva **taṃ na koci “sādhu”ti vadati**, tathā diṭṭhadhammikādi-atthānaṃ asādhanato, sattānaṃ sādhubhāvassa ca dūsanato. **Na nirundhitabbanti** rūpaggahaṇe na nivāretabbaṃ. Dassanīyadassanatto hi cakkhupaṭilābhoti tesam adhippāyo. Yadaggena tesam pañcadvāre asaṃvaro sādhu, tadaggena tattha saṃvaro na sādhuṭi āha “**puna yaṃ te ekaccanti pañcadvāre saṃvaran**”ti.

Atha vā **yaṃ te ekaccaṃ vadanti “sādhu”ti** te “eke samaṇabrāhmaṇā”ti vuttā titthiyā yaṃ attakilamathānuयोगādīm “sādhu”ti vadanti, mayaṃ taṃ na “sādhu”ti vadāma. **Yaṃ te ekaccaṃ vadanti “na sādhu”ti** yaṃ pana te anavajjapaccayaparibhogaṃ, sunivatthasupārūpanādisammāpaṭipattiñca “na sādhu”ti vadanti, taṃ mayaṃ “sādhu”ti vadāmāti evampettha attho veditabbo.

1. Khu 11. 340; Visuddhi 1. 57; Theragāthā-Ṭṭha 2. 322 piṭṭhesu vitthāro.

2. Āyatim anantarabhavato tatiyaṃ upapatti, puna upapattīti punappunaṃ nibbattim (?)

3. Garukattā (Abhinavaṭi)

Evam yaṃ paravādamūlakam catukkam dassitam, tadeva puna sakavādamūlakam katvā dassitanti pakāsento “**evan**”ti-ādimāha. Yañhi kiñci kenaci samānam, tenapi taṃ samānameva, tathā asamānampīti. **Samānāsamānatanti** samānāsamānatāmattam. Anavasesato hi pahātabbānam dhammānam pahānam sakavāde dissati, na paravāde. Tathā paripuṇṇameva ca upasampādetabbadhammānam upasampādanam sakavāde, na paravāde. Tena vuttam “tyāhan”ti-ādi.

Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā

385. **Laddhim pucchantoti** “kim samaṇo Gotamo saṃkilesadhamme anavasesam pahāya vattati, udāhu pare gaṇācariyā. Ettha tāva attano laddhim vadā”ti laddhim pucchanto. **Kāraṇam pucchantoti** “samaṇo Gotamo saṃkilesadhamme anavasesam pahāya vattati”ti vutte “kena kāraṇena¹ evamattham gāhayā”ti kāraṇam pucchanto. **Ubhayam pucchantoti** “idam nāmettha kāraṇam”ti kāraṇam vatvā paṭiññāte atthe sādhiyamāne anvayato, byatirekato ca kāraṇam samatthetum sadisāsadisabhedam upamodāharaṇadvayam pucchanto, **ubhayam pucchanto** kāraṇassa ca tilakkhaṇasampattiyā yathāpaṭiññāte atthe sādhiye sammadeva anupacchā bhāsanto nigamento **samanubhāsati nāma**. **Upasamharitvāti** upanetvā. “**Kim te**”ti-ādi upasamharaṇākāradassanam. **Dutiyapadeti** “saṃghena vā saṃghan”ti imasmim pade.

Tamatthanti taṃ pahātabbadhammānam anavasesam pahāya vattanasāṅkhātāṇca samādātabbadhammānam anavasesam samādāya vattanasāṅkhātāṇca attham. **Yojetvāti** akusalādipadehi yojetvā. Akosallasambhūtaṭṭhena **akusalā ceva** tatoyeva **akusalāti ca** saṅkham gatāti **saṅkhātā**. Tattha purimapadena ekantākusale vadati, dutiyapadena taṃsahagate, taṃpakkhiye ca, tenāha “**koṭṭhāsam vā katvā ṭhapitā**”ti, akusalapakkhiyabhāvena vavattāpitāti attho. Avajjāṭṭho dosatṭho gārayhapariyāyattāti āha “**sāvajjāti sadosā**”ti. **Ariyā** nāma niddosā, ime pana katthacipi niddosā na hontīti **niddosatṭhena ariyā bhavitum nālam asamatthā**.

---

1. Vutte kāraṇenapi (Abhinavaṭṭi)

386-392. **Yanti** kāraṇe etaṃ paccattavacananti āha “**yena viññū**”ti. **Yaṃ vā panāti** “yaṃ pana kiñcī”ti asambhāvanavacanametanti āha “**yaṃ vā taṃ vā appamattakan**”ti. **Gaṇācariyā** pūraṇādayo. Satthuppabhavattā saṃghassa saṃghasampattiyāpi Satthusampatti vibhāvīyatīti āha “**saṃghapasamsāyapi Satthuyeva pasamsāsiddhito**”ti. Sā pana pasamsā pasādahetukāti pasādamukhena taṃ dassetuṃ “**pasīdamānāpi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha pi-saddena yathā anvayato pasamsā samuccīyati, evaṃ Satthuvipattiyā¹ sāvalessu, sāvakavipattiyā¹ ca Satthari appasādo samuccīyatīti daṭṭhabbaṃ. **Sarīrasampattinti** rūpasampattim, rūpakāyapāripūrinti attho. **Bhavanti vattāro** rūpappamāṇā, ghosadhammappamāṇā ca. Puna **bhavanti vattāro**ti dhammappamāṇavaseneva yojetabbaṃ. Yā saṃghassa pasamsāti ānetvā sambandho.

Tattha yā Buddhānaṃ, Buddhasāvakanāmyeva ca pāsamsatā, aññesañca tadabhāvo jotito², taṃ viratippahānasamvaruddesavasena nīharitvā dassetuṃ “**ayamadhippāyo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **setughātavirati** nāma ariyamaggavirati. **Vipassanāmatavasenāti** “aniccan”ti vā “dukkhan”ti vā vividhaṃ dassanamattavasena, na pana nāmarūpavavatthānapaccayapariggaṇhanapubbakaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā saṅkhārānaṃ sammasanavasena. **Itarānīti** samucchedapaṭippassaddhinissaraṇappahānāni. “**Sesan**”ti pañcasīlato añño sabbo sīlasamvaro, “khamo hotī”ti-ādinā³ vutto suparisuddho khantisamvaro, “paññāyete pidhiyyare”ti⁴ evaṃ vutto kilesānaṃ samucchedako maggañāṇasaṅkhāto ñāṇasamvaro, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ pidahanavasena pavatto parisuddho indriyasamvaro, “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā”ti-ādinā⁵ vutto sammappadhānaṅkhāto vīriyasamvaroti imaṃ samvarapañcakaṃ sandhāyāha. **Pañca kho panime pātimokkhuddesāti**⁶ādi sāsane sīlassa bahubhāvaṃ dassetvā tadekadese eva paresaṃ avatṭhānadassanatthaṃ yathāvuttasīlasamvarasseva puna gahaṇaṃ.

1. ...vipattiyā (Abhinavaṭī)

2. Codito (bahūsu)

3. Ma 1. 13; Ma 3. 139; Aṃ 1. 433; Aṃ 3. 342 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 30 piṭṭhesu.

5. Dī 2. 250; Ma 1. 89; Saṃ 3. 8; Abhi 2. 111 piṭṭhesu.

6. Uposathuddesā (Ṭṭha)

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

393. **Sīhanādanti** seṭṭhanādam, abhītanādam kenaci appaṭivattiyanādanti attho. “Ayaṃ yathāvutto mama vādo aviparīto, tassa aviparītabhāvo imaṃ maggaṃ paṭipajjitvā aparappaccayato jānitabbo”ti evaṃ **aviparītabhāvāvabodhanattham**. “**Atthi Kassapā**”ti-ādīsu yaṃ maggaṃ paṭipanno samaṇo Gotamo vadanto yuttapattakāle, tathabhāvato bhūtam, ekamsato hitāvahabhāvena attham, dhammato anapetattā dhammam, vinayayogato paresam vinayanato ca vinayaṃ vadatīti sāmāmyeva attapaccakkhatova jānissati, so mayā sayam abhiññā sacchikatvā pavedito sakalavaṭṭadukkhaniissaraṇabhūto atthi Kassapa maggo, tassa ca adhigamūpāyabhūtā pubbhāgapaṭipadāti ayamettha yojanā. Tena “samaṇo Gotamo ime dhamme”ti-ādinayappavatto vādo kenaci asaṃkampiyo yathābhūtasīhanādoti dasseti.

“Evametam yathābhūtam sammappaññāya passati”ti-ādīsu¹ viya **maggañca paṭipadañca ekato katvā dassento**. “**Ayamevā**”ti vacanam maggassa puthubhāvapaṭikkhepanattham, sabba-ariyasādhāraṇabhāvadassanattham, sāsane pākātabhāvadassanatthañca. Tenāha “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo”ti², “eseva maggo natthañño dassanassa visuddhiyā”ti³,

“Ekāyanam jātikhayantadassī,
Maggam pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tarimsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghan”ti ca⁴—

sabbesu suttapadesesu. Abhidhammapadesesu⁵ ca ekovāyam maggo pākāto paññāto āgato cāti.

Tapopakkamakathāvaṇṇanā

394. Tapoyeva upakkamitabbato ārabhitabbato tapopakkamoti āha “**tapārambhā**”ti. Ārambhanañcetta karaṇamevāti āha

---

1. Am 1. 288 piṭṭhe.   2. Dī 2. 131; Ma 1. 71; Saṃ 3. 123, 145, 161 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 52 piṭṭhe.
4. Saṃ 3. 146, 162; Khu 7. 362; Khu 8. 212, 231; Khu 10. 163 piṭṭhesu.
5. Abhi 2. 200 piṭṭhe.

“**tapokammānīti attho**”ti. **Samaṇakammasaṅkhātā**ti samaṇehi kattabbakammasaṅnītā. **Niccoloti** nissaṭṭhacelo sabbena sabbaṃ paṭikkhittacelo. Naggiyavatasamādānena **naggo**. “**Ṭhitakova uccāraṃ karotī**”ti-ādi nidassanamattaṃ vamtivā mukhavikkhālanādi-ācarassapi tena vissaṭṭhattā. **Jivhāya hatthaṃ apalikhati** apalihati udakena adhovanato. Dutiyaṅkappepi eseṅa nayo. “Ehi bhaddante”ti vutte upagamasanaṅkhāto vidhi ehibhaddanto, taṃ caratīti ehibhaddantiko, tappaṭikkhepena **na-ehibhaddantiko**¹. **Na karoti** samaṇena nāma parassa vacanakarena na bhavitabbanti adhippāyena. **Puretaranti** taṃ ṭhānaṃ attano upagamanato puretaraṃ. Taṃ kira so “bhikkhunā nāma yādicchakī eva bhikkhā gahetabbā”ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissakataṃ** “mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṅghātaṃ āpāditā”ti na gaṇhāti. **Nimantanaṃ na sādiyati** “evaṃ tesāṃ vacanaṃ kataṃ bhavissatī”ti. Kumbhī-ādīsupi so sattasaṅnīti āha “**kumbhīkaḷopiyo**”ti-ādi.

Kabaḷantarāyoti kabaḷassa antarāyo **hotīti**. Gāmasabhāgādivasena saṅgama kittenti etissāti **saṅkitti**, tathā saṃhaṭataṇḍulādisaṅcayo. **Manussāti** veyyāvaccakaramanussā.

Surāpānamevāti majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva. Surāggahaṇena cettha merayampi saṅgahitaṃ. Ekāgārameva uñchatīti **ekāgāriko**. Ekālopeneva vattatīti **ekālopiko**. Dīyati etāyāti **datti**, dvatti-ālopamattagāhi khuddakaṃ bhikkhādabhājanam, tenāha “**khuddakapātī**”ti. Abhuñjanavasena eko aho etassa atthīti ekāhiko, āhāro. Taṃ **ekāhikaṃ**, so pana atthato ekadivasalaṅghakoti āha “**ekadivasantarikaṃ**”ti. “**Dvīhikaṃ**”ti-ādīsupi eseṅa nayo. Ekāhaṃ abhuñjivā ekāhaṃ bhuñjanaṃ **ekāhavāro**, taṃ ekāhikameva atthato. Dvīhaṃ abhuñjivā dvīhaṃ bhuñjanaṃ **dvīhavāro**. Sesadvayepi eseṅa nayo. Ukkaṭṭho pana pariyāyabhattabhojaniko dvīhaṃ abhuñjivā ekāhameva bhuñjati. Sesadvayepi eseṅa nayo.

359. **Kuṇḍakanti** tanutaraṃ taṇḍulasakalaṃ.

1. Na-ehibhadantiko (Ka)

396. Saṇehi saṇavākehi nibbattavatthāni **sāṇāni**. Missasāṇāni **masāṇāni**, na bhaṅgāni. **Erakatiṇādīni**ti **ādi**-saddena akkamakacikadalivākādīnaṃ saṅgaho. Erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti vattabbaṃ labhanti.

Micchāvāyāmaseneva ukkuṭikavatānuyogoti āha “**ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto**”ti. Thaṇḍilanti vāsamā pakatibhūmi vuccati “patthaṇḍile pāturaḥosī”ti-ādīsu¹ viya, tasmā **thaṇḍilaseyyanti** anantarahitāya pakatibhūmiyaṃ seyyanti vuttaṃ hoti. **Laddham āsananti** nisīdituṃ yathāladdham āsanaṃ. **Akopetvāti** aññattha anupagantvā, tenāha “**tattheva nisīdanasīlo**”ti. So hi taṃ ahaḍḍento apariccajanto akopento nāma hoti. **Vikaṭanti gūtham vuccati** āsayavasena virūpaṃ jātanti katvā.

Ettha ca “acelako hotī”ti-ādīni vatapadāni yāva “na thusodakaṃ pivatī”ti etāni ekavārāni. “Ekāgāriko vā”ti-ādīni nānāvārāni, nānākālikāni vā. Tathā “sākabhakkho vā”ti-ādīni, “sāṇānipi dhāretī”ti-ādīni ca. Tathā hettha vā-saddaggaṇaṃ, pi-saddaggaṇaṇca kataṃ. Pi-saddopi vikappattho eva daṭṭhabbo. Purimesu pana na kataṃ. Evañca katvā “acelako hotī”ti vatvā “sāṇānipi dhāretī”ti-ādivacanassa, “rajojalladharo hotī”ti vatvā “udakorohanānuyogamanuyutto”ti vacanassa ca avirodho siddho hoti. Atha vā kimettha avirodhacintāya. Ummattakapacchisadiso hi titthiyavādo. Atha vā “acelako hotī”ti ārabhitvā tappasaṅgena sabbampi attakilamathānuyogaṃ dassentena “sāṇānipi dhāretī”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Tapopakkamaniratthakatāvaṇṇanā

397. **Sīlasampadādīhi vināti** sīlasampadā, samādhisampadā, paññāsampadāti imāhi lokuttarāhi sampadāhi vinā na kadāci sāmāññaṃ vā brahmaññaṃ vā sambhavati, yasmā ca tadevaṃ, tasmā tesam tapopakkamānaṃ niratthakataṃ dassentoti yojanā. “**Dosaveravirahitan**”ti idaṃ

1. Ma 2. 362 piṭṭhe.

dosassa mettāya ujupaṭipakkhatāya vuttaṃ. **Dosa**-ggahaṇena vā sabbepi jhānapaṭipakkhā saṃkilesadhammā gahitā, **vera**-ggahaṇena paccatthikabhūtā sattā. Yadaggena hi dosarahitaṃ, tadaggena verarahitanti.

398. Pākaṭabhāvena kāyati gametīti **pakati**, lokasiddhavādo. Tenāha “**pakati kho esāti pakatikathā esā**”ti. **Mattāyāti mattā**-saddo “mattā sukhapariccagā”ti-ādīsu¹ viya appattham antonītam katvā pamāṇavācakoti āha “**iminā pamāṇena evaṃ parittakenā**”ti. Tena pana pamāṇena pahātabbo pakaraṇappatto paṭipattikkamoti āha “**paṭipattikkamenā**”ti. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

399. **Aññathā vadathāti** yadi acelakabhāvādinā sāmāññaṃ vā brahmaññaṃ vā abhavissa, suvijānova samaṇo suvijāno brāhmaṇo. Yasmā pana tumhe ito aññathāva sāmāññaṃ brahmaññaṃca vadatha, tasmā dujjānova samaṇo dujjāno brāhmaṇo, tenāha “**idaṃ sandhāyāhā**”ti. **Tam pakativādam paṭikkhipitvāti** pubbe yaṃ pākatikaṃ sāmāññaṃ brahmaññaṃca hadaye ṭhapetvā tena “dukkan”ti-ādi vuttaṃ, tameva sandhāya Bhagavatāpi “pakati kho esā”ti-ādi vuttaṃ. Idha pana **tam pakativādam** pākatikasamaṇabrāhmaṇavisayaṃ katham paṭikkhipitvā paṭisaṃharitvā **sabhāvatova** paramatthatova samaṇassa brahmaṇassa ca **dujjānabhāvaṃ āvikaronto** pakāsento. **Tatrāpīti** samaṇabrāhmaṇavādepi² vuttanayeneva.

Sīlasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā

400-1. **Paṇḍitoti** hetusampattisiddhena paṇḍiccena samannāgato. **Katham uggahesi** paripakkaññāntā ghaṭe padīpena viya abbhantare samujjalantena paññāveyyattiyena tattha tattha Bhagavatā desitamattham pariggaṇhanto tampi desanaṃ upadhāresi. **Tassa cāti** yo acelako hoti yāva udakorohanānuyogamanuyutto viharati, tassa ca. **Tā sampattiyo pucchāmi**, yāhi samaṇo ca hotīti adhippāyo. **Sīlasampadāyāti iti**-saddo ādi-attho, tena “cittasampadāya paññāsampadāyā”ti

1. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

2. Samaṇavādepi (bahūsu)

padadvayaṃ saṅgaṇhāti. Asekkhasīlādikhandhattayasaṅgahitañhi arahattaṃ, tenāha “**arahattaphalameva sandhāya vuttan**”ti-ādi. Tattha **idanti** idam vacanaṃ.

Sīhanādakathāvaṇṇanā

402. Anaññasādhāraṇatāya, anaññasādhāraṇatthavisayatāya ca **anuttaraṃ Buddhasīhanādaṃ**¹nadanto. Ativiya accantavisuddhatāya **paramavisuddhaṃ**. **Paramanti** ukkaṭṭhaṃ, tenāha “**uttaman**”ti. **Sīlameva** lokiyasīlattā. Yathā anaññasādhāraṇaṃ Bhagavato lokuttarasīlaṃ savāsanaṃ paṭipakkhavidhamsanato, evaṃ lokiyasīlampi tassa anucchavikabhāvena sambhūtattā samena samanti **samasamanti** ayamettha atthoti āha “**mama sīlasamena sīlena mayā saman**”ti. “**Yadidaṃ adhisīlan**”ti lokiyaṃ, lokuttarañcāti duvidhampi Buddhasīlaṃ ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. Tenāha “sīlepī”ti. **Iti imanti** evaṃ imaṃ sīlavisayaṃ. Paṭhamam pavattattā **paṭhamam**.

Tapatīti santappati, vidhamatīti attho. **Jigucchati**ti hīleti lāmakato ṭhapeti. **Niddosattā ariyā** ārakā kilesehīti. Maggaphalasampayuttā vīriyasaṅkhātā tapojjigucchāti ānetvā sambandho. **Paramā nāma** sabbukkaṭṭhabhāvato. Yathā yuvino bhāvo yobbanam², evaṃ jigucchino bhāvo **jegucchaṃ**. Kilesānaṃ samucchindanapaṭippassambhanāni **samucchedapaṭippassaddhivimuttiyo**. **Nissaraṇavimutti** nibbānaṃ. Atha vā sammāvācādīnaṃ adhisīlaggahaṇena, sammāvāyāmassa adhijegucchaggahaṇena, sammādiṭṭhiyā adhipaññāggahaṇena gahitattā aggahitaggahaṇena sammāsaṅkappasatisamādhayo maggaphalapariyāpannā **samucchedapaṭippassaddhivimuttiyo** daṭṭhabbā. **Nissaraṇavimutti** pana nibbānameva.

403. Yaṃ kiñci janavivittaṃ ṭhānaṃ idha “**suññāgāran**”ti adhippetam. Tattha nadantena vinā nādo natthīti āha “**ekatova nisīditvā**”ti. **Aṭṭhasu parisāsūti** khattiyaparisā, brāhmaṇaparisā, gahapatiparisā, samaṇaparisā, Cātumahārājikaparisā, Tāvatiṃsaparisā, Māraparisā, Brahmaṇaparisāti imāsu aṭṭhāsu parisāsu.

1. Mahāsīhanādaṃ (Ṭṭha)

2. Yobbanam (bahūsu)

Vesārajjanīti visāradabhāvā, nāṇappahānasampadānimittam kutoci asantassanabhāvā nibbhayabhāvāti attho. **Āsabham** ṭhānanti seṭṭham ṭhānam, uttamaṃ ṭhānanti attho. **Āsabhā** vā pubbabuddhā, tesam ṭhānanti attho.

Apica usabhassa idanti āsabham, āsabham viyāti **āsabham**. Yathā hi nisabhasaṅkhāto usabho attano usabhabalena catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ Tathāgatopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhāparisāpathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena akampiyo acalena ṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānova taṃ āsabham ṭhānam paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttam “āsabham ṭhānam paṭijānāti”ti.

Sīhanādam nadatiti yathā migarājā parissayānam sahanato, vanamahimsamattavāraṇādīnam hananato ca “sīho”ti vuccati, evaṃ Tathāgato lokadhammānam sahanato, parappavādānam hananato ca “sīho”ti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādam sīhanādam. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vīgatalomahaṃso sīhanādam nadati, evaṃ Tathāgatasīhopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vīgatalomahaṃso “iti rūpan”ti-ādīnā¹ nayena nānāvīlāsasampannam sīhanādam nadati.

Pañham abhisaṅkharitvāti nātuṃ icchitam attham attano nāṇabalānurūpaṃ abhiracitvā. **Taṅkhaṇamyevā**ti pucchitakkhaṇeyeva ṭhānuppattikapaṭibhānena **vissajjeti**. **Cittam paritose**tiyeva ajjhāsayānurūpaṃ vissajjanato. **Sotabbañcassa maññanti** aṭṭhakkaṇavajjitena navamena khaṇena labbhamānattā. “Yaṃ no Satthā bhāsati, taṃ no sossāmā”ti ādaragāravajātā **mahantena ussāhena sotabbam** sampaṭicchitabbam **maññanti**. **Suppasannā** pasādābhībuddhiyā vīgatupakkilesatāya **kallacittā muducittā honti**. **Pasannakāranti** pasanhehi kātabbasakkāram, dhammāmisapūjanti attho. Tattha āmisapūjam dassento “**paṇītānī**”ti-ādīmāha. Dhammapūjā pana “**tathattāyā**”ti iminā dassitā. **Tathābhāvāyāti** yathattāya yassa

1. Sam 2. 70; Am 3. 4, 5 piṭṭhesu.

vaṭṭadukkhaniṣṣaraṇatthāya dhammo desito, tathābhāvāya, tenāha “**dhammānudhammapaṭipattipūraṇatthāyā**”ti. Sā ca dhammānudhammapaṭipatti yāya anupubbiyā paṭipajjitabbā, paṭipajjantānañca sati ajjhattikaṅgasamavāye ekaṃsikaṃ tassā pāripūrīti taṃ anupubbiṃ dassetuṃ “**keci saraṇesū**”ti-ādi vuttaṃ.

Imasmim panokāse thatvāti “paṭipannā ca ārādhentī”ti etasmim sīhanādakiccapāripūridīpane Pāḷipadese thatvā. **Samodhānetabbāti** saṅkalitabbā. **Eko sīhanādo** asādhāraṇo aññehi appaṭivattiyo seṭṭhanādo abhītanādoti katvā. Esa nayo sesesupi. **Purimānaṃ dasannanti-ādito** paṭṭhāya yāva “vimuttiyā mayhaṃ sadiso natthi”ti etesaṃ purimānaṃ dasannaṃ sīhanādānaṃ, niddhāraṇe cettha sāmivacanaṃ, tenāha “**ekekassā**”ti. “**Parisāsu ca nadatī**”ti-ādayo parivārā “ekaccaṃ tapassim niraye nibbattaṃ passāmi”ti sīhanādaṃ nadanto Bhagavā parisāyaṃ nadati visārado nadati yāva “paṭipannā ārādhentī”ti atthayojanāya sambhavato. Tathā sesesupi navasu.

“**Evan**”ti-ādi yathāvuttānaṃ tesam saṅkaletvā dassanaṃ. **Te dasāti** te “parisāsu ca nadatī”ti-ādayo sīhanādā. **Purimānaṃ dasannanti** yathāvuttānaṃ purimānaṃ dasannaṃ. **Parivāravasenāti** paccekaṃ parivāravasena yojiyamānā **sataṃ** sīhanādā. **Purimā ca dasāti** tathā ayojiyamānā purimā ca dasāti evaṃ **dasādhikaṃ sīhanādasataṃ hoti**. **Evamvādīnaṃ vādanti** evampavattavādānaṃ titthiyānaṃ vādaṃ. **Paṭisedhetvāti** tathābhāvābhāvadassanena paṭikkhipitvā. Yaṃ Bhagavā **Udumbarikasutte** “idha Nigrodha tapassī”ti-ādinā¹ upakkilesavibhāgaṃ, pārisuddhivibhāgañca dassento sapaṇissa Nigrodhassa paribbājakassa purato sīhanādaṃ nadi, taṃ dassetuṃ “**idāni parisati naditapubbaṃ sīhanādaṃ dassento**”ti-ādi vuttaṃ.

Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā

404. **Idanti** “Rājagahe Gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ maṃ -pa- pañhaṃ pucchī”ti idaṃ vacanaṃ. Kāmaṃ yadā Nigrodho pañhaṃ pucchī, Bhagavā cassa vissajjesi, na

1. Dī 3. 33 piṭṭhe.

tadā Gijjhakūṭe pabbate viharati, Rājagahasamīpe pana viharatīti katvā
“Rājagahe Gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ man”ti vuttaṃ, Gijjhakūṭe
 viharaṇāncassa tadā avicchinnanti, tenāha **“yaṃ taṃ Bhagavā”**ti-ādi. Yogeti
 naye, dukkhanissaraṇūpāyeti attho.

405. Yaṃ parivāsaṃ sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito parivasatīti yojanā.
 Yasmā sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitena parivasitabbaṃ, na gihibhūtena, tasmā
aparivasitvāyeva pabbajjaṃ labhati. Ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati
upasampadanti ettha pana **pabbajjā**-ggahaṇaṃ vacanasiliṭṭhatāvaseneva
 “dirattatirattaṃ sahaseyyaṃ”ti¹ ettha diratta-ggahaṇaṃ viya.

Gāmappavesanādīnīti ādi-saddena

vesiyāvidhavāthullakumāripañḍakabhikkhunigocarato, sabrahmacārīnaṃ
 uccāvacesu kiṃ karaṇīyesu dakkhānalasādītā, uddesaparipucchādīsu
 tibbachandatā, yassa titthāyatanato idhāgato, tassa avaṇṇe, ratanattayassa ca
 vaṇṇe anattamanatā, tadubhayaṃ yathākkamaṃ vaṇṇe ca avaṇṇe ca
 attamanatāti imesaṃ saṅgaho veditabbo, tenāha **“aṭṭha vattāni pūrentenā”**ti.
Ghaṃsitvā koṭṭetvāti ajjhāsayaṃsa vīmaṃsanavasena suvaṇṇaṃ viya
 ghaṃsitvā koṭṭetvā.

Gaṇamajjhe nisīditvāti upasampadākammaṃsa gaṇappahonakānaṃ
 bhikkhūnaṃ majjhe saṃghatthero viya tassa anuggahatthaṃ nisīditvā.
Vūpakatṭhoti vivitto. Tādisassa sīlavisodhane appamādo avuttasiddhoti āha
“kammaṭṭhāne satīṃ avijahanto”ti. **Pesitacittoti** nibbānaṃ pati pesitacitto
 taṃninno tappoṇo tappabbhāro. Jātikulaputtāpi ācārasampannā eva
 arahattādhigamāya pabbajjāpekkhā hontīti tepi tehi ekasaṅgahe karonto āha
“kulaputtāti ācārakulaputtā”ti, tenāha **“sammadevāti hetunāva**
kāraṇenevā”ti. “Obhiṇṇomhi jātiyā”ti-ādinā nayena hi saṃvegapubbikaṃ
 yathānusiṭṭhaṃ pabbajjaṃ sandhāya idha **“sammadevā”**ti vuttaṃ. **Hetunāti**
 nāyena. **Pāpūnitvāti** patvā adhigantvā. **Sampādetvāti** asekkhā
 sīlasamādhipaṇṇā nipphādetvā, paripūretvā vāti attho.

1. Vi 2. 27 piṭṭhe.

Niṭṭhāpetunti nigamanavasena pariyosāpetum.

“Brahmacariyapariyosānaṃ -pa- vihāsi”ti iminā eva hi arahattanikūṭena desanā pariyosāpitā. Taṃ pana nigamento “**aññataro kho panā -pa- ahoṣi**”ti vuttaṃ dhammasaṅgāhakehi. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

9. Poṭṭhapādasutta

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā

406. **Sāvattiyanti** samīpatthe bhummanti āha “**Sāvattim upanissāyā**”ti. **Jetassa kumārassa vaneti** Jetena nāma rājakumārena ropite upavane. Nivāsaphāsutādinā pabbajitā āramanto etthāti **ārāmo**, vihāro. Phoṭo pādesu jātoti **Poṭṭhapādo**. Vatthacchāyāchādanapabbajjūpagatattā **channaparibbājako. Brāhmaṇamahāsāloti** mahāvibhavatāya mahāsaratāpatto brāhmaṇo. **Samayanti** sāmaññaniddeso, taṃ taṃ samayanti attho. **Pavadantīti** pakārato vadanti, attanā attanā uggahitaniyāmena yathā tathā samayaṃ vadantīti attho. “**Pabhutayo**”ti iminā Todeyyajāṇusoṇiṣoṇadaṇḍādike saṅgaṇhāti, **paribbājakādayoti ādi-**saddena channaparibbājakādike. Tindukācīraṃ ettha atthīti tindukācīro, ārāmo. Tathā ekā sālā etthāti ekasālako, tasmim **tindukācīre ekasālake**.

Anekākārānavasesañeyyatthavibhāvanato, aparāparuppattito ca Bhagavato ñāṇaṃ tattha patthaṭaṃ viya hotīti vuttaṃ “**sabbaññutaññāṇaṃ pattharivā**”ti, yato tassa ñāṇajālatā vuccati, veneyyānaṃ tadantogadhatā heṭṭhā¹ vuttāyeva. Veneyyasattapariggaṇhanatthaṃ samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti, atha saraṇagamanādivasena kiccanipphatti vīmaṃsīyatīti āha “**kiṃ nu kho bhavissatīti upaparikkhanto**”ti. **Nirodhanti** saññānirodhaṃ. **Nirodhā vuṭṭhānanti** tato nirodhato vuṭṭhānaṃ saññuppattim. **Sabbabuddhānaṃ ñāṇena saṃsanditvā**ti yathā te nirodhaṃ, nirodhato vuṭṭhānaṃca byākarimṣu, byākarissanti ca, tathā byākaraṇavasena saṃsanditvā. **Hatthisārīputtoti** Hatthisārino putto. “**Yugandharapabbataṃ parikkhipivā**”ti idaṃ parikappavacanaṃ “tādisaṃ atthi ce, taṃ viyā”ti. **Meghavaṇṇanti** rattameghavaṇṇaṃ, sañjhāppabhānurañjitategghasaṅkāsanti attho. **Paccagghanti** abhinavaṃ ādito

tathāladdhavohārena, anaññaparibhogatāya, tathā vā Satthu adhiṭṭhānena so patto sabbakālaṃ “**paccagghan**”tveva vuccati, silādivuttararanalakkhaṇūpapattiyā vā so patto “**paccagghan**”ti vuccati.

407. **Attano rucivasena** saddhammaṭṭhitijjhāsavāsena, na parena ussāhitoti adhippāyo. “**Atippagabhāvameva disvā**”ti idaṃ bhūtakathanam na tāva bhikkhācāraṇelā sampattāti dassanattham. Bhagavā hi tadā kālasseva vihārato nikkhanto “vāsanābhāgiyāya dhammadesanāya poṭṭhapādam anuggaṇhissāmī”ti. **Yannūnāhanti** aññattha saṃsayaparidīpano, idha pana saṃsayaparidīpano viya. Kasmāti āha “**Buddhānan**”ti-ādi. **Saṃsayo nāma natthi** Bodhimūle eva samugghāṭitattā. **Parivitakkapubbabhāgoti** adhippetakiccassa pubbhāgaparivitakko eva. **Buddhānam**¹ **labbhatīti** “karissāma na karissāmā”ti-ādiko esa cittaṇṇo Buddhānam labbhati sambhavati vicāraṇavasena pavattanato, na pana saṃsayavasena. **Tenāhāti** yena Buddhānampi labbhati, tenevāha Bhagavā “**yannūnāhan**”ti. Parikappane vāyam nipāto. “Upasaṅkameyyan”ti kiriyāpadena vuccamāno eva hi attho “yannūnā”ti nipātapadena jotiyati. Aham yannūna upasaṅkameyyanti yojanā. **Yadi panāti** idampi tena samānatthanti āha “**yadi panāhanti attho**”ti.

408. Yathā unnatappāyo saddo unnādo, evaṃ vipulabhāvena uparūpari pavattopi unnādoti tadubhayaṃ ekajjhaṃ katvā **Pāliyam** “unnādinīyā”ti vatvā puna vibhāgena dassetuṃ “uccāsaddamahāsaddāyā”ti vuttanti tamattham vivaranto “**ucchaṃ na damānāyā**”ti-ādimāha. **Assāti** parisāya. **Uddhamgamanavasenāti** unntabahulatāya uggantvā uggantvā pavattanavasena. **Disāsu patthaṭṭavasenāti** vipulabhāvena bhūtaparamparāya sabbadisāsu pattharaṇavasena. Idāni paribbājakaparisāya uccāsaddamahāsaddatāya kāraṇam, tassa ca pavatti-ākāram dassento “**tesaṅhi**”ti-ādimāha. **Kāmassādo** nāma kāmaguṇassādo. Kāmabhavādigato assādo **bhavassādo**.

---

1. Sabbabuddhānam (Ṭṭha)

409. **Sañṭhapesī**ti saṁyamanavasena sammadeva ṭhapesi,
sañṭhapanañcettha tiracchānakathāya aññamaññasmim agāravassa
jahāpanavasena ācārassa sikkhāpanam, yathāvuttadosassa nigūhanañca hotīti
āha “**sikkhāpesī**”ti-ādi. **Appasaddanti** nissaddam,
uccāsaddamahāsaddābhāvanti adhippāyo. **Nappamajjantī**ti na agāravam
karonti.

410. **No āgate Ānandoti** Bhagavati āgate no amhākam Ānando pīti **hoti**.
Piyasamudācārāti piyālāpā. “Paccuggamanamakāsi”ti vatvā na
kevalamayameva, atha kho aññepi pabbajitā yebhuyyena Bhagavato
apacitīm karontevāti dassetuṁ “Bhagavantañhī”ti-ādiṁ vatvā tattha
kāraṇamāha “**uccākulīnatāyā**”ti, tena sāsane appasannāpi kulagāravena
Bhagavati apacitīm karontevāti dasseti. **Etasmim antare kā nāma kathāti**
etasmim yathāvuttaparicchedabbhantare kathā kā nāma. **Vippakatā** āradhā
hutvā apariyosītā. “Kā kathā vippakatā”ti vadanto atthato tassā
pariyosāpanam paṭijānāti nāma. “Kā kathā”ti ca avisesacodanāti yassā tassā
sabbassāpi kathāya pariyosāpanam paṭiññātañca hoti, tañca paresam
asabbaññūnam avisayanti āha “**pariyantam netvā demīti**
sabbaññūpavāraṇam pavāresi”ti.

Abhisaññānirodhakathāvaṇṇanā

411. **Sukāraṇanti** sundaram atthāvaham hitāvaham kāraṇam.
Nānātitthesu nānāladdhīsu niyuttāti nānātitthikā, te eva **nānātitthiyā** ka-
kāraṇa ya-kāraṇam katvā. Kutūhalam ettha atthīti kotūhalā, sā eva sālāti
kotūhalasālā, tenāha “**kotūhaluppattiṭṭhānato**”ti. **Saññānirodheti**
saññāsīsenāyam desanā, tasmā saññāsahagatā sabbepi dhammā saṅgayhanti,
tattha pana cittam padhānanti āha “**cittanirodhe**”ti. Accantanirodhassa pana
tehi anadhippetattā, avisayattā ca “**khaṇikanirodhe**”ti āha. Kāmaṁ sopi
tesam avisayova, atthato pana nirodhakathā vuccamānā tattheva ṭiṭṭhatīti
tathā vuttam. **Kittighosoti** “aho Buddhānubhāvo bhavantarapaṭicchannam
kāraṇam evam hatthāmalakam viya paccakkhato dasseti, sāvake ca

edise samvarasamādāne paṭiṭṭhāpeti”ti thutighoso yāva bhavaggā pattharati. **Paṭibhāgakiriyanti** paḷāsavasena paṭibhāgabhūtaṃ payogaṃ karonto. **Bhavantarasamayanti** tatra tatra vuṭṭhānasamayaṃ abhūtaparikappitaṃ kiñci uppādiyaṃ vatthuṃ attano samayaṃ katvā. **Kiñcideva sikkhāpadanti** “elamūgena¹ bhavitabbaṃ, ettakaṃ velaṃ ekasmiṃyeva ṭhāne nisīditabbaṃ”ti evamādikaṃ kiñcideva kāraṇaṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ katvā **paññāpenti. Nirodhakathanti** nirodhasamāpattikathaṃ.

Tesūti kotūhalasālāyaṃ sannipatitesu titthiyasamaṇabrāhmaṇesu. **Ekaccreti** eke. **Purimoti** “ahetū appaccayā”ti evaṃvādī. Yvāyaṃ idha uppajjati yojanā. **Samāpattinti** asaṅṅabhāvāvahaṃ samāpattiṃ. **Nirodheti** saṅṅānirodhe. **Hetuṃ apassantoti** yena hetunā asaṅṅabhāve saṅṅāya nirodho sabbaso anuppādo, yena ca tato cutassa idha pañcavokārabhave tassā uppādo, taṃ avisayatāya apassanto.

Nanti² paṭhamavādiṃ. **Nisedhetvāti** “na kho nāmetaṃ bho evaṃ bhavissati”ti evaṃ paṭikkhipivā. **Asaṅṅikabhāvanti** muñchāpattiyā kiriyamayasaṅṅāvasena vigatasāṅṅibhāvaṃ. Vakkhati hi “visaṅṅi hutvā”ti. Vikkhambhanavasena kilesānaṃ santāpanena **attantapo. Ghoratapotī** dukkaratāya bhīmatapo. **Parimāritindriyoti** nibbisevanabhāvāpādanena sabbaso milāpitacakkhādindriyo. **Bhaggoti** bhañjitakusalajjhāsayo. **Evamāhāti** “evaṃ saṅṅā hi bho purisassa attā”ti-ādi-ākārena saṅṅānirodhamāha. Iminā nayena ito paresu dvīsu ṭhānesu yathārahaṃ yojanā veditabbā.

Āthabbaṇapayoganti āthabbaṇavedavihitaṃ āthabbaṇikānaṃ visaṅṅibhāvāpādanapayogaṃ. **Āthabbaṇaṃ payojetvāti** āthabbaṇavede āgata-aggijuhanapubbakaṃ mantajappanaṃ payojetvā sīsacchinnatādidassanena saṅṅānirodhamāha. **Tassāti** yassa sīsacchinnatādi dassitaṃ, tassa.

1. Ekamūlakena (Abhinavaṭi)

2. Tanti (Ṭṭha)

Yakkhadāsīnanti devadāsīnaṃ, yā “devatābhatiyotipi”¹ vuccanti.
Madaniddanti surāmadanimittakaṃ supanaṃ. **Devatūpahāranti**
naccanagāyanādīnā devatānaṃ pūjaṃ. **Surāpātinti** pātipuṇṇaṃ suraṃ. **Divāti**
atidivā ussūre.

Elamūgakathā viyāti imesaṃ paṇḍitamānīnaṃ kathā
andhabālakathāsadisī. **Cattāro nirodheti** aññamaññavidhure cattāro nirodhe
ete paññapenti. Na ca aññamaññaviruddhanānāsabhāvena tena bhavitabbaṃ,
atha kho ekasabhāvena, tenāha “**iminā cā**”ti-ādi. **Aññenevāti** imeti
vuttākārato aññākārenea **bhavitabbaṃ**. “**Ayaṃ nirodho ayaṃ nirodho**”ti
āmedītavacanaṃ Satthā attano desanāvīlāsena anekākāravokāraṃ nirodhaṃ
vibhāvessatīti dassanatthaṃ kataṃ. **Aho nūnāti** ettha **ahoti** accharīye, **nūnāti**
anussaraṇe nipāto. Tasmā aho nūna Bhagavā anaññasādhāraṇadesanattā
nirodhampi aho accharīyaṃ katvā katheyya maññeti adhippāyo. “**Aho nūna**
sugato”ti etthāpi eseva nayo. Accharīyavibhāvanato eva cettha dvikkhattuṃ
vacanaṃ, accharīyatthopi cettha **aho-saddo**, so yasmā anussaraṇamukheneva
tena gahito, tasmā vuttaṃ “**aho nūnāti anussaraṇatthe**”ti.
Kālapuggalādivibhāgena bahubhedattā **imesaṃ nirodhadhammānanti**
bahuvacanaṃ, kusala-saddayogena sāmivacanaṃ bhummatthe daṭṭhabbaṃ.
Ciṇṇavasitāyāti nirodhasamāpattīyaṃ vasībhāvassa ciṇṇattā. **Sabhāvaṃ**
jānātiti nirodhassa sabhāvaṃ yāthāvato jānāti.

Ahetukasaññūppādanīrodhakathāvaṇṇanā

412. **Gharamajjheyeva pakkhalitāti** gharato bahi gantukāmā purisā
maggāṃ anotaritvā gharājirena samatale vivaṭaṅgaṇe eva pakkhalanaṃ
pattā, evaṃ sampadamidanti attho. Asādhāraṇo **hetu**, sādhāraṇo **paccayoti**
evamādivibhāgena idha payojanaṃ natthi saññāya
akāraṇabhāvapaṭikkhepattā codanāyāti vuttaṃ “**kāraṇasseva nāmaṃ**”ti.

Pāḷiyaṃ “uppajjantipi nirujjhantipi”ti vuttaṃ, tattha “sahetū sappaccayā
saññā uppajjanti, uppannā pana nirujjhantiyeva, na tiṭṭhantī”ti dassanatthaṃ
“nirujjhantī”ti vacanaṃ, na nirodhassa sahetusappaccayabhāvadassanatthaṃ.
Uppādo hi

sahetuko, na nirodho. Yadi hi nirodhopi sahetuko siyā, tassa nirodhenāpi bhavitabbaṃ aṅkurādīnaṃ viya, na ca tassa nirodho atthi. Tasmā vuttanayeneva Pāḷiyā attho veditabbo. Ayañca nayo khaṇanirodhavasena vutto. Yo pana yathāparicchinnakālavasena sabbasova anuppādanirodho, so “sahetuko”ti veditabbo tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato. Tenāha Bhagavā “sikkhā ekā saññā nirujjhatī”ti¹. Tato eva ca idhāpi vuttaṃ “saññāya sahetukaṃ uppādanirodhaṃ dīpetun”ti.

Sikkhā ekāti ettha **sikkhā**ti karaṇe paccattavacanaṃ, eka-saddo aññapariyāyo “ittheke abhivadanti sato vā pana sattassā”ti-ādīsu² viya, na saṅkhyāvācīti āha “**sikkhā ekā saññā uppajantīti sikkhāya ekaccā saññā jāyantī**”ti. Sesapadesupi eseva nayo.

413. **Tatthā**ti tassaṃ uparidesanāyaṃ.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena pariyāpannattā āgatāti sabhāvato upakārato ca paññākkhandhe pariyāpannattā saṅgahitattā **tatiyā** adhipaññāsikkhā sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena āgatā. Tathā hi vuttaṃ “yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti³. Kāmañcetha vuttanayena tissopi sikkhā āgatā eva, tathāpi adhiccittasikkhāya eva abhisaññānirodho⁴ dassito, itarā tassa sambhārabhāvena ānītā.

Pañcakāmaguṇikarāgoti pañcakāmakotṭhāse ārabha uppajjanakarāgo. **Asamuppannakāmacāro**ti vattamānuppannatāvasena asamuppanno yo koci kāmacāro yā kāci lobhuppatti. Purimo visayavasena niyāmitattā kāmaguṇārammaṇova lobho daṭṭhabbo, itaro pana jhānanikantibhavarāgādippabhedo sabbopi lobhacāro kāmanatṭhena kāmesu pavattanato. Sabbepi hi tebhūmakā dhammā kāmanīyatṭhena kāmāti. Ubhayesampi kāmasaññātināmatā sahacaraṇāñāyenāti “kāmasaññā”ti paduddhāraṃ katvā tadubhayaṃ niddiṭṭhaṃ.

1. Dī 1. 169 piṭṭhe.

3. Ma 1. 375 piṭṭhe.

2. Dī 1. 31-2-3-4; Ma 3. 18 piṭṭhesu.

4. Abhidhamme saññānirodho. (bahūsu)

“**Tatthā**”ti-ādi asamuppannakāmacārato pañcakāmaguṇikarāgassa visesadassanaṃ. Kāmaṃ pañcakāmaguṇikarāgopi asamuppanno eva maggena samugghāḥīyati, tasmim̐ pana samugghāḥītepi na sabbo rāgo samugghāṭaṃ gacchati, tasmā pañcakāmaguṇikarāgaggahaṇena na itarassa sabbassa rāgassa gahaṇaṃ hotīti ubhayasādhāraṇena pariyāyena ubhayaṃ saṅgahetvā dassetuṃ Pāḷiyaṃ kāmasaññāggahaṇaṃ katanti tadubhayaṃ sarūpato, visesato ca dassetvā sabbasaṅgāhikabhāvato “**asamuppannakāmacāro pana imasmim̐ ṭhāne vaṭṭati**”ti vuttaṃ.

Sadisattāti kāmasaññādibhāvena samānattā, etena Pāḷiyaṃ “purimā”ti sadisakappanāvasena vuttanti dasseti. Anāgatā hi idha “nirujjhati”ti vuttā anupādassa adhippetattā, tenāha “**anuppannāva nuppajjati**”ti.

Nīvaraṇavivekato jātattā vivekajehi paṭhamajjhānapītisukhehi saha akkhātabbā, taṃkoṭṭhāsikā vāti **vivekajaṃ pītisukhasaṅkhātā**. Nānattasaññāpaṭiḥhasaññāhi nipuṇatāya sukhumabhūtatāya **sukhumasaññā**. **Bhūtā** sukhumabhāvena, paramatthabhāvena aviparītasabhāvā. Jhānataṃsampayuttadhammānaṃ bhavanāsiddhā saṅhasukhumatā nīvaraṇavikkhambhanavasena viññāyatīti āha “**kāmacchandādi-olaṅrikaṅgappahānavasena sukhumā**”ti. **Bhūtatāyā**ti vijjamānatāya. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

Samāpajjanādhiṭṭhānāni viya vuṭṭhānaṃ jhāne pariyāpannampi hoti yathā taṃ dhammānaṃ bhaṅgakkhaṇo dhammesu, na āvajjanapaccavekkhaṇānīti “**paṭhamajjhānaṃ¹ samāpajjanto adhiṭṭhahanto vuṭṭhahanto ca sikkhati**”ti vuttaṃ, na “āvajjanto paccavekkhanto”ti. Tanti paṭhamajjhānaṃ¹. **Tenā**ti hetumhi karaṇavacanaṃ, tasmā paṭhamajjhānena hetubhūtenāti attho. Hetubhāvo cettha jhānassa yathāvuttasaññāya uppattiyā saha jātādipaccayabhāvo kāmasaññāya nirodhassa upanissayatāva, tañca kho suttantapariyāyena. Tathā ceva samvaṇṇitaṃ “tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato”ti. **Etenupāyenā**ti yvāyaṃ paṭhamajjhānatappaṭipakkhasaññāvasena “sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā

---

1. Jhānaṃ (bahūsu)

nirujjhatī”ti ettha attho vutto, etena nayena. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

414. Yasmā panettha samāpattivāsena taṃtaṃsaññānaṃ uppādanirodhe vuccamāne aṅgavasena so vuttoti āha “**yasmā panā**”ti-ādi. “**Aṅgato sammasanaṃ**”ti anupadadhammavipassanāya lakkhaṇavacanāṃ. Anupadadhammavipassanañhi karonto samāpattiṃ patvā aṅgato sammasanaṃ karoti, na ca saññā samāpattiyā kiñci aṅgaṃ hoti. Vuttañca “**idañca saññā saññāti evaṃ aṅgato sammasanaṃ uddhaṭaṇ**”ti. **Aṅgoti** vā avayavatoti attho, anupadadhammatoti vuttaṃ hoti. **Tadevāti** ākiñcaññāyatanameva.

Yato khoti paccatte nissakkavacananti āha “**yo nāmā**”ti yathā “ādīmhī”ti etasmim atthe “ādito”ti vuccati itaravibhattitopi to-saddassa labbhanato. Sakasmim attanā adhigate saññā sakasaññā, sā etassa atthīti **sakasaññī**, tenāha “**attano paṭhamajjhānasaññāya saññāvā**”ti. **Sakasaññī**ti cettha upari vuccamānanirodhapādakatāya sātīsayāya jhānasaññāya atthibhāvajotako ī-kāro daṭṭhabbo, tenevāha “**anupubbena saññaggam phusati**”ti-ādi. Tasmā tattha tattha sakasaññītāggahaṇena tasmim tasmim jhāne sabbaso suciṇṇavasābhāvo dīpitoti veditabbaṃ.

Lokiyānanti niddhāraṇe sāmivacanāṃ, sāmi-atthe eva vā. Yadaggena hi taṃ tesu seṭṭhaṃ, tadaggena tesampi seṭṭhanti. “Lokiyānan”ti visesanaṃ lokuttarasamāpattīhi tassa aseṭṭhabhāvato. “**Kiccakāraṇasamāpattīnan**”ti visesanaṃ akiccakāraṇasamāpattīto tassa aseṭṭhabhāvato. Akiccakāraṇatā cassā paṭusaññākiccābhāvavacanato viññāyati. Yatheva hi tattha saññā, evaṃ phassādayopīti. Yadaggena hi tattha saṅkhārāvesesasukhumabhāvappattiyā pakativipassākānaṃ sammasitum asakkuṇeyyarūpena ṭhitā, tadaggena heṭṭhimasamāpattidhammā viya paṭukiccarāṇasamatthāpi na hontīti. Svāyamattho paramatthamañjusāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** āruppakathāyaṃ¹ savisesaṃ vutto, tasmā tattha

1. Visuddhi-Ṭī 1. 404 piṭṭhe.

vuttanayena veditabbo. Keci pana “yathā heṭṭhimā heṭṭhimā samāpattiyo uparimānaṃ uparimānaṃ adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, na evaṃ nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti kassacipi adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, tasmā sā akiccakārikā, itarā kiccakārikā vuttā”ti vadanti, tadayuttaṃ tassāpi vipassanācittaparidamanādīnaṃ adhiṭṭhānakiccasādhanato. Tasmā purimoyeva attho yutto.

Pakappeti¹ samvidahati. Jhānaṃ samāpajjanto hi jhānasukhaṃ attani samvidahati nāma. **Abhisaṅkharoti** āyūhati, sampiṇḍeti attho. Sampiṇḍanattho hi samudayaṭṭho. Yasmā nikantivasena cetanākiccassa matthakappatti, tasmā phalūpacārena kāraṇaṃ dassento “**nikantiṃ kurumāno abhisaṅkharoti nāmā**”ti vuttaṃ. **Imā** idāni me labbhamānā **ākiñcaññāyatanasaññā nirujjheyyaṃ** taṃsamatikkameneva uparijhānatthāya cetanābhisaṅkharāṇasambhavato. **Aññāti** ākiñcaññāyatanasaññāhi aññā. Tato thūlataṃbhāvato **oḷārikā**. Kā pana tāti āha “**bhavaṅgasaññā**”ti. **Ākiñcaññāyatanato** vuṭṭhāya eva hi uparijhānatthāya cetanābhisaṅkharāṇāni bhaveyyuṃ, vuṭṭhānañca bhavaṅgavasena hoti. Yāva ca upari jhānasamāpajjanaṃ, tāva antarantarā bhavaṅgappavattīti āha “**bhavaṅgasaññā uppajjeyyaṃ**”ti.

Cetentovāti nevasaññānāsaññāyatanajjhānaṃ ekaṃ dve cittavāre samāpajjanto eva. **Na ceteti** tathā heṭṭhimajjhānesu viya vā pubbābhāgābhāvato. Pubbābhogavasena hi jhānaṃ pakappento idha “ceteti”ti vutto. Yasmā “ahametaṃ jhānaṃ nibbattemi upasampādemī samāpajjāmī”ti evaṃ abhisaṅkharāṇaṃ tattha sālāyasseva hoti, na anālayassa, tasmā ekacittakkhaṇikampi jhānaṃ pavattento tattha appahīnanikantikātāya **abhisaṅkharonto evāti** attho. Yasmā panassa tathā heṭṭhimajjhānesu viya vā tattha pubbābogo natthi, tasmā “**na abhisaṅkharoti**”ti vuttaṃ. “**Imassa bhikkhuo**”ti-ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. “**Svāyamattho**”ti-ādinā tamevatthaṃ upamāya paṭipādeti.

---

1. Kappeti (Ṭṭha)

Pacchābhāgeti pitugharassa pacchābhāge. **Tato** puttagarato. **Laddhaghamevāti** yato anena bhikkhā laddhā, tameva gharāṃ puttagehameva. **Āsanasālā viya ākiñcaññāyatanasamāpatti** tato pitugharaputtagaraṭṭhāniyānaṃ nevasaññānāsaññāyatananirodhasamāpattīnaṃ upagantabbato. **Pitugharaṃ amanasikarivāti** pavisitvā samatikkantampi pitugharaṃ na manasi katvā. Puttagharasseva ācikkhanaṃ viya ekaṃ dve cittavāre samāpajjitabbampi nevasaññānāsaññāyatanānaṃ na manasi katvā parato nirodhasamāpatti-atthāya eva manasikāro. Evaṃ amanasikārasāmaññena, manasikārasāmaññena ca upamupameyyatā veditabbā ācikkhanenapi manasikārasseva jotitattā. Na hi manasikārena vinā ācikkhanaṃ sambhavati.

Tā jhānasaññāti tā ekaṃ dve cittavāre pavattā nevasaññānāsaññāyatanasaññā. **Nirujjhantīti** padeseneva nirujjhanti, pubbābhisankhārasena pana upari anuppādo. Yathā ca jhānasaññānaṃ, evaṃ itarasaññānampīti āha “**aññā ca oḷārikā bhavaṅgasaññā nuppajjantī**”ti, yathāparicchinnaḷānti adhippāyo. **So evaṃ paṭipanno bhikkhūti** so evaṃ yathāvutte saññāge ṭhito arahatte, anāgāmiṭhale vā paṭiṭṭhito bhikkhu dvīhi phalehi samannāgamo, tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhi, soḷasavidhā ñāṇacariyā, navavidhā samādhicariyāti imesaṃ vasena nirodhapaṭipādanapaṭipattipaṭipanno. **Phusatīti** ettha **phusanaṃ** nāma vindanaṃ paṭiladdhīti āha “**vindati paṭilabhati**”ti. Atthato pana yathāparicchinnaḷānaṃ cittacetasikānaṃ sabbaso appavatti eva.

Abhīti upasaggamattaṃ niratthakaṃ, tasmā “saññā”icceva attho. Nirodha-padena anantarikaṃ katvā samāpattipade vattabbe tesāṃ dvinnaṃ antare sampajānapadaṃ ṭhapitanti āha “**nirodhapadena anantarikaṃ kavā vuttan**”ti, tenāha “**anupaṭi -pa- attho**”ti. **Tatrāpīti** tasmimpi tathā padānupubbīṭhapanepi ayaṃ visesatthoti yojanā. **Sampajānantassāti** taṃ taṃ samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha tattha saṅkhārānaṃ sammasanavasena pajānantassa. **Anteti** yathāvuttāya nirodhapaṭipattiyā pariyoṣāne. Dutiyavikappe **sampajānantassāti** sampajānakārinoti attho, tena

nirodhasamāpajjanakassa bhikkhuno ādīto paṭṭhāya sabbapāṭihārikapaññāya saddhim atthasādhikā paññā kiccato dassitā hoti, tenāha “**paṇḍitassa bhikkhuno**”ti.

Sabbākārenāti “samāpattiyā sarūpaviseso, samāpajjanako, samāpajjanassa ṭhānam, kāraṇam, samāpajjanākāro”ti evamādisabbappakārena. **Tatthāti Visuddhimagge**¹. **Kathitatovā**ti kathitattṭhānato eva **gahetabbā**, na idha taṃ vadāma punaruttibhāvato adhippāyo.

Evam kho ahanti ettha ākārattho **evam**-saddo uggahitākāradassananti katvā. **Evam poṭṭhapādāti** ettha pana sampaṭicchanaṭṭho, tenāha “**su-uggahitam tayāti anujānanto**”ti.

415. Saññā aggā etthāti **saññāggam**, ākiñcaññāyatanam. Aṭṭhasu samāpattisupi **saññāggam atthi** upalabbhatīti **cintetvā**. “Puthū”ti Pāliyam liṅgavipallāsam dassento āha “bahūnipī”ti. “**Yathā**”ti iminā pakāraviseso karaṇappakāro gahito, na pakārasāmaññanti āha “**yena yena kasiṇenā**”ti, “**pathavīkasiṇena karaṇabhūtenā**”ti ca. Jhānam tāva yutto karaṇabhāvo saññānirodhaphusanassa sādhatamabhāvato, katham kasiṇānanti? Tesampi so yutto eva. Yadaggena hi jhānānam nirodhaphusanassa sādhatamabhāvo, tadaggena kasiṇānampi tadavinābhāvato. Anekakaraṇāpi kiriyā hotiyeva yathā “assena yānena² dīpikāya gacchatī”ti.

Ekavārenti sakim. **Purimasaññānirodhanti** kāmasaññādiapurimasaññāya nirodham, na nirodhasamāpattisaññitam saññānirodham. **Ekam saññāgganti** ekam saññābhūtam aggam seṭṭhanti attho heṭṭhimasaññāya ukkaṭṭhabhāvato. Saññā ca sā aggañcāti saññāggam, na saññāsu agganti. **Dve vāreti** dvikkhattum. **Sesakasiṇesūti** kasiṇānamyeva gahaṇam nirodhakathāya adhikatattā. Tato eva cettha jhānaggahaṇena kasiṇajjhānāni eva gahitānīti vedītabbā. “**Paṭhamajjhānena karaṇabhūtenā**”ti ārammaṇam anāmasitvā vadati yathā “yena yena kasiṇenā”ti ettha jhānam

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe.

2. Assena (Ka)

anāmasitvā vuttam. “**Iti**”ti-ādinā vuttamevattham saṅgahetvā nigamanavasena vadati. **Sabbampīti** sabbam ekavāram samāpannajjhānam¹. **Saṅgahetvāti** sañjānanalakkhaṇena taṃsabhāvāvisesato ekajjham saṅgahetvā. **Aparāparanti** punappunam.

416. Jhānapadaṭṭhānam vipassanam vaḍḍhentassa puggalassa vasena saññāñāṇāni dassitāni paṭhamanaye. Dutīyanaye pana yasmā vipassanam ussukkāpetvā maggena ghaṭentassa maggañāṇam uppajjati, tasmā vipassanāmaggasena saññāñāṇāni dassitāni. Yasmā pana paṭhamanayo lokiyattā oḷāriko, dutīyanayo missako, tasmā tadubhayam asambhāvetvā accantasukhumasubham thiram nibbattitalokuttarameva dassetuṃ maggaphalavasena saññāñāṇāni dassitāni tatiyanaye. Tayopete nayā maggasodhanavasena dassitā.

“Ayaṃ panettha sāro”ti vibhāvetuṃ Tipiṭakamahāsivattheravādo ābhato. Nirodham pucchitvā tasmim kathite tadanantaram saññāñāṇuppattim pucchanto atthato nirodhato vuṭṭhānam pucchati nāma, nirodhato ca vuṭṭhānam arahattaphaluppattiyā vā siyā anāgāmiphalluppattiyā vā, tattha saññā padhānā², tadanantaraṇca paccavekkhaṇāñāṇanti tadubhayam niddhārento thero “**kiṃ ime bhikkhū bhaṇanti**”ti-ādimāha. Tattha “**kiṃ ime bhikkhū bhaṇanti**”ti tadā dīghanikāyatantiṃ parivattante imam ṭhānam patvā yathāvuttena paṭipāṭiyā tayo naye kathente bhikkhū sandhāya vadati.

Yassa yathā maggavīthiyam maggaphalañāṇesu uppannesu niyamato maggaphalapaccavekkhaṇāñāṇāni honti, evam phalasaṃpattiyam phalapaccavekkhaṇāñāṇanti āha “**pacchā paccavekkhaṇāñāṇan**”ti. “**Idam arahattaphalan**”ti idam paccavekkhaṇāñāṇassa pavatti-ākāradassanam. **Phalasaṃdhisaññāpaccayāti** phalasaṃdhisahagatasaññāpaccayā. **Kira-**saddo anussaraṇattho. Yathādhigatadhammānussaraṇapakkiyā hi paccavekkhaṇā. Saṃdhisīsena cettha sabbam arahattaphalam gahitam saharāṇāñāyena, tasmim asati paccavekkhaṇāya asambhavo evāti āha “**idappaccayā**”ti.

1. Samāpannajjhānasaññāmpī (Abhinavaṭī)

2. Saññāpadhānam vā. Saññāpadhānavā (Ka)

Saññā-attakathāvaṇṇanā

417. Desanāya saṅhabhāvena sārambhamakkhissādimalavisodhanato sutamayañāṇaṃ nhāpitaṃ viya, sukhumabhāvena tanulepanavilittaṃ viya, tilakkhaṇabbhāhatatāya kuṇḍalādi-alāṅkāravibhūsitāṃ viya ca hoti, tadanupasevato¹ ñāṇassa ca tathābhāvo² taṃsamaṅgino puggalassa tathābhāvāpatti, nirodhakathāya nivesanañcassa³ srisayanappavesanasadisanti āha “**saṅhasukhuma -pa- āropitopi**”ti. Tatthāti tassaṃ nirodhakathāyaṃ. **Sukhaṃ avindanto** mandabuddhitāya alabhanto. Malavidūsitatāya **gūthaṭṭhānasadisāṃ. Attano laddhiṃ** attadiṭṭhiṃ. **Anumatiṃ gahetvāti** anuññaṃ gahetvā “edisō me attā”ti anujānāpetvā, attano laddhiyaṃ patiṭṭhapetvāti attho. **Kaṃ panāti** oḷāriko, manomayo, arūpīti tiṇṇaṃ attavādānaṃ vasena tividhesu katamanti attho. **Pariharantoti** viddhaṃsanato pariharanto, nigūhantoti adhippāyo. Yasmā catusantatirūpappabandhaṃ ekattavasena gahetvā rūpībhāvato “oḷāriko attā”ti pacceti attavādī, annapānopadhānatañcassa parikappetvā “sassato”ti maññati, rūpībhāvato eva ca saññāya aññattaṃ ñāyāgatameva, yaṃ vedavādino “annamayo, pānamayo”ti ca dvidhā voharanti, tasmā paribbājako taṃ sandhāya “**oḷārikaṃ kho**”ti āha.

Tattha yadi attā rūpī, na saññī saññāya arūpabhāvattā, rūpadhammānañca asañjānanasabhāvattā, rūpī ca samāno yadi tava matena nicco, saññā aparāparaṃ pavattanato tattha tattha bhijjatīti bhedasabbhāvato aniccā, evampi “aññā saññā, añño attā”ti saññāya abhāvato acetanoti na kammaṃsā kārako, phalassa ca na upabhuñjakoti āpannameva, tenāha “**oḷāriko ca hi te**”ti-ādi. **Paccāgacchatoti** paccāgacchantassa, jānatoti attho. “Aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhantī”ti kasmā vuttaṃ, nanu uppādapubbako nirodho, na ca uppannaṃ anirujjhakaṃ nāma atthīti codanaṃ sandhāyāha “**catunnañca khandhānaṃ**”ti-ādi.

1. Tadanupavesato (Ka)

2. Tathābhāvā (?)

3. Nivedanañcassa (Abhinavaṭi)

418-420. **Manomayanti** jhānamanaso vasena manomayaṃ. Yo hi bāhirapaccayanirapekkho, so manasāva nibbattoti manomayo. Rūpaloke nibbattasarīraṃ sandhāya vadati, yaṃ vedavādino ānandamayo, viññāṇamayoti ca dvidhā voharanti. **Tatrāpīti** “manomayo attā”ti imasmimpi pakkhe. **Dose dinneti** “aññāva saññā bhavissatī”ti-ādinā dose dinne. Idhāpi purimavāde vuttanayeneva dosadassanaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso—yadi attā manomayo, sabbaṅgapaccaṅgī, ahīnindriyo ca bhaveyya, evaṃ sati “rūpaṃ attā siyā, na ca saññī”ti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “manomayo ca hi te”ti-ādi. Kasmā panāyaṃ paribbājako paṭhamāṃ oḷārikaṃ attānaṃ paṭijānitvā taṃ laddhiṃ vissajjetvā puna manomayaṃ attānaṃ paṭijānāti, tañca vissajjetvā arūpiṃ attānaṃ paṭijānātīti? Kāmañcettha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva, tathāpi ime titthiyā nāma anavaṭṭhitacittā thusarāsīmhi nikhātakhāṇuko viya cañcalāti dassetuṃ “**yathā nāma ummattako**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saññāyāti** pakatisaññāya. **Uppādanirodhaṃ icchati** aparāparaṃ pavattāya saññāya udayavayadassanato. Tathāpi “saññā saññā”ti pavattasamaññaṃ “attā”ti gahetvā tassa ca avicchedaṃ parikkappento sassataṃ maññati, tenāha “**attānaṃ pana sassataṃ maññati**”ti.

Tathevāti yathā “rūpī attā”ti, “manomayo attā”ti ca vādadvaye saññāya attato aññatā, tathā cassa acetanatādidosappasaṅgo dunnivāro, tatheva imasmiṃ vāde doso. Tenāha “**tathevassa dosaṃ dassento**”ti.

Micchādassanenāti attadiṭṭhisāṅkhātena micchābhinivesena. **Abhibhūtattāti** anādikalābhāvitabhāvena ajjhotthaṭṭā nivāritaṇṇācārattā. **Taṃ nānattaṃ ajānantoti** yena santatighanena, samūhaghanena ca vañcito bālo pabandhavasena pavattamānaṃ dhammasamūhaṃ micchāgāhavasena “attā”ti, “nicco”ti ca abhinivissa voharati, taṃ ekattasaññītaṃ ghanaggahaṇaṃ vinibhujja yāthāvato jānanaṃ ghanavinibbhogo, sabbena sabbaṃ titthiyānaṃ so natthīti ayampi paribbājako tādisassa ṇṇassa paripākassa abhāvato vuccamānampi nāññāsi. Tena vuttaṃ “**Bhagavatā vuccamānampi taṃ nānattaṃ ajānanto**”ti. Saññā nāmāyaṃ nānārammaṇā nānākkhaṇe uppajjati, veti cāti

saññāya uppādanirodham passantopi saññāmayam saññābhūtam attānam parikappetvā yathāvuttaghanavinibbhogābhāvato **niccameva** katvā **maññati** diṭṭhimaññanāya. Tathābhūtaṃ ca tassa saṅhasukhumaparamagambhīradhammatā na ñāyatevāti vuttam **“dujjānam kho”**ti-ādi.

Diṭṭhi-ādīsu “evametan”ti dassanam abhinivisanam **diṭṭhi**. Tassā eva pubbabhāgabhūtam “evametan”ti nijjhānavasena khamanam **khanti**. Tathā rocanam **ruci**. **“Aññathā”**ti-ādi tesam diṭṭhi-ādīnam vibhajitvā dassanam. Tattha **aññathā**ti yathā ariyavinaye antadvayam anupagamma majjhimāpaṭipadāvasena dassanam hoti, tato aññathāyeva. **Aññadevā**ti yam paramatthato vijjati khandhāyatanādi, tassa ca aniccatādi, tato aññadeva paramatthato avijjamānam attānam sassatādi¹ **te khamati ceva rucati ca**. Āyujjanam anuyujjanam **āyogo**, tenāha **“yuttapayuttatā”**ti. **Paṭipattiyā**ti paramatta² cintanādiparibbājakapaṭipattiyā. **Dujjānam etam** dhammatam³ tvam “ayam paramattho, ayam sammuti”ti imassa vibhāgassa dubbibhāgattā. “Yadi etam dujjānam, tam tāva tiṭṭhatu, imam panattham Bhagavantam pucchissāmi”ti cintetvā yathā paṭipajji, tam dassetum **“atha paribbājako”**ti-ādi vuttam. **Añño vā saññatoti** saññāsabhāvato añño sabhāvo vā attā hotūti attho. **Assāti** attano.

Lokīyati dissati ettha puññapāpam, tabbipāko cāti **loko**, attā. So hissa kārako, vedako cāti icchito. **Diṭṭhigatanti** “sassato attā ca loko cā”ti-ādi⁴nayappavattam diṭṭhigatam. Na hesa diṭṭhābhiniveso diṭṭhadhammikādi-atthanissito tadasamvattanato. Yo hi tadāvaho, so tamnissitoti vattabbatam labheyya yathā tam puññāñāṇasambhāro. Eteneva tassa na dhammanissitatāpi samvaṇṇitā daṭṭhabbā. Ādi brahmacariyassāti ādibrahmacariyam, tadeva **ādibrahmacariyakam** yathā “vinayo eva venayiko”ti⁵, tenāha **“sikkhattayasankhātassā”**ti-ādi. Diṭṭhābhinivesassa saṃsāravatṭenibbidāviraṅganirodhupasamāsamvattanam vaṭṭantogadhattā, tassa vaṭṭasambandhanato ca.

1. Sassabhādito (?)

3. Dhammam tam (Ka), nānattam (Abhinavaṭi)

5. Vi-Ṭṭha 1. 160 piṭṭhe.

2. Paramattha (bahūsu)

4. Dī 1. 12; Khu 1. 162 piṭṭhesu.

Tathā abhiññāsambodhanibbānāsamvattanañca daṭṭhabbaṃ. **Abhijānanāyāti** ñātapariññāvasena abhijānanatthāya. **Sambujjhanatthāyāti**¹ tīraṇapahānapariññāvasena sambodhanatthāyāti vadanti. **Abhijānanāyāti** abhiññāpaññāvasena jānanāya, taṃ pana vaṭṭassa paccakkhakarānameva hotīti āha “**paccakkhakiriyāyā**”ti. **Sambujjhanatthāyāti** pariññābhisamayavasena paṭivedhāya.

Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvā, tassā pana samudayabhāvena visum gahitattā “**taṇhaṃ thapetvā**”ti vuttaṃ. **Pabhāvanato** uppādanato. Dukkhaṃ pabhāventīpi taṇhā avijjādipaccayantarasaḥitā eva pabhāveti, na kevalāti āha “**sappaccayā**”ti. **Ubhinnaṃ appavattīti** ubhinnaṃ appavattinimittāṃ, nappavattanti ettha dukkhasamudayā etasmiṃ vā adhigateti appavattī. Dukkhanirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhigacchati, tadatthaṃ paṭipadā cāti **dukkhanirodhagāminipaṭipadā**. **Maggapātubhāvoti** aggamaggasamuppādo. **Phalāsacchikiriyāti** asekkhaphalādhigamo. **Ākāranti** taṃ gamanaliṅgaṃ.

421. Samantato niggaṇhanavasena todanaṃ vijjhaṇaṃ **sannitodakaṃ**, vācāyāti ca paccatte karaṇavacananti āha “**vacanapatodena**”ti. **Sajjhabbharitanti** samantato bhusaṃ aritaṃ². **Akaṃsūti** satamattehi tuttakehi viya tiṃsasatamattā paribbājakā vācāpatodanehi tudimsu. **Sabhāvato vijjamaṇanti** paramatthasabhāvato upalabbhamānaṃ, na pakati-ādi viya anupalabbhamānaṃ. **Tacchanti** saccaṃ. **Tathanti**-aviparītaṃ. **Lokuttaradhammesūti** visaye bhuttaṃ te dhamme visayaṃ katvā. **Ṭhitasabhāvanti** avatṭhitasabhāvaṃ, taduppādakanti attho. **Lokuttaradhammaniyāmatanti** lokuttaradhammasampāpananiyāmena niyataṃ, tenāha “**Buddhānañhī**”ti-ādi. **Edisāti** “dhammaṭṭhitatan”ti-ādinā vuttappakārā.

Cittahatthisāriputtapaṭṭhapādavattuvaṇṇanā

422. **Sukhumesu atthantaresūti** khandhāyatanādīsū sukhumāñāgocaresu dhammesu. **Kusaloti** pubbe Buddhasāsane kataparicayatāya cheko **ahosi**. **Gihibhāve ānisaṃsakathāya kathitattā**

1. Sammojjhanāyāti (bahūsu)

2. Bharitaṃ. Khāritaṃ. (Ka)

sīlavantassa bhikkhuno tathā kathanena vibbhamane niyojittā idāni sayampi sīlavā eva hutvā cha vāre¹ vibbhami. Kammasarikkhakena hi phalena bhavitabbaṃ. **Mahāsāvaka**ssa kathiteti mahāsāvaka Mahākoṭṭhikattherassa apasādanakathitanimittaṃ. **Paṭiṭṭhātum asakkontoti** sāsane paṭiṭṭhaṃ laddhuṃ asakkonto.

423. Paññācakkhuno natthitāyāti

suvuttaduruttasamavisamadassanasamattha paññācakkhuno abhāvena. **Cakkhumā**ti ettha yadisena cakkhunā puriso “cakkhumā”ti vutto, taṃ dassetum “**subhāsita**”ti-ādi vuttaṃ. **Ekakoṭṭhāsā**ti ekantikā, nibbānāvahabhāvena nicchitāti adhippāyo. **Ṭhapitā**ti vavatthāpitā. **Na ekakoṭṭhāsā** na ekantikā, na nibbānāvahabhāvena nicchitā vaṭṭantogadhabhāvatoti adhippāyo.

Ekamsikadhammavaṇṇanā

425. “Kasmā ārabhī”ti kāraṇaṃ pucchitvā “**aniyyānikabhāvadassanatthan**”ti payojanaṃ vissajjitaṃ. Sati hi phalasiddhiyaṃ hetusiddhoyeva hotīti. **Paññāpitaṇṭhāyāti** paveditavimuttimaggassa. Vaṭṭadukkhapariyosānaṃ gacchati etāyāti “**niṭṭhā**”ti vimutti vuttā. Niṭṭhāmaggo hi idha uttarapadalopena “**niṭṭhā**”ti vutto. Tassa hi aniyyānikatā, niyyānikatā ca vuccati, na niṭṭhāya. Niyyānaṃ vā niggamaṇaṃ nissaraṇaṃ, vaṭṭadukkhassa vūpasamoti attho. Niyyānameva niyyānikaṃ, na niyyānikaṃ aniyyānikaṃ, so eva bhāvo aniyyānikabhāvo, tassa dassanatthanti yojetabbaṃ. “**Evan**”ti “nibbānaṃ nibbāna”ti vacanamattasāmaññaṃ gahetvā vadati, na pana paramatthato tesāṃ samaye nibbānapaññāpanassa labbhanato, tena vuttaṃ “**sā ca na niyyānika**”ti-ādi. **Lokathupikādivasenā**ti ettha **ādi**-saddena “añño puriso, aññā pakati”ti pakatipurisantarāvabodho mokkho, buddhi-ādiguṇavinimuttassa attano sakattani avatṭhānaṃ mokkho, kāyapavattigatijātibandhānaṃ appamajjanavasena appavatto mokkho, yaññehi jutena parena purisena salokatā mokkho, samīpatā mokkho, sahayogo mokkhoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Yathāpaññattāti** paññattappakārā **hutvā na niyyāti**,

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 195, 196; Jātaka-Ṭṭha 1. 330, 331 piṭṭhesu vitthāro.

yenākārena “niṭṭhā pāpuṇiyatī”ti tehi paveditā, tenākārena tassā appattabbato na niyyāti. **Paṇḍitehi paṭikkhattā** “nāyaṃ niṭṭhā paṭipadā vaṭṭassa anatikkamanato”ti Buddhādīhi paṇḍitehi paṭikkhattā. **Nivattatī**ti paṭikkhepassa kāraṇavacanāṃ, tasmā tehi paññattā niṭṭhā paṭipadā na niyyāti, aññadatthu taṃsamaṅgināṃ puggalaṃ saṃsāre eva paribbhamāpentī nivattatī.

Padhānaṃ jānanaṃ nāma paccakkhato jānanaṃ tassa pamāṇajeṭṭhabhāvato, itarassa saṃsayānubaddhattāti vuttaṃ “**jānaṃ passan**”ti. Tenettha dassanena jānanaṃ viseseti. Idaṃ vuttaṃ hoti—tumhākaṃ ekantasukhe loke paccakkhato nāṇadassanaṃ atthīti. **Jānanti** vā tassa lokassa anumānavisayataṃ pucchati, **passanti** paccakkhato gocarataṃ. Ayañhettha attho—api tumhākaṃ loko paccakkhato ñāto, udāhu anumānatoti.

Yasmā loke paccakkhabhūto attho indriyagocarabhāvena pākaṭo, tasmā vuttaṃ “**diṭṭhapubbānī**”ti-ādi. **Diṭṭhapubbānī**ti diṭṭhavā, dassanabhūtena, tadanugatenā ca nāṇena gahitapubbānīti attho. Evañca katvā “**sarīrasaṇṭhānādīnī**”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “**Appāṭihīraka tan**”ti anunāsikalopaṃ katvā niddesoti āha “**appāṭihīrakaṃ tan**”ti. “Appāṭihīraṃ katan”ti evamettha vaṇṇenti. Paṭipakkhaharaṇato paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, uttaravirahitaṃ vacanaṃ. Pāṭihāriyamevettha “pāṭihīrakan”ti vā vuttaṃ, na pāṭihīrakaṃ appāṭihīrakaṃ parehi vuccamāna-uttarehi sa-uttarattā, tenāha “**paṭiharaṇavirahitan**”ti. Sa-uttarañhi vacanaṃ tena uttarena paṭihāriyati ativiparivattiyati. Tato eva niyyānassa paṭiharaṇamaggassa abhāvato “**aniyyānikan**”ti vattabbaṃ labhati.

426. **Vilāso** liḷā. **Ākappo** kesabandhavatthaggaṇādi-ākāraviseso, vesasaṃvidhānaṃ vā. **Ādi**-saddena hāvādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. “**Hāvā**”ti ca cāturiyaṃ veditabbaṃ.

Tayo-attapaṭilābhavaṇṇanā

428. Āhito ahaṃ māno etthāti **attā**, attabhāvoti āha “**attapaṭilābhoti attabhāvapaṭilābho**”ti. **Kāmabhavaṃ**

dasseti tassa itaradvayattabhāvato oḷārikattā. **Rūpabhavaṃ dasseti** jhānāmanena nibbattaṃ hutvā rūpībhāvena upalabbhānato. **Samkilesikā dhammā nāma dvādasa akusalacittuppādā** tadabhāve kassaci samkilesassāpi asambhavato. **Vodāniyā dhammā nāma samathavipassanā** tāsāṃ vasena sabbaso cittavodānassa sijjhanato.

429. Paṭipakkhadhammānaṃ asamucchede pana na kadācīpi anavajjadhāmmānaṃ pāripūrī, vepullaṃ vā sambhavati, samucchede pana sati eva sambhavatīti **maggapaññāphalapaññā**-ggahaṇaṃ. Tā hi sakim paripuṇṇā paripuṇṇā eva aparihānadhammattā. **Taruṇapīṭī**ti uppannamattā aladdhāsevanā dubbalā pīti. **Balavatutṭhī**ti punappunaṃ uppattiyā laddhāsevanā uparivisesādhigamassa paccayabhūta thiratarā pīti. **“Yaṃ avocumhā”**ti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—**yaṃ** vohāraṃ “samkilesikavodāniyadhāmmānaṃ pahānābhivuddhiniṭṭhaṃ paññāya pāripūrivepullabhūtaṃ imasmiṃ yeva attabhāve aparappaccayena ñāṇena paccakkhato sampādetvā viharissatī”ti kathayimha. **Tattha** tasmiṃ vihare **tassa** mama ovādarkarassa bhikkhuno **evaṃ** vuttappakārena viharaṇanimittaṃ pamodappabhāvitā **pīti ca bhavissati**, tassā ca paccayabhūtaṃ passaddhidvayaṃ sammadeva upaṭṭhitā **sati ca** ukkaṃsagataṃ ñāṇaṇca tathābhūto ca so vihāro. Santapaṇītatāya atappako anaññasādhāraṇo sukhavihāroti vattabbaṃ arahatīti.

Paṭhamajjhāne paṭiladdhamatte hīnabhāvato pīti dubbalā pāmojjapakkhikā, suvibhāvite pana tasmiṃ paguṇe sā paṇītā balavabhāvato paripuṇṇakiccā pīṭīti vuttaṃ **“paṭhamajjhāne pāmojjādayo chapi dhammā labbhantī”**ti. **“Sukho vihāro”**ti iminā samādhi gahito. Sukhaṃ gahitanti apare, tesāṃ matena santasukhatāya upekkhā catutthajjhāne “sukhaṃ”ti icchitā, tenāha **“tathā catutthe”**ti-ādī. **Pāmojjaṃ nivattatī**ti dubbalapīṭisaṅkhātaṃ pāmojjaṃ chasu dhammesu nivattati hāyati. Vitakkavicāraṅkabhavihena dutiyajjhāne sabbadā pīti balavatī eva hoti, na paṭhamajjhāne viya kadāci dubbalā. **Suddhavipassanā pādakajjhānamevatī** upari maggaṃ akathetvā kevalaṃ vipassanāpādakajjhānaṃ **kathitaṃ. Catūhi maggehi saddhiṃ vipassanā kathitā**ti

vipassanāya pādakabhāvena jhānāni kathetvā tato paraṃ vipassanāpubbakā cattāropi maggā kathitāti attho. **Catutthajjhānikaphalasangāhā** kathitāti paṭhamajjhānikādikā phalasangāhātiyo akathetvā catutthajjhānikā eva phalasangāhāti kathitā. **Pīṭivevacanam eva katvāti** dvinnam pīṭinam ekasmiṃ cittuppāde anuppajjanato pāmojjaṃ pīṭivevacanameva katvā. Pīṭisukhānam apariccattattā, “sukho ca vihāro”ti sātisayassa sukhavihārassa gahitattā ca **dutiyaajjhānikaphalasangāhāti nāma kathitā**. Kāmaṃ paṭhamajjhānēpi pīṭisukhāni labbhanti, tāni pana vitakkavicārakkhobhena na santapaṇītāni, santapaṇītāni ca idhādhippetāni.

432-437. **Vibhāvanattho**ti pakāsanattho sarūpato nirūpanattho, tenāha “**ayam so**”ti-ādi. **Nanti** oḷārikam attapaṭilābham. **Sappaṭiharaṇanti**¹ parena coditavacanena saparihāram sa-uttaram. **Tuccho**ti musā abhūto. **Svevāti** so eva attapaṭilābho. **Tasmim samaye hotīti** tasmim paccuppannasamaye vijjamāno hoti. **Attapaṭilābhotveva niyyātesī**, na nam sarūpato nīharitvā dassesi. **Rūpādayo cetha dhammāti** rūpavedanādayo eva ettha loke sabhāvadhammā. **Attapaṭilābhoti** pana rūpādike pañcakkhandhe upādāya paññatti, tenāha “**nāmamattametā**”ti. **Nāmapaṇṇattivasenāti**² nāmabhūtapaññattimattatāvasena.

438. **Evañca pana vatvāti** “attapaṭilābhoti rūpādike upādāya paññattimattā”ti imamattam “yasmim citta samaye”ti-ādinā vatvā. **Paṭipucchitvā vinayanatthanti** yathā pare puccheyyum, tenākārena kālavibhāgato paṭipadāni pucchitvā tassa atthassa nāpanavasena vinayanattham. **Tasmim samaye sacco ahoṣīti** tasmim atītasamaye upādānassa vijjamānatāya saccabhūto vijjamāno viya vattabbo ahoṣi, na pana **anāgato** idāni **paccuppanno** vā **attapaṭilābho** tadupādānassa tadā avijjamānattā. **Ye te atītā dhammā** atītasamaye atītattapaṭilābhassa upādānabhūtā rūpādayo. **Te etarahi natthi** niruddhattā. Tato eva **ahesunti saṅkhyam gatā**. **Tasmāti** tasmimyeva samaye labbhanato. **Sopi**

1. Sappaṭiharaṇam (Tṭha)

2. Nāmapaññattivasena (Tṭha)

tadupādāno **me attapaṭilābho tasmimīyeva atītasamaye sacco** bhūto vijjamāno viya **ahosi. Anāgatapaccuppannānanti** anāgatānañceva paccuppannānañca rūpadhammānaṃ upādānabhūtānaṃ **tadā** tasmim atītasamaye **abhāvā** tadupādāno **anāgato paccuppanno** ca attapaṭilābho **tasmim atītasamaye mogho** tuccho musā natthīti attho. **Nāmamattamevāti** samaññāmattameva. **Attapaṭilābhaṃ paṭijānāti** paramatthato anupalabbhamānattā.

“**Eseva nayo**”ti iminā ye te anāgatā dhammā, te etarahi natthi, “bhavissanti”ti pana saṅkhyāṃ gamissanti, tasmā sopi me attapaṭilābho tasmimīyeva samaye sacco bhavissati. Atītapaccuppannānaṃ pana dhammānaṃ tadā abhāvā tasmim samaye mogho atīto mogho paccuppanno. Ye ime paccuppannā dhammā, te etarahi atthi, tasmā yoyaṃ me attapaṭilābho, so idāni sacco. Atītānāgatānaṃ pana dhammānaṃ idāni abhāvā tasmim samaye mogho atīto mogho anāgatoti evaṃ atthato nāmamattameva attapaṭilābhaṃ paṭijānātīti imamattaṃ atidisati.

439-443. **Saṃsanditunti** samānetuṃ. **Yasmim samaye khīraṃ hotīti** yasmim kāle bhūtopādāyasaññitaṃ upādānavisesaṃ upādāya khīrapaññatti hoti. **Na tasmim -pa- gacchati** khīrapaññatti-upādānassa dadhi-ādīpaññattiyā anupādānato. Paṭinīyatavatthukā hi ekā¹ lokasamaññā, tenāha “**ye dhamme upādāyā**”ti-ādi. Tattha saṅkhāyati etāyāti saṅkhā², paññatti. Niddhāretvā vacanti vadanti etāyāti **nirutti**. Namanti etenāti **nāmaṃ**. Voharanti etenāti **vohāro**, paññattiyeva. **Esa nayo sabbatthāti** “yasmim samaye”ti-ādinā khīre vuttanayaṃ dadhi-ādīsu atidisati.

Samanujānanamattakānīti “idaṃ khīraṃ, idaṃ dadhi”ti-ādinā tādise bhūtopādāyarūpavisesse loke paramparābhataṃ paññattim appaṭikkhipitvā samanujānanam viya paccayavisesavisiṭṭhaṃ rūpādīkhandhasamūhaṃ upādāya “oḷāriko attapaṭilābho”ti ca “manomayo attapaṭilābho”ti ca

1. Etā (Abhinavaṭī)

2. Saṅkhā (Ṭṭha)

“arūpo attapaṭilābho”ti ca tathā tathā samanujānanamattakāni, na ca tabbinimutto upādānato añño koci attho atthīti attho. **Niruttimattakānīti** saddaniruttiyā gahaṇūpāyamattakāni. “Satto phasso”ti hi saddaggahaṇuttarakālaṃ tadanuviddhapaṇṇattiggahaṇamukheneva tadatthāvabodho. **Vacanapathamattakānīti** tasseva vevacanam. **Vohāramattakānīti** tathā tathā vohāramattakāni. **Nāmapaṇṇattimattakānīti** tasseva vevacanam, taṃtaṃnāmapaṇṇāpanamattakāni. **Sabbametanti** “attapaṭilābho”ti vā “satto”ti vā “poso”ti vā sabbametaṃ **vohāramattakam** paramatthato anupalabbhanato, tenāha “**yasmā paramatthato satto nāma natthī**”ti-ādi.

Yadi evaṃ kasmā taṃ Buddhehipi vuccatīti āha “**Buddhānam pana dve kathā**”ti-ādi. Sammutiyā vohārassa kathanam **sammutikathā**. Paramatthassa sabhāvadhammassa kathanam **paramatthakathā**. Aniccādikathāpi paramatthasannissitakathā paramatthakathāti katvā **paramatthakathā**. Paramatthadhammo hi “anicco, dukkho, anattā”ti ca vuccati, na sammutidhammo. Kasmā panevaṃ duvidhā Buddhānam kathāpavattīti tattha kāraṇamāha “**tattha yo**”ti-ādinā. Yasmā paramatthakathāya saccasampaṭivedho, ariyasaccakathā ca sikhāppattā desanā, tasmā vineyyapuggalavasena sammutikatham kathentopi Bhagavā paramatthakathamyeva kathetīti āha “**tassa Bhagavā āditova -pa- kathetī**”ti, tenāha “**tathā**”ti-ādi, tenassa katthaci sammutikathāpubbikā paramatthakathā hoti puggalajjhāsayasena, katthaci paramatthakathāpubbikā sammutikathā. Iti vineyyadamanakusalassa Satthu vineyyajjhāsayasena tathā tathā desanāpavattīti dasseti. Sabbatha pana Bhagavā dhammataṃ avijahanto eva sammutim anuvattati, sammutim apariccajantoyeva dhammataṃ vibhāveti, na tattha abhinivesātidhāvanāni. Vuttañhetam “janapadaniruttim nābhiniviseyya, samaññam nātidhāveyyā”ti.

Paṭhamam sammutim katvā kathanam pana veneyyavasena yebhuyyena Buddhānam āciṇṇanti taṃ kāraṇena saddhim dassento “**pakatiyā panā**”ti-ādimāha. Nanu ca sammuti nāma paramatthato avijjamānattā abhūtā, taṃ katham Buddhā kathentīti āha “**sammutikatham kathentāpi**”ti-ādi.

Saccamevāti tathameva. **Sabhāvamevā**ti sammutibhāvena taṁsabhāvameva, tenāha “**amusāvā**”ti. Paramatthassa pana saccādibhāve vattabbameva natthi.

Imesaṁ pana sammutiparamatthānaṁ ko viseso? Yasmiṁ bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṁsaññā, so ghaṭapaṭādippabhedo sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve ayaṁ nayo labbhati. Evaṁ santepi vuttanayena sammutipi saccasabhāvā evāti āha “**duve saccāni akkhāsī**”ti-ādi.

Idāni nesaṁ saccasabhāvānaṁ kāraṇena dassento “**saṅketavacanaṁ saccan**”ti gāthamāha. Tattha **saṅketavacanaṁ saccan**ṁ visamvādanābhāvato. Tattha hetumāha “**lokasammutikāraṇan**”ti. Lokasiddhā hi sammuti saṅketavacanaṁsa avisamvādanatāya kāraṇaṁ. Paramo uttamo attho **paramattho**, dhammānaṁ yathābhūtasabhāvo. Tassa **vacanaṁ saccan**ṁ yāthāvato, avisamvādanavasena ca pavattanato. Tattha kāraṇamāha “**dhammānaṁ bhūtalakkhaṇan**”ti, sabhāvadharmānaṁ yo bhūto aviparīto sabhāvo, tassa lakkhaṇaṁ aṅgaṇaṁ nāpananti katvā.

Yadi Tathāgato paramatthasaccaṁ sammadeva abhisambujjhitvā ṭhitopi lokasamaññaṁ gahetvāva vadati, ko ettha lokiyamahājanehi visesoti āha “**yāhi Tathāgato voharati aparāmāsan**”ti-ādi. Lokiyamahājano appahīnaparāmāsattā “**etaṁ mamā**”ti-ādinā parāmasanto voharati, Tathāgato pana sabbaso pahīnaparāmāsattā aparāmasanto yasmā lokasamaññaṁhi vinā lokiyo attho loke kenaci duviññeyyo, tasmā tāhi taṁ voharati. Tathā voharanto eva ca attano desanāvilāsenā veneyyasatte paramatthasacce patiṭṭhapeti. **Desanaṁ vinivattētvā**ti heṭṭhā pavattitakathāya vinivattētvā vivecetvā desanaṁ “**aparāmāsan**”ti taṇhāmānaparāmāsappahānakittanena **arahattanikūṭena niṭṭhāpesi**. Yaṁ yaṁ panettha atthato na vibhattaṁ, taṁ suviññeyyameva.

Poṭṭhapādasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

10. Subhasutta

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā

444. “**Aciraparinibbute**”ti Satthu parinibbutabhāvassa cirakālatāpaṭikkhepena āsannatā dassitā, kālaparicchedo na dassitoti taṃ paricchedato dassetuṃ “**parinibbānato uddham̐ māsamatte kāle**”ti vuttaṃ. Tattha **matta**-ggahaṇena kālassa asampuṇṇataṃ joteti. Tudisaññito¹ gāmo nivāso etassāti **Todeyyo**². Taṃ panesa yasmā Soṇadaṇḍo viya campāṃ, Kūṭadanto viya ca khānumataṃ ajjhāvasati, tasmā vuttaṃ “**tassa adhipatittā**”ti, issarabhāvatoti attho. **Samāhāranti** sannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvaseti** yasmā appatarappatarepi vayamāne bhogā khiyanti, appatarappatarepi sañciyamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci vyaṃ akatvā āyameva uppādento gharāvāsāṃ anuṭṭheyyāti lobhādesitaṃ paṭipattim̐ upadisati.

Adānameva sikkhāpetvā lobhābhīhūtātāya **tasmim̐veva ghare sunakho hutvā** nibbatti. Lobhavasikassa hi duggati pāṭikaṅkhā. **Ativiya piyāyati** pubbapāricayena. **Piṇḍāya pāvīsi** Subham̐ māṇavaṃ anuggaṇhitukāmo. **Niraye nibbattissasi**³ katokāsassa kammassa paṭibāhituṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Brahmaṇacārittassa bhāvitataṃ sandhāya, tathā pitaraṃ ukkaṃsento ca “**brahmaloke nibbatto**”ti āha. **Taṃ pavattim̐ pucchīti** sutametaṃ mayā “mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto”ti tumhehi vuttaṃ, kimidaṃ saccanti pucchi. **Tatheva vatvāti** yathā pubbe sunakhassa vuttaṃ, tatheva vatvā. **Avisaṃvādanatthanti** saccāpanattham̐, “Todeyyabrāhmaṇo sunakho hutvā nibbatto”ti attano vacanassa avisaṃvādanattham̐ avisaṃvādabhāvassa dassanatthanti attho. **Sabbaṃ dassesīti**⁴ Buddhānubhāvena so sunakho taṃ sabbaṃ netvā dassesi, na jāṭissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇam̐ pana purimajāṭisiddhavāsanāvasena. **Cuddasa pañhe pucchitvāti** “dissanti hi

1. Turisaññito (bahūsu)

3. Avicim̐ gamissasi (Ṭṭha)

2. Toreyyo (bahūsu)

4. Sabbaṃ ācikkhi (Ṭṭha)

bho Gotama manussā appāyukā, dissanti dīghāyukā. Dissanti bavhābādā, dissanti appābādā. Dissanti dubbaṇṇā, dissanti vaṇṇavanto. Dissanti appesakkhā, dissanti mahesakkhā. Dissanti appabhogā, dissanti mahābhogā. Dissanti nīcakulīnā, dissanti uccākulīnā. Dissanti duppaññā, dissanti paññavanto”ti¹ ime cuddasa pañhe pucchitvā. Aṅgasubhatāya kiresa “**Subho**”ti nāmaṃ labhi.

445. “**Ekā ca me kaṅkhā atthī**”ti iminā upari pucchiyamānassa pañhassa pageva tena abhisankhatabhāvaṃ dasseti. **Visabhāgavedanā**ti dukkhavedanā. Sā hi kusalakammanibbatte attabhāve uppajjanakasukhavedanāpaṭipakkhabhāvato “visabhāgavedanā”ti, kāyaṃ gāḷhā hutvā bādhati piḷeti “ābādho”ti ca vuccati. **Ekadese uppajjivā**ti sarīrassa ekadese uṭṭhitāpi **ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhāti** aparivattabhāvakarāṇato, etena balavarogo ābādho nāmāti dasseti. **Kicchajīvitakaroti** asukhajīvitāvaho, etena dubbalo appamattako rogo ātaṅkoti dasseti. **Uṭṭhānanti** sayananisajjādito uṭṭhahanam, tena yathā tathā aparāparam sarīrassa parivattanam vadati. **Garukanti** bhāriyam kicchāsiddhikam². **Kāye balam na hotī**ti etthāpi “gilānassevā”ti padam ānetvā sambandhitabbam. Hetthā catūhi padehi aphāsuvihārābhāvaṃ pucchitvā idāni phāsuvihārasabbhāvaṃ pucchati, tena saviseso phāsuvihāro pucchitoti daṭṭhabbo asatipi atisayatthajotane sadde atisayatthassa labbhanato yathā “abhirūpāya deyyam dātabban”ti.

447. **Kālañca samayañca upādāyāti** ettha **kālo** nāma upasankamanassa yuttapattakālo, **samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tajjam sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānam** nāma ñāṇena tesam gahaṇam sallakkhaṇanti dassetum “**kālañca**”ti-ādi vuttam. **Pharissatī**ti vaḍḍhissati.

448. **Cetiyaraṭṭheti** Cetiraṭṭhe. Ya-kārena hi padam vaḍḍhetvā vuttam. Cetiraṭṭhato aññam visumyevetaṃ raṭṭhanti ca vadanti. **Marāṇapaṭisaṃyuttanti**

1. Ma 3. 243 piṭṭhe.

2. Akiccasiddhakam (Abhinavaṭī)

maraṇaṃ nāma tādisānaṃ rogavaseneva hotīti yena rogena taṃ jātaṃ, tassa sarūpapucchā, kāraṇapucchā, maraṇahetukacittasantāpapucchā, tassa ca santāpassa sabbalokasādhāraṇatā, tathā maraṇassa ca appatikāratāti evamādinā maraṇapaṭisaṃyuttaṃ sammodanīyaṃ kathaṃ kathesīti dassetuṃ “**bho Ānandā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na randhagavesī** māro viya, **na vīmaṃsanādhippāyo** Uttaramāṇavo viyāti adhippāyo. **Yesu dhammesūti** vimokkhupāyesu niyyānadhammesu. **Dharantīti** tiṭṭhanti, pavattantīti attho.

449. Atthappayuttatāya saddapayogassa saddappabandhalakkhaṇāni tīṇi piṭakāni tadatthabhūtehi sīlādīhi dhammakkhandhehi saṅgayhantīti vuttaṃ “**tīṇi piṭakāni tīhi khandhehi saṅgahetvā**”ti. **Saṅkhittena kathitanti** “**tiṇṇaṃ** khandhānaṃ”ti evaṃ gahaṇato, sāmāññato cāti saṅkhepeneva kathitaṃ. “**Katamesaṃ tiṇṇaṃ**”ti ayaṃ adiṭṭhajotaṇā pucchā, na kathetukamyatā pucchāti vuttaṃ “**vitthārato pucchissāmī**”ti cintetvā “**katamesaṃ tiṇṇaṃ**”ti āhā”ti. Kathetukamyatābhāve panassa therassa vacanatā siyā.

Sīlakkhandhavaṇṇanā

450-453. **Sīlakkhandhassati** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “ariyassa samādhikkhandhassa -pa- patiṭṭhāpesī”ti ayaṃ ettako pāṭho dassitoti daṭṭhabbaṃ, tenāha “**tesu dassitesū**”ti, uddesavasenāti adhippāyo. **Bhagavatā vuttanayenevāti** Sāmāññaphaladesanādīsu Bhagavatā desitanayeneva, tenassa suttassa Satthubhāsita bhāvaṃ Jinavacanabhāvaṃ dasseti. **Sāsane na sīlameva sāro**ti ariyamaggasāre¹ Bhagavato sāsane yathā dassitaṃ sīlaṃ sāro eva na hoti sāravato mahato rukkhassa papaṭikaṭṭhāniyattā. Yadi evaṃ kasmā idha gahitanti āha “**kevalañhetarṃ patiṭṭhāmattakamevā**”ti. Jhānādi-uttarimanussadhamme adhigantukāmassa adhiṭṭhānamattaṃ tattha appatiṭṭhitassa tesam asambhavato. Atha vā **na sīlameva sāro**ti kāmañcetta sāsane “maggasīlaṃ, phalasīlan”ti idaṃ lokuttarasīlampi sārameva, tathāpi na sīlakkhandho eva sāro, atha kho samādhikkhandhopi

1. Ariyamaggasāro (Ka)

paññākkhandhopi sāro evāti evamettha attho daṭṭhabbo. Purimo **eva** sāro, tenāha “**ito uttari**”¹ ādi.

Samādhikkhandhavaṇṇanā

454. Kasmā panettha thero samādhikkhandham puṭṭho indriyasamvarādike vissajjesi, nanu evaṃ sante aññaṃ puṭṭho aññaṃ byākaronto ambaṃ puṭṭho labujam byākaronto viya hotīti idīsī codanā idha anokāsāti dassento “**kathaṇca māṇava bhikkhu -pa- samādhikkhandham dassetukāmo ārabhi**”¹ti āha, tenettha indriyasamvarādayopi samādhi-upakāratam upādāya samādhikkhandhapakkhikāni uddiṭṭhānīti dasseti.

Rūpajjhānāneva āgatāni, na arūpajjhānāni

rūpāvacaracatutthajjhānadesanānantaram abhiññādesanāya avasaroti katvā. Rūpāvacaracatutthajjhānapādikā hi saporibhaṇḍā chapi abhiññāyo. Lokiyā abhiññā pana sijjhamānā yasmā aṭṭhasu samāpattīsu cuddasavidhena cittaparidamanena vinā na ijjhanti, tasmā abhiññāsu desiyamānāsu arūpajjhānānīpi desitāneva hontī nānantariyabhāvato, tenāha “**ānetvā pana dīpetabbāni**”¹ti, vuttanayena desitāneva katvā samvaṇṇakehi pakāsetabbānīti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “catutthajjhānam upasampajja viharatī”¹ti imināva arūpajjhānāmpi saṅgahitanti dassetuṃ “**catutthajjhānena hi**”¹ti-ādi vuttaṃ. Catutthajjhānāhi rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ “arūpajjhānan”¹ti vuccatīti.

471-480. Na **cittekaggatāmattakenevā**ti ettha heṭṭhā vuttanayānusārena attho veditabbo. Lokiyassa samādhikkhandhassa adhippetattā “**na citte -pa-atthi**”¹ti vuttaṃ. Ariya-saddo cettha suddhāpariyāyo, na lokuttarāpariyāyo. Tathā heṭṭhāpi lokiyābhiññāpaṭisambhidāhi vināva arahatte adhigate nattheva uttarikaraṇīyanti sakkā vattuṃ yadattham Bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tassa siddhattā. Idha pana lokiyābhiññāpi āgatā eva. Sesam suviññeyyameva.

Subhasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

---

1. Uttarinti (bahūsu)

11. Kevaṭṭasutta

Kevaṭṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā

481. **Pāvārikambavaneti** Pāvārikasetṭhino ambabahule upavane. Taṃ kira so seṭṭhī Bhagavato anucchavikaṃ Gandhakuṭim, bhikkhusaṃghassa ca rattitṭhānadivāṭṭhānakuṭimaṇḍapādīni sampādetvā pākāraparikkhitaṃ dvārakoṭṭhakasampannaṃ katvā Buddhappamukhassa saṃghassa niyyātesi, purimavohārena pana “Pāvārikambavanan”ti vuccati, tasmim Pāvārikambavane. **Kovaṭṭoti idaṃ tassa nāmaṃ** Kevaṭṭehi samrakkhitattā, tesam vā santike samvaḍḍhitattāti keci. “Gahapatiputtassā”ti ettha kāmam tadā so gahapatitṭhāne ṭhito, pitu panassa acirakālamkatatāya purimasamaññaaya “gahapatiputto”tveva voharīyati, tenāha “**gahapatimahāsālo**”ti. Mahāvibhavatāya mahāsāro, gahapatīti attho rakārassa la-kāraṃ katvā “mahāsālo sukhumālo ahan”ti-ādīsu¹ viya. **Saddhāsampannoti**² pothujjanikāya saddhāya vasena saddhāsamannāgato.

Samiddhāti sammadeva iddhā, iddhiyā vibhavasampattiyā vepullappattāti attho. “Ehi tvaṃ bhikkhu anvaddhamāsaṃ, anumāsaṃ, anusaṃvaccharaṃ vā manussānaṃ pasādāya iddhipāṭihāriyaṃ karohī”ti ekassa bhikkhuno āṇāpanaṃ tasmim ṭhāne tassa ṭhapanam nāma hotīti āha “**ṭhānantare ṭhabetū**”ti. **Uttarimanussānaṃ dhammatoti** uttarimanussānaṃ Buddhādīnaṃ adhigamadhammato. Niddhāraṇe cetam nissakkaṃ. Iddhipāṭihāriyañhi tato niddhāreti. **Manussadhammato uttarīti** pakatimanussadhammato upari. **Pajjalitapadīpoti** pajjalanto padīpo.

482. **Na dhamsemīti** guṇasampattito na cāvemi, tenāha “**sīlabhedan**”ti-ādi. **Vissāsaṃ vaḍḍhetvā** Bhagavati attano vissatthabhāvaṃ brūhetvā vibhūtaṃ pākaṭaṃ katvā.

1. Am 1. 143 piṭṭhe.

2. Saddho pasanno (Ṭṭha)

Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā

483-4. **Ādīnavanti** dosam. **Gandhārīti** Cūḷagandhārī, Mahāgandhārīti dve gandhārīvijjā. Tattha **cūḷagandhārī** nāma tivassato oraṃ matānaṃ sattānaṃ upapannaṭṭhānājanānavijjā. **Mahāgandhārī** tampi jānāti tato uttaripi iddhividhañānakappaṃ yebhuyyena iddhividhakiccaṃ sādheti. Tassā kira vijjāya sādako puggalo tādise desakāle mantam pariappitvā bahudhāpi attānaṃ dasseti, hatthi-ādīnīpi dasseti, dassanīyopi hoti, aggithambhampi karoti, jalathambhampi karoti, ākāsepi attānaṃ dasseti. Sabbam indajālasadisam daṭṭhabbam. **Aṭṭoti** dukkhito bādhitō, tenāha “**pīlito**”ti.

Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā

485. Kāmaṃ “**cetasikan**”ti padaṃ ye cetasi niyuttā cittaena sampayuttā, tesam sādharāṇavacanaṃ, sādharāṇe pana gahite cittaviseso gahitova hoti, sāmaññajotana ca visese avatiṭṭhatīti cetasikaggahaṇassa adhippāyam vivaranto “**somanassadomanassam adhippetan**”ti āha. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo, saddhādayo ca dassitā honti, domanassaggahaṇena dosādayo. Vitakkavicārā pana sarūpeneva dassitā. **Evam tava manoti** iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Kena pakārena pavattoti āha “**somanassito vā**”ti-ādi. “**Evam tava mano**”ti idam pana somanassitatādimattadassanaṃ, na pana yena yena somanassito vā domanassito vā, taṃtaṃdassanaṃ. **Dutiyanti** “itthampi te mano”ti idam. **Itipīti** ettha **iti**-saddo nidassanattho “atthīti kho kaccāna ayameko anto”ti-ādīsu¹ viya, tenāha “**imañca imañca attham cintayamānan**”ti. **Pi**-saddo vuttatthasampiṇḍanattho. Parassa cintaṃ manati jānāti etenāti **cintāmaṇi**. Tassā kira vijjāya sādako puggalo tādise desakāle mantam pariappitvā yassa cittaṃ jānitukāmo, tassa diṭṭhasutādivisesasañjānanamukhena

---

1. Sam 1. 258; Sam 2. 110 piṭṭhesu.

cittācāraṃ anuminanto kathetīti keci. Apare “vācaṃ niccharāpetvā tattha akkharasallakkhaṇavasenā”ti vadanti.

Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā

486. **Pavattentāti** pavattanakā hutvā, pavattanavasenāti attho. “**Evan**”ti hi padaṃ yathānusiṭṭhāya anusāsanīyā vidhivasena, paṭisedhavasena ca pavatti-ākāraparāmasanaṃ, sā ca sammāvitakkānaṃ, micchāvitakkānaṃca pavatti-ākāradassanavasena pavattati tattha ānisaṃsassa, ādīnavassa ca vibhāvanattham. **Aniccasaññameva**, na niccasaññanti attho. Paṭiyogīnivattanatthañhi **eva**-kāraggaṇaṃ. Idhāpi **evam**-saddaggahaṇassa attho, payojanaṃca vuttanayeneva vedītabbāṃ. **Idam**-gahaṇepi eseva nayo. **Pañcakāmaguṇīkarāganti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbāṃ tadaññārāgassa, dosādīnaṃca pahānassa icchitattā, tappahānassa ca tadaññārāgādīkhepanassa upāyabhāvato tathā vuttaṃ duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamāṃsakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhamamevāti** avadhāraṇaṃ paṭipakkhabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṃ daṭṭhabbāṃ tassādīgamūpāyānisaṃsabhūtānaṃ tadaññesaṃ anavajjadhammānaṃ nānantariyabhāvato. **Iddhividham iddhipāṭihāriyanti dasseti** iddhidassanena parasantāne pasādādīnaṃ paṭipakkhassa haraṇato. Iminā nayena sesapadadvayepi attho vedītabbo. **Satataṃ dhammadesanāti**¹ sabbakālaṃ desetabbadhammadesanā.

Iddhipāṭihāriyenāti sahayoge karaṇavacanaṃ, iddhipāṭihāriyena saddhīnti attho. **Ādesanāpāṭihāriyenāti** etthāpi eseva nayo. Dhammasenāpatissa āciṇṇanti yojanā. “**Cittācāraṃ ṇatvā**”ti iminā ādesanāpāṭihāriyaṃ dasseti, “**dhammaṃ desesī**”ti iminā anusāsanīpāṭihāriyaṃ. “**Buddhānaṃ satataṃ dhammadesanā**”ti anusāsanīpāṭihāriyassa tattha sātīsayatāya vuttaṃ. **Sa-upārambhāni** patirūpena upārambhi tabbato. **Sadosāni** dosasamucchindanassa anupāyabhāvato. Sadosattā eva **addhānaṃ na tiṭṭhanti** cirakālaṭṭhāyīni na honti. **Addhānaṃ atīṭṭhanato na niyyantīti** phalena hetuno anumānaṃ. Anīyyānikatāya hi tāni anaddhaniyāni. **Anusāsanīpāṭihāriyaṃ anupārambham** visuddhippabhavato,

1. Dhammadesananti (bahūsu)

visuddhinissayato ca. Tato eva **niddosaṃ**. Na hi tattha pubbāparavirodhādidosa sambhavo. Niddosattā eva **addhānaṃ tiṭṭhati** paravādavātehi, kilesavātehi ca anupahantabbato. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato, tena sa-upārambhādīṃ, anupārambhādīñcāti ubhayaṃ ubhayattha yathākkamaṃ gārayhapāsaṃsabhāvānaṃ hetubhāvena paccāmasati.

Bhūtanirodhesakavattuvaṇṇanā

487. **Aniyyānikabhāvadassanattanti** yasmā mahābhūtapariyesako bhikkhu purimesu dvīsu pāṭihāriyesu vasippatto kusalopi samāno mahābhūtānaṃ aparisesanirodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nāvabujjhi, tasmā tāni niyyānāvahatābhāvato aniyyānikānīti tesāṃ aniyyānikabhāvadassanattāṃ. Tatiyaṃ pana takkarassa ekantato niyyānāvahanti tasseva **niyyānikabhāvadassanattāṃ**.

Evametissā desanāya mukhyapayojanaṃ dassetvā idāni anusaṅgikampi dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āradham. **Mahābhūte pariyesantoti** aparisesaṃ nirujjhanavasena mahābhūte gavesanto, tesāṃ anavasesanirodhaṃ vīmaṃsantoti attho. **Vicaritvāti** dhammatāya codiyamāno vicaritvā. Dhammatāsiddhaṃ kiretaṃ, yadidaṃ tassa bhikkhuno tathā vicaraṇaṃ, yathā abhijātiyaṃ mahāpathavikampādi. **Mahantabhāvappakāsanattanti** sadevake loke anaññasādhāraṇassa Buddhānaṃ mahantabhāvassa mahānubhāvātāya dīpanattāṃ. **Idaṅca kāraṇanti** sabbesampi Buddhānaṃ sāsane īdiso eko bhikkhu tadānubhāvappakāsano hotīti imampi kāraṇaṃ dassento.

Katthāti nimitte bhummaṃ, tasmā **katthāti** kismiṃ ṭhāne kāraṇabhūte. **Kim āgammāti** kim ārammaṇaṃ paccayabhūtaṃ adhigantvā, tenāha “**kim pattassā**”ti. **Teti** mahābhūtā. **Appavattivasenāti** anuppajjanavasena. **Sabbākārenāti** vacanattha lakkhaṇādi samuṭṭhāna kalāpacuṇṇanānattekatta vinibbhogāvinibbhoga sabhāga visabhāga ajjhattika bāhira saṅghapaccaya samannāhārapaccaya vibhāgākārato, sasambhārasaṅkhepa sasambhāravibhatti salakkhaṇasaṅkhepa salakkhaṇavibhatti ākārato cāti sabbena ākārena.

488. Dibbanti ettha pañcahi kāmagaṇehi samaṅgībhūtā hutvā vicaranti, kiḷanti, jotanti cāti devo, devaloko. Taṃ yanti upagacchanti etenāti **devayāniyo. Vasam vattentoti ettha vasavattanam** nāma yathicchitaṭṭhānagamanam. Cattāro mahārājāno etesam issarāti **Catumahārājikā**. Yā devatā maggaphalalābhino, tā tamattham ekadesena jāneyyūm, Buddhavisayo pañāyam pañhoti cintetvā “na jānāmā”ti āhaṃsu, tenāha “**Buddhavisaye**”ti-ādi. Ajjhottharaṇam nāmettha nippīlananti āha “**punappunam pucchatī**”ti. **Abhikkantatarāti** rūpasampattiyā ceva paññāpaṭibhānādiguṇehi ca amhe abhibhuyya paresam kāmanīyatarā. **Pañītarāti** uḷātararā, tenāha “**uttamatarā**”ti.

491-3. **Devayāniasadiso** iddhividhañāṇasseva adhippetattā. “**Devayāniamaggoti vā -pa- sabbametaṃ iddhividhañāṇasseva nāman**”ti idaṃ Pāliyam, Aṭṭhakathāsu ca tattha tattha āgataruḷhivasena vuttam.

494. **Āgamanapubbabhāge nimittanti** brahmuno āgamanassa pubbabhāge uppajjananimittam. **Pāturahosīti** āvi bhavi. **Pākaṭo ahosīti** pakāso ahosi.

497. **Padesenāti** ekadesena upādinnakavasena, sattasantānapariyāpannenāti attho. **Anupādinnakepīti** anindriyabaddhepi. **Nippadesato** anavasesato. **Pucchāmūlhassāti** pucchitum ajānantassa. **Pucchāya dosam dassetvāti** tena katapucchāya pucchitākāre dosam vibhāvetvā. Yasmā vissajjanam nāma pucchānurūpaṃ pucchāsabhāgena vissajjetabbato, na ca Tathāgatā virajjhivā katapucchānurūpaṃ vissajjenti, atthasabhāgatāya ca vissajjanassa pucchakā tadattham anavabujjhantā sammuyhanti, tasmā pucchāya sikkhāpanam Buddhāciṇṇam, tenāha “**puccham sikkhāpetvā**”ti-ādi.

498. **Appatiṭṭhāti** appaccayā, sabbaso samucchinnakāraṇāti attho. **Upādinnaṃyevāti** indriyabaddham eva. Yasmā ekadisābhimukham santānavasena saṅghite rūpappabandhe dīghasamaññā, taṃ upādāya tato appake rassasamaññā, tadubhayañca visesato rūpaggahaṇamukhena gayhati, tasmā

āha “**dīghañcarassañcāti**¹ **saṅṭhānavasena upādārūpaṃ vuttan**”ti.

Apparimāṇe rūpasaṅghāte aṇusamaññā, taṃ upādāya tato mahati thūlasamaññā. Idampi dvayaṃ visesato rūpaggaṇamukhena gayhati, tenāha “**imināpi**”ti-ādi. **Pi**-saddena cettha “saṅṭhānavasena upādārūpaṃ vuttan”ti etthāpi vaṇṇamattameva kathitanti imamattham samuccinatīti vadanti. **Subhanti** sundaram, iṭṭhanti attho. **Asubhanti** asundaram, aniṭṭhanti vuttam hoti, tenevāha “**iṭṭhāniṭṭhārammaṇam panevaṃ kathitan**”ti. Dīgham rassam, aṇum thūlam, subhāsubhanti tisu ṭhānesu upādārūpasseva gahaṇam bhūtarūpānam visum gahitattā. **Nāman**ti vedanādikkhandhacatukkam. Tañhi ārammaṇābhimukham namanato, nāmakaraṇato ca “nāman”ti vuccati. Heṭṭhā “dīgham rassan”ti-ādinā vuttameva idha ruppanaṭṭhena “rūpan”ti gahitanti āha “**dīghādibhedam rūpañcā**”ti. **Dīghādī**ti ca **ādi**-saddena āpādīnaṅca saṅgaho daṭṭhabbo. Yasmā vā dīghādisamaññā na rūpāyatanavattukāva, atha kho bhūtarūpavattukāpi. Tathā hi saṅṭhānam phusanamukhenapi gayhati, tasmā dīgharassādiggahaṇena bhūtarūpampi gayhatevāti “dīghādibhedam rūpa”micceva vuttam. **Kim āgammā**ti kim adhigantvā kissa adhigamahetu. “**Uparujjhati**”ti idam anuppādanirodham sandhāya vuttam, na khaṇanirodhanti āha “**asesametam nappavattati**”ti.

499. **Viññātabbanti** viṣiṭṭhena ñātabbam, ñāṇuttamena ariyamaggañāṇena paccakkhato jānitabbanti attho, tenāha “**nibbānassetam nāman**”ti. Nidissatīti nidassanam, cakkhuvīññeyyam. Na nidassanam **anidassanam**, acakkhuvīññeyyanti etamattham vadanti. Nidassanam vā upamā, taṃ etassa natthīti **anidassanam**. Na hi nibbānassa niccassa ekassa accantasantapaṇītasabhāvassa sadisam nidassanam kutoci labbhatīti. Yam ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti taṃ saṅkhatam udayavayantehi sa-antam, asaṅkhatassa pana nibbānassa niccassa te ubhopi antā na santi, tato eva navabhāvāpagamasāṅkhāto jarantopi tassa natthīti āha “**uppādanto -pa-anantan**”ti. “Titthassa nāman”ti vatvā tatha nibbānam dassetuṃ “**papanti etthāti papan**”ti vuttam. Ettha hi papanti pānatittham. **Bha-kāro kato** niruttinayena. Visuddhaṭṭhena vā **sabbatopatam**, kenaci anupakkiliṭṭhatāya samantato pabhassaranti

---

1. Dīgham rassanti (bahūsu)

attho. Yena nibbānaṃ adhigataṃ, taṃsantatipariyāpannānaṃyeva idha anuppādanirodho adhippetoti vuttaṃ **“upādinnakadhammajātaṃ nirujjhati appavattaṃ hotī”**ti.

Tatthāti “viññāṇassa nirodhenā”ti yaṃ padaṃ vuttaṃ, tasmim.
“Viññāṇan”ti viññāṇaṃ uddharati vibhattabbattā. **Etthetaṃ uparujjhatī**ti etasmim nibbāne etaṃ nāmarūpaṃ carimakaviññāṇanirodhena anuppādavaseṇa nirujjhati anupādisesāya nibbānadhātuyā, tenāha **“vijjhātadīpasikhā viya apanṇattikabhāvaṃ yātī”**ti. “Carimakaviññāṇan”ti hi arahato cuticittaṃ adhippettaṃ. **“Abhisāṅkhāraviññāṇassāpī”**ti-ādināpī sa-upādisesanibbānamukhena anupādisesanibbānameva vadati nāmarūpassa anavasesato uparujjhanassa adhippetattā, tenāha **“anuppādavaseṇa uparujjhatī”**ti. **Sotāpattimaggañāṇenā**ti kattari, karaṇe vā karaṇavacanaṃ. **Nirodhenā**ti pana hetumhi. **Etthā**ti etasmim nibbāne. Sesametta yaṃ atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Kevaṭṭasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsanā.

12. Lohiccasutta

Lohiccabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

501. **Sālavatikāti** itthilingavasena **tassa gāmassa nāmaṃ**.
Gāmaṇikābhāvenāti keci. Lohito nāma tassa kule pubbapuriso, tassa vasena
Lohiccoti tassa brāhmaṇassa gottato āgataṃ **nāmaṃ**.

502. “Diṭṭhigatan”ti laddhimattaṃ adhippetanti āha “**na pana ucchedasassatānaṃ aññataran**”ti. Na hi ucchedasassatagāhavinimutto koci diṭṭhigāho atthi. “**Bhāsatiyevā**”ti tassā laddhiyā loke pākaṭabhāvaṃ dasseti. Attato añño paroti yathā anusāsakato anusāsitaḅbo paro, evaṃ anusāsitaḅbatopi anusākako paroti vuttaṃ “**paro parassāti paro yo**”ti-ādi. **Kim**-saddāpekkhāya cettha “**karissati**”ti anāgatakālavacanaṃ, anāgatepi vā tena tassa kātabbaṃ natthīti dassanatthaṃ. **Kusalaṃ dhammanti** anavajjadhammaṃ nikkilesadhammaṃ, vimokkhadhammanti attho. “Paresaṃ dhammaṃ kathessāmi”ti tehi attānaṃ parivārāpetvā vicaraṇaṃ kimatthiyaṃ āsayabuddhassāpi anurodhena vinā taṃ na hotīti tasmā **attanā paṭiladdhaṃ -pa- vihātabbanti vadati**. Tenāha “evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi”ti.

504. **Soti** Lohicco brāhmaṇo.

508. **Kathāphāsukatthanti** kathāsukhatthaṃ, sukkena kathaṃ kathetuñceva sotuñcāti attho. **Appeva nāma siyāti** ettha pītivasena āmedītaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi taṃ “Buddhagajjitan”ti vuccati. Bhagavā hi īdisesu ṭhānesu visesato pītisomanassajāto hoti. Tenāha “**ayaṃ kirettha adhippāyo**”ti-ādi.

Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā

509. **Samudayasañjātīti** āyuppādo. Anupubbo kampī-saddo ākaṅkhanattho hotīti “**icchatīti attho**”ti vuttaṃ. Sātisayena

vā hitena anukampako anuggaṇhanako **hitānukampī**. **Sampajjatī** āsevanalābhena nippajjati balavatī hoti, avaggahātī¹ attho, tenāha “**niyatā hotī**”ti. **Niraye nibbattati** micchādīṭṭhiko.

510-11. **Dutiyam upapattinti** “nanu rājā Pasenadī Kosalo”ti-ādinā dutiyam upapattim sādhanayuttim. Kāraṇaṇhi Bhagavā upamāmukhena dasseti. **Ye cimetī** ye ca ime kulaputtā dībbā gabbhā paripācentīti yojanā. **Asakkuṇantā** upanissayasampattiyā, nāṇaparipākassa vā abhāvena. Ye pana “paripaccantī”ti paṭhanti, tesam “dibbe gabbhe”ti vacanavipallāsena payojanam natthi. Attho ca dutiyavikappe vuttanayena veditabbo. Ahitānukampitā ca taṁsamaṅgisattavasena. Divi bhavāti **dībbā**. Gabbhenti paripaccanavasena santānam pabandhentīti **gabbhā**. “**Channam devalokānan**”ti nidassanavacanametam. Brahmaloḥassāpi hi dībbagabbhabhāvo labbhateva dībbavihārahetukattā. Evañca katvā “bhāvanam bhāvayamānā”ti idampi vacanam samatthitam hoti. Bhavanti ettha yathārucci sukhasamappitāti bhavā, vimānāni. Devabhāvāvahattā **dībbā**. Vuttanayeneva **gabbhā**. **Dānādayo** devalokasamvattaniyapuññavisesā. **Dībbā bhavāti** devalokapariyāpannā upapattibhavā. Tadāvaho hi kammabhavo pubbe gahito.

Tayocodanārahavaṇṇanā

513. **Aniyamitenevāti** aniyameneva “tvam evamdiṭṭhiko evam sattānam anathassa kārako”ti evam anuddesikeneva. **Mānanti** “ahametaṁ jānāmi, ahametaṁ passāmī”ti evam paṇḍitamānam. **Bhinditvāti** vidhametvā, jahāpetvāti attho. **Tayo Satthāreti** asampādita-attahito anovādakarasāvako, asampādita-attahito ovādakarasāvako, sampādita-attahito anovādakarasāvakoti ime tayo Satthāre. Catuttho pana Sammāsambuddho na codanāraho hotīti “tena pucchite eva kathessāmī”ti codanārahe tayo Satthāre paṭhamam dassesi, pacchā catutthasatthāram. Kāmañcettha catuttho Satthā eko adutiyo anaññasādhāraṇo, tathāpi so yesam

---

1. Anavaggahātī. Anavaggaṭātī (Ka)

uttarimanussadhammānaṃ vasena “dhammamayo kāyo”ti vuccati, tesāṃ samudāyabhūtopi te guṇāvayave Satthuṭṭhāniye katvā dassento Bhagavā “ayampi kho Lohicca Satthā”ti abhāsi.

Aññāti ya-kāralopena niddeso “sayāṃ abhiññā”ti-ādīsu¹ viya. **Aññāyāti** ca tadatthiye sampadānavacananti āha “**ājānanatthāyā**”ti. Sāvakattaṃ paṭijānitvā ṭhitattā ekadesenassa sāsanaṃ karontīti āha “**nirantaram tassa sāsanaṃ akatvā**”ti. **Ukkamitvā vattantīti** yathicchitaṃ karontīti attho. **Paṭikkamantiyāti** anabhiratiyā agāravena apagacchantiyā, tenāha “**anicchantiyā**”ti-ādī. **Ekāyāti** ekāya itthiyā. **Eko iccheyyāti** eko puriso tāya anicchantiyā sampayogaṃ kāmeyya. Osakkanādīmukhena itthipurisasambandhanidassanaṃ gehasita-apekkhāvasena tassa Satthuno sāvakesu paṭipattīti dasseti. Ativiya virattabhāvato **datṭhumpi anicchamaṇaṃ**. **Lobhenāti** parivāravasena uppajjanakalābhasakkāralobhena. **Tattha sampādehīti** tasmim paṭipattidhamme paṭiṭṭhitaṃ katvā sampādehi. **Ujūṃ karohi** kāyavaṅkādivigamena.

515. **Evam codanaṃ arahatīti** evaṃ vuttanayena sāvakesu appossukkabhāvāpādane niyojanavasena codanaṃ arahatī, na paṭhamo viya “**evarūpo tava lobhadhammo**”ti-ādīnā, na ca dutiyo viya “**attānameva tāva tattha sampādehī**”ti-ādīnā. Kasmā? Sampādita-attahitatāya tatiyassa.

Nacodanārahasatthuvaṇṇanā

516. “Na codanāraho”ti ettha yasmā codanārahatā nāma Satthuvipparipattiyā vā sāvakavipparipattiyā vā ubhayavipparipattiyā vā, tayidaṃ sabbampi imasmim Satthari natthi, tasmā na codanārahoti imamatthaṃ dassetuṃ “**ayañhī**”ti-ādī vuttaṃ.

---

1. Dī 1. 11, 16, 21, 3, 8; Ma 1. 227; Ma 2. 295; Am 1. 52; Am 3. 268; Vi 3. 12, 13, 427, 8, 9; Khu 1. 64; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

517. **Mayā gahitāya diṭṭhiyā**ti sabbaso anavajje sammāpaṭipanne paresaṃ sammadeva sammāpaṭipattiṃ dassente Satthari abhūtadosāropanavasena micchāgahitāya nirayagāminiyā pāpadiṭṭhiyā. **Narakapapātanti** narakasaṅkhātāṃ mahāpapātāṃ. Papatanti tatthāti hi papāto. **Saggamaggathale**ti saggagānimaggabhūte puññadhammathale¹. Sesāṃ suviññeyyameva.

Lohiccasuttavaṇṇanāya Līnatthappakāsānā.

---

1. Saggamaggathaleti -pa- puññadhammathale (bahūsu)

13. Tevijjasutta

518. **Uttarenā**ti ettha **ena**-saddo disāvācīsaddato pañcamī-antato adūrattho icchito, tasmā uttarena-saddena adūratthajotanaṃ dassento “**adūre uttarapasse**”ti āha. Akkharacintakā pana ena-saddayoge avadhivācini pade upayogavacanaṃ icchanti. Attho pana sāmivaseneva icchitoti idha sāmivacanavaseneva vuttaṃ.

519. **Kulacārītādī**ti ādi-saddena mantajjhenābhirūpatādisampattim saṅgaṇhāti. **Mantasajjhāyakaraṇatthanti** āthabbaṇamantānaṃ sajjhāyakaraṇattham, tenāha “**aññesaṃ bahūnaṃ pavesanaṃ nivāretvā**”ti.

Maggāmaggakathāvaṇṇanā

520. “**Jaṅghacāran**”ti caṅkamato ito cito ca caraṇamāha. So hi jaṅghāsu kilamathavinodanatto cāroti tathā vutto. Tenāha “anucaṅkamantānaṃ anuvicarantānaṃ”ti. **Tenā**ti ubhosupi anucaṅkamanānuvicāraṇānaṃ labbhanato. Sahāyā hi te aññamaññasabhāgavuttikā. “Maggo”ti icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo, tasmim **magge ca amagge ca. Paṭipadanti** brahmalokagāmmimaggassa pubbhāgapaṭipadaṃ.

Niyyātīti niyyāniyo, so eva “**niyyāniko**”ti vuttoti āha “**niyyāyanto**”ti. Yasmā niyyātapuggalavasena¹ niyyānikabhāvo, tasmā “niyyāyanto”ti puggalassa yoniso paṭipajjanavasena niyyāyanto maggo “**niyyāti**”ti vutto. **Karotī**ti attano santāne uppādeti. Uppādentoyeva hi tattha **paṭipajjati** nāma. Saha byeti vattatīti saha byo, sahavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatāti** āha “**sahabhāvāyā**”ti-ādi. **Sahabhāvoti** ca salokatā, samīpatā vā veditabbā, tenāha “**ekattāhāne pātubhāvāyā**”ti. **Sakameva ācariyavādanti** attano ācariyena Pokkharasātinā kathitameva ācariyavādaṃ. **Thometvā paggaṇhitvā** “ayameva ujumaggo ayamañjasāyano”ti pasamsitvā ukkaṃsitvā.

---

1. Niyyātapuggalavasena (Ka)

Bhāradvājopi sakamevāti Bhāradvājopi māṇavo attano ācariyena tārukkhena kathitameva ācariyavādaṃ thometvā paggaṇhitvā vicaratīti yojanā. **Tena vuttanti** tena yathā tathā vā abhiniviṭṭhabhāvena vuttaṃ Pāliyaṃ.

521-2. **Aniyyānikāvāti** appāṭihāriyāva aññamaññassa vāde dosaṃ dassetvā aviparītattadassanattamaṃ uttararahitā eva. Aññamaññassa vādassa ādito viruddhaggahaṇaṃ **viggaho**, sveva vivadanasena aparāparaṃ uppanno **vivādoti** āha “**pubbuppattiko viggaho. Aparabhāge vivādo**”ti. **Duvidhopi eso viggaho**, vivādoti dvidhā vuttopi virodho. **Nānā-ācariyānaṃ vādatoti** nānārucikānaṃ ācariyānaṃ vādabhāvato. **Nānāvādo** nānāvidho vādoti katvā.

523. **Ekassāpīti** tumhesu dvīsu ekassāpi. **Ekasminti** sakavādaparavādesu ekasmimpi. **Samśayo natthīti** “maggo nu kho, na maggo nu kho”ti samśayo vicikicchā natthi. Añjasāyanabhāve pana samśayo. Tenāha “esa kirā”ti-ādi. Bhagavā pana yadi sabbattha maggasaññino, **evaṃ sati “kismim vo viggaho”ti pucchati.**

524. ‘Icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo”ti vuttovāyamatto. **Sabbe teti** sabbepi te nānā-ācariyehi vuttamaggā.

Ye Pāliyaṃ “addhāriyā brāhmaṇā”ti-ādinā vuttā. Addharo nāma yaññaviseso, tadupayogibhāvato “addhāriyā”tveva vuccanti yajūni, tāni sajjhāyantīti **addhāriyā**, yajubbedino. Ye ca tittiri-isinā kate mante sajjhāyanti, te **tittiriya**, yajubbedino eva. Yajubbedasākhā¹ hesā, yadidaṃ tittiraṃ. Chando vuccati visesato sāmavedo, taṃ sarena kāyantīti **chandokā**, sāmavedino. “**Chandogā**”tipi paṭhanti, so evattho. Bahavo irayo etthāti bavhāri, irubbedo. Taṃ adhīyantīti **bavhārijjhā**.

---

1. Yajubbedasākhātā. Yajubbedasākhā (Ka)

“Bahūnī”ti etthāyaṃ upamāsaṃsandana—yathā te nānāmaggā ekaṃsato tassa gāmassa vā nigamassa vā pavesāya honti, evaṃ brāhmaṇehi paññāpiyamānāpi nānāmaggā brahmalokūpagamanāya brahmunā saḥabyatāya ekaṃseneva hontīti.

527-529. **Va-kāro āgamasandhimattanti** anattako va-kāro, tena vaṇṇāgamena padantarasandhimattaṃ katanti attho. **Andhapaveṇīti** andhapanti. “**Paññāsa saṭṭhi andhā**”ti idaṃ tassā andhapaveṇiyā mahato gacchagumbassa anuparigamanayogyatādassanaṃ. Evañhi te “suciraṃ velaṃ maggaṃ gacchāmā”ti evaṃsaññino honti. **Nāmakaññevāti** atthābhāvato nāmamattaṃyeva, taṃ pana bhāsitaṃ tehi sārasaññītampi nāmamattatāya asārabhāvato nihīnamevāti āha “**lāmakaṃyevā**”ti.

530. **Yatoti** bhummatthe nissakkavacanaṃ, sāmāññajotaṇā ca visese avatiṭṭhatīti āha “**yasmim̐ kāle**”ti. **Āyācantīti** patthenti. Uggamaṇaṃ lokassa bahukārabhāvato tathā thomaṇāti. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi “brāhmaṇānaṃ āyācanaṃ candimasūriyā gantvā loke obhāsaṃ karontī”ti.

532. **Idha pana kim vattabbanti** imasmim̐ pana appaccakkhabhūtassa brahmuno saḥabyatāya maggadesane tevijjānaṃ kim vattabbaṃ atthi, ye paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ saḥabyatāya maggaṃ desetaṃ na sakkontīti adhippāyo. “**Yatthā**”ti “idha panā”ti vuttamevatthaṃ paccāmasati.

Aciravatīnadī-upamākathāvaṇṇanā

542. **Samabharitāti** sampuṇṇā. Tato eva **kākaḥpeyyā. Pārāti** paratīra. **Apāranti** orimatīraṃ. **Ehīti** āgaccha.

544. **Pañcasīla -pa- veditabbā** yamaniyamādibrāhmaṇadhammānaṃ tadantogadhabhāvato. **Tabbiparītāti** pañcasīlādiviparītā pañca verādayo. “Punapī”ti vatvā “**aparampī**”ti vacanaṃ itarāyapi nadi-upamāya saṅgaṇhanatthaṃ.

546. **Kāmayitabbaṭṭhenāti** kāmanīyabhāvena. **Bandhanatṭhenāti** teneva kāmetabbabhāvena sattānaṃ cittassa ābandhanabhāvena. Kāmañcāyaṃ

guṇa-saddo atthantaresupi diṭṭhappayogo, tesam panettha asambhavato pārisesañāyena bandhanaṭṭheyeva yuttoti dassetuṃ “**anujānāmī**”ti-ādinā atthuddhāro āraddho, **esevā**ti bandhanaṭṭho eva. Na hi rūpādīnam kāmetabbabhāve vuccamāne paṭalaṭṭho yujjati tathā kāmetabbatāya anadhippetattā. Rāsaṭṭha-ānisamsaṭṭhesupi eseva nayo tathāpi kāmetabbatāya anadhippetattā. Pārisesato pana bandhanaṭṭho gahito. Yadaggena hi nesam kāmetabbatā, tadaggena bandhanabhāvo cāti.

Koṭṭhāsaṭṭhopi tesu yujjateva cakkhuviññeyyādikoṭṭhāsabhāvena nesam kāmetabbato. Koṭṭhāse ca guṇa-saddo dissati “diguṇam vaḍḍhetabban”ti-ādīsu, sampadāṭṭhopi—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saḡuṇena Mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyam, api nāmasahassato”ti-ādīsu¹.

Sopi idha na yujjatīti anuddhaṭo.

Cakkhuviññeyyāti cakkhuviññāṇena vijānitabbā, tena pana vijānanam dassanamevāti āha “**passitabbā**”ti. “Sotaviññāṇena sotabbā”ti evamādi **etenupāyenā**ti atidisati. Gavesitampi “iṭṭhan”ti vuccati, tam idha nādhippetanti āha “**pariyiṭṭhā vā hontu mā vā**”ti. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sukhārammaṇabhūtā. **Kāmanīyā**ti kāmetabbā. Iṭṭhabhāvena manam appāyantīti **manāpā**. **Piyajātikā**ti piyasabhāvā.

Gedhenāti lobhena abhibhūtā hutvā pañca kāmaguṇe paribhuñjantīti yojanā. **Mucchākāran**ti mohanākāram. **Adhi-osannā**ti adhiggayha ajjhosāya avasannā, tenāha “**ogālhā**”ti. **Pariniṭṭhānappattā**ti gilitvā pariniṭṭhāpanavasena pariniṭṭhānam upagatā. **Ādīnavanti** kāmaparibhoge sampati, āyatiñca dosam **apassantā**.

Ghāsacchādanādisambhoganimittasamkilesato nissaranti apagacchanti etenāti nissaraṇam, yoniso paccavekkhitvā tesam paribhogapaññā. Tadabhāvato **anissaraṇapaññā**ti imamattham dassento “**idametthā**”ti-ādīmāha.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisam-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

548-9. **Āvarantī**ti kusalappavattim ādito nivārenti. **Nivārentī**ti niravasesato vārayanti. **Onandhantī**ti ogāhantā viya chādentī. **Pariyonandhantī**ti sabbaso chādentī. **Āvaraṇādīnaṃ vasenā**ti āvaraṇādi-atthānaṃ vasena. Te hi āsevanabalavatāya purimapurimehi pacchimapacchimā daḷhataratamādibhāvappattā vuttā.

Saṃsandanakathāvaṇṇanā

550. Itthipariggāhe sati purisassa pañcakāmaguṇapariggāho paripuṇṇo eva hotīti vuttam “**sapariggāhoti itthipariggāhena sapariggāho**”ti. “**Itthipariggāhena apariggāho**”ti ca idam tevijjabrahmaṇesu dissamānapariggāhānaṃ duṭṭhullatamapariggāhābhāvadassanaṃ. Evambhūtānaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ kā brahmunā saṃsandanaṃ, brahmā pana sabbena sabbaṃ apariggāhoti. **Veracittena avero**, kuto etassa verappayogoti adhippāyo. **Cittagelaññasāṅkhā tenā**ti cittuppādagelaññasāññitena, tenassa sabbarūpakāyagelaññabhāvo vutto hoti. **Byāpajjenā**ti dukkhena. **Uddhaccakukkuccādīhī ādi**-saddena tadekaṭṭhā saṃkilesadhammā saṅgayhanti. Appaṭipattihetubhūtāya vicikicchāya sati na kadāci cittaṃ purisassa vase vattati, pahīnāya pana siyā vasavattananti āha “**vicikicchāya abhāvato cittaṃ vase vatteti**”ti. **Cittagatikā**ti cittavasikā, tenāha “**cittassa vase vattanti**”ti. **Na tādisoti** brāhmaṇā viya cittavasiko na hoti, atha kho vasībhūtajjhānābhīññatāya cittaṃ attano vase vatteti **vasavattī**.

552. **Brahmalokamaggeti** brahmalokagāmimagge paṭipajjitābbe, paññāpetābbe vā, tam paññāpentāti adhippāyo. **Upagantvā**ti amaggameva “maggo”ti micchāpaṭipajjanena upagantvā, paṭijānitvā vā. **Paṅkaṃ otiṇṇā viyā**ti matthake ekaṅgulaṃ vā upaḍḍhaṅgulaṃ vā sukkhatāya “samatalan”ti saññāya anekaporisaṃ mahāpaṅkaṃ otiṇṇā viya. **Anuppavisantī**ti apāyamaggaṃ brahmalokamaggasaññāya ogāhayanti. Tato eva **saṃsīditvā visādaṃ pāpuṇanti**. Evanti “samatalan”ti-ādinā vuttanayena. **Saṃsīditvā**ti nimmujjitvā. **Sukkhatarāṇaṃ maññe tarantī**ti sukkhanaditarāṇaṃ taranti maññe. **Tasmā**ti yasmā tevijjā amaggameva “maggo”ti upagantvā saṃsīdanti, tasmā.

Yathā teti yathā te “samatalan”ti saññāya paṅkaṃ otiṇṇā. **Idheva cāti** imasmiñca attabhāve. **Sukhaṃ vā sātāṃ vā na labhantīti** jhānasukhaṃ vā vipassanāsātāṃ vā na labhanti, kuto maggasukhaṃ vā nibbānasātāṃ vāti adhippāyo. **Maggadīpakanti** maggadīpakābhimataṃ. “**Iriṇan**”ti araññāniyā idaṃ adhivacananti āha “**agāmakaṃ mahāraññan**”ti. Migaruru-ādīnampi **anupabhogarakkhehi**. **Parivattitumpi na sakkā** honti mahākaṇṭakatāya. Ñātīnaṃ byasanaṃ vināso **ñātibyasaṇaṃ**. Evaṃ **bhogasīlabyasaṇāni** veditabbāni. Rogo eva byasati vibādhatīti **rogabyasaṇaṃ**. Evaṃ **diṭṭhibyasaṇampi** daṭṭhabbaṃ.

554. **Jātasamvaḍḍhoti** jāto hutvā samvaḍḍhito. **Na sabbaso paccakkhā** honti paricayābhāvato. **Ciranikkhantoti** nikkhanto hutvā cirakālo. **Dandhāyitattanti** vissajjane mandattaṃ saṅkavutti, taṃ pana saṃsayavasena cirāyanaṃ nāma hotīti āha “**kaṅkhāvasena cirāyitattan**”ti. **Vitthāyitattanti** sārājittattaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana vitthāyittattaṃ nāma chambhitattanti adhippāyena “**thaddhabhāvaggahaṇan**”ti vuttaṃ.

555. U-iti upasaggayoge **lumpa**-saddo uddharaṇattho hotīti “**ullumpatū**”ti padassa **uddharatūti** atthamāha. Upasaggavasena hi dhātu-saddā atthavisesavuttino honti yathā “uddharatū”ti.

Brahmalokamaggadesanāvaṇṇanā

556. Yassa atisayena balaṃ atthi, so “**balavā**”ti vuttoti āha “**balasampanno**”ti. Saṅkhaṃ dhamayatīti **saṅkhadhamako**, taṃ dhamayitvā tato saddapavattako. **Appanāva vaṭṭati** paṭipakkhato sammadeva cetaso vimuttibhāvato.

Pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ pamāṇakarānaṃ saṅkilesadhammānaṃ avikkhambhanato. Tathā hi taṃ brahmavihārapubbabhāgabhūtaṃ pamāṇaṃ atikkamitvā odissakānodissakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetuṃ na sakkā. Vuttavipariyāyato pana **appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacaraṃ**, tenāha “**tañhi**”ti-ādi. Tattha arūpāvacare odissakānodissakavasena pharaṇaṃ na labbhati, tathā disāpharaṇaṃ.

Keci pana taṃ āgamanavasena labbhatīti vadanti, tadayuttaṃ. Na hi brahmavihāranissando āruppaṃ, atha kho kasiṇanissando, tasmā yaṃ suvibhāvitaṃ vasibhāvaṃ pāpitaṃ āruppaṃ, taṃ “**appamāṇakatan**”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ vā sātisaṃyaṃ brahmavihārabhāvanāya abhisankhataṃ santānena nibbattitaṃ, yañca brahmavihārasamāpattito vuṭṭhāya samāpannaṃ arūpāvacarajjhānaṃ, taṃ iminā pariyāyena pharaṇappamāṇavasena “**appamāṇakatan**”ti vattuṃ vaṭṭatīti apare. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Rūpāvacarārūpāvacarakammeti rūpāvacarakamme, arūpāvacarakamme ca sati. **Na ohīyati na tiṭṭhatīti** katūpacitampi kāmāvacarakammaṃ yathādhighate mahaggatajjhāne aparihīne taṃ abhibhavitvā paṭibāhitvā sayāṃ ohīyakaṃ hutvā paṭisandhiṃ dātuṃ samatthabhāve na tiṭṭhati. **Laggitunti** āvarituṃ nisedhetuṃ. **Ṭhātunti** paṭibalo hutvā ṭhātuṃ. **Pharitvāti** paṭippharivā. **Pariyādiyitvāti** tassa sāmattiyaṃ khepetvā. Kammaṃssa pariyādiyaṃ nāma tassa vipākuppādanaṃ nisedhetvā attano vipākuppādananti āha “**tassa vipākam paṭibāhitvā**”ti-ādi. **Evammettādivihārīti** evaṃvuttānaṃ mettādīnaṃ brahmavihārānaṃ vasena mettādivihārī.

559. **Aggaññasutte -pa- alatthunti** Aggaññasutte¹ āgatanayena upasampadañceva arahattañca alatthuṃ paṭilabhimsu. Sesam suviññeyyameva.

Tevijjasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsānā.

Niṭṭhitā ca terasasuttapaṭimaṇḍitassa Sīlakkhandhavaggaṃssa atthavaṇṇanāya

līnatthappakāsānāti.

Sīlakkhandhavaggaṭīkā niṭṭhitā.

---

1. Dī 3. 66 piṭṭhe.

Sīlakkhandhavaggaṭṭikāya

Samvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akatavidhānā	229	Aṭṭo	256, 389
Akathamkathī	258	Aṭṭhakathā	16
Akāraṇaṃ	49	Aṭṭhakappe	155
Akuddho	159	Aṭṭhāne	252
Akkamati	124	Aṭṭhuppattiko	57
Akkharappabhedā	291	Aḍḍhateḷasahi	209
Akkharikā	127	Aḍḍhayogo	256
Akkhitto	314	Aṇusahagate	105
Aggaṃ	338	Atakkāvacarā	134
Aggaññāni	334	Atikkamitvā	258
Aggisālaṃ	306	Atipāto	111
Aggihomaṃ	130	Ativelam	159
Aggo	103	Atiharaṇaṃ	247
Aghassa	275	Atiharati	251
Aṅgaṃ	129, 314	Atīritam	111
Aṅgalaṭṭhim	130	Aturito	296
Acalā	327	Atulitam	111
Accayo	284	Attakāmā	245
Acchatha	126	Attajjhāsayo	57
Acchandikabhāvamattam	131	Attatthaparattḥādibhede	26
Acchannaṃ	257	Attapariccajanaṃ	279
Ajinacammehi	128	Attamanā	187
Ajjhagā	25	Attā	378
Ajjhāsayaṃ	179	Attham	31
Ajjhāsayo	28	Atthakavi	130
Aññātam	111	Atthajālaṃ	186

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atthabyañjanasampannassa	41	Aniyametvā	298
Atthābhisamayā	44	Aniyyānikattā	128
Atthikavādam	226	Anukampako	116
Adahanto	44	Anukulayaññāni	330
Adiṭṭham	111	Anuttaram	10
Adiṭṭhajotanā	111	Anupavajjam	108
Addubbho	233	Anupādisesā	21
Addhaniyam	21	Anuppadātā	120
Addhikā	326	Anuppadetu	324
Addhoṭṭhatāya	337	Anuppādo	107
Adhammakārī	323	Anumatim	373
Adhikarūpo	315	Anumatipucchā	111
Adhigayhanti	281	Anumatiyā	325
Adhiṭṭhānapāramitā	71	Anuyogo	143
Adhivacanapadāni	141	Anulomiko	31
Adhovirecanaṃ	131	Anuvaritaṃ	145
Anaggipakkikā	307	Anusaṅgītā	16
Anaññathāni	107	Anusayā	28
Anattakatāni	179	Anussaranto	21
Anatthakaro	260	Anuhīramāne	102
Anadhikam	108	Anūnam	108
Ananulomattā	123	Anekajātisamsāram	25
Anabhirati	157	Antarato	48, 60
Anāvilo	272	Antaradhāyati	168
Aniccadhammo	265	Antarā	48, 55
Aniccānupassanā	104	Antarikāya	48
Anitthigandhā	308	Antānantikā	160
Anibbisam	25	Antimavayam	316
Aniyamitavikkhepo	163	Antojāto	230

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Antojālikatā	186	Abyāpādena	103
Antonijjhāyanalakkhaṇo	176	Abhayā	324
Andhatamaṁ	60	Abhikkantataro	273
Apaṇṇakaṁ	339	Abhikkantena	27
Apatanadhammo	340	Abhikkamo	242
Apanetvāna	16	Abhijjhā	258
Aparaṇṇaṁ	323	Abhinandanti	187
Aparappaccayo	312	Abhinivesaṁ	105
Aparādhho	284	Abhinīhāraṁ	58
Aparāparaṁ	144	Abhibhūtattā	374
Aparimāṇoyeva	316	Abhirādhayati	59
Apalikhati	353	Abhirūpe	273
Apāpapurekkhāro	317	Abhivadanti	142
Apāpe	317	Abhivisiṭṭhañāṇaṁ	134
Apāraṁ	401	Abhisaṅkharitvā	357
Appaccayo	59	Abhisaṅkharoti	369
Appaṭigho	255	Abhisamayattṭho	44, 45
Appaṭṭhataro	330	Abhisamparāyo	149
Appatiṭṭhā	392	Abhiharanto	242
Appapuññatāya	348	Abhiharitvā	232
Appamāṇasaññī	172	Amakkhetvā	238
Appamādo	143	Amaccā	325
Appavatti	270	Amarāṁ	142
Appasaddaṁ	363	Amarāvikkhepikā	163
Appāyuke	156	Amalīnaṁ	240
Appeti	44	Ambalaṭṭhikā	52
Abbhantaraṁ	328	Ayānabhūmim	296
Abbheyyaṁ	130	Araṇī	306
Abbhokkiraṇaṁ	127	Arahatā	53
Abyāpajjaṁ	334	Arānaṁ	215

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Ariyasaṅghaṃ	13	Assaddho	283
Ariyavihārā	209	Ahate	129
Arīnaṃ	53, 215	[Ā]	
Arogo	171	Ākāro	328
Alaggaṇaṭṭhena	240	Āgamavaro	15
Alaṅkāro	63	Āghāto	59
Alabbhaneyyapatiṭṭhā	133	Ācārasīlamattakaṃ	116
Avikkhepena	104	Āṇācakkam	23
Avijjāgato	180	Āṇāraho	28
Avitathāni	107	Ātāpanaṃ	143
Avidvā	180	Ādānaṃ	105
Avibhāvitaṃ	111	Ādiccapāricariyā	131
Avibhūtaṃ	111	Ādito	16
Avilomento	16	Ādīnavam	402
Avisiṭṭham	28	Ānandanti	60
Asaṃvaro	28	Ānubhāvena	15
Asakamano	298	Ānuyantā	324
Asaññīkabhāvaṃ	364	Āpāyiko	307
Asaddhammo	43	Ābādhiko	259
Asannipāto	313	Ābādheti	259
Asannihite	344	Ābhatā	16
Asammissaṃ	242	Ābhujati	251
Asammohena	41	Ābhujitvā	257
Asāmapākā	307	Ābhogo	177
Asukadivase	130	Āmisaṃ	126
Asukanakkhattena	130	Āyatanaṃ	106, 182
Asetṭhacariyaṃ	117	Āyācane	232
Asmamuṭṭhikā	307	Āyācanti	401
Assaddhiye	106	Āyuppamaṇeṇeva	156
		Āyūhanaṃ	105

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[U]	
Āyogo	375	Ukkaṭṭhā	289
Ārakattā	215	Ukkaṇṭhitā	157
Ārāmo	120, 361	Ukkānaṃ	130
Ālayābhiniveso	105	Uggacchanaka-udako	263
Ālokasaññāya	103	Uggaho	65
Āvaraṇagutti	232	Uggiletvā	298
Āvaranti	403	Ugghāṭeyya	274
Āvāhanaṃ	130	Uccā	124
Āvāhetvā	303	Ucchādanadhammo	265
Āsattakhaggāni	216	Uñchācariyā	306
Āsappanaṃ	260	Uṇhaṃ	331
Āsabhim	103	Utupuṇṇatā	211
Āsayo	252	Utusamuṭṭhānā	156
Āsevanaṃ	121	Udīrayi	234
Āhanati	59	Uddhamvirecanaṃ	131
Āhāro	185	Uddhamāghātanikā	170
[I]		Uddharaṇaṃ	247
Itthabhāvaṃ	158	Uddhāro	130
Idappaccayā	185	Undriyissati	304
Iddhi	239	Upakkamo	112
Iddhimayo	112	Upaṭṭhāsi	108
Idhattho	186	Upaddavetha	260
Indajālena	127	Upaparikkhanti	31
Ibbhā	297	Uparibrahmalokesu	154
Iriyāpatho	208	Upasamaṃ	217
Issarattā	313	Upahato	284
Issaro	314	Upāyāso	176
		Upārambho	344
		Upāsakaratanāṃ	283
		Upāsanato	282

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[O]	
Upekkhāpāramitā	71	Okāsaṃ	234
Uposatho	211	Oghā	65
Uppaṇḍeti	347	Onandhanti	403
Uppalāni	263	Opapātiko	340
Uppādaṭṭhiti	139	Opānabhūto	326
Uppādo	138	Obhāsanimittakammaṃ	212
Ubbilāvitattaṃ	176	Obhāsayam	273
Ubbhidodako	263	Orasā	12
Ubbhinna-udako	263	Oḷārikā	369
Umaṅgasadisam	257	[Ka]	
Uruññāyam	347	Kakkhaḷattaṃ	105
Ussannattā	239	Kaṅkhā	44
Ussannadhātukaṃ	23	Kaṭṭham	55
[E]		Kaṇṇajappanam	131
Ekamsāya	339	Katvā	258
Ekacca-assatikā	152	Kathā	28
Ekaccasassatikā	152	Kathādhammo	52
Ekattasaññī	172	Kathetukamyatā	111
Ekanikāyampi	31	Kantāro	259
Ekabhattiko	123	Kandaro	65
Ekaraso	107	Kabaḷantarāyo	353
Ekāgāriko	353	Kammaṭṭhānaṃ	150
Ekālopiko	353	Kammaṭṭhānabhāve	128
Ekāhavāro	353	Kammaṭṭhānāni	17
Ekāhikaṃ	353	Kammapaccayā	155, 156
Etadaggaṃ	23	Karajakāyam	262
Evaṃgatikā	149	Karaṇam	59
Evaṃsaddo	34	Karaṇīyam	23
		Karaṇīyena	337

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Karamarānīto	230	Kumbhadāsīkathā	129
Karuṇāvihārena	47	Kummaggo	275
Karuṇāsītalahaḍayaṃ	2, 3	Kūṭaṃ	25
Kasati	232	Kūṭaṭṭhā	229
Kasiṇena	61	Kūṭo	342
Kāmanīyā	402	Kerāṭīkā	318
Kāmayitabbaṭṭhena	401	Kesaggahaṇaṃ	302
Kāmassādo	362	Keḷanā	317
Kāmūpasaṅhitāni	338	Keḷihassasukhaṃ	159
Kāyaparihārikā	255	Koṭīṃ	102
Kāyasakkhiṃ	249	Koṭīyaṃ	284
Kāyikā	114	Koṭṭhāgāraṃ	323
Kāyo	186	Komārabhacco	209
Kāraṇaṃ	145	Kolambo	65
Kāraṇena	49	Kosalakā	337
Kārānaṃ	277	Koseyyakaṭṭissamaṃ	128
Kālayuttaṃ	54	[Kha]	
Kālusiyabhāvo	309	Khaṇo	44
Kāhasi	25	Khattā	313
Kāḷakaṃ	256	Khanti	375
Kicchajīvitakaro	385	Khantipāramitā	71
Kicchati	309	Khayo	107, 269
Kittighoso	363	Kharā	299
Kiriyākappo	291	Khāriṃ	306
Kilantā	344	Khāribharitaṃ	306
Kilāsubhāvo	54	Khiddāpadosikā	159
Kuṇḍakaṃ	353	Khuradhārūpamaṃ	306
Kudaṇḍakabandhanaṃ	324	Khettaḷḍḍūnaṃ	299
Kupitacittaṃ	121	Khettavijjāya	307
Kumudavatiyā	211	Khobhetvā	210

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Ga]	
Gajjitaṃ	137	Gopadakaṃ	316
Gaṇasaṅgaṇikā	231	Gomayasiñcanaṃ	324
Gataṃ	25	[Gha]	
Gatamalam	10	Ghaṭikā	127
Gatiyo	343	Ghaṭṭento	298
Gativimuttam	6	Ghanatālaṃ	127
Gato	103	Ghanasaññā	105
Gandhajātā	63	[Ca]	
Gandhārī	389	Cakkavattī	293
Gandho	63	Cakkavāḷamahāsamuddo	65
Gabbhā	396	Caṇḍālaṃ	127
Gambhīrā	134	Caṇḍālo	283
Gambhīro	26	Catubhāgamattam	126
Garukaṃ	385	Catusaṅkhepaṃ	139
Gavesi	309	Candanaṃ	63
Gahaṇī	314	Cariyā	28
Gāmo	122	Cariyāvidhānasahito	17
Gāravayutto	47	Calite	128
Gilāno	259	Cātuddiso	255
Gīvāyāmakam	126	Cātumāsī	211
Guṇakathāya	214	Cārikam	286
Guṇāguṇapadāni	226	Ciṅṇavasitāya	365
Guṇādhikopi	306	Cintākavi	130
Guhā	256	Cintāmaṇi	389
Gūḷho	26	Ciraṭṭhitattham	17
Geham	25	Ciranikkhanto	404
Gocarasampajaññaṃ	243	Cīnapitṭhacuṇṇam	51
Gocaro	23	Cutimattameva	174
Gottavasena	290		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Jha-Ña]	
Cetiyaṅgaṇe	210	Jhānasaññā	370
Cetiyaṛaṭṭhe	385	Jhānavege	168
Cetovimutti	340	Jhānāni	17, 18
Corakaṇṭakehi	323	Jhāyitum	332
[Cha]		Ñāṇaṃ	137
Chatte	102	Ñāṇadassanaṃ	265
Chabbaṇṇarasmiyo	51	Ñātattacariyā	102
Chambhitattaṃ	157, 260	Ñātibyasaṇaṃ	404
Chāyārūpakamattaṃ	310	Ñātī	240
Cheko	263, 342	[Tha]	
[Ja]		Ṭhapanā	322
Janapadatthāvariyaṃ	293	Ṭhapitā	377
Janapadino	286	Ṭhātum	405
Janā	140	Ṭhānantaraṃ	324
Janitasmim	305	Ṭhānāni	137
Janetasmim	305	[Ta]	
Jalaṃ	273	Takkagāheneva	171
Jātasamvaḍḍho	404	Takkayati	145
Jānatā	53	Takko	145
Jāyampatikā	240	Tajjitā	329
Jigucchati	356	Tajjo	119
Jiṇṇo	316	Taṇhāgatānaṃ	181
Jīvitindriyaṃ	111	Taṇhādiṭṭhivasena	141
Juti	239	Taṇhādhipateyyo	180
Jeguccham	356	Tathalakkhaṇaṃ	107
Jeṭṭhakaṃ	334	Tathāgato	109
		Taduttari	107
		Tantāvutāni	214

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tantinayānucchavikaṃ	16	Dassanīyatā	212
Tapassim̃	347	Dassanīyo	315
Tasitā	344	Dassukhīlaṃ	324
Tāyati	303	Daharāya	348
Tāvakālikāni	250	Dānaṃ	334
Tāsatassanā	157	Dānapāramitā	70
Titthakaro	213	Dānasūro	325
Titthāyatane	166	Diṭṭhadhammo	176
Tiyaddham̃	139	Diṭṭhapubbāni	378
Tiracchānabhūtā	128	Diṭṭhapubbānusārena	162
Tilakaṃ	256	Diṭṭhasamsandanā	111
Tisandhim̃	139	Diṭṭhi	375
Tuccho	380	Diṭṭhigataṃ	142
Todeyyo	384	Diṭṭhijālaṃ	186
		Diṭṭhijukammaṃ	279
[Tha]		Diṭṭhivedayite	182
Thaṇḍilaseyyaṃ	354	Diṭṭhekaṭṭhe	105
Thutighoso	215	Dinnaṃ	225
Theyyaṃ	116	Dippati	22
Theravaṃsapadipā	17	Dibbavihāro	208
Theravaṃsapadipānaṃ	16	Dibbā	396
		Dīghasuttaṅkitassa	15
[Da]		Dīpavāsīnaṃ	16
Datti	353	Dukkhaṃ	277
Dattikaṃ	307	Duggatā	326
Dattūhi	226	Duṭṭhacitto	281
Dantamayasalākā	330	Dutiyadvase	23
Dantavakkalikā	307	Duddasā	134
Dandhāyitattaṃ	404	Duranubodhā	134
Dasapadaṃ	127		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Dullabhā	54	Dhātusamatā	297
Dūteyyakathā	129	Dhāraṇaṃ	65
Devayāniyo	392	Dhutadhammā	17
Devasikabhataṃ	324	Dhutapāpo	230
Desanā	28	Dhurā	209
Desanāsīsaraṃ	166	Dhuvaṃ	142
Dosānaṃ	131	Dhuvadānāni	330
Dosābhisannaṃ	209	Dhuvasaññaṃ	105
Dosinā	212	Dhotā	319
Dvīhavāro	353	Dhovati	319
[Dha]		[Na]	
Dhanakkīto	230	Nakkhattassa	260
Dhammaṃ	10	Naggo	353
Dhammakkhānaṃ	102	Nattā	320
Dhammacakkaṃ	20	Nathirakatho	119
Dhammacintaṃ	31	Nandiṃ	104
Dhammajālaṃ	186	Namanaṃ	106
Dhammatṭhitiññaṃ	139	Narakapātaṃ	398
Dhammatā	160	Nānāveraḷjaṃ	313
Dhammatāsiddhaṃ	334	Nānubhonti	31
Dhammaniyāmena	340	Nāḷikā	127
Dhammanetti	44	Nikkaḍḍhitvā	257
Dhammapariyāye	186	Nikkhamati	143
Dhammavavathānena	104	Nikkhamantā	268
Dhammarāḷā	293	Nikkhattassa	56
Dhammaruci	233	Nigamo	324
Dhammābhilāpo	29	Niccaṃ	142
Dhammena	283	Niccasaññaṃ	104
Dharanti	386	Niccolo	353
		Nidhānaṃ	252

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Ninnetvā	310	Paccayākāradesanā	18
Nipuṇassa	15	Paccayo	72
Nipuṇā	133	Paccavekkhaṇaṃ	65
Nippesikā	129	Paccāgacchato	373
Nibaddhadānāni	330	Paccāsaṃsaranto	243
Nibbattilakkhaṇaṃ	150	Pacchimakakkadvayasiddhiyā	42
Nibbānadhātu	21	Pañcasikhamuṇḍakaraṇaṃ	324
Nibbāpanīyaṃ	131	Paññāpāramitā	70
Nibbidānupassanāya	104	Paññāsaṅkalananicchayo	18
Nimittaṃ	105	Paṭalāni	131
Nirāmagandhā	308	Paṭikammaṃ	131
Nirutti	381	Paṭikiṭṭho	283
Nirodhānupassanāya	104	Paṭikkamo	242
Nivārenti	403	Paṭicca	150
Nīvaraṇakavāṭaṃ	104	Paṭicchanno	27
Nekkhammapāramitā	70	Paṭinissaggānupassanā	105
Nekkhammena	103	Paṭipakkho	85
Nemittikā	129	Paṭipatti	85
Neyyo	27	Paṭipattimukhaṃ	306
[Pa]		Paṭibhāgakiriyaṃ	364
Pakatiyā	155	Paṭibhānakavi	130
Pakappeti	369	Paṭivedhapaññāya	53
Pakaraṇe	305	Paṭivedesi	216
Pakāsā	46	Paṭisaṃvedeti	242
Pakkhā	325	Paṭisaṅkhānaṃ	106
Paggaṇhantesu	318	Paṭihaññati	332
Paggaho	106	Paṭihanti	331
Paggharaṇaṃ	105	Paṇamanti	257
Paccagghaṃ	361	Paṇidhiṃ	105
Paccayapariggahe	139	Paṇipāto	279

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṇīatarā	392	Paripatati	257
Paṇīṭā	134	Paripucchā	65
Paṇḍiccena	164	Parimaddanadhammo	265
Paṇḍitavedanīyā	134	Pariyatti	132
Paṇḍito	355	Pariyatto	23
Paṇḍupalāsikā	307	Pariyanto	259
Paṇḍurājā	129	Pariyādiyivā	405
Patitṭhapetabbā	327	Pariyāyo	49, 126
Pathavikāyo	229	Pariyeṭṭhi	307
Padavibhāgo	34	Pariyonandhanti	403
Padahanam	143	Parivaṭṭo	240
Padāni	127	Parivattanattham	131
Panthaduhanā	323	Parisappanam	260
Pamukhalakkhaṇam	107	Parisuddham	240, 264
Payātam	307	Parissayā	255
Payogasuddhiyā	42	Pariḷāhā	66
Payogo	130	Palibuddhā	66
Parattho	186	Pavattaphalabhojino	307
Paramam	356	Pavattino	22
Paramattho	27	Pavāyati	63
Parasamharaṇam	116	Pavisantā	268
Parādhīno	259	Pavuṭṭā	225
Parāmāso	150	Pasannakāram	357
Parikkhārā	322, 325	Pasavati	27
Pariggahitattā	208	Passatā	53
Pariggahetvā	243	Passaddhi	107
Paritassanā	157	Pahāya	103
Parittasaṇṇī	172	Pahūtabhāvam	310
Paridahitvā	240	Pākātamantanam	308
Pariniṭṭhāpitā	148	Pāṭihāriyam	37

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
		[Pa]	
Pāṇabhūte	116	Pesācā	225
Pāṇātipāto	114	Pesitacitto	359
Pātabyatam	348	Poṅkhānupoṅkham	245
Pātesi	310	Poṭṭhapādo	360
Pābhataṃ	324	Potthaniyam	210
Pārisajjā	325	Porāṇā	47
Pāsakaṃ	127	Posāvaniyam	289
Pāsādiko	315		
Pāsādo	256	[Pha]	
Piyajātikā	402	Pharaṇaṃ	106
Piyajātikāni	338	Pharivā	405
Pisuṇavācā	119	Pharusam	119
Pītimaṇṣa	262	Phalaṃ	225
Pītivacaṇaṃ	212	Phaḷubījaṃ	126
Pīḷanaṃ	45	Phuṭṭho	230
Pucchānusandhi	179	Phussa phussa	225
Pucchāvasiko	57		
Puññaṃ	239	[Ba]	
Puṭṭhaṃsena	318	Balavatuṭṭhi	379
Puthu-ārammaṇaṃ	135	Balavapāyāsaṃ	345
Puthujjanā	65	Balavā	261
Pubbacaritaṃ	322	Balikammakaraṇaṃ	131
Pubbacariyā	101	Bavhārijjhā	400
Pubbaṇṇaṃ	323	Bījabījaṃ	126
Pubbantakappikā	140	Buddhacakkhu	242
Pubbayogo	101	Buddhabhāvaṃ	10
Purassa	121	Buddhabhūmiyo	73
Pūraṇakathā	119	Buddhānubuddhā	15
Pekkhā	127	Buddhicariyā	102
Pemena	402	Buddho	10
		Brahmakāyikā	155
		Brahmacariyaṃ	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Brahmajālaṃ	186	Bhedaṃ	28
Brahmaññā	317	Bhedo	124
Brahmavacchasī	315	Bhesajjamattā	23
Brahmavihārā	209	Bhogakkhandho	240
Brūhetvā	102	[Ma]	
[Bha]		Māmsavaṇijjā	283
Bhaggo	364	Maggadīpakam	404
Bhaṅgo	270	Maggapaṭipanno	316
Bhatakānaṃ	344	Maggaphalasukhena	210
Bhayaṃ	157, 216, 217	Majjavaṇijjā	283
Bhayadassāvī	241	Maṇḍanaṃ	63
Bhayabheravaṃ	217	Maṇḍapo	256
Bhayānakaṃ	157, 217	Mattikakakkaṃ	128
Bhavataṇhāya	185	Madaniddaṃ	365
Bhavadiṭṭhiyā	185	Maddantā	245
Bhavantarasaṃmayāṃ	364	Madhupāyāsāṃ	65
Bhavassa	184	Madhurena	339
Bhassaṃ	305	Manāpā	121, 402
Bhāriye	209	Manena	159
Bhāvavigamaṃ	173	Manopaṇidhi	158
Bhāvetvā	10, 260	Manopadosikā	159
Bhijjati	345	Manomayaṃ	374
Bhinnapaṭiṭṭho	285	Manoramaṃ	16
Bhujisso	259	Mantapadaṃ	308
Bhussati	344	Mammachedako	120
Bhūtatāya	367	Maratī	162
Bhūtabhabyānaṃ	158	Marū	103
Bhūtikāmo	228	Malaṃ	283
Bhūmantaraṃ	137	Mahacca	216
Bhūriviṇṇā	130		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mahaddhano	314	Mettacittatā	116
Mahantaṃ	137	Mettāpāramitā	71
Mahantānaṃ	129	[Ya]	
Mahapphalataro	330	Yakkhadāsīnaṃ	365
Mahāgajā	255	Yatatto	230
Mahāgovindo	208	Yathādhammaṃ	29
Mahājanaṃ	23	Yathānusandhi	179
Mahājutikaṃ	282	Yaso	213
Mahāmattā	216	Yāpanīyaṃ	296
Mahāmatto	313	Yāvade	22
Mahāvipphāraṃ	282	Yoge	359
Mahāsamayo	44	[Ra]	
Mahesakkhataro	158	Rakkhāgutti	232
Mānanimmadanatthaṃ	298	Rajatabimbakaṃ	288
Mārasenamathanā	13	Rañjanato	293
Māsapuṇṇatā	211	Rañjeti	209
Māsurakkho	130	Raṭṭhiyaputtā	216
Māḷo	256	Ratanam	14
Migapakkhīnaṃ	322	Ratanāveḷaṃ	51
Micchāvaṇijjā	283	Ratidhammo	159
Mukhadoso	268	Rattaññāni	334
Mucchākāraṃ	402	Rathūpatthare	308
Muttaharītakaṃ	254	Ramaṇīyo	347
Mutto	260	Ramme	332
Mudukāya	348	Rājagahaṃ	208
Musāvādo	118	Rājati	209
Mūlabijaṃ	126	Rājāgārakaṃ	52
Mūlabhesajjāni	131	Rājāmaccaparivuto	212
Mūlalakkhaṇaṃ	107		
Meghavaṇṇaṃ	361		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Rāsikataṃ	308	Vaccharasatāni	322
Rāsiko	324	Vañjhā	229
Ruci	375	Vaḍḍheti	232
Ruppanaṃ	106	Vañibbakā	326
Rūpī	170, 265	Vaṇṇena	273
Rogabyasaṇaṃ	404	Vaṇṇo	50
[La]		Vatthum	159
Lakkhaññā	212	Vadamānā	134
Lakkhaṇaṃ	111	Vadho	124
Laggituṃ	405	Vande	6, 10
Laggissāma	305	Vamanaṃ	131
Lajjī	116	Vayadhammā	25
Laddhaghameva	370	Vavatthāpanavacanaṃ	136
Lapanti	129	Vasavanaṃ	208
Laṇaṃ	250	Vasino	16
Lābhī	173	Vākkaraṇaṃ	315
Laṅgaṃ	131	Vādappaṃmakkho	31
Lujjanaṭṭhena	258	Vādasāṅghaṭṭe	303
Lūkhājīvim	347	Vānaviccitaṃ	128
Leṇaṃ	256, 303	Vāyāmo	119
Leṇatthaṃ	332	Vāavedhi	164
Lokakkhāyikā	129	Vālamigāni	331
Loko	154	Vālarūpāni	128
Lomasāya	348	Vikkami	103
Lohite	128	Vikkhambhanaṃ	258
[Va]		Vikkhepo	162
Vaṃsaññāni	334	Vigatadaratho	262
Vacabyatayo	212	Vigatadosaṃ	16
		Vighātaṃ	318
		Vijātītāya	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vijjāṃ	304	Visikhā	128
Vijjantarikāya	48	Vihananaṃ	164
Vijjāmayo	112	Viharati	116
Viññātabbaṃ	393	Vihāro	256
Vitakkitaṃ	176	Vihetṭhanabhāvato	115
Vitthambhanaṃ	105	Vītikkamissāmi	114
Vitthāyitattaṃ	404	Vītihaṇaṇaṃ	247
Vināso	173	Vītiharati	251
Vinasseyya	217	Vīmaṃsā	145
Vipariṇāmo	105	Vīriyapāramitā	70
Vipassituṃ	332	Vūpakaṭṭho	359
Vipāko	225	Veṭṭhakehi	309
Vippalambhesi	217	Vedayitaṃ	181
Vimati	44	Vedena	210
Vimaticchedanā	111	Veramaṇiyo	283
Vimuttiyā	107	Veramaṇī	333
Vimuttirasam	24	Vesārajjappatto	312
Vimhāpayanti	129	Vodānaṃ	85, 106
Viratova	114	Vohāro	381
Virāgānupassanāya	104	[Sa]	
Virecanaṃ	132	Samkitti	353
Vilambitaṃ	315	Samkiliṭṭhacittassa	120
Vilāso	378	Samkilesa	84
Vivaṭṭānupassanā	105	Samghatthero	21
Vivaṭṭetvā	295	Samyogābhinivesaṃ	105
Vivaraṃ	257	Samvarāsamvarakathā	28
Vivāhanaṃ	131	Samvegaṃ	157, 217
Visaṅkhataṃ	25	Samsanditvā	305
Visabhāgapuggalo	23	Samsaranto	243
Visavaṇijjā	283	Samhata	313

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samhato	276	Sanarāmaralokagaruṃ	4, 5
Sakasaññī	368	Santā	134
Sakhilo	317	Santāpā	66
Saṅkaḍḍhitvā	307	Santāpo	45
Saṅkhadhamako	404	Santārammaṇāni	133
Saṅkhalikhitaṃ	240	Santāsaṃ	157, 217, 277
Saṅgāmajayo	186	Santipaṭissavakammaṃ	131
Saṅgītā	16	Sandiddham	315
Saccapāramitā	71	Sandhāvissaṃ	25
Saccameva	383	Sannitodakaṃ	376
Saccikaṭṭhaparamatthavasena	40	Sannipatitānaṃ	21
Sacchikatvā	10	Sappaṭiharaṇaṃ	380
Sajjāvudho	261	Sappāyaṃ	232
Sajjhabbharitaṃ	376	Sappāyasampajaññaṃ	243
Sajjhāyanti	227	Sabbakilese	105
Sajjhāyitaṃ	308	Sabbāvato	262
Saññāggamaṃ	371	Sabyañjano	233
Saññīvadā	170	Samaṇakammasaṅkhātā	353
Saññūḷhā	50	Samantacakkhu	242
Saṅṭhāti	155	Samantānagaraṃ	309
Sattavaṇijjā	283	Samabharitā	401
Sattipaṇjaraṃ	23	Samayantaraṃ	137
Sattu	209	Samayappavādake	44
Satto	111	Samayayuttaṃ	54
Satthavaṇijjā	283	Samayo	45
Satthu	343	Samasamo	319
Saddanayo	52	Samā	103
Saddena	339	Samānaya	309
Saddhāyiko	119	Samānā	299
Saddhāvahaguṇassa	15	Samāpattiyo	18

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samiddhā	388	Salākahattham	127
Samiddhikāle	131	Sallīno	337
Samuṭṭhānattho	148	Sallekho	126
Samuṭṭhāpanalakkhaṇam	107	Savanam	65
Samuttejetvā	320	Savikārā	185
Samupabyūḷham	308	Sassatisamam	144
Samena	283	Sahate	60
Samodhānam	107	Sahadhammiko	303
Samosaraṇam	107	Sahabyatam	157
Sampajānakārī	243	Sahabyatā	399
Sampatijāto	102	Sahitam	129
Sampahaṃsanam	35	Sāṇadhovanam	127
Sampahaṃsane	233	Sāṇāni	354
Sampādetvā	359	Sāttakam	128
Sampāpakam	270	Sāttakasampajaññam	243
Sampham	120	Sātttho	233
Sambukā	272	Sāpateyyam	329
Sambhārā	112	Sāvakaṇāmiññaṇam	136
Sammāmanasikāro	143	Sāvajjo	282
Sammāsambuddhena	53	Sārappattā	235
Sammutikathā	382	Sāsanam	28
Sammodanīyam	296	Sikkhāppahāna-	
Sammoditam	296	gambhīrabhāvam	28
Sayampaṭibhānam	145	Sikhā	124
Sayanam	124	Sippiyo	272
Saraṇam	275	Sisire	332
Sarīracalanam	217	Sītam	331
Sarīrasaṇṭhāne	338	Sīlakathā	17
Sarīsape	331	Sīlaparisuddhā	319
Salākavejjakammaṃ	131	Sīlapāramitā	70
		Sīsavirecanam	131

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sihanādaṃ	352	Suvaṭṭitā	288
Sīhaḷo	16	Suvaṇṇasatthakena	209
Sukumārā	121	Suvihatantarāyo	14
Sukhaṃ	267	Sūceti	26
Sukhattham	332	Seṭṭham	47
Sugato	5, 6	Setamhi	102
Sujam	318	Seniyo	313
Sujā	306	Sobhanakaraṃ	127
Suññabhāvaṃ	119	Snehaparetā	263
Sutakavi	130	Snehānugatā	263
Suttaḡe	225	[Ha]	
Suttanikkhepo	57	Hatattā	215
Suddhakoseyyaṃ	128	Hatthamuddā	130
Suddhassa	211	Hatthighaṭā	216
Sunipuṇavinicchayā	17	Hatthisāriputto	361
Suppaṭividdhā	43	Hadayaṃ	124
Subhaṃ	393	Hammiyaṃ	256
Subhā	155	Harati	209
Subho	266	Hitānukampī	396
Surāpātīm	365	Hetunā	359